

શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભા અંથમાળા નં. ૧૯

કવિ નરયતિકૃત

પંચદંડની વાર્તા

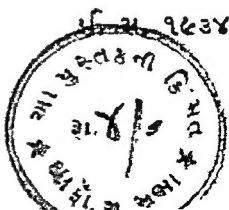
સંશોધક: રા. રા. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલ
'લક્ષ્મીકવિત્રી દયારામનું જીવનચરિત્ર'ના કર્તા, માંડણકૃત પ્રબોધબત્રીશી,
શ્રીધરકૃત રાવણમંદોદરીસંવાદ, કમિકપાઠ્ય પુસ્તક ૧-૪ તથા
ગદ્યસમુચ્ચય ભાગ ૧ ના સંપાદક

પ્રકાશક:

શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભા, મુંબઈ
રા. રા. વ્યંખાલાલ બુ. જાની, બી. એ.
સહાયકમંત્રી

વિ. સં. ૧૯૯૦

મુદ્રિત રા. ૧૫-૦

પ્રકાશક: રા. રા. અમ્બાલાલ બુલાખીરામ જાની, ખી. એ.

સહાયક મન્ત્રી, શ્રી કાર્પસ ગૂજરાતી સભા, મુમ્બઈ

સ્થળ: ૩૬૫, 'શ્રી કાર્પસ ગૂજરાતી સભામંદિર'

લેમોંગ્ટનરોડની બાજુમાં, ગિરગામ, મુમ્બઈ

૭૬૧૮૮
૧૧૮૮

૧૧૮૮

મુદ્રક: રા. રા. શંકરરાય અમૃતરાય

મુદ્રણાલય: શ્રી જ્ઞાનમંદિર પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

રાયપુર, અમદાવાદ

પ્રથમાવૃત્તિ—પ્રતિ ૫૦૦

1198

મળવાનું ઠેકાણું: મેસર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની

બુકસેલર્સ અને પબ્લિશર્સ, ડૉ. પ્રિન્સેસ રોડ-મુમ્બઈ નં. ૨.

પ્રકાશકના બે બોલ

શ્રી ક્ષાપ્ત સ ગુજરાતી સભા તરફથી પોતાના હસ્તલિખિત પુસ્તકસંગ્રહમાંનાં પ્રાચીન કાવ્યો અને આખ્યાનો પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન મળતી અનુકૂળતાએ કરવાનો નિર્ણય થયેલો છે. તે અનુસાર સં. ૧૫૨૯ માં રચાયેલું, પ્રભાસપાટણના કાયસ્થ કવિ કેશવરામ હૃદયરામનો ભાગવત દશમસ્કંધ વા શ્રીકૃષ્ણલીલા કાવ્ય સંશોધી રા. રા. અંબાલાલ ખુ. જાનીએ સભાના આશ્રયથી પ્રકટ કરેલું છે. ઉપરાંત સળંગ મહાભારતના પ્રાચીન કવિઓના ગુજરાતી અનુવાદો પર્વપર્વ સંશોધી પ્રકટ કરવાનું પ્રીતિકાર્ય રા. રા. કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રીજીએ આરંભેલું છે. તેનાં બે પર્વ, ૧ રૈકવ કવિ હરિદાસકૃત આદિપર્વ અને ૨ નાગર કવિ વિષ્ણુદાસકૃત સભાપર્વ (મહાભારત ભાગ ૧લો) પ્રકટ થયેલો છે. ખીજો ભાગ વૈશ્યકવિ નાકરકૃત આરણ્યકપર્વ છપાઈ રહેવા આવેલું છે. તે ઉપરાંત આજ શ્રેણીમાં સિંહાસનખત્રીસીના અંગની પંચદંડની વાર્તા રા. રા. શંકરપ્રસાદ છાનલાલ રાવળે સંશોધેલી પ્રકટ કરવામાં આવી છે. હવે પછી એમની જ સંશોધેલી વિક્રમચરિતની વાર્તા ઉર્દૂ હંસાવતી વાર્તા પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન થયેલો છે.

તા. ૪-૩-૩૪ રવિવાર
૩૬૫, શ્રી ક્ષાપ્ત સ ગુજરાતી
સભામંદિર
લેખીંગરોડ, મુંબઈ નં. ૪

પ્રકાશક

અંબાલાલ ખુલાખીરામ જાની
સહાયક મંત્રી, શ્રી રા. ગુ. સભા

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
૧ મુખપૃષ્ઠ	૧
૨ અનુક્રમણિકા	૩
૩ પ્રસ્તાવના	૧—૪૭
૪ પંચદંડની વાર્તા:—	૧—૧૧૮
૧ આદેશ પહેલો	૧—૨૮
૨ „ બીજો	૨૯—૫૬
૩ „ ત્રીજો	૫૭—૮૦
૪ „ ચોથો	૮૧—૯૬
૫ „ પાંચમો	૯૭—૧૧૮
૫ સમજૂતી	૧૧૯—૧૭૧

શુદ્ધિ

પંચદંડની વાર્તા : પૃ. ૪ : ૧૭ માં કહીના ઉત્તરાર્ધને અદ્દલે
'સંવત સાહાઈ પનરહ એ સવિહ્વ અધિકાર.' નોંધએ.

„ : પૃ. ૯૬ : ચરણદિગ્ગણ : છેલ્લેથી ચાર પંક્તિયો ભૂલથી
છપાઈ ગઈ છે તે ન નોંધએ.

પ્રસ્તાવના

૧ નરપતિની હસ્તલિખિત પ્રતિઓ.

કવિનરપતિની રચેલી આ સાહિત્યકૃતિની ઉપલબ્ધ^૧ હસ્ત-
લિખિત પ્રતિઓમાંથી નીચેની ચારનો ઉપયોગ હું આ સંશોધન-
કાર્યમાં કરી શક્યો છું :—

(૧) વડોદરા સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરીની, (૨) મુંબાઈની શ્રી કાર્પસ
ગુજરાતી સભાની, (૩) અમદાવાદની ધી ગુજરાત વ્હર્નાક્યુલર સોસાઈટી
અને (૪) શ્રી કાર્પસ ગુજરાતી સભાની. ચારે પ્રતિઓને મેં નીચે
મુજબ અનુક્રમે સંજ્ઞાઓ આપી છે :—

(૧) ક, (૨) ખ, (૩) ગ અને (૪) ઘ. ચારે પ્રતોનો
વિશેષ પરિચય નીચે મુજબ છે :—

ક : વડોદરા સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરીની હસ્તલિખિત પ્રતિઓના સંસ્કૃત વિ-
ભાગના નંબર ૬૩૮ની પ્રતમાં આ આખીયે વાર્તા છે અને એ
પ્રતિમાં વાર્તાનું નામ ‘શ્રીવિક્રમચરિત્ર’ છે. રૂપણ તેનાં બે
પૃષ્ઠો નથી. પ્રતિનો લિપિસંવત ૧૬૭૩ છે. લિપિ બાળબોધ ને
પડીમાત્રાવાળી છે. શ્રી કાર્પસ ગુજરાતી સભાવાળી તૂટક ‘ખ’
પ્રત કરતાં આ પ્રત વિશેષ શુદ્ધ છે. બંનેમાં પાઠોનો પાર નથી.

૧. શ્રીયુત મોહનલાલ દલીયદ દેસાઈની નોંધ મુજબ નરપતિકૃત
નીચેની કૃતિઓ પણ છે : વિક્રમચરિત્ર નરપતિ—૧૮૨૩, ખેડા ભંડારમાં,
વિક્રમચરિત્ર નરપતિ ૧૬૧૫ (ભાદરવા વદ ૨ બુધવાર), મિઃસ્નેહ
પરિક્રમ નરપતિ—વડોદરા ભંડારમાં અને નંદળત્રીસી નરપતિ ૧૫૧૪
—રોયલ એશિયાટિક સોસાઈટીની મુંબાઈની શાખામાં.

૨. જુઓ આ પુસ્તકના પૃષ્ઠ ૧૧૮માં આપેલી ચારે પ્રતોની દ્ર્કા-
વેલી પુષ્પિકાઓ.

ખ: આ પ્રતિ તે શ્રી કાર્પાસ ગુજરાતી સભાનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકના અંક ૭૮વાળી. આ પ્રત ગૂટકામાં છે. એની લિપિ નાગરી છે. પ્રતિ તૂટક છે અને આદેશ ત્રીજીની

‘રતનસંઘ કરમ જિમણુવાર, મનિ હરિપ જીપજી અપાર.

વિવાહ કરી સહ નવરૂં થયજી, વેશ્યાનઘ તવ તેહૂં ગયજી.’ ૬૭૧

—આ કડીઓથી-પૃષ્ઠ ૪૨ થી ૬૯ સુધીમાં ૯૫૪ કડીઓમાં વાર્તા પૂરી થાય છે. વાર્તાનું નામ ‘શ્રીવિક્રમાદિત્યપંચદંડ-છત્ર’ આપવામાં આવ્યું છે. પ્રતિ ઉપરની નોંધ: નરપતિ ર. સં. ૧૫૬૪ લ. સં. ૧૬૬૫—શકેઆત તૂટક.^૩

ગ: આ લંબચોરસ પુસ્તકાકારે બાંધેલી પોથીમાં જિતારેલી પ્રતિ છે. કવીશ્વર દલપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તકસંગ્રહની સૂચિમાં તેની નીચે મુજબ નોંધ છે:—

૪૮૮અ પંચદંડની કથા નરપત સં. ૧૫૬૦ સં. ૧૭૧૫

પૃ. ૫૨. પ્રતિ કેટલેક સ્થળે અશુદ્ધ છે. એની લિપિ

ગુજરાતી છે. આદેશ પહેલાની કડી ૧૨૨ થી ૧૭૧

કડીઓવાળાં પૃષ્ઠો ગૂમ થયેલાં છે.

ઘ: આ સંજ્ઞાવાળી પ્રત શ્રી કાર્પાસ ગુજરાતી સભાની છે. એ અખંડિત છે. એની લિપિ દેવનાગરી છે. કેટલેક સ્થળેથી અક્ષરો ઘસાઈ ગયા છે; છતાં પ્રત ઘણી શુદ્ધ અને વિશ્વાસપાત્ર છે.

ચારે પ્રતિઓમાં અનુક્રમે વિક્રમરાયકથા, વિક્રમાદિત્ય-પંચદંડછત્ર, પંચદંડની કથા (વારતા) અને વિક્રમાદિત્ય-રાજન્યચિત્રપંચદંડ એમ જૂદાંજૂદાં નામો જણાય છે તેમાંથી એનું વિશેષ લોકપ્રિય નામ ‘પંચદંડની વાર્તા’ મેં સ્વીકાર્યું છે

૩. પ્રતની વિશેષ હકીકત માટે જુઓ શ્રી. અંબાલાલ જાનીએ તૈયાર કરેલી શ્રી કાર્પાસ ગુજરાતી સભાનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોની સવિસ્તર નાગાવલિ—ભાગ ૨ જો-પૃષ્ઠ ૧૩૪-૧૩૭. આમાંના રચનસંગત ખીન્ન પૂરાવાઓથી ખોટો ઠરે છે તે માટે જુઓ હવે પછીની પ્રસ્તાવના.

ચારે પ્રતિઓના બિતારાઓની સાથ અનુક્રમે વિક્રમ સંવત ૧૬૭૩, ૧૬૬૫, ૧૭૨૭ અને ૧૭૫૭ છે અને વિક્રમના સત્તરમા અને અરાધમા સૈકાઓની આપણી ગુજરાતી ભાષાનું બદલાતું સ્વરૂપ ને તેની બોડણીનાં વલણો એમાં સ્પષ્ટતાથી દેખાઈ આવે છે.

તા. ૧૪-૧૨-૧૯૨૯ ના પત્રદ્વારા આ કૃતિનું સંશોધન ને સંપાદનકાર્ય કરવાની રજા અત્રેની શ્રી કાર્પસ ગુજરાતી સભા તરફથી મને મળી તે પછી ખૂબ પ્રતથી મેં મારા કાર્યનો આરંભ કર્યો. પણ તે પ્રતિ તૂટક હોવાથી અમદાવાદની ગુજરાત બુર્નાક્યુલર સોસાયટીની ગ પ્રતનો મારે આશ્રય લેવો પડ્યો. તે પ્રત પણ તૂટક હોવાથી વડોદરા સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરીવાળી ક પ્રત માટે-તે અન્ય સ્થળે રોકાયેલી હોવાથી-મારે ઘણો વખત ચોભવું પડ્યું. તે પછી તપાસ કરતાં છેલ્લી ઘ પ્રતિ પણ મને ઉપયોગમાં લેવા માટે સભા તરફથી મળી. આમ ચારે પ્રતિઓમાંથી આખરે કને મૂલભૂત પ્રતિ ગણી મને યોગ્ય લાગ્યા તે પાઠો સ્વીકારી આ કૃતિના છેવટના પાઠો મેં નક્કી કર્યા છે. વિવિધ પાઠાંતરો નીચેનાં ચરણટિપ્પણોમાં આપવામાં આવ્યાં છે. વાર્તાના પૂરને વિસ્તારવા માટે જૂદીજૂદી પ્રતિઓમાં લહીઆઓએ બેશુમાર અપ્રસેપકડીઓનો યથેચ્છ છૂટથી વધારો કરેલો જણાય છે; શબ્દોના શબ્દો, કડીઓની કડીઓ ફેરવી નવાં જ મૂકી દીધાં છે. હજીયે ખીજી ઉપલબ્ધ પ્રતિઓ મળવાથી ઘણું સ્વીકારવાનું-અસ્વીકારવાનું-બની આવે. આથી પ્રક્ષિપ્ત કડીઓને સમગ્ર સળંગ વાર્તાના મૂળ અંકોકારૂપ ગણી લઈ તેમાં ગૂંથી લેવાને બદલે કટલેક સ્થળે જૂદી રાખી ટિપ્પણમાં નીચે કડીવાર દર્શાવવામાં આવી છે કવિના જીવનકાલ દરમિયાનની અથવા તે પછીની ટોર્ષ આ ઉપલબ્ધ પ્રતિઓ

૪. આખી કૃતિની કડીઓની કલ સંખ્યા અહીં (પહેલા આદેશની કડી ૨૦૩, બીજીની ૨૦૭, ત્રીજીની ૧૮૪, ચોથાની ૧૧૨ અને પાંચમાની ૧૨૮ કડી મળી) ૮૩૪ થાય છે પ્રતિની કડીઓનું પૂર ૮૦૩ છે, અપ્રતિની કડીઓનું પૂર ૯૫૪, ગપ્રતિનું ૯૭૧ ને ઘપ્રતિનું ૯૧૮ છે.

કરતાં વધુ જૂની પ્રતિઓ હાથ લાગે તો મૂળ અને પ્રક્ષિપ્ત કડીઓનું પૂર પણ ચોક્કસ સંખ્યામાં બરાબર જાણી શકાય અને આખીયે કૃતિનું અસલ અખંડિત કલેવર એના સત્ય સ્વરૂપમાં રજૂ કરી શકાય.

૨ કવિનરપતિ અને તેની સાહિત્યકૃતિઓ

જૂના ગુજરાતી સાહિત્યની હસ્તલિખિત પ્રતિઓ વ્યક્તિઓ કે સંસ્થાઓને હાથે સંગ્રહાઈસચવાઈ જૂજ સંખ્યામાં જેમજેમ પ્રકાશમાં આવતી જાય છે તેમતેમ આપણા તે વિપુલ ઐતિહાસિક સાહિત્ય ઉપર કંઈકંઈ નવા પ્રકાશનાં કિરણો પડતાં જાય છે તેમ જ કેટલાક ભ્રમો પણ ધીમેધીમે દૂર થતા જાય છે. આજાપાતળા પ્રવાહરુપે છતાં આપણી સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ કે જૂની ગુજરાતી ભાષાનો સારસ્વત પ્રવાહ એક રીતે અખંડિત ચાલુ રહ્યો છે. વિનાશમુખે પડેલી સાહિત્યકૃતિઓ-માંથી વધુ સંખ્યામાં આપણા જૈનબંધુઓના ધાર્મિક પ્રેમે અને સંચયશીલ વૃત્તિએ આ પ્રવાહ ચાલુ રાખવામાં ઉપકારક કાર્ય કર્યું છે એ તો ખરી જ હકીકત છે. જૈનેતર કૃતિઓ જૈનેતર લોકસમૂહની બહુ સંખ્યા છતાં ઓછી સચવાઈ રહી છે એ પણ એટલી જ ખરી હકીકત છે. હજીયે સચવાઈ રહેલી સાહિત્યકૃતિઓનું 'પૂરેપૂરું' પૂર, વર્ગીકરણ કે તેમની સવિસ્તર નામાવગ્નિઓ આપણા સાહિત્યના ઇતિહાસના ઉપયોગમાં લઈ શકીએ તેવી સ્થિતિમાં આપણને દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે. આ પરિસ્થિતિમાં ઘણાએક સાહિત્યકારો અને તેમની કૃતિઓ વિષે પણ ઘણું અજ્ઞાન, ભ્રમો કે પૂર્વગ્રહો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. નરપતિ, તેની કૃતિઓ અને તેના કાલ વિષે પણ આવી જ સ્થિતિ હજી પ્રવર્તી રહી છે.

આ કૃતિના સંસ્કરણ ને સંપાદનમાં આ હકીકત આગળ ગણાવેલી નરપતિકૃત કૃતિઓની હાથપ્રતોના સંબંધમાં વધુ પ્રત્યક્ષ થઈ છે. નરપતિ જૈનેતર નહીં પણ જૈન કવિ છે, એ સોળમા કે સત્તરમા સૈકામાં થયો સંભવે છે, એક નહીં પણ બીજા નરપતિઓ થયા હશે; આવાં આવાં કથનો અર્પિતહીં દેખા દે છે. આ પરસ્પરવિરુદ્ધ કથનો.

ઉપરથી એટલું તો નક્કી જણાય છે કે લોકવાર્તાના લોકપ્રસિદ્ધ કવિવર્ગ શામળભટ્ટની લોકપ્રિય વાર્તા પંચદંડની વાર્તાનાં મૂળ આ નરપતિની પંચદંડની વાર્તામાં છે કે પંચદંડની વાર્તાના અન્ય આલેખક ખીન્ન જૈન કવિઓમાં છે એટલું તો ચોક્કસ જ છે.

આ પછી જૂની ગુજરાતી ભાષાના અને તેના સાહિત્યના પ્રવાહોના સૂક્ષ્મ અને તલસ્પર્શી અભ્યાસકે વિદ્વનમણિ દિવાન બહાદુર કેશવલાલભાઈએ પંચદંડની વાર્તાનો વિષય લઈ ગુજરાત બહારીકયુલર સોસાયટી તરફથી એક દ્યોતક વ્યાખ્યાન આપી કેટલાંક પ્રકાશકિરણો પ્રસાર્યા.^૫ ત્યારપછી શ્રીયુત ભોગીલાલ સાંડેસરાએ નરપતિકૃત 'નંદખત્રીસીની વાર્તા'નું પ્રકાશન કર્યું.^૬ આ નવીન કિરણોને જૂની ગુજરાતીના વિસ્તૃત જૈન સાહિત્યના ઊંડા અને ખંતીલા અભ્યાસકે શ્રીયુત મોહનલાલ દેસાઈની નીચેની હકીકત અને શંકાઓ દ્વારા વિશેષ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જોવા આપણે શક્તિમાન થઈ શક્યા. શ્રીયુત મોહનલાલ દેસાઈએ નરપતિ વિષે પ્રસિદ્ધ કરેલી ખીના પહેલાં જોઈ લઈએ:

(૧) “ ૬૭ નરપતિ

૧૨૨—નંદખત્રીસી-વિ.સં. ૧૫૪૫ સાતમ ને મંગલવાર.

આદિ—

લંબોદર કવિશય શય ધરંતિ હંસવાદન તે મુખિ વસંતિ.

આવિ આવલછ મૂરતિ ગંમ વિવેકિ નર તિહાં કરું પ્રણામ. ૧

કવિતા સારદ કરો પુત્ર તે મુખિ બોલિં સાચ તત્ર.

દૂધ્યભાવ સદ્ જાણિ સદા કવિતા મૂરતિ પરતખ્ય સારદા. ૨

કવિતા સારદા તણું પ્રણામ નંદખત્રીસી કરું વખાણ.

સંવત પનરસિ પંચતાલા, તિથિ સાતિમ નિ મંગલવાર. ૩

x

x

x

૫. આ વ્યાખ્યાનનો અહેવાલ ‘પંચદંડની વાર્તાના આંતર પ્રવાહો-માં’ એ શીર્ષક હેઠળના લેખમાં સંપાદકે આપ્યો છે. બુઓ બુદ્ધિપ્રકાશ : પુસ્તક ૭૮ : અંક ૧ : પૃષ્ઠ ૧-૧૧.

૬. બુઓ બુદ્ધિપ્રકાશ : પુસ્તક ૭૯ : અંક ૭-૯ : પૃ. ૧૯૪.

કરતાં વધુ જૂની પ્રતિઓ હાથ લાગે તો મૂળ અને પ્રક્ષિપ્ત કડીઓનું પૂર પણ ચોક્કસ સંખ્યામાં બરાબર જાણી શકાય અને આખીયે કૃતિનું અસલ અખંડિત કલેવર એના સત્ય સ્વરૂપમાં રજૂ કરી શકાય.

૨ કવિનરપતિ અને તેની સાહિત્યકૃતિઓ

જૂના ગુજરાતી સાહિત્યની હસ્તલિખિત પ્રતિઓ વ્યક્તિઓ કે સંસ્થાઓને હાથે સંગ્રહાઈસત્યવાઈ જૂજ સંખ્યામાં જેમજેમ પ્રકાશમાં આવતી જાય છે તેમતેમ આપણા તે વિપુલ ઐતિહાસિક સાહિત્ય ઉપર કંઈકંઈ નવા પ્રકાશનાં કિરણો પડતાં જાય છે તેમ જ કેટલાક ભ્રમો પણ ધીમેધીમે દૂર થતા જાય છે. આછાપાતળા પ્રવાહરૂપે છતાં આપણી સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ કે જૂની ગુજરાતી ભાષાનો સારસ્વત પ્રવાહ એક રીતે અખંડિત ચાલુ રહ્યો છે. વિનાશમુખે પડેલી સાહિત્યકૃતિઓમાંથી વધુ સંખ્યામાં આપણા જૈનબંધુઓના ધાર્મિક પ્રેમે અને સંન્યયશીલ વૃત્તિએ આ પ્રવાહ ચાલુ રાખવામાં ઉપકારક કાર્ય કર્યું છે એ તો ખરી જ હકીકત છે. જૈનેતર કૃતિઓ જૈનેતર લોકસમૂહની બહુ સંખ્યા છતાં ઓછી સત્યવાઈ રહી છે એ પણ એટલી જ ખરી હકીકત છે. હજીયે સત્યવાઈ રહેલી સાહિત્યકૃતિઓનું 'પૂરેપૂરું' પૂર, વર્ગીકરણ કે તેમની સવિસ્તર નામાવધિઓ આપણા સાહિત્યના ઇતિહાસના ઉપયોગમાં લઈ શકીએ તેવી સ્થિતિમાં આપણને દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે. આ પરિસ્થિતિમાં ઘણાએક સાહિત્યકારો અને તેમની કૃતિઓ વિષે પણ ઘણાં અજ્ઞાન, ભ્રમો કે પૂર્વગ્રહો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. નરપતિ, તેની કૃતિઓ અને તેના કાલ વિષે પણ આવી જ સ્થિતિ હજી પ્રવર્તી રહી છે.

આ કૃતિના સંસ્કરણ ને સંપાદનમાં આ હકીકત આગળ ગણાવેલી નરપતિકૃત કૃતિઓની હાથપ્રતોના સંબંધમાં વધુ પ્રત્યક્ષ થઈ છે. નરપતિ જૈનેતર નહીં પણ જૈન કવિ છે, એ સોળમા કે સત્તરમા સૈકામાં થયો સંભવે છે, એક નહીં પણ બીજા નરપતિઓ થયા હશે. આવાં આવાં કથનો અહીંતહીં દેખા દે છે. આ પરસ્પરવિરુદ્ધ કથનો

ઉપરથી એટલું તો નક્કી જણાય છે કે લોકવાર્તાના લોકપ્રસિદ્ધ કવિવચ્ચં શામળલાલની લોકપ્રિય વાર્તા પંચદંડની વાર્તાનાં મૂળ આ નરપતિની પંચદંડની વાર્તામાં છે કે પંચદંડની વાર્તાના અન્ય આલેખક ખીન્ન જૈન કવિઓમાં છે એટલું તો ચોક્કસ જ છે.

આ પછી જૂની ગુજરાતી ભાષાના અને તેના સાહિત્યના પ્રવાહોના સૂક્ષ્મ અને તલસ્પર્શી અભ્યાસક વિદ્વનમણિ દિવાન બહાદુર કેશવલાલભાઈએ પંચદંડની વાર્તાનો વિષય લઈ ગુજરાત બહુનાંકયુલર સોસાયટી તરફથી એક દ્યોતક વ્યાખ્યાન આપી ફેટલાંક પ્રકાશ-કિરણો પ્રસાર્યા.^૫ ત્યારપછી શ્રીયુત ભોગીલાલ સાંડેસરાએ નરપતિકૃત 'નંદખત્રીસીની વાર્તા'નું પ્રકાશન કર્યું.^૬ આ નવીન કિરણોને જૂની ગુજરાતીના વિસ્તૃત જૈન સાહિત્યના જાંડા અને ખંતીલા અભ્યાસક શ્રીયુત મોહનલાલ દેસાઈની નીચેની હકીકત અને શંકાઓ દ્વારા વિશેષ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જોવા આપણે શક્તિમાન થઈ શક્યા. શ્રીયુત મોહનલાલ દેસાઈએ નરપતિ વિષે પ્રસિદ્ધ કરેલી ખીના પહેલાં જોઈ લઈએ:

(૧) “૬૭ નરપતિ

૧૨૨—નંદખત્રીસી-વિ.સં. ૧૫૪૫ સાતમને મંગલવાર.

આદિ—

લંબોદર કવિશય શય ધરંતિ હંસવાદન તે મુખિ વસંતિ.

આવિ આવલછ મૂરતિ ગંમ વિવેકિ નર તિહાં કરું પ્રણામ. ૧

કવિતા સારદ ક્રેશ પુત્ર તે મુખિ બોલિ સાચ તત્ર.

દૂધલાવ સદ્દ જાણિ સદા કવિતા મૂરતિ પરતખ્ય સારદા. ૨

કવિતા સારદા તણું પ્રણામ નંદખત્રીસી કરું વખાણ.

સંવત પનરસિ પંચતાલા, તિથિ સાતિમ નિ મંગલવાર. ૩

x

x

x

૫. આ વ્યાખ્યાનનો અહેવાલ 'પંચદંડની વાર્તાના આંતર પ્રવાહો-માં' એ શીર્ષક હેઠળના લેખમાં સંપાદકે આપ્યો છે. જુઓ બુદ્ધિપ્રકાશ : પુસ્તક ૭૮ : અંક ૧ : પૃષ્ઠ ૧-૧૧.

૬. જુઓ બુદ્ધિપ્રકાશ : પુસ્તક ૭૯ : અંક ૭-૯ : પૃ. ૧૯૪.

અતે—

થોડા ભેદ ધણું જાણ્યો, હૃદયભાવ ધણું આણ્યો.

શ્રવણ સૂણતાં સુખ અપાર કવિનરપતિ ધમિ કહીય વિચાર. ૨૯૯

પદતાં રિદ્ધિબુદ્ધિ હોયંતિ, ચતુરપણું તિ નર જાણંતિ.

નારી સીંચલપણું આણંતિ કવિતા નરપતિ ધમિ કહંતિ. ૧૦૦

—ધતિ નંદગ્રામીસીકથાવિચારવાર્તા સમાપ્તા, સંવત ૧૭૦૦
વર્ષે આશ્વિન માસે કૃષ્ણપક્ષે ૧૦ સોમવારે શ્રી ભીલોડાનગરે. x x
(મારી પાસે છે)

[આમાં મંગલાચરણ લંબોદર—ગણેશનું કરવામાં આવ્યું છે તેથી કર્તા જૈનેતર હોવાનો સંભવ જણાય પણ (૧) જૈન કર્તાઓ પૈકી કોઈને ગણેશનું મંગલાચરણ કરતાં મેં જણ્યા છે. (જુઓ નં. ૮૫ ના કવિના લીલાવતીરાસનું મંગલાચરણ તેમ જ નં. ૮૯ નો કવિ) તેથી, તેમ જ (૨) આ કૃતિના લેખક—લહીઆ—જૈન છે તેથી, અને વળી (૩) આ કથાના ઉપર જરા વિસ્તારથી સં. ૧૫૬૦ માં રચનાર સિંહકુશલ (જુઓ આગળ) પણ જૈન છે તેથી આ કવિ જૈન હોવાનો વિશેષ સંભવ છે. તે કારણે અત્ર એમનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. નરપતિ નામના કવિએ વિક્રમાદિત્ય ચોપાઈ રચી છે અને તેની પ્રતના બંધન પર શક ૧૫૧૪ માં રચી એમ લખાણ છે તેથી તેમને સત્તરમી સદીમાં મૂકેલ છે.] ”

—મોહનલાલ દેસાઈ : જૈન ગુર્જર કવિઓ : પ્રથમ ભાગ : નરપતિ : પૃષ્ઠ ૮૮-૮૯

(૨) “૧૭૭ નરપતિ

(૩૧૭) વિક્રમાદિત્ય ચઉપઈ—વિ. સં. ૧૬૪૯ (શકે ૧૫૧૪)

આદિ—શ્રીનેમિસર ગુણનિલો જગજીવન જિનચંદ;

બ્રહ્મચાર ચૂડામણિ પ્રણમું પરમાણંદ.

પુરુષા દાણી પાસ જિન થંભણપુર ચિર દામ;

નામ જપંતાં જેહનું સિંહે વાંછિત કામ.

x

x

x

૧

૨

અંતે—એ કહીધ વિક્રમચરિત્ર, સાંભલતાં હ્રદ પંડ પવિત્ર;

સાંભલતાં ડહાપણુ આવંત કવિ નરપતિ એકવઉ કહંત. ૯૭૧

—ધૃતિ શ્રીરાજવિક્રમાદિત્ય ચરિત્ર સમાપ્ત. સંવત ૧૮૦૦
વર્ષે શાકે ૧૬૬૫ પ્રવર્તમાને, કાર્તિકમાસે શુકલપક્ષે સપ્તમી તિથી
શુરુવાસરે પ્રથમ પ્રહરે લિખિત. શ્રીઆલાસણુગ્રામે x x.

શાકે ૧૫૧૪ માં રચી એમ ઉપરના બંધન પર લખાણુ છે (પ્ર. કા.)

[નં. ૬૭ ના નરપતિને સં. ૧૫૪૫ માં નંદખત્રીસી રચનાર
તરીકે સોળમી સદીમાં મૂકેલા છે અને આ કૃતિ નરપતિ નામના
કવિએ શક ૧૫૧૪ માં રચી એમ તેની પ્રતના બંધન પર લખાણુ
છે તેમાં સરતચૂક સંવત ને બદલે શક લખવામાં થઈ હોય એમ
સંભવ છે તેથી બંને નરપતિ એક જ હોઈ સોળમી સદીમાં થયાનો
સંભવ છે, છતાં ઉક્ત બંધન ઉપરનું લખાણુ વાસ્તવિક હોવાનો
સંદેહ રાખી બંનેને જૂદાજૂદા એટલે એકને સોળમી સદીમાં અને
બીજાને સત્તરમી સદીમાં મૂકેલા છે.]

આ કૃતિના તથા કવિના સંબંધમાં બીજી પ્રત પરથી નીચે
પ્રમાણુ પાડિત લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી લખી મોકલે છે:—

વિક્રમાદિત્યકથા (પંચદંડગ્રન્થ-પંચ આદેશ)

x

x

x

(અહીં સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરી વડોદરા પ્રતિમાંથી આદિ ને અંત
ભાગમાંથી અવતરણો આપવામાં આવેલાં છે તે અહીં વિસ્તારભયે
નથી લેવાયાં. સંપાદક)

“ આગીઆનું મોહોટું બપાય, રાજા જિહાં ચિંતધ તિહાં બાધ.

નગર સોપારઈ પુહુતા થયા આદીસ્વરનઈ દેહરઈ ગયા. ૯

દેહરું અજાધ તો ચઉમુખ, દરિસન દીધ નાસધ દુઃખ.

આદીસ્વરની પૂજા કરી રાજા બાધઈ આસન ધરી.” ૧૦

—દ્વિતીય આદેશ : પૃષ્ઠ ૧૩

—જો કે તેરમા પત્રની ઉપર જણાવેલી ૯-૧૦ કડીમાં આવતા વર્ણન ઉપરથી નરપતિ કવિને જૈન તરીકે માનવાના આપના અનુમાનને પુષ્ટિ મળે તેમ છે; પરંતુ કવિએ વિસ્તારથી કરેલ પ્રારંભ, મંગલાચરણ અને અન્ય વર્ણન ઉપરથી તે જૈનેતર હોવાનો ખહુધા સંભવ છે. વચ્ચે આદીશ્વરાદિ દેવનું કરેલું વર્ણન ખીજા જૈન કવિઓએ એ જ વિષયની કરેલી કૃતિઓની છાયારૂપ જણાય છે. પંડિત લા. લ. ગાંધી.”

—મોહનલાલ દેસાઈ: જૈન ગુર્જર કવિઓ: પ્રથમ ભાગ : નરપતિ : પૃષ્ઠ ૨૯૧ થી ૨૯૩

આ પરથી અને જે ચાર પ્રતિઓ ઉપરથી નરપતિની આ સાહિત્યકૃતિ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે તેમાંનાં બાહ્ય અને આંતર પ્રમાણો પરથી સિદ્ધ થાય છે કે નરપતિ બ્રાહ્મણ કવિ છે, એ સોળમા સૈકામાં થઈ ગયો છે અને નંદખત્રીસીની વાર્તા (વિ. સં. ૧૫૪૫) અને પંચદંડની વાર્તા (વિ. સં. ૧૫૬૦) નો એ જ લેખક છે.

આ વાર્તા વિ. સં. ૧૫૬૦ માં રચાયેલી છે એ સંબંધમાં નીચેની બે કડીઓ પણ વિચારવા યોગ્ય છે:—

(૧) “ભાદ્રવા વદિ આરંભિભિં ખીજા અનધ ખુધવાર;
સંવત શાકે પત્રરહ, એ સવિહ્ન અધિકાર.” ૧૭ (પૃ. ૪)

આ કે પ્રતનો પાઠ છે. નીચે ચરણટિપ્પણીમાં ૧૭ ધ માંનો પાઠ ‘સંવત સૈકે પત્રરહમે’ દેશ ચિહ્ન અધિકાર’માં ‘શક’ કે ‘શાકે’ ને બદલે “સૈકે” શબ્દ ‘શક’ શબ્દને નાખૂદ કરે છે કે ‘શક’ શબ્દ સદીના વાચક તરીકે પણ વપરાય છે એ ખીના પણ સિદ્ધ કરે છે.

પણ ઉપરની કડીમાંના ‘શાકે’ શબ્દને બદલે ‘સાઠાહિ’ એ કલ્પિત પાઠ સ્તીકારવાથી વસ્તુસ્થિતિ વધુ સ્પષ્ટ થાય છે, એમ હું માનું છું. આમ

‘સંવત સાહાઈ પન્નરહ એ સવિહૂ અધિકાર.’

એમ પાઠ લેવાથી સંવત ૧૫૬૦ નો એક રીતે નિર્ણય થાય છે. વળી મારા આ કલ્પિત પાઠને

“સંવત પન્નરસાઠા પવિત્ર વિક્રમચરિત્ર નિપાઠિં પવિત્ર;
કવિનરપતિ એહવૂં કીહીયંતિ : ચઉપઈ પૂરી થાયંતી.” ૧૨૮
(પૃ. ૧૧૮

આ ગ પ્રતમાંની કહી વિશેષ બળ આપી પુષ્ટિ આપે છે.

આ ઉપરાંત નરપતિની ‘નંદખત્રીસી’ ની કાવ્યશૈલી જે

“ગણપતિશારદ કરું પ્રણામ નંદખત્રીસી કરું વખાણ;
પન્નરસેં પસ્તાલો સાર તિથિ સાતમ નિ મંગલવાર.”

આ કહીના ઉલ્લેખાનુસાર વિ. સં. ૧૫૪૫માં ઘડાઈ છે તે શૈલી વિશેષ સ્થિર અને પરિપક્વ સ્વરૂપ પામે છે. આ માટે વધુ પંદરેક વરસનો ગાળો એ માગી લે એ હકીકત પણ સંવત ૧૫૬૦ના નિર્ણયને વિશેષ પુષ્ટિ આપે છે.

૩ કવિનરપતિનું જીવનચરિત્ર

કવિનરપતિના જીવનચરિત્રની સાધનસામગ્રી જરાયે ઉપલબ્ધ નથી. એનાં માતાપિતા, જન્મસ્થલ કે જીવનચર્યા વિષે એણે ‘પંચદંડ’ કે ‘નંદખત્રીસી’ એમાંથી એછેમાં જરાયે ઉલ્લેખ કર્યો નથી. એની સંસ્કારી વાણી એની બ્રાહ્મણજાતિનો સચોટ પુરાવો આપે છે. સંસ્કૃતનો એ સારો અભ્યાસી લાગે છે. એની કૃતિમાં અહીંતહીં ઊતારેલા એના બ્રહ્મ સંસ્કૃતના શ્લોકો દર્શાવે છે કે એણે આર્યનીંતિ ગ્રંથોનો સારો પરિચય મેળવેલો હોવો જોઈએ. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ને અપભ્રંશની સંસ્કારી વાણીના સંસ્કારથી એની જૂની ગુજરાતી વાણી-શુદ્ધ, સંસ્કારી, સમૃદ્ધ ને સરસ થઈ રહી છે : એની જ્ઞાનપીપાસા પાર વગરની લાગે છે. જે કાવ્યામૃત એના શ્રોતાજનોના સમૂહો આગળ એ વહેંચવા ઈચ્છે છે તેને સરસ, સુંદર ને સચોટ કરવા એ વિદ્યાવિશારદ દેવ વિનાયકને કેટલી લક્ષિતથી વીનવે છે ?

“હૂંદલા દયાકરા ! ઘૂઘર ઘમકમ પાઈ;
 સૂંદલિ ! સારથ હોમજે ગાઊં અવયંતીરાય.
 ગૌરી માતા જેહની, શંકર જેહનું તાત;
 મનહ મનોરથ પૂરવધ કારતગ કેરું બ્રાત !” (પૃષ્ઠ ૨)
 વાણીની અધિષ્ઠાત્રી વિદ્યાદેવીનું એ કેટલા ભીના ભક્તિભાવથી

આવાહન કરે છે ?

“અહ્માપુત્રી ! વીનવું, શારદ કરઉ પસાઈ;
 હંસવાહન ! હરપમ થકી ચિહ્ના વસિંજે માઈ!
 વીણાપુસ્તકધારણી ! તૂં તારણી ત્રિભોવન;
 કવિજન વાણીરસ લહમ જઉ તૂં હૂમ પ્રસન્ન.

x x x

સેવક કર જોડી કહમ : આપઉ વિદ્યાદાન.

x x x

ભલઉ અક્ષર આપજે, ડાહ્યાપણુ દેજે માય !
 મહમમા ઊજેણી તણઉ ગાયસૂં તૂં પસાય.” (પૃષ્ઠ ૨-૩)
 શબ્દઅહ્મના ભાવ અને અર્થને માટે ગુરુને એ વીર્નવે છે:

x x x

“ ભલમ ભાવારથ જાણીમ તે ગુરુનિ આધાર.
 જે વાધ્યા ગુરુ અક્ષરે રાતાચોલ મજા;
 રિદ્ધિસિદ્ધિ ગુરુ દાયકહ તેહના વયણુ સુમિદ્ધ.” (પૃષ્ઠ ૩)
 કવિની આદર્શ સૃષ્ટિરૂપ ‘કવિવાડીવન’ વિષે અને કેવી મોટી
 મોટી અભિલાષાઓ છે અને છતાં તેમાં એ કેટલી નમ્રતાથી મહા-
 લવા ધ્રુવે છે ?

“ કવિવાડીવન રુઅડું, સખલૂં અજમ સંસારિ;
 કવિનરપતિ ઇમ ઊચ્ચરમ હૂં છોડૂં મઝારિ.
 કવીશ્વર સાચઉ સદા કવીશ્વર ઇમ જાણિ;
 કવિનરપતિ ઇમ ભણુમ, વસમ અહ્માની વાણિ.

।જમ ગોરસ વિલોધ કરિ ધૃતઅમૃત લેખંતિ;
ગોરસશાસ્ત્ર વિલોધ કરિ કાવ્યામૃત ચાખંતિ. (પૃષ્ઠ ૩)

x x x

“કવિતા કહધ, શ્રોતા સૂણુધ, વિગતા કરધ વિચાર;
ત્રણિ પદારથ જહિ મિલધ, તુ વરતધ રંગ અપાર.”(પૃષ્ઠ ૪)

નરસિંહ મહેતા એના યુગની ગુજરાતીને ‘અપભ્રંષ’ ગિરા કહે છે. નરસિંહયુગનો નરપતિ એને ‘પ્રાકૃત’ કહી અનન્ય ભક્તિથી પૂજે છે. એના સ્વદેશની ‘પ્રાકૃત’ ભાષા માટે એને અપાર અભિમાન ને મમતા છે. એ કહે છે:

“જેહવું મીઠું પ્રાકૃત હોધ તિ સમવડિ નવિ દીસધ કોઈ.
ગાહા, દૂહા, ચઉપદ્ય, ગીત, ઉજ્જુકાલિ જિમ વહાલું સીત.” ૧૨૫
(પૃષ્ઠ ૧૧૭)

કવિની વિક્રતા, એનાં ભાષાભક્તિ ને સાહિત્યાદર્શ માટે આમ આવાંઆવાં આંતર પ્રમાણો એની આ કાવ્યકૃતિ પૂરાં પાડે છે. એ ઉપરથી એના શિક્ષણસંસ્કારો કે રસિકતાનું આપણને કેટલુંક ભાન થાય છે અને તે આપણામાં માનવૃત્તિ ઊપજાવે છે.

કવિના શિક્ષણ વિષે આટલું જોયા પછી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે એ એના દેશકાલના સામાન્ય કોટિના શ્રોત્રીય બ્રાહ્મણ કરતાં વધુ જાંચી કોટિનો શ્રદ્ધાળુ બ્રાહ્મણવર્ગ છે. આપણાં જૂનાં પૌરાણિક દેવદેવીઓના પ્રતિ એ અડગ શ્રદ્ધાશીલ છે. જ્ઞાનદાતા દેવદેવીઓની પછીની ગુરુપરંપરાનો એ અટલ પૂજક છે અને એના કાવ્યના મંગલાચરણમાંની એની ગુરુભક્તિના હૈયાના ઉદ્દગાર એના અંતરની જાંઝાઈમાંથી શ્રદ્ધાપૂર્વક કાઢે છે.

એનો ઉદરનિર્ગાહનો ધંધો કથાકારનો છે એ તો દેવ પેઠે જોનો પવિત્ર મહિમા એણે ગાયો છે એવા વિક્રમાદિત્યની કથાની સુંદર કલાપૂર્ણ માંડણી અને જાંધણી ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે છે.

ખીજી ભેગી કરી કાશ્મીરના સોમદેવકવિએ સંસ્કૃતમાં ‘કથાસરિત્સાગર’ ગ્રંથ ઈ. સ. ના અગીઆરમા શતકમાં રચ્યો હતો. ‘વિક્રમાદિત્ય’ એ બિરુદ ધારનારા જૂદાજૂદા લોકમાન્ય રાજાઓએ ધણીએક વાર્તાઓનાં નાયકપદ લીધાં છે. ‘મદનપાલાવેશ્યા,’ ‘વેતાલપંચવિંશતિ,’ ‘સતી થનાર શાહુકારપુત્રી અને ચોરની કથા’; આવીઆવી ધણી વાર્તાઓ, બીજરુપે આ પછીના સાહિત્યપ્રવાહમાં ભળી ગઈ છે અથવા રૂપાંતર પામી લોકરુચિ અનુસાર નવીન રુપે ફાલીફૂલી લાગે છે. ‘દશ-કુમારચરિત’માંનો એક રાજકુમાર ભૂમિવિવરમાં પ્રવેશતો આલેખવામાં આવ્યો છે; પંચદંડની વાર્તામાં પણ પેલી કુમારિકાઓ પાતાલમાં પ્રવેશ કરી વિક્રમને પરણી છે એ પ્રસંગોનું સામ્ય જોઈ શકાય છે.

આ પછી ઈ. સ. ની બારમી સદીમાં લોકમાં પ્રચલિત આ વાર્તાઓ ઉપરથી ક્ષેમંડર નામના એક જૈન કવિએ ગદ્યપદ્ધાત્મક સંસ્કૃત ગ્રંથ રચ્યો છે. ‘સિંહાસનખત્રીસી’ની વાર્તાઓનાં ધણાંકનાં મૂળ આ વાર્તાઓમાંથી નીકળી આવે છે.

આ પછી એક અજ્ઞાત જૈનલેખકકૃત સંસ્કૃત ‘પંચદંડાત્મક વિક્રમચરિત્રમ્’ (રચન સંવત ૧૨૯૦) આ વાર્તાઓનું સાતલ ચાલુ રાખતું જણાય છે. એમાં ‘પંચદંડની વાર્તા’નું ખૂબ જ સામ્ય જણાય છે. આને મળતી એક પ્રત વળી વડોદરાના ઓરિયંટલ ઇન્સ્ટિટ્યુશનના પુસ્તકસંગ્રહમાં છે.^૭

સંવત ૧૪૯૦ માં આ પછી જૈનકવિ રામચંદ્રસુરિએ ‘વિક્રમચરિત્ર’માં ‘સિંહાસનખત્રીસી’ની વાર્તાઓ ગૂંથી છે.^૮ ડભોઈમાં લખાયેલી આ કૃતિની અસરો ગુજરાતી વાર્તાસાહિત્ય ઉપર થાય એ પણ વિશેષ સંભવિત છે.

૭. જુઓ શ્રી. મંજુલાલ મજમુદારનો લેખ: પંચદંડ અને લોકવાર્તા: ‘પંચદંડની વાર્તા’ની પ્રસ્તાવના.

૮. જુઓ આ કૃતિનું સ્વર્ગરથ મણિલાલ દ્વિવેદી પાસે વડોદરાનાંચે કરાવેલું લાપાંતર.

એના જન્મસ્થળનો જેમ ઉલ્લેખ નથી તેમ ઉદરનિર્વાહાર્થ એ એ ક્યાં ક્યાં વાસો વસ્યો હતો એ પણ એણે ભારપૂર્વક ગાયું કે સૂચવ્યું લાગતું નથી. એના ધંધાને ચીલે ચાલનાર પાછળના શામલ ભટ્ટની માફક એના કોઈ ‘રાજવી રખીચલ’નાં યશોગાન એણે ગાયાં જણાતાં નથી. એની પ્રાસાદિક કાવ્યવાણી જોતાં એનો શ્રોતૃવર્ગ ખહોજો અને રસિક હશે જ એમ પાકી પ્રતીતિ થાય છે. પણ એ વર્ગ માટે પણ એણે જરાયે ઈસારા કર્યા લાગતા નથી. એની સાહિત્ય-કૃતિની પ્રતોના લહીઆઓની બે પ્રતો ઉપરથી એક લાટના જંખૂસરનો ને ખીજો ધીણોદીયગ્રામ-હાલના પાટણ તરફ જતી રેલ્વેના ઘેણુજ ગામ-નો લાગે છે. આ સ્થળોનાં અંતર જોતાં કવિની કૃતિઓ ઠીક ઠીક ગુજરાતમાં મુસાફરી કરી લોકપ્રિય બની લોકરુચિનું રંજન કરતી થઈ હશે એમ સહેજે અનુમાન થાય છે. સંવત ૧૫૪૫માં ‘નંદખત્રીસી’ના કવિનું વય આપણે પચ્ચીસનું અડસટીએ તો સં. ૧૫૬૦માં રચાયેલી ‘પંચદંડ’ની વાર્તાને વખતે એનું વય આશરે ચાળીસનું હોવું જોઈએ. કવિના જીવનચરિત સંબંધમાં આટલી જ નોંધથી હાલ તો સંતોષ માનવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.

૪ ગુજરાતી લોકવાર્તાનું સાહિત્ય અને

પંચદંડની વાર્તા

ગુજરાતી લોકવાર્તાના સાહિત્યમાં પંચદંડાત્મક છત્રવાળા સિંહાસનની વાર્તાનાં મૂળ છેક સંસ્કૃત સાહિત્યમાં જડી આવે છે. ‘કથાસરિત્સાગર,’ ‘સિંહાસનદ્વાત્રિંશિકા,’ ‘દશકુમારચરિત,’ ‘લોજ પ્રબંધ,’ ‘વિક્રમકથા’: આ તથા એમનાં પ્રાકૃત અનુકરણોમાંથી આપણું ગુજરાતી લોકવાર્તાનું સાહિત્ય ઊતરી આવ્યું છે. ‘વિક્રમકથા’માં જ માત્ર પંચદંડના સિંહાસનનો ઉલ્લેખ જણાય છે.

લોકવાણીએ પૈશાચિક ભાષામાં રચાયેલી ‘બૃહત્કથા’માંથી વેતાલવિષયક લોકવાર્તાઓ સંગ્રહી રાખી હતી. આ વાર્તાઓ સાથે અનેક

ખીજી ભેગી કરી કાશ્મીરના સોમદેવકવિએ સંસ્કૃતમાં ‘કથાસરિત્સાગર’ ગ્રંથ ઈ. સ. ના અગીઆરમા શતકમાં રચ્યો હતો. ‘વિક્રમાદિત્ય’ એ ગિરુદ ધારનારા જૂદાજૂદા લોકમાન્ય રાજાઓએ ધણીએક વાર્તાઓનાં નાયકપદ લીધાં છે. ‘મદનપાલાવેશ્યા,’ ‘વેતાલપંચવિંશતિ,’ ‘સતી’ ચનાર શાહુકારપુત્રી અને ચોરની કથા’ : આવીઆવી ધણી વાર્તાઓ, ખીજરુપે આ પછીના સાહિત્યપ્રવાહમાં ભળી ગઈ છે અથવા રૂપાંતર પામી લોકરુચિ અનુસાર નવીન રુપે ફાલોફૂલી લાગે છે. ‘દશ-કુમારચરિત’માંનો એક રાજકુમાર ભૂમિવિવરમાં પ્રવેશતો આલેખવામાં આવ્યો છે; પંચદંડની વાર્તામાં પણ પેલી કુમારિકાઓ પાતાલમાં પ્રવેશ કરી વિક્રમને પરણી છે એ પ્રસંગોનું સામ્ય જોઈ શકાય છે.

આ પછી ઈ. સ. ની બારમી સદીમાં લોકમાં પ્રચલિત આ વાર્તાઓ ઉપરથી ક્ષેમંડર નામના એક જૈન કવિએ ગદ્યપદ્ધાત્મક સંસ્કૃત ગ્રંથ રચ્યો છે. ‘સિંહાસનખત્રીસી’ની વાર્તાઓનાં ધણાંકનાં મૂળ આ વાર્તાઓમાંથી નીકળી આવે છે.

આ પછી એક અજ્ઞાત જૈનલેખકકૃત સંસ્કૃત ‘પંચદંડાત્મક વિક્રમચરિત્રમ્’ (રચન સંવત ૧૨૯૦) આ વાર્તાઓનું સાતલ ચાલુ રાખતું જણાય છે. એમાં ‘પંચદંડની વાર્તા’નું ખૂબ જ સામ્ય જણાય છે. આને મળતી એક પ્રત વળી વડોદરાના ઓરિયંટલ ઇન્સ્ટિટ્યુશનના પુસ્તકસંગ્રહમાં છે.^૭

સંવત ૧૪૯૦ માં આ પછી જૈનકવિ રામચંદ્રસૂરિએ ‘વિક્રમ-ચરિત્ર’માં ‘સિંહાસનખત્રીસી’ની વાર્તાઓ ગૂંથી છે.^૮ ઉભોઈમાં લખાયેલી આ કૃતિની અસરો ગુજરાતી વાર્તાસાહિત્ય ઉપર થાય એ પણ વિશેષ સંભવિત છે.

૭. જુઓ શ્રી. મહુલાલ મજમુદારનો લેખ : પંચદંડ અને લોકવાર્તા : ‘પંચદંડની વાર્તા’ની પ્રસ્તાવના.

૮. જુઓ આ કૃતિનું સ્વર્ગસ્થ મણિલાલ દ્વિવેદી પાસે વડોદરાનાજ્યે કરાવેલું ભાષાંતર.

આ વાર્તાઓના પ્રવાહો આમ એક તરફથી જૈનેતર અને બીજી તરફથી જૈનોની સંસ્કૃત વાણીએ તેમ જ તેમની જ પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, જૂની ગુજરાતી કે મધ્યકાલીન ગુજરાતી ગિરાએ લોકોની વિવિધ અને વાર્તાસિક રસવૃત્તિને યથેચ્છ પોષવા ચાલુ રાખ્યા છે. આ પોષક ઝરણાંએ પ્રત્યેક પ્રસંગે ક્યારે અને કોનેકોને હાથે આપણા સમૃદ્ધ વાર્તાસાહિત્યને રસાળ કર્યું એ હજીએ આપણા જૂના અને મધ્યકાલીન સાહિત્યના વધુ સંશોધન અને પ્રકાશનના અણખેડ્યા વિષયો છે.

જે દેશકાલમાં આપણું આ વિશાલ વાર્તાસાહિત્ય ક્રમેક્રમે ફૂલે-ફાલે છે તે દેશકાલનું લોકજીવન બહુધા સાદું અને સરલ હતું. એની અપેક્ષાઓ થોડી હતી. પરચક્રતળે વારંવાર અફળાયા ને છૂંદાયા પછી એ લોકજીવન સાચી કે પોલી શાંતિને ખોળે વીતતું હતું. નર-સિંહના અને નાકરના યુગની આપણી સાહિત્યસરિતાઓ આ સ્થિતિમાં નિર્મળ ને બહાપાતળા પ્રવાહરુપે વહી રહી હતી. એક તરફ ભક્તિની નિર્મલ સરિતાઓ પ્રજાના આત્માઓને ધાર્મિક ઉન્નતિનાં જળ પાતી હતી તો બીજી તરફ અહ્ભુતતાભરી લોકવાર્તાના અહ્ભુત રસની સાથે વીરશૃંગારાદિ વિવિધ રસોની ઝમાવટ કરતી અહ્ભુત વાર્તાઓની આ ભૂખ જૈનેતર બહોળી વસતિ માટે તેમના લેખકોએ ને જૈન વસતિ માટે જૈનલેખકોએ એકંદરે સારી સંખ્યામાં ભાગી છે.^૯

વિક્રમવિષયક વાર્તાઓને આમ ઉત્તરોત્તર લોકરુચિએ સપ્રેમ સ્વીકારી વધાવી લીધી છે. ‘પંચદંડની વાર્તા’ આ વાર્તાસમૂહોમાં બહુ જ લોકપ્રિય થઈ પડી હતી એ હકીકત એ વાર્તાના વિવિધ લેખકોની એ માટેની ચાલુ પ્રવૃત્તિઓ અને એનાં વિવિધ રુપરૂપાંતરો અને વિકાસક્રમે જોતાં સ્પષ્ટતાથી જણાઈ આવ્યા

૯. જુઓ ગુજરાતી લોકવાર્તાના સાહિત્યવિાસની સાલવાળીવાળું^{૧૦} પરિશિષ્ટ—મારા સંપાદન કરેલા મધુસૂદન આસકૃત ‘હંસાવતી વિક્રમચરિત્ર વિવાહ’માં.

વગર રહેતું નથી. એક લેખકની રચેલી કૃતિ ખીન્ને પોતાની કરતો જણાય છે. એકના વાતાવરણને બદલી નાંખી ખીન્ને એનું પોતાનું ખીન્નું જ વાતાવરણ ઊભું કરતો જણાય છે. એકના દેવાને ખીન્ને પોતાના દેવાના રુપમાં ફેરવી નાંખે છે. કોઈ કોઈ સ્થલે એકખીજના ઉપહાસ તેમ તિરસ્કાર પણ છાના રહી શકતા નથી. ‘આદ્યશ્વર’ ના ‘આદીશ્વર’ ખની આર્યદેવ જૈનદેવ થઈ જાય છે. ખૂદ વિક્રમને પણ જૈનધર્મી બનાવવામાં આવે છે.^{૧૦}

આ સ્થિતિમાં પંચદંડની વાર્તાનું વસ્તુ શું? એનું ખરું સ્વરુપ કયું? એ કોને હાથે કેવી રીતે ઘડાયું? એનાં મૂળ ક્યાં? કાલેકાલે એનાં કેવાં અને ક્યાંક્યાં રુપાંતરો થયાં? એનાં અસલ પાત્રો ક્યાં ક્યાં અને તે ક્યાં ક્યાં બદલાઈ નવાં થયાં? આ રસિક અભ્યાસ કરતાં કરતાં એક હકીકત તો ચોક્કસ જણાય છે કે આ વસ્તુઓ જેમજેમ અને જેવીજેવી રીતે લોકકલ્પનાના ચોક્કામાં બંધબેસતી થઈ ગઈ તેમતેમ અને તેવીતેવી રીતે આ રસિક રસવાર્તાનું વસ્તુગૂંથન થયે ગયું લાગે છે. આપણા દેશના સુવર્ણયુગનાં સંસ્કૃત સર્જનોથી માંડી આપણી મધ્યકાલીન ગુજરાતીના છેક શામલયુગ (સં. ૧૭૭૨ થી ૧૮૨૫) મુધીમાં આ વાર્તાનું ઉત્તરોત્તર બદલાતું સ્વરુપ આવી રીતે ઘડાતું આવ્યું લાગે છે.

શામળલદ્ધૃત પંચદંડની વાર્તા (વિ.સં.૧૭૭૯-૮૦) એ આ વાર્તાનું જૂની દૃષ્ટિએ છેવટનું સ્વરુપ નક્કી કરે છે. આ વાર્તાની મુખ્યમુખ્ય રેખાઓનું આપણે આછુંઆછું દર્શન પહેલાં કરી પછી નરપતિદ્વિત વાર્તા સાથે એને સરખાવવા માટે નરપતિના સોળમા શતક તરફ પાછળ ચાલતા જઈશું. આ પરથી લોકરુચિને ગમે તેવી વાર્તા કવિઓની કલ્પનાઓએ ઉત્તરોત્તર કેમ ખીલવી ને ઘડી તેનાં આછાં દર્શન આપણે કરી શકીશું.

પ શામળાલદ્વૈત પંચદંડવાર્તાનો પ્રવાહ: પંચદંડનું

છેલ્લું વિકાસસ્વરૂપ

શામળ મંગલાચરણથી એની વાર્તાનો આરંભ કરે છે. માલવ-પતિઓની રાજધાનિ ઉજ્જયિનીમાંના ઐતિહાસિક સિંહાસને જડેલી હંસા નામની પુતળીને વાચા ફૂટે છે. સિંહાસન ઉપર એસવા જતા ભોજરાજને એ વારે છે ને કહે છે:

પૂર્વે સકલગુણાલંકૃત પરાક્રમી વિક્રમરાજ વૈભવવતી ઉજ્જયિનીમાં પાટનગર માંડી એક ચક્રવે રાજ્ય કરતો હતો. પ્રજાના સુખને સીમા નહોતી. રાજસિંહાસન સોનાનું હતું. પૂરદમામ સાથે એક દિવસ રાજધિરાજ હાથીની અંખાડીએ ખિરાજી અસવારીએ ચઢ્યા. નીસાનડંકા ગડગડવા લાગ્યાં. રાજદર્શન કરવા માનવમેદનીનો સાગર ઊલટ્યો. સૌએ બજાર વટાવ્યું ને દેવદમની ધાંચણુનું ખાર આવ્યું. મદમાતી ધાંચણે રાજઅસવારી પાસે આવતી જોઈ પોતાની દાસીને માળ ઉપરથી વાસીદું વાળવાનો હુકમ આપ્યો. ખીકણ દાસી વિસ્મય પામી ખમચાઈને ઊભી રહી. ધાંચણુ કોપી ઊઠી: તારો શેઠ તે રાજ કે હું? જા, મારી આજ્ઞા પાળ, હું જ રાજને જો, કેવી રીતે, મારી જ આજ્ઞા પળાવું છું.

દાસીએ ધૂળના વંટોળ ઊરાડ્યા. રાજપરિવારે એને હાકોટી. પણ હવે એ કેમ માને? એને રાજસેવકોએ ખોખરી કરી. દેવદમની કને એ ફરીઆદે દોડી. દેવદમની ધસમસી બહાર આવી. હાથીઓની આગળની લહાર પાસે આવી એણે પોતાની પાસેના જાદુઈ દંડથી ભોંય ઉપર ત્રણ રેખાઓ કરી. એકદમ ત્યાં ત્રણ ભીંતો ઊભી થઈ ગઈ. રાજસેના અટકી પડી.

અભેદદંડમાહાત્મ્ય

સેનાએ અભેદ ભીંતો તોડવા વ્યર્થ ફાંફાં માર્યાં. વિક્રમને અચરજ થયું. ધાંચણુ દંડ લઈ રાજ કને આવી બોલી: રાજજી! કોઈ ખીજે માર્ગે સીધાવો. આ ભીંતો આપનાથી નહીં જ ભેદી શકાય. પંચ-

દડના છત્રનો જ ધરનાર પરાક્રમી રાજા આ ભીંતો ભેદી શકે. રાજા બહીસે મોંઝે પાછા વળ્યા.

વિક્રમે ખીજી સવારે દેવદમનીને દૂત મારફત દરબારમાં બોલાવી. પંચદડ એ શી ચીજ છે? મને કહે, હું જરાયે ખોટું નહીં લગાડું, સાચું કહે. ધાંચણે કહ્યું : સમ ન દો. મારી દીકરી દમની સાથે રમત માંડો. તમે તેને જીતો. પછી ખીજી વાત.

ખીજે દિવસે નવયૌવના સુંદર દમની સુખપાલમાં બેસીને દરબારમાં આવી. ત્રણ પાસાનો પાટ માંડી સરત કરવામાં આવી. હું હાઈ તો તમને પરણું, તમે હારો તો તમને હું મારા દાસ કરું. ચાર દિવસની મુદત ઠોકાઈ. સૂર્યને સાક્ષી કરાયા.

એક, બે, ત્રણ દિવસો ચાલ્યા ગયા. ત્રીજા દિવસને અપોરે રાજા દમની હોડે બેઠાં. એક બીજાને મેંણાં માર્યાં. રમત અધુરી રહી. રાજાને ભારે ચિંતા થઈ. શું કરવું?

રાજા અદૃષ્ટ વિદ્યાને પ્રતાપે નગરચર્ચાં જોવા નીકળ્યો. એનો સાધેસો વીર વેતાલ એને આવી મળ્યો. 'જ'ને નગરની ચાચરદેવીને મંદિર આવ્યા. રાજા હરસિદ્ધદેવીને ચરણે પડ્યો. દુઃખનો માર્યો અડ્ડાથી મસ્તક કાપવા જતો હતો તેવામાં દેવી પ્રકટ થયાં. રાજાને તેમણે વર આપી આજ્ઞા કરી : તમે જ'ને ઇંદ્રલોકમાં જાઓ. જ'ને અદૃશ્ય રુપે ત્યાં ગયા.

ઇંદ્રસભામાં દેવસમૂહ આગળ ઉર્વાશી સાથે પેલી દમની નૃત્ય કરી રહી છે. ઇંદ્રે રીઝી દમનીને હારની ભેટ આપી. દમનીએ હાર લઈ હાથ પાછળ કર્યો ત્યાં વીરે તે ન જાણે એમ હરી લીધો. ખીજી વાર ઇંદ્રે દમનીને પાન આપ્યાં. તેની પશુ વેતાલે એવી જ ગત કરી. દમનીને કાનેથી ઝાલ ભોંય પર પડ્યું. તે પશુ વેતાલે હરી લીધું. છેવટે દમનીના પગનું જોર પડી ગયું. તેનો પશુ વેતાલે કબજે કર્યો.

રાત ઘણી ગઈ હતી. દમનીને નિદ્રાની ઘેર ચઢી. સૂર્ય બિગલાનો વખત થયો. સમા બિડી. સૌ વેરાયાં. પાછળથી ઇંદ્રને મળી કરી વિક્રમ પશુ ઉજ્જયિની પાછો આવ્યો.

ચોથો દિવસ. રમત શરૂ થઈ. પારણામ જોવા આતુર લોકઠંઠ જામી. રાજાએ ઉસ્તાદી કરી દમનીને ધ્યાનબ્રષ્ટ કરવા ગઈ રાતે જાણે પોતાને સ્વપ્ન આવ્યું હોય તેમ એક પછી એક વાત કરવા માંડી. સ્વપ્નાંતરમાં શું શું જોયું હતું ?

ઈદ્રિસભામાંના તારા નૃત્યપ્રસંગે ઈદ્રે તને હાર આપ્યો હતો નહીં ? દમની ખીસીઆણી પડી ગઈ. હીંમતનો ડાળ કરી તેણે વાત હસી કાઢી ત્યારે રાજાએ હાર પ્રત્યક્ષ કર્યો. પછી પાનખીડાં, ઝાલ, જેર, એક પછી એક, રજૂ થયું. દમની હવે તો બની ગઈ. તે તો પાણીથી પાતળી થઈ ગઈ. દા ચૂકી. લોકો ખડખડ હસી પડ્યા. દમની હારી. તેણે રાજા સાથે લગ્ન કર્યા.

વિક્રમે પછી પોતાની સાસુને પંચદંડ માટે વીનતી કરી. તે બોલી: તમે પરશુરામની તપોભૂમિ કોકણદેશમાં સીધાઓ. સોપારાગઢ નગર છે. ત્યાં શિવશર્મા નામનો બ્રાહ્મણ છે. તેને ઉમાદે નામની પત્ની છે. તેમના ઘરની ચર્ચા ચેતીને જોજો. જાગતાજોધ રહેજો નહીં તો પૂરા થયા સમજજો.

(૧) કોકણદંડમાહાત્મ્ય

પ્રધાનને કારભાર આપી વિક્રમે કોકણ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. વીરને પણ સાથે લીધો. ત્યાંના શિવમંદિરના તપોધનને સાત મહોર આપી શિવશર્માની બાળ પૂજી લીધી. લઘુલાઘવીવિદ્યાથી રાજાનાનો વિદ્યાર્થી બન્યો. બ્રાહ્મણ બાસઠ વિદ્યાર્થીઓનો ગુરુ છે. ચમરાક ગોરાણીએ બત્રીસલક્ષણા નવવિદ્યાર્થીને આંખો માંડી જોઈ લીધો. રાજા રાત દિવસ બાણવાનો ઢોંગ કરી બારીક અવલોકન કરી રહ્યો છે. એક રાતે અચિંત્યાં ગોરાણી ભડી ખેડાં થઈ ગયાં. હાથમાં દંડ લીધો. બહાર આવી આમતેમ જોઈ કોઈને ન જોતાં આંગણામાંના આમલીવૃક્ષે ચઢ્યાં. ચકોર રાજા છાનોમાનો થડના બખોલમાં છૂપાઈ ગયો.

દંડના ત્રણ પ્રકાર થયા. વૃક્ષ ઊડ્યું. સૌ જોજન વટાવ્યા. એક રમશાન આવ્યું. રમશાન ભૂતપ્રેત, ખાવનવીરો, સિદ્ધો, ચોસડ જોગણીઓ આદિથી છલોમલ છે. ઉમાને જૂઠાખોલી કહી જોગણીઓએ મર્મવચનોએ સંબોધી. ઉમા ખોલી: હું હવે જૂઠી નહીં જ પડું. ખૂટતો ચોસડમો ભોગ હવે તો મને આવી મળ્યો છે.

ઉમાદેએ જોગણીઓ સાથે મસલત કરી. ભોગનું મુદ્દત નક્કી કર્યું. તે પુનઃ ઝાડે ચઢી ઘેર આવી સુઈ ગઈ.

ચૌદશ આવતી જતી હતી. વિક્રમની ચિંતા વધવા લાગી. નહાવણને વખતે ગુરુ ને સહાધ્યાયીઓ આગળ એણે સ્વપ્નાને નામે આવતા ભયનો ઉલ્લેખ કર્યો. સૌએ એને હસી કાઢ્યો. ગુરુએ તેનું કહેવું મન પર લીધું. ભેદ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો.

ચૌદશને દિવસે ગોરાણીએ ઉદ્યોગ માંડી ભોગની સામગ્રી ને વિધિવિધાન સજવા માંડ્યાં. વિક્રમ, ગુરુ, વિદ્યાર્થીગણ સૌ સચેતન છે. “અદો! અદો!” કહી ઉમાદેએ જોગણીઓને આવાહન કર્યું. ચોસડને ખખ્ખરમાં લેવા જોગણીઓ આવી. વિક્રમે હાકલ મારી ઊડણદંડ હાથમાં લઈ લીધો. ભોગ થતા બચી ચોસડે જીવ લઈ ઝાડ ઉપર ચઢી ઊડી ગયા. પોતાને છેતરી સમગ્રી જોગણીઓએ ઉમાદેનો જ ભોગ લીધો.

વહાણું વાતાં તો ચોસડે ખાર જોજન ઊડી આવ્યા. એક આંખા હેડળ સૌને વિશ્રામ માટે બેસાડી રાજ તેમના ખાવાની ગોઠવણ કરવા ગયો.

(૨) અજીતદંડમાહાત્મ્ય

સોપારાથી ઉત્તરે એક નગર છે. ભર્યુંભાદર્યું પણ તે મોટું નગર સ્વનુંસ્વનું છે. મહીં એછે માણસજાત મળે નહીં. વિક્રમ સૂતા રાજદારે આવ્યો. એક ઊંચી અટારી ઉપર એણે એક ખિલાડીને જોઈ. ખિલાડી સામે એક કાજલકુંપલી પડેલી છે. ચપલક્ષી ખિલાડીએ

અંજન આંજવા આવનારને સાન કરી. વિક્રમે તેમ કહ્યું. બિલાડી નવજોખના નારી બની ગઈ.

તે નારીએ વિક્રમને પોતાની આપવીતી કહી: એક દૈત્ય છે. એણે અમારું આ સુંદર નગર ઉજ્જડ કર્યું છે. વસતિને મારી નાંખી છે બચી તે નાસી છૂટી છે. હું એકલી એના કારાવાસમાં પૂરાયેલી છું. દૈત્ય આવીને અંજન આંજી મને નારી બનાવે છે. જતી વખત બિલાડી બનાવે છે. મારા પર પુત્રીનો પ્રેમ રાખે છે. તમે નાસી જાઓ. એ આવવાની તૈયારીમાં છે. નાસો નહીં તો જીવ ખોશો. એની પાસે એક અજીતદંડ છે. એને એ પૂજે છે. એ દંડ હેઠે મૂકે ને ઝટ લઈ લેવામાં આવે ને એને માથે પ્રહારવામાં આવે તો જ એના પ્રાણુ જઈ શકે. પણ તમે કૃપા કરી જતા રહો તો સારું.

રાજાએ હિંમત દાખવી ગુપ્ત સ્થલ માગ્યું. ગોઠવણ કરી તેને અંજનથી ફરી બિલાડી કરી દીધી. દૈત્ય આવ્યો. નાહીને પ્રભુ-સ્મરણ કરી એણે દંડ હેઠે મૂક્યો કે વિક્રમે તે ઝડપી લીધો. હોહો-કાર કરી એણે દૈત્યના પ્રાણુ હર્યા.

નગર ફરી વસતિભર બન્યું. પેલી કારાવાસે પૂરેલી ત્યાંની રાજકુમારી હતી. ગુણુઓસીંગણુ રાજરાણીએ પોતાની પુત્રીનાં વિક્રમ વેરે લગન કર્યાં. વિદ્યાર્થીવિક્રમ પછી વિક્રમ તરીકે જાહેર થયો.

ત્યાંથી પાછા સૌ ગુરુના સ્વદેશ કોકણુ તરફ પાછા વળ્યા. કોકણુનરેશે પરાક્રમી વિક્રમને ખુશ થઈ પોતાની રાજકુમારી દીધી. પેલા ગુરુદેવની સાથે પણ રાજપુરોહિતપુત્રીનાં લગન કરવામાં આવ્યાં. વિક્રમ પછી બે નવવધૂઓ અને બે દંડો સાથે ઉજ્જયિનીમાં આવ્યો. ને સાસુને ચરણે નમ્યો.

(૩) અલયદંડમાહાત્મ્ય

સાસુ તરફથી વિક્રમને પછી ત્રંખાવટીનગરી જવાનો આદેશ મળ્યો. ત્યાંની રાજકુમારીને ખાંડે વીરબ્રમરાજ તરફથી જાંટે બેસી એક દૂત આવે છે. કુમારી પરણવા માટે તલપાપડ થઈ રહી છે. વિક્રમે આ

નગરચર્ચા નીકળી. એવામાં જ દમનીનો મોકલેલો રાજપોપટ વિદ્યા-
વિદ્યારદ કોટે કાગળ લઈ ઉલ્લસિતીથી આવ્યો. આ રાજકુમારીને
દમનીએ પત્રદારા લખ્યું હતું કે હું તો રાજદાણી થઈ ઓઝલને
ખાંજરે એકલી પડી ગઈ છું. તું જરૂર ત્યાં આવેલા વિક્રમને પરણી
જાજે. તું અહીં આવી મારી હૃદયસળી થઈ રહીશ.
રાજકુમારીએ પ્રત્યુત્તર લખી પોપટને વીધાય ક્યો. તે ધાંચણની
વાતને મોં મરડી દસવા લાગી. ધાંચણવશ વિક્રમને શું હું પરણું ?
એ તો મારા પગની પેંજર થવા લાયક છે.

રાજકુમારી રતનમંજરી પાસે અભયદંડ છે. તે સાથે પોતાની
રતનપેટી એણે પેલા ફતને સોંપી. વિક્રમે વીર પાસે જતે વસ્તુઓ
દરાવી. કંઈ બદાનું કાઢી પોતે પેલા ફતને દાર ક્યો. પોતે ફત બની
સાંઢ ઉપર જેસી પૂર્વ દિશાએ રાજકુમારી સાથે આવવા લાગ્યો.
કુંવરી વહેમાઈ. પશ્ચિમને બદમે પૂર્વ તરફ કેમ સાંઢ લાંકે છે ? રાજ
તો પૂર્વ તરફ જ લલકારે. કુંવરી રતનપેટી ને દંડ વગર અસહાય
હતી. તું કોણ છે ? રાજ બોલ્યો : હું તો માલવનો જૂનારી છું ને
તારા જેવી રંગબીઓને ચોરવાનો ધંધો કરું છું.

રતનમંજરી આકંઠ કરવા લાગી :

x

x

x

‘ મનનો માન્યો મૂકીઓ, પડી અનલક્ષ્ય પાણી
જૂનારી પાસે રિહડી, માંકડકોટે દાર;
થેલીમાથે બેઠાં જાજે કેતિ વાર ?’

હવે શું કરવું ? અતે જૂનારીને તે દાર દેવ. નેવર થઈ. મારે
તો વિક્રમે ગયો ને તું...રાજ પછી રતન જરૂર પગની લઈ પોતાનાં
એધાણ બતાવી પ્રકટ થયો. રતનમંજરી વિક્રમની અધોગતા ચકાચી
બુઝાબુઝ થઈ ગઈ.

પાછો વળેલો પોપટ રતનપૂરનાં આવ્યો. ત્યાં એનો એક લાક
તેને યાદ આવ્યો. ત્યાંની અમૃતચણિફને ત્યાં એ એને મળ્યો.

કુંવારી જ રહેવું હતું. ધનશેઠને ત્યાં અલખતનો આરો નહોતો, કોઈ સુડદાને પરણે? દોલતથીયે કોઈ વાણીઓ કે વણિકકન્યા લોભાયાં નહીં. શેઠને સેવાની જરૂર હતી. શ્યામને પરોપકારબુદ્ધિએ પ્રેરણા કરી ને સૌની નામરજી હોવા છતાં તે તેને સ્વેચ્છાથી પરણી. સતી શિરોમણિસમ એ એની સેવામાં રાતદિન જીવન ગાળતી.

વિક્રમ અતીતવેષે શેઠના કુળીઆમાં રાતે ગયો. શેઠાણીએ એને ઓટલા ઉપર સૂવાની રજા આપી. રાતે ઘરમાં એક ચોર દાખલ થયો. તે યૌવનભર ને સુંદર ચોર જોઈ શ્યામનું ચિત્ત ચંચળ થયું. તેણે તેને વીનવ્યો. તે માને નહીં. માથે પતિ ને પરનારીસંબંધ ચોરને પણ ન પસંદ પડ્યો. શ્યામે પતિને ગળે નખ દઈ દીધો. જનરકર્મ થઈ ગયું. વિક્રમે સૌ જોયું, શેઠાણીએ ચોરને બહાર કાઢ્યો કે રાજાએ તેને હાર કર્યો. અવાજે શ્યામને બહાર આણી. શેઠે ગયા. જાગે ગયો. હવે શું કરવું? ખડ્ગવડે મરેલા પતિનું મસ્તક ઊરાડ્યું. પોક મારી કે ચોરે શેઠનું ખૂન કર્યું. ધનમાલ લૂંટાવવામાં આવ્યાં. મારે સતી થવું છે. રાજાને કાને સમાચાર ગયા. રાજાએ હુકમ કાઢ્યો કે હું આણું ત્યાંસુધી તે સ્ત્રી સતી ન થાય. સતી અધીરી થઈ રહી છે. રાજા આવ્યો. શ્યામને દૂર બોલાવી રાત્રિના પ્રકરણનો ઇસારો કર્યો. શ્યામ શરમીંદી પડી. રાજા ! બધું ખરું. હવે સ્ત્રીઆખરને વધૂ બિધાડી કરવાની કંઈ જરૂર? સ્ત્રીચરિત્ર આવાં જ હોય. આપને તે પૂરાં જોવાં હોય તો કોચીકંદોયણને ઘેર જજો. મને ન રોકો. શ્યામશેઠાણી સતી થઈ.

કોચીકંદોયણને ઘેર રાજા રાતે ગયો. પ્રતાપદંડના પ્રતાપથી કોચી બોલી: રાજાજી ! આપને શ્યામકુંવરે મોકલ્યા કતી? રાજાએ કહ્યું: હા. સૌ સ્ત્રીઓ સરખી હોય છે તેનું પારખું જોવાની મારી ઈચ્છા છે. વારૂ, પેલી મજૂસમાં ભરાઈ જશે? મને વચન આપો કે આપ ગુસ્સે નહીં થાઓ. રાજા વચને બંધાઈ મજૂસમાં પેઠો.

પ્રધાન પછી કોચીને ઘેર આવ્યો. મારે રાણી પાસે જવું છે. કંઈ રસ્તો બતાવો. કોચીએ તેને દંડ આપી મજૂસ ઉપર બેસવા કહ્યું ને સૂચના આપી. મજૂસ બિડી. રણવાસ આવ્યો. રાજાએ પ્રધાન ને રાણીની જાગૃતિ નજરે જોઈ. પ્રધાન કોચી પાસે આવ્યો. તેના ગયા બાદ મજૂસમાંનો લગ્નહૃદય રાજા બહાર આવ્યો. શ્રીચરિત્રનું પારખું જોવાથી એ તો ઠંડોગાર થઈ ગયો હતો.

કોચીએ વિક્રમરાયને પોતાનો પ્રતાપદંડ નજર કર્યો. પાંચે દંડ જીતી રાજા ઘેર આવ્યા. દેવદમનીની પેલી બીતોને એમણે બિબેકી નાંખી. રાજાએ એક ચક્રે રાજ્ય કર્યું. વિક્રમનાં આવાં આવાં પરાક્રમોની છદ્મને જાણ થઈ. તેણે સિંહાસન મોકલ્યું. પંચદંડનું તે ઉપર છત્ર ધરવામાં આવ્યું. એને માણેક ને મોતીથી મઢવામાં આવ્યું. જત્રીસ પુતળાઓથી જડી દેવામાં આવ્યું.

બોજને આમ પૂરી વાર્તા સંલગ્નાવી હંસાપુતળી આકાશે બિડી ગઈ.

શામળે આ રીતે વાર્તાને ધડી તે પહેલાં નરપતિએ એનું ઘડતર એના શ્રોતાજનો આગળ કેવું રજૂ કર્યું હતું તે આ ઉપરથી જણાઈ આવશે. દંડો, પાત્રો, સ્થાનો, પ્રસંગો: આગળ મુદ્દાઓ ધ્યાન આગળ રાખી આ બંને કવિની આ વાર્તાની સરખામણી આપણે કરીએ.

૬ શામળ ને નરપતિની પંચદંડની વાર્તા:

એક સરખામણી

શામળની વાર્તાના પણ પાંચ વિભાગ છે તેમ નરપતિના પણ પાંચ છે. શામળ પ્રત્યેક વિભાગને તેતે દંડના માહાત્મ્યનાં શીર્ષક આપે છે ત્યારે નરપતિ પ્રત્યેક વિભાગને દેવદમનીના આદેશ અનુસાર પાંચ આદેશોમાં વહેંચી નાંખે છે. શામળના પંચદંડ ને તેતે દંડ-ધારનારી વ્યક્તિઓ અને તેમનાં સ્થાનો નીચે મુજબ છે:

દંડ	કોની પાસેનો ?	સ્થલ
૧ ઊડણુદંડ	ગોરાણી ઉમાદે પાસેનો	સોપારા
૨ અજિતદંડ	રાક્ષસ „	સોપારાથી ઉત્તરનું ગામ
૩ અભયદંડ	રતનમંજરી „	ત્રંબાવટી (સ્તંભતીર્થ)
૪ વિષધરદંડ	વીરભદ્રની પુત્રી „	ઉજ્જયિની
૫ પ્રતાપદંડ	કોચીકંદોયણ „	„
અભેદદંડ	દેવદમની ધાંચણ „	„

શામળનો પુરોગામી નરપતિ દંડોનાં નામ અને ક્રમ નીચે પ્રમાણે આપે છે:

૧ સિદ્ધદંડ (ઊડણુદંડ)	ગોરાણી ઉમાદે „	સોપારા (કૂકણદેસ)
૨ વિજયદંડ (અજિતદંડ)	રાક્ષસ „ „	થી ઉત્તરનું કનક- સેખરરાજનું નગર
૩ મહાગુણુદંડ (અભયદંડ)	રતનમંજરી „	ખંભાત
૪ તમોહરદંડ અથવા રત્નદંડ (પ્રતાપદંડ)	વિશ્વરૂપ પુરોહિતની પુત્રી ગોમતિ „	ઉજ્જયિની
૫ વિષહરદંડ (વિષધરદંડ)	„ „	„
૬ કામિકદંડ	કોચીકંદોયણ „	„
અભેદદંડ	દેવદમની ધાંચણ „	„

બંને કવિઓના દંડોના નામમાં ઉપર પ્રમાણે તફાવત છે. શામળે પુરોહિતપુત્રી પાસેના દંડને ‘વિષધર’ નામ આપ્યું છે, પણ નરપતિએ એ દંડને આપેલું નામ ‘વિષહર’ વિશેષ બંધગેસતું ને અર્થસૂચક લાગે છે. પાતાલના નાગોનું ઝેર દૂર રાખી શકે એવા દંડ તે ‘વિષહરદંડ,’ ‘વિષધર’ નહીં. વળી એ દંડ ઉપરાંત આ પુરોહિતપુત્રી પાસે સર્વમોહનહારવિદ્યા હતી એ હકીકત જે નરપતિ આપે છે તે શામળ આપતો નથી.

બંને કવિઓનાં પાત્રોમાં પણ થોડોથોડો નામફેર છે. સોપારાના વિલાગુરુનું નામ નરપતિએ ‘સોમશર્મા’ આપ્યું છે તેને શામળ ‘શિવશર્મા’ કહે છે. ઉલ્લસિનીનિવાસી પુરોહિતનું નામ નરપતિએ ‘વિશ્વરૂપ’ આપ્યું છે ત્યારે શામળ તે જ પાત્રને ‘વીરભટ્ટ’ નામ આપે છે. વિશ્વરૂપની કન્યાનું નામ નરપતિ ‘ગોમતિ’ આપે છે અને તેની ત્રણ સખીઓનાં નામ પણ તે અતુકમે જઈતૂ, હરિયાલી ને હિરણ્ણી આપે છે. શામળ આ ત્રણ સખીઓને પ્રધાનપુત્રી, વૈશ્યપુત્રી ને ક્ષત્રિયપુત્રી તરીકે જ ઓળખાવે છે. નરપતિની પાતાલ-કન્યા ‘શૃંગારમંજરી’ શામળને હાથે ‘કુંકુંમવતી’ નામ ધારણ કરે છે. નરપતિનો ‘ધનશ્રેષ્ઠી’ ને શામળનો ‘ધનવંત શેઠ’ એ નામો તો એક જ છે. પણ એ બુદ્ધા શેઠની શેઠાણીનું નામ નરપતિએ ‘રતનમંજરી’ ત્યારે શામળે ‘શ્યામકુંવરી’ રાખ્યું છે.

પ્રસંગોને પણ ફેરવવામાં આવ્યા છે. દમની સાથે રમંતના દાવ લેતાં રાજા ગહરાયો ત્યારે તે હરસિદ્ધિ પાસે જઈ આત્મહત્યા કરવા તૈયાર થાય છે એમ શામળે પાછળથી નક્કી કર્યું ત્યારે પુરોગામી નરપતિએ વિક્રમને શિવ, પછી આગીઆવેતાલ ને તે પછી ક્ષેત્રપાલ પાસે મોકલ્યો છે.

બીજા આદેશમાં નરપતિએ પેલા દૈત્યે ઉલ્લસ કરેલી નગરીના રાજાને ‘કનકસેખર,’ રાણીને ‘કનકાવતી’ ને પેલી બિલાડી કરવામાં આવતી રાજકુમારીને ‘કનકમાલા’ એમ નામ આપ્યાં છે. શામળ આ નામ આપ્યા વગર ચલાવી લેછે. નરપતિએ બિલાડીવેપવાળા કનકમાલા પાસે કહેવડાવ્યું છે કે રાક્ષસ મને આમ કહી ધમકાવી લલચાવે છે કે:

‘તું રાખી પરણેલા ભણી, માહારધ મનિ છઠ ઈચ્છા ધણી.

વૈતાદિપર્વતિ કરસૂં કાજ, બંધવ મારી લેસૂં રાજ.

તૂઝનધ તિહાં પરણેસિ, તિહાં બધહઉ હું રાજ કરેસિ.

વિજયદંડ મૂઝ પાસધ હોધ, મૂઝ સમવડિ ન કરધ કોઈ.' ૧૦૭

—આદેશ બીજો: પૃ. ૪૪

શામળ માત્ર આટલું જ નોંધે છે:

x x x x x

‘રાતે આવે છે આ ઠારિ, બીજે અંજન કરે છે નારી. ૨૪૪

મૂઝ ઉપર રાખે છે મન, જાણે છે પોતાની તન.’

x x x x x

—અખાલાલ જનીસંપાદિત સિંહાસનખત્રીસી:

પંચદંડની વાર્તા: પૃ. ૨૦૬

કનકમાલાને વર્ષા પછી વિક્રમ સોપારા પાછો ફરે છે. સાંને રાજ સોમપાલ પોતાની જયમાલાકન્યા વિક્રમને આપે છે. ગુરુને દેવશર્માની પુત્રી સુતારા સાથે પરણાવવામાં આવે છે. શામળે આ પાત્રાને નામ આપ્યાં નથી પણ કોકણરાયપુત્રીનું નામ ‘મનોહર’ એણે આપ્યું છે.

ત્રીજા આદેશમાં રતનમંજરી નામની રાજકુમારીના પિતા ખંભાતનરેશનું નામ નરપતિએ ‘જયકર્ણરાય’ આપ્યું છે ને રાણીનું નામ ‘જયશ્રીઆ’ આપ્યું છે. આ નામો જ માત્ર શામળે પડતાં મૂકી હકીકત નોંધી છે. આ પછી જ્યાં અમૃતકંડિકાએ રતનમંજરીનું હરણ કર્યું ત્યાંના રાજ રતનસિંહની પાસે વિક્રમનું આદરભર્યું આતિથ્ય નરપતિ કરાવે છે ને કુંવરીને ‘બહેન’ કહી એ સાસરવાસો કરે છે. શામળે તેને તેની પુત્રી પણ વિક્રમને પરણાવતો ચીતર્યો છે.

ચોથા આદેશમાં વિક્રમની વડી રાણી શૃંગારસુંદરીના નામનો નરપતિએ ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ જ રાણી રતનમંજરીશેઠાણીનું સતી

થવા વખતનું ચરણોદક મંગાવે છે. કોચીકંદોયણે આપેલી મજૂસમાં પેટેલો રાજ આજ રાણીનો બુદ્ધિસાગર મહેતા સાથે શીયલભંગ જુએ છે. આ પાત્રોનાં નામો વગર શામળે પોતાનું કામ સાધી લીધું છે.

પાંચમા આદેશના પાતાલરાજનું નામ નરપતિ 'મયણસંઘરાય' જણાવે છે. તેની રાજકુમારી 'શૃંગારમંજરી' (શામળની કુંકુમવતી) ની નાની બહેનને શામળે પેલા કદરુપા વર સાથે પરણાવી છે.

આમ નામફેર તથા પ્રસંગફેર જૂના અને નવા ખીયાની વાર્તામાં અહીંતહીં નજરે પડે છે. શામળ પ્રસંગોને વિસ્તારવાની બહુ તસ્દી લેતો નથી લાગતો ત્યારે તેનો પુરોગામી નરપતિ વિવિધ પ્રસંગોને ખીલવી વિવિધ રસની રસિક ઝમાવટ કરે છે.

આટલા થોડાએક મુદ્દાના ફેરફારો સિવાય નરપતિ અને શામળ બંનેની વાર્તાનો રસપ્રવાહ એક જાતનો ને એકધારો જ વહે જાય છે. વાર્તાનું વસ્તુગૂંથન પણ લગભગ સરખું જ છે. શામળ-બત્રીસ પુતળીમાંની એક હસાપુતળી પાસે વિક્રમના સિંહાસન ઉપર ચઢવા આવતા લોજને અટકાવી વાર્તા કહેવડાવે છે. નરપતિ પુણ્ય-શ્લોક વિક્રમને જ વાર્તાનો નાયક બનાવી એને આ લોકના શ્રેષ્ઠ રાજેન્દ્ર અને સ્વર્ગલોકના રાજેન્દ્ર ઈન્દ્રના માનીતા મિત્ર તરીકે આલેખી, એના અહ્મુત પરાક્રમેની કીર્તિને ગાર્હ પાંચ દંડ છતી લાવી એનું દિવ્ય છત્ર બનાવી એના સિંહાસન ઉપર ધરાવતો વર્ણવે છે. બંનેમાં દેવદમનીને વિક્રમની પ્રેરક ગણવામાં આવી છે. બંને કવિઓની વિચારસૃષ્ટિ, કાવ્યકલ્પનાઓ અને સર્જનશક્તિનું એવું-તો સામ્ય છે કે લોકરુચિને રુચતી એ લોકપ્રિય વાર્તામાં તેના છેવટના-વિકાસસ્વરૂપના કાલ સુધી ઝાઝો ફેર પડતો નથી. આમ સંસ્કૃત ને પ્રાકૃત, અપભ્રંશ ને જૂની ગુજરાતીમાં આ વાર્તા સચવાઈ મધ્યકાલીન સુગ સુધી ફરતીફરતી આવી છેલ્લા વાર્તાકવિ શામળની રસિકતાને હાથે એના પૂર્ણ વિકસિત ક્લાસિકરૂપને પામે છે.

૭ પંચદંડની વાર્તાનો નાયક : બીજો

ચંદ્રગુપ્ત વિક્રમાદિત્ય

લોકરસિકતા ને લોકકલ્પનાઓને સૈકા ભરથી જકડી લેતી ને મોહધેલી કરતી આ વાર્તાનો નાયક બહુધા ‘વિક્રમાદિત્ય’ એ મહાબિરુદ-ધારી બીજો ચંદ્રગુપ્ત છે. હિંદના એક કાલનો-‘સુવર્ણયુગ’ નામે અંકાતા દેશકાલનો-એ સમર્થ સર્જક છે. પરાક્રમાદિત્યનો એ નાનો પુત્ર પિતાના ઉજ્જવલ કીર્તિકલશ કરતાં સવાયો કીર્તિકલશ સુવર્ણયુગના ઉચ્ચ મિનારા ઉપર ચઢાવી તેને હંમેશ માટે ઝળકાવી ગયો છે. શ્રીયુત મુનશી કહે છે: “ચંદ્રગુપ્તે પોતાના હાથમાં આર્યાવર્તનો રાજદંડ લીધો, ધ્રુવવામિનીદેવીનું પાણિગ્રહણ કર્યું અને ગુજરાતના ક્ષત્રપોને આસરે (ઈ. સ.) ૩૮૦ કે ૩૮૮ માં જડમૂલથી ઊખેડી કાઢ્યા. પછી તે પિતાની પેઠે પૃથ્વી જીતવા નીકળ્યો. સુરાષ્ટ્ર, ગુજરાત, માળવા તેણે પોતાના રાજ્યમાં જોડી ઉજ્જયિનીને પાટનગર બનાવ્યું. તેણે સિંધ પણ જીત્યું હોય એમ લાગે છે. પણ પિતાએ જીતેલા ભરતખંડમાં તેને ઝાઝું જીતવાનું રહ્યું નહોતું. તેણે લાંબો કાળ-આસરે ૪૧૩ સુધી-એક ચક્રે રાજ્ય કર્યું અને વધારે વિજયનો વલવલાટ છોડી મહાન સામ્રાજ્યને સુવ્યવસ્થિત કરવામાં તે મૂંઠાયો.

x

x

x

ચંદ્રગુપ્ત એના પિતાથી પરાક્રમમાં ઊતરતો નહોતો. એ પણ શરીરે બાપના જેવો પ્રયંડ લાગે છે. ભરાવદાર મુદ્રા ને મોટી મૂંછાથી શોભતું એનું મુખ એના પિતાના મુખથી પણ વધારે ભવ્ય હતું. પિતાએ ગરુડનું નીશાન રાખ્યું હતું. દીકરાએ ચક્રનું રાખ્યું. ‘વ્યાઘ્રપરાક્રમ’નો પુત્ર ‘સિંહવિક્રમ’ કહેવાયો. પરાક્રમાદિત્યના પુત્રે વિક્રમાદિત્યનું બિરુદ લીધું. એટલું જ નહીં પણ એ પરમ ભાગવત, ‘પરમ ભદ્રાક’ અને ‘રાજધિરાજર્ષિ’ને નામે સુવિખ્યાત થયો. ‘વિક્રમાદિત્ય’ અને રાજધિરાજર્ષિ’ એ એનાં લાક્ષણિક બિરુદો છે.

x

x

x

દંતકથાના આપણા સાહિત્યમાં વિક્રમાદિત્યની કીર્તિ અમર છે. નવરતનથી સંવૃત, કાલિદાસના મિત્ર, ભર્તૃહરિના ભાઈ ને વેતાલના સ્વામી પરદુઃખલંબન વિક્રમરાજ કથા ને દંતકથાની સૃષ્ટિમાં સર્વશ્રેષ્ઠ સ્થાન ભોગવે છે. એવા દાનેશ્વરી ને વીર નરપાલની જોડી હિન્દી કલ્પનાને જડી નથી. મુસ્લિમ દેશોમાં ખલીફ હારુન અલરશીદ, યુરોપમાં શાલ્મૈન, ઇંગ્લેંડમાં કિંગ આર્થરનાં દંતકથાત્મક સ્મરણો પણ એના સ્મરણો જેટલાં પ્રીતિપ્રાત્ર થયાં નથી. x x

સંશોધને દંતકથાનાં આવરણુ થોડાંવધતાં દૂર કર્યાં છે અને કાલ્પનિક વિક્રમરાજનાં પડો હાખેડતાં શકરાજના સંહારકને ધ્રુવ-સ્વામિનીદેવીના પતિ ચંદ્રશુભ વિક્રમાદિત્યની ઐતિહાસિક વ્યક્તિ નજરે ચઢે છે.

ઈતિહાસ દંતકથાને ઝાંખી કરે છે. આર્યાવર્તના સુવર્ણયુગનો મધ્યાન્હ, કળજયિનીનો લબ્ધ પ્રાસાદ, સેવાકાંક્ષી મહા દંડનાયકોની સેના; મિત્રો ને સામતોના વ્યૂહો, સંધિવગ્રહકો, કુમારાભાત્યો, મહા બલાધિકૃતો, ચૌદ સચિવો, પુરાણીઓ, કવિઓ, જ્ઞાતીઓ, સંસ્કારસ્વામીઓના પૂજ્યભાવભર્યાં વૃંદો, બધી વીરતા, વૈભવ ને વિદ્યાનું કેન્દ્રસ્થાન અને ત્યાં એક ને અભેદ આર્યાવર્તના આત્મા સરખાં પ્રતાપ ને સંસ્કારનું સ્વામિત્વ ભોગવતાં વિક્રમાદિત્ય ને ધ્રુવ-સ્વામિની દેવી...અને એમનો પ્રિય વયસ્થ કાલિદાસ.....હિન્દે એવો સમય ફરી જોયો નથી.' ૧૧

આવા અમર વિક્રમાદિત્યને સમસ્ત હિન્દની તેમ જ તેના પ્રાંતે-પ્રાંતની પ્રજા પોતાના આદર્શ સમ્રાટ તરીકે ભૂલે નહીં અને તેના સાહિત્યમાં તેને અમર કરાય તો તેવા સાહિત્યને એ વધાવે એ સ્વાભાવિક છે. સુવર્ણયુગની એ સમર્થ સમયમૂર્તિએ આથી જ

આપણા દેશનાં વિવિધ સાહિત્યોને-એના નાયક બની-સમૃદ્ધ કર્યા છે. ગુજરાતી સાહિત્યે પણ એ સમયમૂર્તિથી પ્રેરાઈ, આલેખાઈ એની સાહિત્યકલાની પાંદડીઓને ખીલવીને સુગંધભર કરી છે.

૮ વિક્રમાદિત્યના પંચદંડ : એક મહારુપક

વિક્રમાદિત્યની વીરમૂર્તિને કે તેના સુવર્ણયુગને ઇતિહાસની વાસ્તવિક ભૂમિકા ઉપર ભૂતકાલે જોઈ. ભૂતકાલનાં ભવ્ય તેજે સંગ્રહી રાખવા લોકકલ્પનાઓ રસભેર જાડી છે. એ પ્રત્યેના પૂજ્યભાવ ઉપર વર્તમાન ને ભાવિની સફલતાનો આધાર ગણાયો છે. વિક્રમાદિત્ય કેવી રીતે વિક્રમાદિત્ય કહેવાયો? એના પરાક્રમનાં સાધનો ક્યાં? દંડ-સેનાઓ-એ એના પરાક્રમનાં સાચાં સાધનો છે. લોકકલ્પનાએ આ સેનારૂપી વાસ્તવિક સાધનોને વાસ્તવિક વાતાવરણમાંથી જાપાડી લઈ અહ્ભુતતાના વિશાળ અવકાશમાં ગોઠવ્યાં. પંચદંડની વાર્તાની પાછળ રહેલું મહારુપક આમ આપણી દષ્ટિ સમક્ષ આવીને ખડું થાય છે.

દિવાન બહાદૂર કેશવલાલભાઈ કહે છે તેમ, “દંડ એટલે સેનાનું બલ. વિક્રમ એટલે પરાક્રમીપણું. છત્ર એટલે છત્રપતિપણું. રાજા વિક્રમ એટલે પરાક્રમની મૂર્તિ. એના દંડ એટલે સુભટસમૂહ, જાડીને છાપો મારે એવા, કોઈથી જીતાય નહીં એવા, ભયને પત ન કરે એવા, શત્રુના છિદ્રનો આખાદ લાલ લે એવા, અને દુશ્મન ઉપર પ્રતાપ પાડે એવા જોઈએ. વિશેષ કરીને દુશ્મન સામે સંગ્રામભૂમિમાં એ અભેદ ભીંતની પેઠે અડગ જભા રહે એવા જોઈએ.”^{૧૨}

આમ બહુઅંગી દંડોના-સેનાના-પાયા ઉપર આ ‘પંચદંડની વાર્તા’નું ઘડતર એક મહારુપક ઉપર રચાયું છે.

૧૨. જુઓ દિ. બ. કેશવલાલ કુવનું વ્યાખ્યાન : પંચદંડની વાર્તાના આંતર પ્રવાહોમાં : ‘બુદ્ધિપ્રકાશ : પુસ્તક ૭૮ : અંક ૧ : પૃ. ૧

૯ નરપતિની કાવ્યસૃષ્ટિ : કંઈક વિવેચન

કવિએ આખાથે વાર્તાકાવ્યની 'સૃષ્ટિ'ને પાંચ ખંડોમાં—પાંચ આદેશોમાં—વહેંચી નાંખી છે. પાંચ દંડોને અનુક્રમે એકએક આદેશમાં વર્ણવવામાં આવ્યા છે. દંડો લાવવાના આદેશો આપનારી ઉજ્જયિનીની દેવદમની ઘાંચણુ છે. જૂના કાવ્યસાહિત્યના આદર્શોને પૂજતો કવિ આરંભમાં મંગલાચરણ કરી ગણપતિ, સરસ્વતી ને ગુરુની કૃપા થાચી પોતાની કાવ્યકૃતિનાં વિકાસ અને સફળતા માટે સાહાય્ય વાંછે છે. સૃષ્ટિની અમરાવતીનગરી જેવી ઉજ્જયિનીને સ્વર્ગની અમરાવતી જેવી એ ચીતરે છે. પાર્થિવ અમરાવતીનો રાજધિરાજ વિક્રમાદિત્ય છે. જેવું પાટનગર પૃથ્વીમાં પ્રતાપી છે તેવો તેનો પાટવી એ નરદેવોમાં મહાન ને પૂર્ણ પ્રતાપી છે. પ્રજાજીવન સુરાજ્યના ઊંચાઊંચા પ્રકારના સુખ વૈભવમાં સાચી શાંતિમાં ખીસે છે. એની ઐહિક ને સ્વર્ગીય અપેક્ષાઓ પરિતૃપ્ત થઈ રહી છે. કવિ થોડા જ શબ્દોમાં આ સ્થિતિનું આખાદ ચિત્ર આપે છે:

“પૃથિવીનાભિ અવંતિકા મુગતિખેત્ર સંસારિ;

શક્રપ્રજ્વપતિ આદે કીધૂં જિજ્ઞ મઝારિ.

૨૩

× × ×
અનેક રાય આગમ હૂઆં, વલી હૂસમ અનેક;

વિક્રમતોલધ કો નહિ ત્રિલોવનિ ગમનિ વિવેક.

૨૪

આગિજી સારથ જેહનમ, સારથ હરસિદ્ધમાર્ધ;

સુરપતિ જસ સાંનહિ કરમ, ધિન! ધિન! વિક્રમરાઈ!

૨૬

નવ બાહારિ નગરી વસમ, રાજ વિક્રમ કરંત;

સહુકો ભૂખિજીં ઊડીઅ, નવિ ભૂખિજીં સૂઅંતિ.”

૨૭

—આદેશ પહેલો

પણ આ ચિત્રને, આ સુવર્ણયુગના સુરાજ્યને, ને પ્રજાનાં અપાર સુખવૈભવને વિશેષ સમૃદ્ધિવંત કરવાં જોઈએ. સમયવિધાયક સમ્રાટ સવારીએ નીકળે છે. પ્રેમચેલી ઓસિંગણુ આખાલવૃદ્ધ પ્રજા

એ જોવા તરવરાટ કરતી ઊભડી રહે છે. આગળ વધતી સવારીની કૂચને અટકાવનારી અલેદ્ય ભીંત, સમ્રાટ ને પ્રજાનો વૈભવ વધારવાના જાણે ગર્ભિત હેતુવાળી, દેવદમની ઊભી કરે છે. આ ભીંતને-સાથે સાથે વિશાળ પૃથ્વી મધ્યેની વિક્રમાદિત્યદેવની દિગ્વિજયયાત્રાને નડતી પ્રત્યેક ભીંતને-ભેદી મહારાજાએ વિશેષ મહાન થવું જોઈએ એમ સૂચવતા દેવદમનીના એક પછી એક આદેશો થાય છે. લોકદેવ તેવા મહાન થવા બાકી રહેલી સર્વ પ્રકારની પ્રાપ્તિઓ અદ્ભુત વીરતાથી સફળ કરી પાંચે દંડ અંતે ભેગા કરી સાથે સાથે સામ્રાજીઓ વરી સાસુ દેવદમનીને ચરણે નજર કરે છે. રાજસિંહાસનને આ પંચદંડના ભવ્ય છત્રથી શણગારવામાં આવે છે અને વિક્રમાદિત્ય ત્રણે લોકના માનનીય મહાસમ્રાટ જેવો એ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ને ન્યાયી સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન થાય છે. કવિની આટલી નાની શી સૃષ્ટિ આવા ગાઢ, ગંભીર ને ધુમ્મસવીંટયા ઘેરા વાતાવરણમાંની પશ્ચાદ્ભૂમિ ઉપર ઉચ્ચ પ્રકારની રસિકતા ને કલાથી બાંધેલા સુરેખ મંદિર જેવી બંધાઈ રહી છે. એની અંદર અને આસપાસ નંદનવનનાં વનશોભા ને સૃષ્ટિસૌન્દર્ય આકર્ષક ભવ્યતાથી શોભી રહ્યાં છે. એ સૃષ્ટિમાંના ખંડોમાંથી ગમે તે એકમાં તમે પ્રવેશો અને તમને કંઈકંઈ એકએકથી વિવિધતામય અને સરસ સૌન્દર્યસ્થાનોનાં વિરલ વિરામમંદિરો નજરે પડશે. એ તમારાં હૈયાંને ઉદારતાપૂર્વક આકર્ષી રહેશે. એમાં આપણા જૂના તેટલા નવીન કાવ્યવૈભવનાં રસથી છલોમલ કદ્દપના-ઓનાં ઉત્તુંગ શિખરો દર્શન દેશે. નરપતિનાં વિવિધ નગરવર્ણનો જુઓ—ઉજ્જયિનીવર્ણન, સોપારાગઢવર્ણન કે ખંભાતનગરીવર્ણન—તો પ્રત્યેકમાં થોડાથોડા સરસ શબ્દોમાં મનોહર રમણીયતાઓ રમી રહેલી જણાશે. કેટલાંક વર્ણનો આપણે ટૂંકામાં જોઈ લઈએ:

“એક કાંશી નહ કાંતિકા અવયંતી સુવિચાર;

મારગ ત્રણિ કૈલાસના ત્રિશલ તણી આકારિ.”

૧૬

—આદેશ પહેલો : ઉજ્જયિનીવર્ણન

“ રાજા પાટણ કરૂં પ્રવેસ, જોઈ નગર તણું નરવેસ;
 નગર દેખી રુલિયાઈતિ થયજી, હૃદયમાંહિ ધણું ગહઈગહિજી. ૧૫
 ધરિધરિ વાડી, ફોફલ, પાન, નાલિકેર, ઝેલિનાં રાન;
 સરસ દેસ ધરિધરિ નવાણુ, દિસઇ લોક અતિ હઇ મુગ્ધણ. ૧૬
 સોપારૂં સોનાસૂં ધડૂં, રૂપા તણુઈ બંધન તે જડૂં.
 રાજાવિક્રમ બોલઇ તામ, સોપારૂં સુરનરતૂં દામ.” ૧૭

—આદેશ બીજો : સોપારાગઢવણું

“ જિ કહઇ નયરખંભાતિ, બીજી ઉપમા નહિ ખંભાતિ.

x	x	x	૧
x	x	x	

હેમકલસ મંદિર ઝલકંતિ, ધૂંઆડિ ધૂંધલા હોયંતિ. ૮
 આગઇ નગરી દેવહ તણી, પવિત્રપણઇ રાખઇ તેહ તણી.
 નગર જોતાં મન મોહંતિ, પાંચ નામ એહનાં બોલંતિ. ૯
 પહઇલઇ નામઇ ત્રંઆવતી, બીજા નામઇ બોગાવતી.
 ત્રીજા નામઇ લીલાવતી, ચઉથા નામઇ અમરાવતી. ૧૦
 નામ પાંચમઇ ખંભાવતી, વિચિત્રપણઇ જાણિ સરસતી !
 જેહવૂં નામ તેહવૂં પરણામ, એહ નગર છઇ ઉત્તમ દામ.” ૧૧

—આદેશ ત્રીજો : ખંભાતવણું

કવિની વનશોભાઓ ને પ્રકૃતિશોભાઓનાં વણુંને પણ એની
 વેધક ને રસિક દષ્ટિનું તાદશ ને સૂક્ષ્મ અવલોકન છે :

“ નારી ભરઇ નવયૌવન વાર, સ્વર્ગલવન બીજૂં સંસાર ! ૩૪

x	x	x	
વાડી દિસઇ પિરિપિરિ તણી, આંખા, જાંખૂ, રાયણુ ઘણી.			
અગરતગરચંપકનાં વૃંદ, દમણુકે, મરુકે નઇ મુચકંદ.			૩૮

x	x	x	
સરોવર કરિ નગર સોહંતિ, વાડી કરિ વન મોહંતિ			૪૦
x	x	x	”

—આદેશ પહેલો

“દંડપ્રભાવછ ઊઘાડી પોલિ, આગલિ ગંગા કરછ કલ્લોલ.
મહાપૂર ગંગા તાંહાં વિહંતી, તાગમાગ કો નવિ લાલંતિ.” ૫૮

—આદેશ પાંચમે

આ પછી પાતાળનાં વનસૌંદર્ય ને તે મધ્યેના શિવમહાલયનાં સૌંદર્યનું દર્શન કરીએ:

“ચૌદ જોઆણુ ચંદનનૂં વન, નિરંતર તાંહાં બિહિકિ ચંદન.
તિ ચંદન વસીહર વાસઘ વસંત, પરિમલ પામઘ મન ઉલ્લસંત. પર
આરઘ તિ વનમાંહઘ સાંચરી, અમીય સરોવરિ જઘ ઊતરી.
ખાર જોઆણુ નગરવિસ્તાર, કદલીવન ન લાલઘ પાર. પર
વિચિમાંહિ મહેસ તણુઉ પ્રાસાદ, વાજઘ ઘંટા પિરિપિરિ નાદ.
ચઉમુખી ચઉરાસી દેહરી, સોવનિ શિખરિ ઘળ ફરિહરિ.” ૫૪

—આદેશ પાંચમે

કવિની રસદષ્ટિ અપાર વૈલવવંતી છે. તે કાલના રાજવૈલવ ને લોકજીવનના વૈલવનુ એ કેટલું બધું સફલ વર્ણુન આપી શકે છે !

“હિંદોલા ખાટ નિ પાલખી, તાંહાં સુંદર સોહિ શશીમુખી.
પુષ્પરત્ન પરણાસૂં પ્રીત, નગરમાંહિ એહવી રીત.”

—આદેશ પહેલો : પ્રક્ષિપ્ત : કડી ૩૧મી પછીની

“પાહાનિ રાતી અલતારંગ, પાઘ નેજર ચાલિ સુચંગ !
વીંટ નિ વીંછીઆ સોહંત, કંકણચૂડી કર ઝલકંત.

x

x

x

જિમ સસિયર તારાપૂર વિસિ, તવ રાજ રાણીપૂર વસિ.

x

x

x

પંચવર્ણુ ચૂડી ચમકંત, સિરિ વેણી લાંબી ઢલકંત.

ગર્ભ વિના વરિષ માંહિ સોલ, નિત રાજસૂં માંડિ રોલ.”

—આદેશ પહેલો : પ્રક્ષિપ્ત : ૫. ૮

એનાં સ્ત્રીસૌન્દર્યનાં અવલોકનો પણ એ કેટલા થોડા શબ્દોમાં જતાં રસભર ને સુરેખ આપે છે !

“ સિરિ સારિયા સોલધ સણુગાર, ચંચલ ચતુર તણી નહિ પાર.
કામ તણી કીહિધિધિ લતા, સ્વર્ગ તણા મોહા દેવતા. ૧૦૮
એહ સમોવડ કોઈ નારી નથી, દિસંતિ જાણે લારતી !

x

x

x

૧૦૯

—આદેશ પહેલો

ઇંદ્રસભામાં નૃત્ય કરતી દમનીની અલિનયકલા એ કેટલી
શુદ્ધમતાથી વર્ણવે છે !

“ નયનબાણુ દમની આલંત, બ્રમર તણા ભાવ ભેલંત.
પામી રાગ મૂરછાઇ વીર, મોહા સુરપતિ ધૂણિ સિર.
હાસ્યમરમના ભેદ અપાર, લંક તણા ન લાલિ પાર;
દેવનિમિત્ત વિધાતા ઘડી, ઇમ સવિ મન લીધું હરી.”

—આદેશ પહેલો : પ્રક્ષિપ્ત : પૃ. ૨૩

“ તે જેવા સરખી ગોરડી, ઘોષ હાથ વિધાતાઇ ઘડી.
અતિ સુંદરી નઇ સાચી સતી, દીસંતી જાણિ સરસતી !” ૧૨૯

—આદેશ ત્રીજો

કોચીનો રાજવૈભવ જેવો ગૃહવૈભવ વિક્રમની કેવી રસિક સરભરા
કરે છે !

x x “ લલઈ પધારિયા સાહસ ધીર !”

“ રાજા લેઇ બધસારૂં ઠાય, બિગટણાનું કરઇ બિપાય. ૮૫
આણા મુગરેલચાંપેલ, સાતપાંચ પુહુતી ગુણુવેલિ.

છઇલ છોકરી મરદન કરઇ, મુખિ મીઠાં વચણુ બિચ્ચરઇ.” ૮૬

—આદેશ ચોથો

પણ નરપતિની કવિત્વશક્તિ એકલા સૌંદર્યવિહારમાં જ
નરાયતી નથી. તે જમાનાના આદર્શ કાવ્યસંપ્રદાયના આલેખક સદૃશ
કવિ તરીકે એ ધર્મનો, નીતિનો; વ્યવહારનીતિનો ને સંસારનાં સારા-
સારતાનો સુર કવિ છે. એની કવિતાકાન્તા આપણા મમ્મટાચાર્ય
જેવા આલંકારિકોના કાવ્યાદર્શો અનુસાર યશ, દ્રવ્ય, વ્યવહારજ્ઞાન,

અમંગલનાશ, પરમાનંદ ને કાંતાની માફક ઉચિત પ્રસંગોએ ઉચિત ઉપદેશો આપવાનું ચૂકતી નથી. છતાંયે એ અનિયંત્રિત છતાં શિષ્ટ-ચારથી કવિતાને રસિક બનાવે છે. એ વિક્રમના સુચરિત્રને એની કાવ્યકૃતિદ્વારા મનોહર રીતે સંભળાવે છે, સમજાવે છે. શબ્દો, અર્થો, અલંકારો એની રસિકતા સાથે સુંદર મેળથી મળે છે. રસના પ્રકારોના પ્રસંગો ઊપજાવી એ ઊંડોઊંડો ઊતરી પડે છે ને ન્યાંન્યાં જોઈએ ત્યાં ત્યાં તેવા રસ એ સફલતાથી આલેખી શકે છે. હાસ્યરસના એના ઉદ્દેશ-પ્રસંગો ઓર રીતે એ ખીલવી શકે છે. વિક્રમની વિવાહવિધિના પ્રસંગને એ કેવા હાસ્યવિનોદરસથી મઢે છે !

“વારુ આચારજી આવીયા, વેદમંત્રિ પરણાવિયાં.

ગીત ગાઇ તેવડાતેવડી, વલી તિ તારાલોચની.

મળા છે તેવડાતેવડી, વલી મનકામની વેલડી.

વરતિ હસતાં હરિ હધધિ, બોલ બોલિ તિ સોહામણી.

નારી નરસૂં નાટ કરિ, જિનિ બોલિ અમ્રત ઝરિ.

—આદેશ બીજો : પ્રક્ષિપ્ત : પૃ. ૫૫.

આ પછીનું વિક્રમને બનાવતી વિનોદશીલ સ્ત્રીઓનું લગ્નગીત સાદું છતાં કેટલા વિનોદરસથી છલકાય છે !

“પંથવાહને કે પંથિયો, કરમસંજોગિ ભરથાર થ્યો.

ભમતો આવો ભમતુઓ, રાજ સોમપાલ સસરો થ્યો.

એહના માંહિ એ એકલો, એહનિ નહિ કો કહિ ભલો.

ગુણી વિક્રમ નામ ધરેસ, પણ અવસર નાર હસૂ કરેસ.”

—આદેશ બીજો : એજન.

પણ પુરુષને પરણવાની વિરુદ્ધ છતાં સેવાભાવમાત્રથી આખરે પરણવા તૈયાર થયેલી વણિકબાલા રતનમંજરીને યુદ્ધો ધનશ્રેષ્ઠી ન્યારે કહે છે કે “જો ! હું કેવો વર છું ?” ત્યારે એ ઈચ્છાવર કેવો ઠાવકો તેમ જ માર્મિક હાસ્યરસ ઊપજાવે છે ?

“માહારધ માથધ પંડર કેસ, તાહારું છધ અતિ સુંદર વેસ.

વિષમમૃત કિમ એકદં હોષ ? મૂરખા ! હૃદયિ વિમાસી જોષ ! ૧૮
 દાંતવિહુણીં હં ડોકરૂં, તૂઝનધ જોઈધ છધલ છોકરૂં.
 એક તાતૂં નધ ટાઢૂં લોહ, મિહિલા ! કિમ પામધ મોહ ? ૧૯
 ધીણિ વાતધ ન કરધ, સોલ, કેહી વાતનૂં રખિ કરધ લોલ ?
 સરખા સરખૂં જઉ તૂં કરધ, તુ કાજ તાહારૂં સરધ.” ૨૦
 —આદેશ થોથો.

સ્થળસંકોચને કારણે નરપતિની કાવ્યસૃષ્ટિમાં આપણે આથી વિશેષ વિહાર નહીં કરી શકીએ. નરસિંહયુગની (સં. ૧૪૫૯ થી ૧૬૦૦ સુધી) આ લોકવાર્તાની લોકરંજની છતાં વિક્ષેપભોગી સુંદર કાવ્યકૃતિ છે. તે કાલના લોકોનું સાદું, અજ્ઞાન ને જડ જીવન આ કાવ્યકૃતિએ વધારે રસિક કર્યું હશેજ. આ સુંદર કાવ્યસૃષ્ટિના આટલા થોડા જ નિરીક્ષણથી આપણે અત્રે જ સંતોષ માનીશું.

૧૦ નરપતિ : એક ગદ્યકાર તરીકે

નરસિંહયુગનો નરપતિ પદ્યકાર ઉપરાંત ગદ્યકાર પણ છે. એણે ગદ્ય ઘણું ઓછું લખ્યું છે. એના કાલના કવિઓ માફક એનું વલણ પણ બહુધા ગદ્ય તરફ નહીં પણ પદ્ય તરફ જ છે. કોઈકોઈ વાર વાર્તાની કહીઓ વચ્ચે એ જૂજ ગદ્ય લખે છે. એ ગદ્ય સાદું ટૂંકાં ટૂંકાં વાક્યોવાળું છે. હમણાંહમણાંના પ્રકાશમાં આવતા જૂના ગદ્યગ્રંથો જેવું જ એ આરંભદશાનું ગદ્ય છે. નરપતિ એની કાવ્યકૃતિમાંના ગદ્યવિભાગને ‘ વારતા ’ કહી જૂઠું પાડે છે. પ્રમાણ તરીકે જેમ થોડા થોડા બ્રજ સંસ્કૃતના શ્લોકોનો એ ઉપયોગ કરે છે તે જ રીતે એ ગદ્યનો પણ આછોઆછો જ ઉપયોગ કરે છે. આખી કૃતિમાં એકંદરે આવા ગદ્યનું પૂરે ઝાઝું નથી. માત્ર એક જ જરા-લાંબો ગદ્યખંડ નમૂના તરીકે અહીં ઊતારીશું :

વારતા

“ નગરમાંહિ વાત હૂધ જિઃ મૂલગઉ વર કન્યાનધ ન પરણિહી.
 કો એક ખીજઉ વર પરણી જાધ છધ. વલતુ રાજ કહધ, “ એ

વાત કિમ હ્રમ્! પારકું કિમ વરમ્?” રાજ વરનિ પૂછી છિ: “તુનિ કોણકોણ લમ્ ય્યું હવું? અનિ કુણિ લમ્ આવ્યું?” મુનિહ લમ્ જનાર નિ મિલનાર કો દીઠ નથી. મનિહ સ્વપ્નાંતરનું મેલ હવું. જાણિ અંતરિક્ષ મારગિ ખિઠો જાણું છું. આંહાં આણી મૂકા પછી જાતરુપ થયું.” રાજ ધમ કીહિવા લાગો, “વર પરણાથકી કાંઈ કારણ જીપજું છિ. તિ વરનિ આંહાં સાહી લાવો. એહવી વાત ન કરિ. પારકા વરિ કયમ વરી?”

વાર્તાની આરુઢ દ્રંકાદ્રંકાં વાક્યોવાળી આ સાદી, સીધી ને રસભરી ગદ્યશૈલી છે. વિક્રમની સોળમી સદીના આપણા ગદ્યવિકાસનો આ લાક્ષણિક નમૂનો છે.

૧૧ નરપતિના સમયનાં સમાજચિત્રો

નરપતિનો સમય નરસિંહયુગનો આપણો સાહિત્યયુગ છે. ગુજરાત પર એ સમયે દોલ્હીની સુખાગીરીઓથી કે તેમાંથી સ્વતંત્ર થઈ ગયેલા ગુજરાતના મુસલમાન પાદશાહેનો અમલ ચાલે છે.^{૧૩} તે સમયના આપણા સાહિત્યનું વલણ બહુધા નરસિંહ મહેતાના અને તેના સમકાલીન સાહિત્યકારોના જેવું એકમાર્ગી છે. જૂની ગુજરાતીના એ યુગમાં આપણા સાહિત્યનું કવિતાઅંગ એની ખીલવણીના આરંભ યુગનું છે. છૂટક લયગીતો સાથે આખ્યાનોના કલ્પેવરોનું મંડાણ થઈ ચૂક્યું હોય છે. એ વખતનો આપણો સાહિત્યનો પ્રવાહ પાતળો ને અધકાર યુગનો એક વખતે ગણાતો. પણ છેલ્લી પચ્ચીસીમાં થયેલા શોધનના પ્રતાપે એ કાલનું વિપુલ સાહિત્ય એટલું બધું હમણાં-હમણાંનું પ્રકાશમાં આવ્યું છે કે એણે આપણાં તે સમયનાં ભાષા, સાહિત્ય, સમાજજીવન અને રીતરીવાજો ઉપર ઘણો જ પ્રકાશ

૧૩ જૂઓ શ્રી. હીરાલાલ પારેખનો લેખ: મધ્યકાલીન રાજકીય પરિસ્થિતિ અને ગુજરાતી સાહિત્ય: ગુજરાતી સાહિત્ય: ખંડ ૫ મો: મધ્યકાલીન સાહિત્યપ્રવાહ.

નાંખ્યે છે. નરપતિ અને એના સમકાલીન સાહિત્યકારોમાં એક વર્ગ ઉપયુક્ત ધર્મે રંગાયલા સાહિત્યના પ્રવાહ વધારતો હતો તો ખીજો લોકવાર્તાનો જલપ્રવાહ રેલાવતો હતો.

નરપતિ આ વાર્તાકાવ્યદ્વારા કે 'નંદનત્રીસી'ની વાર્તાદ્વારા વિશેષ પ્રાચીન યુગના ભૂતકાલનું ચિત્ર આલેખે છે. છતાં એના સમયની છાપ એ ચિત્રમાં અહીંતહી જોડી આવ્યા વિના રહી શકી નથી. ગુજરાતના લોકજીવનનાં સાદાંસાદાં ચિત્રો એ અહીંતહીં રજૂ કરતો જણાય છે. કવિની રસશાસ્ત્રની ઝંખના એના કાલના લોકશિક્ષણ ઉપર આછો પ્રકાશ ફેંકી એ કેટલું આછું ને આછું હતું એ સાખીત કરે છે. આર્યજીવનની જૂની લોકશ્રદ્ધા અડગ હતી એ પણ એની કૃતિ પ્રત્યક્ષ કરે છે. સ્ત્રીજીવનની ખંતે ખાનૂઓ એણે પૂજ્યભાવથી તેમજ નિષ્કુર નિર્દયતાથી રજૂ કરી છે. સ્ત્રીપુરુષોના નીતિશૈથિલ્ય પ્રતિ ધસારા કરતાં એ ખમચાતો નથી. સ્ત્રીચરિત્રનાં જૂનાં ને તે કાલનાં આદર્શબ્રષ્ટ ચિત્રો એ ઢાંકવા મથતો નથી. સમાજજીવન એક તરફથી સાદું તો ખીજી પાસાથી વૈલવશાક્ષી એ ચીતરે છે. ગુજરાતીઓની રસિકતા એ એના કાલના ખીજાં સાહિત્યચિત્રો સાથે નોંધે છે. તે કાલની જૂની શાલાઓનું વર્ણન એ સોમસર્માની શાળાદ્વારા આખાદ રીતે આપે છે. ગુરુ અને ગુરુપત્નીઓના વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યેના વાત્સલ્યભાવ એ સદૃશ રીતે ચીતરે છે. ઊમાદે જેવી વહેમી ને મંત્ર-જંત્રની સાધનારી સ્ત્રીઓની ચેષ્ટાઓ એ નિર્દય સચોટતાથી ઊઘાડી પાડે છે. વરાઓનાં સુંદર ચિત્રો, ખાલ ને પેય પદ્મથોની વિવિધ વાનીઓ, વરઘોડા ને રાજસવારીના લબ્ય સાજનમંડળો, લલકાદાર વિવાહોત્સવો ને લગ્નગીતો ગાતી ને વિનોદરસમાં રાચતી ગુજરાતજીની રસિકતા, એણે આ કાલના જેવાં જ જણે ચીતરી ખતાવ્યાં છે.

આમ છતાં નરપતિ એના દેશકાલને મૂકી ખહુ જ પૂર્વેના, સમાજજીવનનું ચિત્ર આપે છે એ વાત પણ એટલી જ સાચી છે. સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળના પ્રવેશો, લઘુલ્લાધવીવિદ્યાથી ધારણ કરાતાં યથેચ્છ

રૂપરુપાંતરો, મંત્રજંત્રવિદ્યાઓ અને અનેક અમાનુષી શક્તિઓ. નરસિંહ યુગની દંતકથાઓ જેવાં થોડાંક એ યુગનાં ને થોડાંક બહુ જ આગળના યુગનાં જ છે. રાજાઓની રાણીઓની સંખ્યાનો પાર નથી એ તો વિક્રમના તેમ જ કવિના વખતના ઇતિહાસની સિદ્ધ બીના છે. અંતઃપુરની રાણીઓની અમૂઝણોનો અચ્છો ખ્યાલ વિદ્યાવિશારદ પોપટ સાથેના પત્રમાં દમનીએ ખંભાતની રાજકુમારી રતનમંજરીને આપ્યો છે. લગ્નોનો ઇતિહાસ પણ કવિએ વિવિધ પેરે આપ્યો છે. વર્ણુવર્ણુનંતર લગ્નો, સ્વેચ્છાલગ્નો ને માતાપિતાનુમત લગ્નો, અનુલોભ ને પ્રતિલોભ લગ્નો, નિડર સ્ત્રીજીવનો ને તેમના નિડર પરદેશપ્રવાસો, પ્રીતિલગ્નો છતાં પુરુષ હિપરની તેમની પરવશ પ્રેમદશા, વેશ્યાઓનાં જીવન ને તેમનાં કારસ્તાનો, પોપટ જેવા પંખીઓ સાથે મોકલાતા તેમના પ્રેમપત્રો ને માનવજીવન જેવાં સમભાવી પંખીઓનાં ગૃહજીવનોઃ આવાં આવાં જીવનચિત્રો પ્રાચીન ભૂતકાલના કે નરપતિના યુગનાં સામાજિક જીવનોના લુપ્ત થયેલાં લાગતાં છતાં વાસ્તવિક જીવનવિધાનો છે. નરપતિએ એના સમયનું ચિત્ર આમ આપ્યું છે તેમ છતાં તે પહેલાંનું પણ તેમાં ભેગુંભેગું વણી દીધું છે.

૧૨ નરપતિની ભાષા : જૂની ગુજરાતી

નરપતિ એના સમકાલીનો જેવો આપણી જૂની ગુજરાતીનો કવિ છે. નરસિંહ મહેતા જેટલી એની લોકપ્રિયતા નહીં હોવાને લીધે એની ભાષાનો તે પછીના સાહિત્યકારોને કે લહીઆઓને હાથે ધાણુ વાળવામાં નથી આવ્યો. મીરાંની હિન્દી વાણીની માફક કાલે-કાલે ગુજરાતી મુખે ચવાઈ ને ગવાઈ એ આધુનિક ગુજરાતી જેવું સ્વરુપાંતર પામી નથી. વિક્રમની સોળમી સદીની જૂની ગુજરાતી જેવી જ એની ભાષા એના શુદ્ધ સ્વરુપમાં આપણા તે કાલના પૂર્વજોની ગુજરાતી જેવી જ સચવાઈ રહી છે. સંસ્કૃતના બહોળા અભ્યાસપ્રમાણુની ઊણપ છતાં સોળમી સદીના ગુજરાતના સાહિત્યદારો થોડી શુદ્ધ ને વિશેષ બ્રષ્ટ સંસ્કૃત સાહિત્ય કૃતિઓમાંથી, પ્રાકૃત ને

અપભ્રંશ કૃતિઓમાંથી નીચોવાઈ, ભાષાંતર, અનુવાદ, નકલ, સારરુપે કે સ્વતંત્ર રીતે તે સદીની આપણી જૂની ગુજરાતી ભાષામાં આપણી સાહિત્યકૃતિઓ રચાઈ છે. એમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ને અપભ્રંશ ભાષાનાં શબ્દો, શબ્દસમૂહો, વાક્યરચનાઓ ને વ્યાકરણના-ઢીલા થઈ વિકૃત થયેલા-નિયમો એમનું ઐતિહાસિક સાતત્ય સાચવતા જળવાઈ રહ્યા છે. આપણા મુસલમાનબંધુઓના પરદેશીય સંસ્કારોએ પણ આરંભકાલનો સાથ એ સાતત્યને આપ્યો છે. નરપતિની ભાષાનું ક્ષેત્ર આમ તત્સમ અને તદ્ભવ શબ્દો, તેમના શુદ્ધ કે વિકૃત સ્વરૂપ પામેલા શબ્દો, દેશ્ય અને શુદ્ધ કે વિકૃત અરબીફારસી શબ્દોએ ઘડ્યું છે. સંસ્કારવાળી અને અસંસ્કારવાળી ભાષાઓના આમ તેમથી-આવતા પ્રવાહોએ એના શબ્દપૂરને ને ભાષાના બંધારણના પૂરને-પોષ્યું છે. એ પૂરો નરપતિની ભાષાના પૂરને વિપુલ બનાવે છે. ધસમસી આવેલા પ્રવાહો એકએક સાથે અથડાઈ, એક થઈ, જૂદા પડી, અંતે નીતરી શુદ્ધ થઈ શુદ્ધ જૂની ગુજરાતી રુપે વહેવા માંડે છે. આપણી ગરવી ગુજરાતી ભાષાનો, એના શબ્દોનો, એમની પશ્ચાદ્ભૂતિનો ને એમના ઇતિહાસની એમાં અકબંધ કડીઓ જળવાઈ રહી છે. આપણી શબ્દસિદ્ધિનો શોધાતો ઇતિહાસ આપણે એની ભાષામાં ખોળી શકીએ છીએ. નરપતિ આપણી જૂની ભાષાનો એક ઐતિહાસિક અને સમર્થ માર્ગસ્તંભ છે. આપણા શબ્દપ્રહરને પવિત્ર માની એણે અપાર ભક્તિભાવથી પૂજ્યો ને બહલાવ્યો છે. અને મોટા આનંદની વાત તો એ છે કે માતૃભાષા માટે મોટું ને અપૂર્વ અભિમાન રાખી એણે પૂર્ણ પ્રેમ અને ભક્તિભાવથી આપણી એ જૂની ગુજરાતીને-એને મતે પ્રાકૃતને-હૃદયના અનન્ય ભાવે પૂજી જે કિંમતી નોંધ લીધી છે તે ફરી આપણે યાદ કરીએ:

“જેહંવું મીઠું પ્રાકૃત હોઇ, તિ સમવડિ નવિ દીસઇ કોઇ.

ગાહા, દૂહા, ચઉપઈ, ગીત, ઉણુકાલિ જિમ વહાલું સીત.” ૧૨૫.

—આદેશ પાંચમે

નરપતિની ભાષાના સંબંધમાં આટલું જ અહીં નોંધી આ જ યુગની ભાષાની વિવિધ નમૂનાવાર નોંધ લેતા મારા ‘નરસિંહયુગની ભાષા અને તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ’ એ લેખ પ્રતિ અભ્યાસકર્તા ધ્યાન હું અહીં ખેંચીશ. ૧૪

૧૩ નરપતિ અને એની કૃતિઓનું આપણા

સાહિત્યમાં સ્થાન

નરપતિ એના કાલના કવિઓ નરસિંહ, ભાલણ, પદ્મનાભ, મતિશેખર, બ્રહ્મજિનદાસ, કર્મણ, જ્ઞાનસાગર, મતિશેખર, ભીમ, વચ્છ, જનાર્દન, શ્રીધર, માંડણ, ગણપતિ, જયશેખરસૂરિ, વિજયસૂરિ વગેરે વગેરે પતિષ્ઠિત કવિમંડલમાંનો એક માનપાત્ર કવિ છે. એના કવિબંધુઓના સાથમાં એણે પદ્ય અને થોડા થોડા પ્રમાણમાં ગદ્યને સફલતાથી ખીલવ્યું છે. જૂના વાર્તાકારકવિઓમાં એનું સ્થાન એની પ્રાસાદિક કવિત્વશક્તિને લીધે ઘણું આગળ પડતું છે. ભાષાભક્તિનું એનામાં શુદ્ધ અભિમાન છે. એની ભાષાભક્તિ સાથે એ જનસમાજને રસથી છલકાતી ‘નંદ્યત્રીસી’ અને ‘પંચદંડ’ જેવી બહુ જ લોકપ્રિય વાર્તાને સુંદર રીતે આપી લોકપ્રિય કરે છે. સૈકાથી લોકરચિત્રને ગમતા ને સંસ્કારતા રસિક વાર્તાસાહિત્યને જ એ પોતાનો પ્રિય વિષય કરી ખીલવે છે. એની વાર્તાઓમાં અને એના સમકાલીન બીજા જૈન કવિઓની વાર્તાઓમાં આપણે આ પછીના મધ્યકાલીન યુગના શામલ અને જૈન કવિઓએ ખેડેલા લોકવાર્તાસાહિત્યનાં મૂળ છે. એ મૂળોથી માંડી શામલયુગ સુધીમાં આપણે આ લોકપ્રિય વાર્તાના આંતર પ્રવાહોનાં સ્પષ્ટતાથી દર્શન કરી શકીએ છીએ.

---

૧૪ જુઓ માંડણકૃત ‘પ્રજોધનત્રીસી’ તથા શ્રીધરકૃત ‘રાવણ-મંદોદરીસંવાદ’ની મારી પ્રસ્તાવના : ૫૪ ૨૦ થી ૩૨.

૧૪ વિક્રમસંબંધક સાહિત્યની ગ્રામીણ અને

મધ્યકાલીન ગુજરાતી કૃતિયો

વિક્રમસંબંધક લોકવાર્તાનું જૂનું સાહિત્ય અત્યાર સુધીમાં સૈકાવારનીએ મુજબ પ્રસિદ્ધ કે અપ્રસિદ્ધ જણાય છે:

વિ. સં. ૧૫૧૯ સીંધાસણ બત્રીસી મલયચંદ્રકૃત, ૧૫૩૬ સીંધાસણ બત્રીસી હીરકલશકૃત, ૧૫૫૬ પંચદંડ ચતુષ્પદી જિનહર્ષ (?) જિનહરકૃત (?) (પ્રસિદ્ધ જુઓ બુદ્ધિપ્રકાશ પુ. ૭૯ : અંક ૨-૩ : ૧૯૩૨ : સંપાદક : શ્રી. ભોગીલાલ સાંડેસરા), ૧૫૬૦ વિક્રમસેન ચણિપદ ઉદયભાણકૃત, ૧૬૫૦ (આશરે) વિક્રમપ્રબંધ (સંપાદક : સ્વર્ગ. રણુજિતરામ મહેતા, બુ. પ્ર. પુ. ૫૬ : ઇ. સ. ૧૯૦૯ : પૃ. ૨૭૩-૩૧૮-૩૨૦ અધુરું), ૧૬૭૮ સિંહાસનબત્રીસી સંઘવિજયકૃત (સંપાદક : શ્રી. ભોગીલાલ સાંડેસરા : સાહિત્ય : એપ્રિલથી ડિસેમ્બર ૧૯૩૩ -અધુરું.)

આમાંથી નરપતિની ‘પંચદંડની વાર્તા’ સાથે જિનહર્ષકૃત. ‘પંચદંડ ચતુષ્પદી’નું તો ઘણુંએક સામ્ય છે. પાત્રોનાં નામ, વાઝો અને શબ્દપ્રયોગો બહુ જ મોટા પ્રમાણમાં મળતાં આવે છે.

૧૫ ઉપકારદર્શન

આપણા લોકવાર્તાસાહિત્યના ઇતિહાસની ઉપયોગી કહીએ પૂરી પાડતી અને નરસિંહયુગની જૂની ગુજરાતી ભાષાનું સખલ પ્રતિનિધિત્વ કરતી નરપતિકૃત આ સાહિત્યકૃતિનું સંશોધન ને સંપાદન કાર્ય હું આજે ઘણે લાંબે વખતે પૂરું કરી શકું છું. મને ગમતા આ યુગના કવિની આ સાહિત્યકૃતિને અંગે, માંડણ અને શ્રીધરના અભ્યાસ પછી, આપણા ભાષાસાહિત્યનો વધુ અભ્યાસ કરવાનાં સૌભાગ્ય ને સગવડ મને કરી આપવા માટે હું શ્રી કાર્ગિસ

ગુજરાતી સલાતો અને તેના પ્રગતિમાન વિદ્વાન અધિકારીમંડલનો ખાસ ઝગણી થયો છું. અણધારી મુસીબતોને લીધે આ પ્રકાશનકાર્ય પૂરું કરતાં મને ખૂબ જ વાર લાગી છે છતાં એ વિદ્વાન અધિકારી-મંડલે ઉદાર ભાવે એ ચલાવી લીધું તે માટે તો તેમનો હું ખાસ આભાર માનું છું.

જૂની ગુજરાતી ભાષાની સાહિત્યકૃતિઓ પ્રકાશિત અને અપ્રકાશિત થોકબંધ છે. એના અભ્યાસમાર્ગમાં સંખ્યાબંધ પ્રતિબંધો છે. આપણી નવીન જોડણીની પદ્ધતિ પેઠે જૂની ગુજરાતીની જોડણી પણ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિને વરી શકી નથી. આપણા શબ્દોની વ્યુત્પત્તિનો વિષય હજી ખેડાતો વિષય છે. જૂની ગુજરાતીના શબ્દકોશનો અભાવ છે. આવીઆવી મુસીબતોમાં દિવાન બહાદૂર કેશવલાલભાઈનાં સંશોધનપદ્ધતિ, વ્યુત્પત્તિમાર્ગદર્શન, પ્રેરણા અને સમભાવી સાહાય્ય હમેશ માફક મને આ કાર્ય પૂરું કરતાં જ્યારે ત્યારે મળ્યાં છે તે બદલ મારા એ પૂજ્ય ગુરુવર્યાના અપાર ઉપકારભાર તળે હું વિશેષ આવ્યો છું. મુરખ્ખીશ્રી નરસિંહરાવભાઈનાં જોડણીસંબંધી નિબંધો, ‘ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્ય’ની વ્યાખ્યાનમાલાનાં બંને અંગ્રેજી પુસ્તકો અને બીજાં છૂટાં ચર્ચાપત્રોમાંથી પણ કેટલાક શબ્દોની વ્યુત્પત્તિનો મેં ઉપયોગ કર્યો છે તે માટે તેમનો પણ હું ઝગણી છું. વળી આ કાર્ય કરતાં જોઈએ તેટલી વાર હાથપ્રતો મોકલી તથા કિંમતી સૂચનાઓ આપી મારા આ કાર્યને સરલ કરી આપવા માટે જૂની ગુજરાતીના અભ્યાસક મારા મિત્રોમાંથી શ્રી. હીરાલાલ પારેખ, અંબાલાલ જાની, મંજુલાલ મજમુદાર, લાલચંદ ગાંધી, મોહનલાલ દેસાઈ, ભાઈ ભોગીલાલ સાંડેસરા વગેરેનો મોટો ઉપકાર પણ હું વિસરી શકું એમ નથી. બ્રજ સંસ્કૃત શ્લોકોના શુદ્ધીકરણમાં મને મારા મિત્ર શાસ્ત્રીજી શ્રી. તુલજશંકર ધીરજીરામ પંડ્યાની ને ભાઈ જ્યોતીન્દ્ર દવેની મદદ મળી છે તે બદલ તેમનો પણ હું આભાર માનું છું.

આ પુસ્તકને આ વર્ષના આરંભ પહેલાં મુદ્રણાલયમાં આપવામાં આવ્યું હતું. વચમાં મુંબાઈની નર્મદ શતાબ્દીસમિતિના કાર્યમાં હું રોકાયો હોવાથી કાર્યમાં થોડી મંદતા આવી; છતાં પાછળથી ખનતી ત્વરાએ કાર્ય પૂરું કરી આપવામાં શ્રી કાર્પસ ગુજરાતી સભાના સદાના ઉત્સાહી સંયુક્ત મંત્રી શ્રી. અંબાલાલભાઈની ચાલુ ખંતનો અને અમદાવાદના જ્ઞાનમંદિર પ્રિન્ટીંગ પ્રેસના ઉત્સાહી માલીક શ્રી. શંકરરાયભાઈ અને ભાઈ મુળોદયચંદ્રની તત્પરતાનો લાભ મને ન મળ્યો હોત તો આ કાર્ય આટલું વહેલું હું પૂરું ન કરી શકત. આ સભજનોના ખાસ ઉપકારની હું અહીં નોંધ લઉં છું.

જૂની ગુજરાતીના અભ્યાસક્રમે આ સાહિત્યકૃતિના મારા નવ્ર સંપાદન દ્વારા હું જરા પણ મદદગાર થઈ શકીશ તો મારા આ શ્રમને બહુ જ સફલ ગણીશ. એમાં ઘણાંએક શંકાસ્થાનો અને ત્રુટીઓ છે તેનું મને પૂરું ભાન છે. એનાં સમાધાનો સૂચવી મારા સાહિત્યરસિક વિદ્વાનબંધુઓમાંથી જો કોઈ મારા ઉપર કૃપા કરશે તો તેમનો હું હૃદયપૂર્વક ઉપકાર માનીશ.

શ્રી. પી. ટેંક, અનંત ટેરેસ,
મુંબાઈ નં. ૪
તા. ૫-૧૨-૧૯૩૩

} શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલ

શ્રી કાર્પસ ગુજરાતી સભા-મુંબઈ

શાળા-પાઠશાળાઓને ધનામ માટે તેમ પુસ્તકાલયોના

સંગ્રહ માટે અડધી કિંમતની ગોઠવણ

સાહિત્યપ્રચારને ઉત્તેજનની યોજના

શ્રી કાર્પસ ગુજરાતી સભાએ મુંબઈ ધલાકાનાં, સરકારી, દેશી રાજ્યોનાં તેમજ મ્યુનિસિપાલીટીઓ અને લોકલ બોર્ડોનાં કેળવણી ખાતાંઓમાં અભ્યાસ તથા વાચનપ્રસાર દ્વારા તથા વિદ્યાર્થીઓને અપાતાં ધનામો દ્વારા, તેમજ તેમના હસ્તકની નનશાળોની તથા સાર્વજનિક લાઇબ્રેરીઓ અને પુસ્તકાલયોમાં ગુજરાતી સાહિત્યનો પ્રસાર બહોળા પ્રમાણમાં સહેલાઈથી ઓછા ખર્ચે થઈ શકે તે માટે પોતાની માલીફીનાં નીચે જણાવેલાં પહેલાં દસ સુધીના આંકવાળાં પુસ્તકો (રાસમાળા ભાગ ૧-૨ સિવાય) અર્ધી કિંમતે ઉપલી સંસ્થાઓને વેચાતાં લઈ શકવાની અનુકૂળતા કરી આપવાને યોજના કરી છે.

રાસમાળા ભાગ ૧-૨ આ સંસ્થાઓને ૧૨૫ ટકામાં કમીશનથી વેચાતી આપવા ઠરાવ્યું છે.

આ યોજનાનો લાભ લેવા તે તે કેળવણી ખાતાં અને સંસ્થાઓ પ્રેરાય તે માટે પોતાની માલીફીનાં પુસ્તકોનો પરિચય તૈયાર કરી પ્રકટ કરેલો છે. જેને તે જોઈતો હોય તેને મંગાવ્યેથી મફત મોકલવામાં આવશે.

આ પુસ્તકો અડધી કિંમતે વેચાતાં લેવા ઇચ્છતી સંસ્થાએ નીચેને શરનામે પત્રવ્યવહાર કરવો.

રા. રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી

શ્રી કાર્પસ ગુજરાતી સભા મંદિર

લેર્મીંગ્ટન રોડની બાજુમાં, કૉંગ્રેસ સ્ટ્રીટ, ૩૬૫, ગિ

મુંબઈ નં.

(૩-૪) કાઠિયાવાડનું કંઠસ્થ સાહિત્ય, ભાગ ૧ લો તથા ૨ લો (પ્રાચીન સંગ્રહો)—રા. રા. હરગોવિન્દ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી. મહુવા

(૫) અભિમન્યુ આખ્યાન—જનતાપીકૃત (૨. સં. ૧૭૮૫), રા. રા. મંજુલાલ રણછોડલાલ મજમુદાર, બી. એ. એલએલ. બી. વડોદરા

(૬) સંયુક્તાખ્યાન (કાવ્ય) રા. રા. ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા. એમ. એ. સુરત

૪ મુદ્રણાલયમાં ઉ.

(૧) રૂત્તમ બહાદુરનો પવાડો (શામળ) રા. રા. અંબાલાલ ખુ. ભની, બી. એ.

(૨) કેશવકૃત ભાગવત દશમસ્કંધ—રા. રા. અં. ખુ. ભની, બી. એ.

(૩) રા. રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દીવેડીયાનાં “કાદ્યલોલોચકલ લેકચર્સ” ભાગ ૧ લાનું ભાષાન્તર (સચિત્ર)—રા. રા. રા. પ્રે. બક્ષી, બી. એ.

(૪) “અતુર્વિશતિ પ્રખંધ”—ગુજરાતી અનુવાદ. તૈયાર કરનાર પ્રો. હિરાલાલ રસિકદાસ કાપડીયા, એમ. એ.

(૫) પ્રખંધચિંતામણિ—મેરૂંગાચાર્યકૃત ગુજરાતી અનુવાદ. તૈયાર કરનાર રા. રા. દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી.

(૬) મહાભારત ગુજરાતી—ભાગ ૨ લો વૈશ્યકવિ નાકરરચિત આરણ્યક પર્વ, સંશોધક રા. રા. કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી. માંગરોળ

(૭) નરપતિકૃત “પંચદંડ” (સં. ૧૫૪૫) સંશોધક રા. રા. શંકર-પ્રસાદ છગનલાલ રાવળ.

૫ તૈયાર થતાં ૫

(૧) રાસમાળાની પૂરણિકા—દિ. બ. રણછોડલાલ ઉદયરામ દવેએ સંગ્રહીત, ગોઠવી લખનાર રા. રા. ગિરભશંકર વલ્લભજી આચાર્ય એમ. એ

(૨) “રૂકિમણીરી વેલી”—(પ્રાચીન) તૈયાર કરનાર રા. રા. નટવરલાલ ધરજીરામ દેસાઈ બી. એ.

(૩) મધુસૂદન વ્યાસકૃત હંસાવતીની વાર્તા—સં. ૧૬૫૪ (પ્રાચીન) સંશોધક રા. રા. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવળ.

(૪-૫) શૈવધર્મ અને વૈષ્ણવ ધર્મ—તેના સિદ્ધાન્તો, ગુજરાતમાં પ્રચાર અને ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપર તેની અસર, સંશોધિત પરંપત્ર દ્વિતીય આવૃત્તિ, ક્ર્તા રા. રા. દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી.

મેસર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કું.

મુકમેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ—મુંબઈ નં. ૨

નરપતિકૃત

પંચદંડની વાર્તા

આદેશ પહેલો

મંગલાચરણ

આસ્તાવિક

પૂર્વછાયા

- ભંજોદર ! તૂઝ વીનવૂં, મૂંઢાલા સમરથ;
સિદ્ધિયુદ્ધિવર ! ચરણિ નમૂં, સીઝવિ સવિ અરથ. ૧
- સોંદૂરઘ કરિ અરિચીંઈ, શિરિ સેવંત્રાંહાર;
મૂસાવાહન વીનવૂં, જોહનઘ મોદિકઆહાર. ૨
- એકદંતુ ! દારિદ્ર હરઘ, સેવકજન આધાર !
લાડૂ પંચ પ્રાસીઈ, આપઈ અખઘ ભંડાર. ૩

૧-ઘ—ખીજ પ્રતોમાં 'સિદ્ધિયુદ્ધિવર' ને બદલે "ઘ" માં 'સિદ્ધિયુદ્ધિ' પાઠ છે.

૨-ગ—'શિરિ' ને બદલે 'ભિનિ શિરિ.'

૩-ગ-ઘ—'સેવકજનઆધાર' ને બદલે 'સમરણનૂ' દાતાર.'

૪-પ્રાસીઈ' ને બદલે 'પ્રાવસીઈ.'

દ્વંદ્વાલા દયાકરા ! ધૂધર ધમકઈ પાછ;	
સૂંદલિ ! સારથ હોધજે ગાળી અવયંતીરાય.	૪
ગૌરી માતા જેહની, શંકર જેહનું તાત;	
મનહ મનોરથ પૂરવઈ કારતગ કેરુ બ્રાત !	૫
અહ્લાપુત્રી ! વીનવૂં, શારદ ! કરઉ પસાઈ;	
હંસવાહન ! હરપદ થકી ચિઠ્ઠી વસિજે માઈ !	૬
વીણાપુસ્તકધારણી ! તૂં તારણી ત્રિભોવન;	
કવિજન વાણીરસ લહઈ જઉ તૂં હૂઈ પ્રસન્ન.	૭
કાસમીરપોરવાસની, વિદ્યા તણી નિધાન !	
સેવક કર જોડી કહઈ, આપઉ વિદ્યાદાન.	૮
વલી વીનવૂં ભારતી ! તાહારા ચરણપસાય.	
વિક્રમચરિત્ર અમ્હે ગાઇસૂં, સારથ હોજે માઈ !	૯
ભલઉ અક્ષર આપજે, ડાહ્યાપણ દેજે માય !	
મહામા બિજેણી તણઉ ગાયસૂં તૂઝ પસાઇ.	૧૦
ગુરુ જીવન, ગુરુ દેવતા, ગુરુ માતા, ગુરુ તાત;	
ગુરુ તીરથ, ગુરુ બિહરઈ, ગુરુ મુખિ સાચી વાત.	૧૧

૪-ધ—‘સૂંદલિ’ ને બદલે ‘સખલ.’

૫-ગ—આ પછી નીચેની બે કડીઓ છે:—

“ વીરરસ વિક્રમ તણૂં પંચદંડ પરમાણુ;
ભાવ ધરી ‘હૂં’ વરણવૂં, સુણિજે જન ! સુભણ.
ભોલ મ કરિ વરાંસાપે, સુરતા કરિજે ખેમ;
છોરુનિ દૂહવણ કિસી ? હૃદિ વિચાર એમ. ”

૬-ગ—‘પુત્રી’ ને બદલે ‘બેટી.’

૭-ગ—‘ગાઇસૂં’ ને બદલે ‘વિસ્તરું’.

૧૧-ગ—‘બિહરઈ’ ને બદલે ‘આધાર.’ ‘ગુરુમુખિ’ ને બદલે
‘ગુરુચી’

- ગુરુ ગંગા, ગુરુ ગોમતી, ગુરુ ગિરુજી કેદાર;
લલઈ ભાવારથ જાણીઈ તે ગુરુનિ આધાર. ૧૨
- જે વાધ્યા ગુરુઅક્ષરે રાતાચોલ મજા;
રિદ્ધિસિદ્ધિ ગુરુ દાયકહ, તેહના વચણ સુમિક્ક. ૧૩
- કવિ વાડીવન રૂઅઈ, સખલૂં અછઈ સંસારિ;
કવિ નરપતિ ઇમ જિવ્યરઈ, હૂં છોડૂજી મજારિ. ૧૪
- કવીશ્વર સાચહ સદા, કવીશ્વર ઇમ જાણિ;
કવિ નરપતિ ઇમ લણઈ, વસઈ બ્રહ્માની વાણિ. ૧૫
- જિમ ગોરસ વિલોઈ કરિ ધૃતઅમૃત લેયંતિ;
ગોરસ શાસ્ત્ર વિલોઈ કરિ કાવ્યામૃત ચાખંતિ. ૧૬

૧૨-ગ-‘ ભાવારથ ’ ને બદલે ‘ પદારથ. ’ ‘ તે ગુરુનિ ’ ને બદલે ‘ શ્રીગુરુનિ. ’

આ પછી નીચેની કડીઓ છે:—

“ ગુરુ ગોવિંદ, ગોરખ જાણુ, ગુરુજી પુણ્ય વિચાર;

વેદપુરાણ સમરથ વૈ જાણિ અંત આચાર.

કાયામંદિર રૂઅઈ દિસઈ અતિ આધાર. ”

૧૩-ગ-ધ—‘ વાધ્યા ’ ને બદલે ‘ વેધ્યા. ’

૧૪-ધ—‘ કવિ વાડીવન રૂઅઈ ’ બદલે ‘ કવિ વાણી વાત રૂઅડી. ’

‘ હૂં છોડૂજી મજારિ ’ ને બદલે ‘ હૂં જોળડો મજાર. ’

૧૫-ગ—આ પછી નીચેની કડીઓ છે:—

“ કવિ જૂહાર ન કિજઈ, કિજિ દંડપ્રણામ;

ચોહોયે કરી પ્રવક્ષિણા કિજિ સવિ પ્રમાણ.

ઈશ્વર જાં સગિ જિયઈ.....હઈઈ એક જાણુ (?)

સ્થાવર તિ પાપાણુ ઇમ કવિતા નામ જાણુ. ”

ધ—હપરની કડી નીચે મુજબ છે:—

“ ઈશ્વર જાં સગિ જોઅઈ હીયઈ નિહચો આણુ;

સ્થાવર તે પાપાણુ ઇમ નામ કવિતા જાણુ. ”

૧૬ ધ—‘ કવિ અમૃત. ’

ભાદ્રવા વાદ આરંભીજી ખીજ અનધ યુધવાર;	
સંવત શાકે પત્રરહ, એ સવિ હું આધકાર.	૧૭.
કવિતા કહઈ, શ્રોતા સુણઈ, વિગતા કરઈ વિચાર;	
ત્રણિ પદારથ જહિ મિલઈ, તુ વરતઈ રંગ અપાર.	૧૮
એકે કાશી નધ કાંતિકા, અવયંતી સુવિચાર;	
મારગ ત્રણિ કૈલાસના, ત્રિશલ તણુઈ આકારિ.	૧૯
અડિસઠિ તીરથ જે કરઈ, યજ્ઞ કરઈ અનેક;	
કવિ નરપતિ ધમ ઊચ્ચરઈ સિપ્રામળજન એક.	૨૦
જિહાં ઉતપત્તી હરસિદ્ધિ નિ મહીમંડન મહાકાલ;	
કોટિ તીરથ કલિમલ હરઈ, મિલું મંગલમાલ.	૨૧
સિદ્ધવડિ હરસિદ્ધ રિહઈ જિહાં ગાંધૂં મસાણ;	
શકિતભેદ અડિસઠિ તણુઈ, નંદનવનહ પ્રમાણ.	૨૨
પ્રથિવીનાલિ અવંતિકા મુગતિખેત્ર સંસારિ;	
શક પ્રજાપતિ આદે કીધું જિજ્ઞ મઝારિ.	૨૩
મહિમાપાર ન જાણીઈ, હઈડઈ જોઈ મુજાણ;	
કવિ નરપતિ ધમ ઊચ્ચરઈ, પૂછિ પદ્મપુરાણ.	૨૪

૧૭-ધ—“ સંવત સૈકે પત્રરહમે, દેસ ચિહ્ન અધિકાર.”

૧૯-ગ—‘ નધ ’ ને બદલે ‘ હર ’

૨૧-ધ—‘ જગદ્ મંગલવાર ’ ને બદલે “ મિલું મંગલમાલ.” આ પછી ‘ ગ ’ માં નીચેની કડી છે:—

“ સહિસ્ર આઠાસિ ઋષિ રિહિ, સુરનર તણું નિવાસ;

ઉત્તમ ક્ષેત્ર મેહેસા ધણુ, પાતિગ નહિ પ્રવેશ.”

૨૨-ગ—‘ ગંધવહ ’ પાઠાંતર. ધ—‘ ગયદમો ’ પાઠાંતર.

૨૩-ધ—“ દક્ષ પ્રજાપતિ ઋષરે મઝાર.” બદલે “ શક પ્રજાપતિ આદે કીધો યજ્ઞ મઝાર.”

૨૪-ગ-ધ—આ કડી નથી. આ પછી ‘ ગ ’ માં નીચેની કડી છે:—

“ શકબંધી રાન હવું, પૃથિવી ઊરણ કીધ;

દારિદ્ર નાહાસતાં તેહનિ જેહનિ પસાય સિદ્ધ.”

અનેક રાય આગઇ હયા, વલી હસઈ અનેક;
વિક્રમ તોલઇ કો નહિ, ત્રિભોવનિ ગમનિ વિવેક. ૨૫

આગીજી સારથ જેહનઇ, સારથ હરસિદ્ધિમાઈ;
સુરપતિ જસ સાંનહિ કરઈ, ધિન ધિન વિક્રમરાઈ! ૨૬

નવ ખાહારિ નગરી વસઈ, રાજ વિક્રમ કરંત.
સહુકો ભૂખિજીં જીકીઅ, નવિ ભૂખિજીં સૂઅંતિ. ૨૭

ચઉપઈ

કોટિધજ તિ નગર સુઝારિ, ધરિધરિ ગૂડી લહિકિ ખાર.
લાખીણા તિ ગઠ સુઝાર સહિસે લેખૂં, ન લિહઈ પાર. ૨૮

સઉમઇ વરસઇ દેતું સીસ, હરસિદ્ધિની હૂઈ આસીસ.
સઉ વરસ વાધઈ તસ આઈ, ધણિ પિરિ રાજા રાજ કરઈ. ૨૯

અજરાસી સુહૃદાં સોહંતિ, ઉપરિ ત્રિણિ કલસ અલકંતિ.
ગોખિ માલીઆં જાલીઆં સાર, એક ઉંચા ઉપરિ સોહિઅપાર. ૩૦

એક મંદિર દિસઈ સુવિચાર, કનક ઢાલા ઢાલીઆ અપાર.
તાર તણા સ્તમક અલહલઈ, કપૂરવાટ નિલ દીવા પિરિ જલઇ. ૩૧

૨૭-ધ—‘ નવ ખાહારિ ’ બદલે ‘ નવતેરી.’

ખ-ધ—આ પછી નીચેની કડી છે:—

“ સાંજિ સાદ પડાવતૂં વલુવેચૂં પૂછંત.

પિહિલું ગરથ પરવેશ કરિ સોય રાજા વુહરંત. ”

૨૮-ખ-ધ—આ પછી નીચેની કડી છે:—

“ દયાવંત વિક્રમરાજન જતિસતીના જાણિ ધર્મ.

કરું રાઈ શત વરિય ઈચાર, ભગતિ પ્રમાણિ આયુ અપાર. ”

૩૧-ખ-ધ—‘ ઢાલા ’ ને બદલે ‘ ખોલ ’. આ પછી ‘ જ ’ માં નીચેની કડી છે:—

“ સાત પાખૂણા પંનર વાસ, એકએકે ઉંચા આવાસ.

ખાપરછાપર તિ અતિધણ, ચોખડા ચોરછ પર તણ.

હિંદોલાખાટ નિ પાલખી, તોહાં સુંદર સોહિ રાશીમુખી.

પુરુષરત્ન પરણાસૂ પ્રીત; નગરમાહિ

સાચા મંત્ર તણઉ ઉપદેશ, પરકાયિ રાય કરમ પ્રવેશ:

લઘુલાઘવી વિદ્યાનૂં જાણુ, કહધ નરપતિ સોય નૃપ સુજાણુ. ૪૩

શુદ્ધ વંશ ધરમી પરમાર, ગાંધવસેન તણઉ કુંઆર;

દીનદયાલ પ્રજાઆધાર, દાનેશ્વરી સવિ હૃદી સણુગાર. ૪૪

રાગ કેદાર

દાતા દિસિ અતિ ધણા અનિ વ્યાપિ રંગ અપાર.

શ્રીમંત સકલ અતિ ધણા નિતિ પાલિ વિહિવાર. ૪૫

જવ રહિ કુસુમનિ જાત, સેજિસેજિ તેહનિ વાત.

ધવલ પટાલા તિહાં ઢાલંત, નિરાદિવા માણિક પ્રજલંત.

સલા પંડિતધર્મકામ, નિત શ્રીવંત જયારિ રામ.

મુખતાં ગોવિંદ જયારિ, દિહેણે પાતિગ પરહરિ.

વક્ત્રી દિવ્ય વજ્ર પિહિરંત, ચાલંતાં ચરણ ચાંપંત.

હોમવાન ખીડાં કરિ ધરિ, બહુ ખીડાં કરિ મુખ ભરિ.

શીતપત ઝાલ અખૂઠિ કાન; એક કુસુમ સુનાનિ વાન.

દેવકલા વાણી બોલંત, વ્યાકરણી અતિ વિસ્તારંત.

પાહાનિ રાતી અલતારંગ, પાઈ નેહર ચાલિ સુચંગ.

વીંટ નિ વીંછીઆ સોહંત, કંકણચૂડી કર અલકંત.

ચંદન, કસ્તૂરી, કપૂર, કેસરતણાં અગરનાં પૂર.

સોમકમલ સૌરભ અતિ કરિ, એકએક પૂઠિ પરવરિ.

જિમ સસીઅર તારાપૂર વિસિ, તવ રાજા રાણીપૂર વસિ.

જે નેઈ તેહનિ નહિ મણા, પુહ્લતિ પુણ્ય કરિ અતિ ધણાં.

પંચવણુ ચૂડિ ચમકંત, શિરિ વેણી લાંબી ઢળકંત.

ગભ વિના વરિષ્ઠ માંહિ સોલ નિત રાજસૂં માંહિ સેલ.”

૪૩—ગ—મંત્રને બદલે ‘પુણ્ય’

૪૪—ધ—ઉત્તરાર્ધ: “રાજ પ્રજા તણો આધાર:

કવિ નરપતિ તે તિહિ વિચાર.”

- અતિ એહ નગર વિખાણતાં કયમ લિહિ પાર ? ૪૬
- કવિ નરપત ઇમ બિચરિ કયમ લહીઈ પાર ? ૪૬
- દાતા દેધર અતિ ધણા એ, રામ અનઇ ગોવિંદ. ૪૭
- ગણપતિ ગણધર અતિ ધણા એ, માહાવ નઇ મુકદ. ૪૭
- બીમા, ભામા અતિ ધણા એ, ગોઈ નઇ ગણપાલ. ૪૭
- મહુધયા માંડણુ અતિ ધણા એ, કાહાના નઇ કુરપાલ. ૪૮
- નારદ નરપતિ અતિ ધણા એ, શ્રીદત્ત નઇ શ્રીપાલ. ૪૮
- ગંગા ચંગા અતિ ધણા એ, જગસી નઇ જગપાલ. ૪૯
- નાગસીહ નામઇ ધણા એ, નરસંઘ નઇ નિરપાલ. ૪૯
- હંસરાજ હરિપતિ ધણા, હીરા નઇ હરિપાલ. ૫૦
- *ધીરા વીરા અતિ ધણા એ, ધાંગા નિ ધનપાલ. ૫૦
- બાલા માલા અતિ ધણા એ, હીરા નિ હરપાલ. ૫૧
- કોળ તાલ અતિ ધણા એ, નરસિંહ નિ નરપાલ. ૫૧
- ચાંપા નાપા અતિ ધણા એ, સેહસા નિ સુરપાલ. ૫૨
- લક્ષ્મીધર તાં નામઇ ધણા એ, નિ ન આવી પાર. ૫૨
- હિમકર દિનકર અતિ ધણા એ, બિહુ તેય અપાર. ૫૩
- તિહાં બ્રાહ્મણુ દિસિ અતિ ધણા એ, પ્રથિવીધર કુકા. ૫૩
- પીતાંબર નામઇ ધણા એ, બની નિ વધી બકા. ૫૪

૪૬—ગ-આ પછી: આથા

“અવગુણુ હોઈ દો લખ, દલ ખંચ પણ આલોખ; (?)

હોસીઅ કોય કોટિ નર, ન હોઅંત વિક્રમાદિત્ય” (?)

૪૮—ધ-ઉ-તરાર્ધ—“સોજ, નાદા, અતિ ધણા એ, કાના કુઅરપાલ.”

૪૯—ધ-હીનાં ચરણુ હલદાંત્રણદાં છે. હ-તરાર્ધનું બીજું ચરણુ:

“ગોરીઆ ગોપાલ.”

૫૦—ધ-આ દડી નથી.

*૫૧—ધ-આ દડીથી આધારભૂત ‘ક’ પ્રત વટક છે તેથી ‘ધ’ માંથી દડી

૫૧ થી ૫૮ સુધી લેવામાં આવી છે.

- કેવ ત્રિવેદી અતિ ધણા એ, પાવગ નિ નહિ પાર.
 હિમકર દિનકર અતિ ધણા એ, સહિદેવ અપાર. ૫૫
 વ્યાસ આચારિજ અતિ ધણા એ, જ્ઞેશી જગન્નાથ.
 હરિ હરિદત્ત અતિ ધણા એ, નરહરિ હરનાથ. ૫૬
 સકલ શિરોમણિ અતિ ધણા એ પુરુષોત્તમ કિ વાત ?
 ઝલકંબ (?) તિહાં અતિ ધણા એ, વ્રતાકર વાદીત. ૫૭
 નેતા નારદ અતિ ધણા એ, પંડ્યા અધ્યારુ માન.
 દેવે પંચોલી અતિ ધણા એ, જાકારા જાજાણુ. ૫૮

અઉપધ

- વસંત રત અતિ સોહામણી, રાજા વિક્રમ રમિવા ભણી.
 વાહીવન મુહૂરીઆ સહકાર, રાજામનિ બિલટ અપાર. ૫૯
 ધણું સેન ગુંજરવ કરિ, રાજા નગર માંહિ પરવરિ.
 અતિ તોરણુ ગૂડી ઝલકંત, અનેક નારી ગોખ જોયંત. ૬૦
 કેવી નીહાલિઈ મંદિરિ અઢિ દસ દિશિ ધાઈ નારી ધણી.
 રૂપવંતી આવી અતિ ધણી વિક્રમસેનની જોવા ભણી. ૬૧

*૫૯—આ કડી પછી ‘ખ’ ને ‘ઘ’ પ્રતમાં “વીરરસ વિક્રમ તણું પંચદંડ પરમાણુ,” એ તથા તે પછીની કડી “સોલમ-” આપેલી છે તે અહીં ફરી લીધી નથી. જુઓ ૫ મી કડીની ચરણટીપ્પણી પૃષ્ઠ ૨.

*૫૯—ખ-ઘ-પદ થી ૬૯ કડીઓ ‘ગ’ ને ‘ઘ’ પ્રતમાંની છે; ‘ક’ ‘ખ’ વૃટક હોવાથી. ૬૦-ઘ-પાઠાન્તર:

“હાથી નિ ઘોડાપાખરિ રાજત સવિ સન્નઈ કરિ.

મિલાં સેનનિ નેળં ફરહરઈ, નગરમાંહિ રાજા સંચરઈ.”

અતિ મનોહર તોરણુ રચા, ગૂડી બિડિ, કલસ બહુ રચા.

નારી રૂપ રંભા અતિ ભલી, વિવિધ શૃંગાર કામિ આકૃષ્ટી.”

૬૧—ઘ-૬૦ તથા ૬૧ મી કડીઓનાં ચરણુ ઉલટાંસુલટાં છે તેમ જુદા જુદા પાઠાંતરો છે:—

“એક નારી ગોખ જોઅંતી, કિ નિહાલિ કિં મંદિરિ ચડંતી.

દહ દિશિ ધાઈ નારી ધણી, વિક્રમસેનનિ જોવા ભણી.”

મણિમાણિક્યમોતિપરવરાં, સોહિ મુગટિ રાજ શિર ધરા;
સુરતેજ જિમ દીપંત જોતાં મુનિવર મોહંત. ૬૨

આગલ સૂંઢાલા સાંકલંત, પાછલ પાખરીઆ સોહંત.
પંચશબ્દ વાદિત વાજંત, શિર છત્રચમર દલકંત. ૬૩

રાજ સુહ દિશિ ધાલી દષ્ટ ધમ જોઈ કો પડીઅ કષ્ટ.
સ્થાનકસ્થાનકે હિંડતું જાય, કનક મેઘ ચર્મ વરસિ રાય. ૬૪

નરનારી સવિ જોવા મલૂં, જિમ માખીનિ મધ લાગૂં ગલૂં.
એકે આસન છાંડીનિ જાઈ, રાજ દીદિ જાઈ પાપ. ૬૫

વાહી વન સરિવર ઝીલંત, નર અવસર લહી બોલંત.
વચન સહિત રાજ હરખંત તેહ તણી દારિદ્ર લાજંત. ૬૬

રમત કરિ રાજ પાછું વલૂં, પુનરવિ લોકે સવિ જોવા મલૂં.
મિરુદ બોલતા આવઈ ભાટ, ગાંધીના ચિરિ આગલ વાટ. ૬૭

ગાંછણુ વદહ: “દાસી! રમતિ નિવાર, વેગિ જાઈનિ ગોખ ખુહાર.”
દાસી વદહ: “છણિ વાટિ આવિ છિ રાય, વિક્રમસેન છારિ છંટાય?” ૬૮

દમની કિહિ: “વચન માહારુ, રે દાસી! તિ કાધ પહરુ.”
તવ તિ દાસી બોલિ અસૂ: “નીચ ભણી સવિ કરસઈ હસૂ.” ૬૯

રાજ કિહીઈ પાપ નમ માય, રાજ દીકઈ દુકિત જાઈ.”
તવ તિ દાસી બોલઈ ધમ: “તે આવતઈ બાહારીજઈ કિમ? ૭૦

છત્રચાંચ રહીઈ જેહ તણી, આજા પાલીજઈ તેહ તણી.
લજ્જા લોપી કીજઈ કર્મ તે નિરચઈ કહીઈ અધર્મ.” ૭૧

૬૨—ઘ—આ કડી નથી.

૬૩—ઘ—પાઠાંતર: “આગલિ સૂંઢાલા સોહંતિ, પાખતિ પાખરીઆ ધાવંતિ;
પંચસબ્દ વાજ વાજંતિ, મસ્તક મેઘાડંબર છત્ર ધરંતિ.”

૬૪—ઘ—‘ચર્મ’ ને બદલે ‘ચિરિ.’

૬૬—ઘ—“વનવાહી સરવર સોહંત, ડાહ્યા નર અવસર બોલંત.”

૭૧—ગ—‘લજ્જા’ ને બદલે ‘આજા.’

શ્લોક.

યસ્મિન્નૃષ્ટે મયં નાસ્તિ, તુષ્ટે નૈષ ધનાગમઃ ।

વિગ્રહો નિગ્રહો નાસ્તિ, સ રુષ્ટઃ કિં કરિષ્યતિ ? ૭૨

ચરિત્ર

“તું ડાહી અમ્હ કર્મ અજાણુ, તૂઝનર્મ છર્મ કહર્મ તણૂં પરાણુ;
સૂં હવૂં જઉં આવર્મ રાય, પંચદંડ નવિ છત્ર ધરાઈ?” ૭૩
તવ ચાલી દાસી બુહારિવા, લાગી છાહર ઊડાડવા.

વેગધ દાસી ઝૂંટે ધરી, ગુડદા ભારિ અધમૂર્ધ કરી. ૭૪

એકે ડાહો કહર્મ: “રે પાપિણી! એ વિક્રમ અવયંતીધણી,
તમ જાણિજીં એ ખીજઉં કોઈ, ઝાઝી રજ ઊડાડીં તોઈ.” ૭૫

દાસીધ દક્ષણા લાધી લલી, “હું ખાઈ મારેવા મોકલી.”
હાથિ વણૂટીં નાડી જાઈ, જઈ લાગી દમનીનિ પાય. ૭૬

“કહું વાત હુઠડધ ધરઉં, કાંધએક માહારં જિપર કરૂં.”
“દંડ પ્રવેશીં લાગઈ કરિં, આણુ દેજે જઈ મારગ ત્રણિ.” ૭૭

દંડ તણી તિહાં લાગી આણુ, તવ નારી દેખાડઈ પ્રાણુ.
હૂઈ ભીંતિ રંધાણુજીં મારગ, આગલિ જાત્રાનહિ નહિ લાગ. ૭૮

ત્રણિ ભીંતિ હૂઈ વજ્રમધ, પાડી પડઈ, ન નમાડી નમઈ.
મુહૂવડિના પાછા આવંતિ, હડખડ સુણી રાય પૂછંતિ. ૭૯

રાજવર્ગ સવિ કરઈ વીનતી, કીહિ ડકિણિ કધ સાચી સતી ?
દેવગતિ સવિ દિસધ ઘાટ, તેણીં રાંડધ રંધીં વાટ. ૮૦

તેણી રાંડધ કીધી જિત, વજ્ર તેણી નીપાઈ ભીંતિ.
જઉં રાખસ બલ પોસઈ રાગ, માણસ કેરું નથી તિહાં લાગ. ૮૧.

૭૬—ધ—‘દમનીને’ બદલે ‘ખાઈને.’

૭૭—ધ—‘વાટિ કાહાડી રેખા ત્રણ.’

૭૮—ધ—‘લલા’ ને બદલે ‘તતા.’

૭૯—ધ—‘સુણી’ ને બદલે ‘કિસિ.’

વલતું રાજા પૂછઈ વાત: “કંઈ ઉત્તમ, કંઈ મધ્યમ જાત ?”
 જાતિ ગાંધી રાજા! મુણ્હિ, પુરુષારથ દિસઈ અતિ ધણુહિ. ૮૨
 મતા મધંગલ મુદ્દઅડિ અડા, દતોસલ હસ્તીના પડા.
 ચતુરંગ સેન સંહત તે રાય, તલની માટી લિપરિ થાઈ. ૮૩
 ભૂલ મથાલાનું નહિ પ્રાર, લોલિય તણું તિહાં તેજ અપાર.
 આડહિ આલિંગિ મરવત મેર, જાણિંગિ સ્વર્ગ તણુહિ એ સેર.” ૮૪
 એક કિહીઈ, “અલ કંઈ કામ,” એક કહઈ, “કલનું એ કામ.”
 “અલકલમ નવિ પાડી જાઈ.” ઈમ જોલઈ દમનીની માઈ. ૮૫
 “પંચદંડ ધરાવઈ છત્ર, તે કહીઈ સાચહિ મુરખેત્ર.
 તુ તું રાજા સાચહિ સહી.” એહવું દમની જોલઈ રહી. ૮૬
 “પંચદંડ ધરાવી આલિ, એહ લોતિ પરિહી કરાવિ.”
 છત્ર દંડિ તે એકઈ રાય, તેણુ રાજા મનિ વિસમઈ થાઈ. ૮૭
 રાજા ખીણ વાટમ જાઈ, હૈયામાંહિ નવિ રાપ સમાઈ.
 મંદિરિ જઈ જોલાવઈ લોષ; કૃતગીંગાં આલસુ નવિ હોઈ. ૮૮
 રાઉ તણા જણુ પુદ્ગતા પારિ, અધિકી છલ કહિ તે નારી.
 “અણુવિચારી મુહિ જે લવઈ, રાયનમ જિત્તર આખહિ હવઈ.” ૮૯
 “જેહનમ હસઈ જિત્તરની આય, તેહ જોલસઈ સલામાંહ.
 જે જોલિંગિ તે સાચું અજઈ, તમ્હ રાય વિચાર પછમ.” ૯૦
 “તમ જોલિંગિ કિ ખીણ કોષ, તિ નારી અમ્હ દષ્ટમ હોઈ.
 અવર નહિ અનેરી કોઈ, સોષ અમ્હારી ખેટી હોઈ. ૯૧

૮૨—ધ-‘પૂછઈ’ ને બદલે ‘જોલઈ.’

૮૩—ધ-‘મ-તા’ ને બદલે ‘માતા.’ ‘હસ્તીના’ ને બદલે ‘મથંગલના.’

૮૬—ધ-‘પૂર્વાર્ધનું’ ખીજું ચરણ: “તે કહીઈ મુરખાનવજેત્ર.”

૮૭—ધ-‘તેણુ’ ને બદલે ‘તવ.’

૮૮—ધ-‘ક-તરાઈનું’ ખીજું ચરણ: “મૂઢિ-હૃત-પડરાયત સોઈ.”

૮૯—ધ-‘ક-તરાઈનું’ પહેલું ચરણ. “વચણુ વિચારી મૂંહ-મેલવઈ.”

૯૦—ધ-‘સલામાંહ’ ને બદલે ‘ડાહામાંહ.’

૯૧—ધ-‘માં આ કહી નથી.’

શ્લોક.

યસ્મિન્નૃષ્ટે ભયં નાસ્તિ, તુષ્ટે નૈવ ધંનાગમઃ ।

વિગ્રહો નિગ્રહો નાસ્તિ, સ રુષ્ટઃ કિં કરિષ્યતિ ? ૭૨

અઉપધ

“તૂં ડાહી અમ્હ કર્મ અજાણુ, તૂઝનર્મ છર્મ કહર્મ તણૂં પરાણુ;
સૂં હવૂં જહિ આવર્મ રાય, પંચદંડ નવિ છત્ર ધરાઈ?” ૭૩
તવ ચાલી દાસી ખુહારિવા, લાગી જાહર ઊડાડવા.

વેગધ દાસી ઝૂંટે ધરી, ગુડદા ભારિ અધમૂર્મ કરી. ૭૪

એકે ડાહો કહર્મ: “રે પાપિણી! એ વિક્રમ અવયંતીધણી.

તમ જાણિજાં એ બીજહિ કોઈ, ઝાઝી રજ ઊડાડી તોઈ.” ૭૫

દાસીધ દક્ષણા લાધી ભલી, “હૂં ખાઈ મારેવા મોકલી.”

હાથિ વધૂટી નાડી જમર્મ, જર્મ લાગી દમનીનિ પાય. ૭૬

“કહૂં વાત હરહિ ધરહિ, કાંઈએકે માહારં જીપર કરૂં.”

“દંડ પ્રવેશી લાગઈ કર્ણિ, આણુ દેજે જર્મ મારગ ત્રણિ.” ૭૭

દંડ તણી તિહાં લાગી આણુ, તવ નારી દેખાડઈ પ્રાણુ.

હૂઈ ભીંતિ રૂંધાણુજાં માગ, આગલિ જવાનહિ નહિ લાગ. ૭૮

ત્રણિ ભીંતિ હૂઈ વજ્રમધ, પાડી પડઈ, ન નમાડી નમઈ.

મુહૂવડિના પાછા આવંતિ, હડખડ સુણી રામ પૂછંતિ. ૭૯

રાજવર્ગ સવિ કરઈ વીનતી, કીહિ ડાકિણિ કમ સાચી સતી ?

દેવગતિ સવિ દિસઈ ઘાટ, તેણી રાંડમ રૂંધી વાટ. ૮૦

તેણી રાંડમ કીધી જિત, વજ્ર તણી નીપાઈ ભીંતિ.

જહિ રાખસ બલ પોસઈ રાગ, માણસ ક્રેં નથી તિહાં લાગ. ૮૧.

૭૬—ધ—‘દમનીને’ બદલે ‘ખાઈને.’

૭૭—ધ—‘વાટિ કાહાડી રેખા ત્રણ.’

૭૮—ધ—‘લલા’ ને બદલે ‘તતા.’

૭૯—ધ—‘સુણી’ ને બદલે ‘કિસિ.’

વલતુ રાજા પૂછઈ વાતઃ "કઈ ઉત્તમ, કઈ મધ્યમ જાત ?"
 જાતિ ગાંધી રાજા ! સુણઉ, પુરુષારથ દિસઈ અતિ ધણઉ. ૮૨
 મત્તા મધંગલ મુહૂઅડિ અડા, દતોસલ હસ્તીના પડા.
 ચતુરંગ સેન સહઈત તે રાય, તલની માટી ઊપરિ થાઈ. ૮૩
 ભૂલ મથાલાનું નહિ પાર, ભોંત્ય તણું તિહાં તેજ અપાર.
 આડઉ આલિંગિ પરવત મેર, જાણિંગિ સ્વર્ગ તણઉ એ સેર." ૮૪
 એક કિહીઈ, "બલ કેડે કામ," એક કહઈ, "કલનું એ કામ."
 "બલકકલમ નવિ પાડી જાઈ:" ઈમ બોલઈ દમનીની માઈ. ૮૫
 "પંચદંડ ધરાવઈ છત્ર, તે કહીઈ સાચઉ સુરખેત્ર.
 તુ તું રાજા સાચઉ સહી:" એહવું દમની બોલઈ રહી. ૮૬
 "પંચદંડ ધરાવી આધિ, એહ ભોંતિ પરિહી કરાવિ."
 છત્ર દંડિ તે એકઈ રાય, તેણુ રાજા મનિ વિસમઈ થાઈ. ૮૭
 રાજા બીજી વાટખ જાઈ, હૈયામાંહિ નવિ રાપ સમાઈ.
 મંદિરિ જઈ બોલાવઈ લોહ; કુતગીજિ આવસૂ નવિ હોઈ. ૮૮
 રાઉ તણા જણુ પુહતા ખારિ, અધિપ્તી જીઅ કહિ તે નારી.
 "અણુનિચારી મુહિ જે લવઈ, રાયનઈ ઊત્તર આપઉ હવઈ." ૮૯
 "જેહનઈ દૂસઈ ઊત્તરની આય, તેહ બોલસઈ સલામાંહ.
 જે બોલિંગિ તે સાચું આજઈ, તમ્હ રાય વિચાર પછઈ." ૯૦
 "તમ બોલિંગિ દિ બીજી કોઈ, તિ નારી અમ્હ દષ્ટઈ હોઈ.
 અવર નહિ અનેરી કોઈ, સોઈ અમ્હારી બેટી હોઈ. ૯૧

૮૨—ધ—'પૂછઈ' ને બદલે 'બોલઈ.'

૮૩—ધ—'મ-તા' ને બદલે 'માના.' 'હસ્તીના' ને બદલે 'મયગલના.'

૮૬—ધ—'પૂર્વાર્ધનું' બીજું ચરણ: "તે કહીઈ સુરમાનવક્ષેત્ર"

૮૭—ધ—'તેણુ' ને બદલે 'તવ.'

૮૮—ધ—'ઉ-તરાઈનું' બીજું ચરણ: "મૂકિ દૂત પહરાયત સોઈ."

૮૯—ધ—'ઉત્તરાર્ધનું' પહેલું ચરણ. "વચણુ વિચારી મૂંઢ મેલવઈ."

૯૦—ધ—'સલામાંહ' ને બદલે 'ડાહ્યામાંહ.'

૯૧—ધ—'માં' આ કડી નથી.

વેગે લાવી અમ્હ ધરિ સૂંધિ, રાજ વિક્રમિ ચડીજીં કોધિ. નિદ્રાવસિ ન જાગવી જાઈ, જહિ આવઈ ઈદ્રાદિક રાય.” ૯૨

“ સુખિ વિમાસી જોલહિ તુમ્હે, એહનહિ ઉત્તર દેસૂં અમ્હે.” તવ ચલી દમનીની માર્ઈ, રાજ આગલિ પુહતી જાઈ. ૯૩

વિક્રમરાઈ પૂછિ: “ નારી! તિ અમ્હસૂં સમવડિ કરી અપાર.” તવ તિહાં રાજ જોલઈ ધસિઈ, “ પંચદંડનૂં મહાછાણૂં કિસૂં?” ૯૪

“ મહાછાણૂં જોલિજિં તુલ તણી ધેય પરણી કઈ કૂંઆરી તેહ? પુત્રરત્ન કૂંઆરી હેવ, તેણિ બેટીઈ દમીઆ દેવ.” ૯૫

“ પંચદંડનહિ કહઈ મૂઝ ભેદ, નહિ તુ તાહારૂં આવજિં છેદ. સ્વર્ગિ મૃત્યુ નીપજઈ પછઆલિ, કઈ સાચૂં કઈ જોલિજિં આલ?” ૯૬

“ એહ વાતનૂં કારણ ધણૂં,” સુણિ રાજ! હૂં નિરચઈ લણૂં. “ કહિયા તણહિ તૂં કરિ વિરવાસ, વચન એક હૂં કંઈ પ્રકાશ.” ૯૭

દેવદમની તિહાં ધમ કહંતિ: “ અવગણુ કાંધ નવિ લાભંતિ. વિનઈ કરી જહિ પૂછિસિ રાય, તુ હૂં કહેસ સધલહિ ઉપાય.” ૯૮

રાજ જીડી કરઈ જુહાર, નારીનઈ મનિ હરિષ અપાર. “ એહ વાત માહારઈ મનિ દહઈ, એકમની ચઈ મૂઝનઈ કહઈ.” ૯૯

“ એકઈ ચિત્તિ સાંભલિ વિક્રમ! તાહારી મૂરિતિ અછઈ સુધર્મ. તૂઝંનઈ મર્મ તણી નહિ મણા, વચન પાલિ પંચઈ અમ્હ તણા.” ૧૦૦

સત્ય વચન તવ દીધૂં રાય, “ પંચ વચન હૂં પાલિસિ માય!” તવ નારિ તિહાં જોલઈ મામ, “ કુલજિંગ માંહઈ તાહારૂં નામ. ૧૦૧

“ પહાણૂં વચન રાય! તુ એહ, મૂઝ બેટીસૂં માંડિસ તેહ. ત્રણિ દાન હરાવઈ જોહ, મૂઝ બેટીનઈ પરણઈ તેહ. ૧૦૨

૯૨—ધ—‘ધરિ’ ને બદલે ‘કરિ.’

૯૫—ધ—‘ધેય’ ને બદલે ‘જેહ.’

૯૬—ધ—પૂર્વાર્ધનું ‘બીજુ’ ચરણ: “ કિ તાહારા કુત્રનૂં આવો છેદ?”

૯૮—ધ—કેટલીક પ્રતોમાં ‘દૈત્યદમની’ પાઠ છે. ‘વિનઈ’ ને બદલે ‘શુણિ.’

પાસા સોલહી નહ સોગહાં, સેત્રંજ સાર રમુ એકહાં.
 ચાલા ગુખચી નહ ચીતલી, રમતિ અવર અનેરી ઘણી." ૧૦૩
 "તૂઝ બેટીની આરતિ ઘણી:" ધમ બોલધ અવયંતીઘણી.
 "તુ હું મનસૂં માનૂં સાચ, ઇલાં મોકલવાની દીઈ મૂઝ વાચ." ૧૦૪
 વાચા દેઇ નહ મંદિરિ ગઈ, બેટીસૂં મ સૂરતિ કહી:
 "વચન અમ્હાઈ હઈડઇ ઘરઉ, જઇ રાજસૂં રમતિ કરૂ. ૧૦૫
 માન દેઇ રાજ પૂછીજિં, મૂઝ હઇઅઠૂં રલીઆઇતિ થયૂં.
 રાજ હઈડઇ અતિ ગહઇગહીજિં, પંચ વચનની વાચાઇ રહીજિં." ૧૦૬
 માઇ તણુઇ મનિ હરિષ અપાર, "વેગઇ બેટી ! કરુ સણુગાર.
 તૂઝ દીઠઇ ડિપજસઇ સુખ, રાજ કેઈ જસઈ દુઃખ." ૧૦૭
 શિરિ સારિઆ સોલઇ સણુગાર, ચંચલ ચતુર તણી નહિ પાર.
 કામ તણી કીહીઇઈ લતા, સ્વર્ગ તણા મોહા દેવતા. ૧૦૮
 એહ સમવડિ કોઈ નારી નથી, દિસંતી જાણે ભારતી !
 રાજવાહનિ બઇસી સંચરી, દાસી પાંચસાત પરિવરી. ૧૦૯
 દમની આવી જાભી ચઊકિ, એક ભણુઈ: એ આવી સૂકિ.
 એક ભણુઈ: રાજ રાખસઈ, એહવી રુચડી કિમ મૂકસઈ ? ૧૧૦
 રાજ મનસૂં ચિંતઈ ધમ, વિધાત્રાઇ નીપાઈ કિમ ?
 નારી રૂપ તણુઉ નહિ પાર, વ્યામોહીજિં રાઇ જોઈ અપાર. ૧૧૧

પૂર્વછાયા

"કઇ કન્યા દેવહ તંણી ? કઇ ગાંધ્રવી હોઅંતિ ?
 કઇ કોઈ વઘાધર તણી ?" રાજ ધમ કહંતિ. ૧૧૨

૧૦૩—ધ—'ચાલા ગુખચી' ને બદલે 'ચાંગ વળાં'

૧૦૫—ધ—'ગઈ' ને બદલે 'પરવરી.'

૧૦૬—ધ—'પૂર્વાઈ: બીજી' ચરણ: "બેટી સ્યામ મૂરતિ કરી."

૧૦૮—ધ—"કામકુંદલા જસી નિરખતાં."

૧૧૧—ધ—"મનસૂં ચિંતઈ" ને બદલે 'હઈઈ વિમાસિ.' કત્તરાધ્રનું બીજી
 ચરણ: "મોહો રાજ રૂપ અપાર."

“કમ કન્યા નાગહ તણી, સમ તેહ સુહાર્ધ ?

કમ રંભા ? કમ પદ્મિની ?” જંપઈ માલવરામ. ૧૧૩

કમ જાચી એ દેવતા ? કમ હસ્તિણી હોઆંતિ ?

કમ ચંચલ એ ચિત્રણી ? કમ ઊરવસી લહંતિ ? ૧૧૪

ચઉપઈ

અષ્ટ લોગ નમ પંચમ ખાણુ, સાચઉ વિક્રમસેન સુખાણુ.

સવિ કાજિ રાજ સમરથ, મૂરતિવંતૂં છઈ મનમથ. ૧૧૫

શ્લોક

સુગંધં વનિતાવચ્ચં, ગીતં તાંબુલમોજનં ।

સુખશય્યામલં સ્નાનં, અષ્ટૌ ભોગાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૧૧૬

ચઉપઈ

તવ તિહાં રાજ ખોલઈ ધમઃ કેહી રમતિનું જાણુઉ મર્મ ?

“જિ રાજ ! તૂં રમતિ રમઈ, તે સધલી માહારઈ મનિ ગમઈ.” ૧૧૭

તિથિ ચઉથિ નમ આદિત્યવાર, રમતિ કેરઉ કરઈ વિચાર.

આવ્યું વેગિ નિવરી વાટ, તિમે કોઠે માંડો પાટ. ૧૧૮

એકઉ પાસો દાય ચાલીજિં, અધિક દાય રાય ટાલીજિં.

નરનારી ખિ દ્વેષ વાહવિ, ચતુરપણિ ચાલિ સોગડી. ૧૧૯

છણિ ખિરિ ખિહુ રમતિ હોઈ, નવિ હારિ નવિ જીપઈ કોઈ.

મખ્યાન્હિ રમતિ ઊસરઈ, નિત્યકર્મ પ્રભાતિ કરિ. ૧૨૦

૧૧૨—ધ—‘વિદ્યાધર તણી’ ને અદલે ‘એ કિત્રવી.’

૧૧૬—ધ—આ પછી નીચેની કડી છે :

“રાજ રમતિ માંડી બલી, જેહ જણુ રમઈ રંગસૂં મિલી.

જેહ જણુ હૂણિ હરખ અપાર, જેહનિ વલા જયજયકાર.”

૧૧૮—ધ—કડી ૧૧૮ થી ૧૨૬ માત્ર ‘ધ’ પ્રતમાંજ છે તે લીધી છે. ‘ક’

‘ખ’ કે ‘ગ’ માં આ કડીઓ તેતે પ્રતો વૃદ્ધિ હોવાથી નથી.

- તિથિ પંચમિ નઘ સોમવાર, રંગિ રમતિ ચાલિ અપાર. ,
મધ્યાન્હિ રમતિ ઊસરઘ, નિત્યકર્મ તિ રાજ કરિ. ૧૨૧
- તિથિ પષ્ટી નઘ મંગલવાર, તિણિ દિન રમતિ કીઘ અપાર.
મધ્યાન્હિ રમતિ ઊસરઘ, નિત્યકર્મ તિ રાજ કરિ. ૧૨૨
- રમતિ નવિ છપિ રાય, રાજનિ મન વિસ્મય થાય:
“નીચ નારી મૂઝનિ છપસિ, અપકીરત માહારી જગિ ઘસિ.” ૧૨૩
- ચિત્ત વિમાસિ રાજન ધસૂ: “એહ વાતનું અચિરજ કિમ્?”
છષ્ટદેવની પૂજન કરઘ, પવનવેગિ પાલી કરિ ધરઘ. ૧૨૪
- બ્રાણુવાત તવ રાજ કરિ, છષ્ટદેવતા ગાહિ ધરિ:
“તાહારિ પુહુતઘ ચિતા અપાર, અષ્ટવિધિ થાસિ નિસ્તાર. ૧૨૫
- તાહારિ આગીજી સારથિ ભલું, તિ છપઘ ત્રિભુવન એકલું.
જિહાં ચિતવસિ તિહાં કરસિ કાજ,તુ તિ પસાઘ ભોગવસિ રાજ.” ૧૨૬
- રાજ નષ્ટચર્યાંઘ જોઅંતિ, નગરમાંહિ એહવું જોલંતિ.
સાધઘ સારથિ આગીજીવીર, જોતાં હિંડે ગિન્હે ધીર. ૧૨૭
- હામિહામિ એહજ વાત, રાજવિક્રમ જોલિવાત.
એક તણિ મન ચલિયો રાય, ખીછ “કીહિ એ વિક્રમરાય.” ૧૨૮
- “આગલિ ગાંછની છોકરી, તિણિ રાજસૂં સમવડિ કરિ.
તિણિ આગલિ નવિ છપઘ રાય:” ઇણિ પિરિ સહ વાત કરાય. ૧૨૯
- “દમની હારી તુ સૂં થાઘ? રાજ હારઘ તુ હાંસિ થાય.
એ સરીખી મિલી સમ જોડી, રાજનિ ગિહ પિરિ ખોડિ. ૧૩૦
- ધાંછણુ, મોચણુ, સૂચણુ, સૂતાર, ગોલી, કંદોષણુ નિ લુહાર,
ભવવાસણી, વંછદણુ, કુંભાર, કંસારી નિ કનુઆર; ૧૩૧
- માલણુ, ગાંછણુ નિ ચમાર, ચંડી, જોગિણી નિ નાઘ સાર,
રંગારી નઘ સૂચણી, મવાર, બંધારી નઘ પટલી નાર; ૧૩૨
- કાછણુ, ચારણુ, ચેટી મિલી, કોલણુ. કલખી, ભાટણુ, તિલી;
અતિધણી સિદ્ધિમૂરતિ ભંણી:” કરઘ વાત સહ વિક્રમ તણી. ૧૩૩

- કોલાહલ અતિથણું સાંભળ્યો, શબ્દ સૂણી નધ પાછું વલો.
 લઘુલાઘવીવેસ પણ કીધી, આપણી થાપછ બુધિ. ૧૩૪
- એકતણુ ધ બિહતી સહી, રાજવિક્રમ રાખો ગ્રહી.
 અધવેસણી તે સહી કીહંતિ, ડોસી તે બેટી થાપંતિ. ૧૩૫
- એક કીહિ: રાજ અજાણુ, નારીસરસ્યું કિસો પ્રાણુ?
 દમનીનિ ડાહાપણુ સાંતલૂં, રાયતણું મન તેહસ્યું મિલૂં. ૧૩૬
- દમની નધ જઉં છપછ રાઈ, ઘણું કાજ તુ સિદ્ધ થાઈ.
 વાત કરંતાં છધ સોહિલી, દમ! છપતાં છધ દોહિલી. ૧૩૭
- નગરલોક સવિ એહવૂં લણુછ, ગયજિં રાજ થાનિક આપણુછ.
 જાણુપણું તુહિ જાણીછ, કિમ્હછ જોલ ઉપરિ આણીછ? ૧૩૮
- તિથિ સાતમિ નધ બુધવાર, અતિ રમતિ હ્રધ અપાર.
 મધ્યાનધ રમતિ ઊસરછ, નિત્યકર્મ જધ રાજ કરછ. ૧૩૯
- તિણિ રાતછ રાજ જાછ, આગીજિં આગેવાણી થાછ.
 ક્રેહેવી ખેચર ભૂચર વાણી, ગયજિં રાજ ગાંધવીમસાણી. ૧૪૦
- ખડગ કો લહૂં આયુધ સાર, વધરીનૂં તિ કરછ સંહાર.
 એહ વાત સવલછ પરિવરી, આહંતા નવિ રહછ વાધરી. ૧૪૧
- સિદ્ધિવડિ શિવ તણુઉ પ્રાસાદ, તિહાં સુણીછ પિરિપિરિના નાદ.
 વાજછ ઘૂઘર નધ તાલિકા, કરિ દીવી નાચછ બાલિકા. ૧૪૨

ફૂલો

- “હું આવિજિં છઉં તુમ્હ લણી, માહારી ચિંતા ટાલિ.
 પાર્વતીપતિ! વીનવું, સેવકનું દુઃખ ટાલિ.” ૧૪૩

- ૧૩૭—ધ—‘છપછ’ ને બદલે ‘જતછ’
 ૧૩૮—ધ—‘તુહિ’ ને બદલે ‘અમ્હનિ.’
 ૧૪૧—ધ—‘સાર’ ને બદલે ‘સાચિ’ ‘સંહાર’ ને બદલે ‘નિધાતિ.’
 ૧૪૨—ધ—‘તાલિકા’ ને બદલે ‘તાલ કંસાલ’. ઉત્તરાર્ધનું બીજું ચરણ:
 “કરિ નાદ નાચિ તિહાં બાલ.”
 ૧૪૩—ધ—‘દુઃખ ટાલિ’ ને બદલે ‘પ્રતિપાલ.’

- કરી વીનતી અઠ્ઠિજિં રાય, ચિંતાઇ નિદ્રાવસિ થાઇ. :
- એક ઘડી નિદ્રાવસિ ધીર, ગયણુમારગિ પુહુત્તં વીર. ૧૪૪
- રગત લોચન, હાથિ કાતી, ધૂધરીધમકાર,
દંડ અપ્પર કરઇ ડંગર, હૂઇ હણહણકાર. ૧૪૫
- દેડમાલા કંઠિ સોહઇ, અતિ હઇ દીર્ઘ દંત.
કાલાજ સુણુકા દોરીઆ (?) કિલકિલાટ કરંત. ૧૪૬
- કડકડી દંત, હસંત અતિ ઘણા, મેહલઇ મુખ હોકાર.
આમરી કેસ, વિકરાલ રૂપઇ, વદન અતિવિસ્તાર. ૧૪૭
- પાનફૂલ સુગંધયંદન, અંગ લેપન કીધ.
ભૂતપ્રેતપિશાચ પૂઠઇ, અતિહિ મદિરા પિદ્ધ. ૧૪૮
- પટકુલ સોહઇ પહિરણુઇ, કટિમેખલા ખલકંતિ.
માહાલંતિ અતિપતિ, લણુઇ નરપતિ ખૂંખકાર કરંતિ. ૧૪૯
- અઉપધ
- દઉલ માંહિ વરતિ રંગ, કનક તણાં પરિ ઝલકઇ અંગિ.
ખેત્રપાલ તવિ જોલઇ ઇસ્રૂ, માહારઇ થાનિક માણસ કિસ્રૂ? ૧૫૦

૧૪૪—ધ—‘ગયણુમારગિ’ ને બદલે ‘અકસ્માત.’

૧૪૫—ધ—આ કડી ઉલટાસૂલટી ને ભૂલી છે:—

“રગત લોચન હાથિ ડંગર, ધૂધર ધમકઇ પાય.

દંડ અપ્પર કરિ કાતિ, હૂઈ હણહણકાર.”

૧૪૬—ધ—‘કંડમાલા’ ને બદલે ‘નરમુંડમાલા.’

૧૪૭—ધ—પૂર્વાર્ધ: “એક દંડ નઇ દંત હસંતિ, અતિઘણુ મેહલઇ મુખ હોકાર.”

૧૪૮—ધ આ કડીના પૂર્વાર્ધ પછી બીજી નીચેની કડી સેળસેળ છે:—

“પાયિ પાઉલ વજ્રણી આમડીઆં પાય ઠવંતિ;

તંજોલ રંગહિ અહિરત્ન નયણરત્ના હૂંતિ.

માહલંતિ લતિ, લણુઇ નરપતિ ખૂંખકાર કરંતિ.”

૧૫૦—ધ—‘વરતિ’ ને બદલે ‘અનેકજ.’

ચરણ દેધ નમ ચંપાવીજી, કવણ પુરુષ ઇહાં આવીજી?
 મારગિ આલી થાકુ ચયજી, દેવલ માંહમ વાસજી રહિજી. ૧૫૧
 “સ્વામી ! તુમ્હે અછઉ કવણ? સાથિ સભમ રુડી રમણ. ”
 “જઉ પંથી ! તૂં પૂછણહાર, હું અવયંતીનું રાખણહાર.” ૧૫૨
 “નયરઉજેણી વિક્રમાદિત્ય એ બિહૂ જણુની મૂઝનમ ચિતિ.”
 રાતદિવસ હું રક્ષ્યા કરું, રાઈ તણાં વધન સવિ હરું.” ૧૫૩
 વલતુ પંથી બોલમ ઇમઃ “ઇમિ મારગિ સુણિજી તાં ઇમ.
 વિક્રમસેન નમ કષ્ટ અપાર, નવિ કોએ તિ ભંજણહાર.” ૧૫૪
 વલતુ ખેત્રપાલ ઇમ કહમઃ “રાય તણમ માન દમની દહમ;
 જાણમ રાય રખે હારીમ, મિરીમ કમ યોગી થાઈમ ? ” ૧૫૫
 વલતુ પંથી બોલમ ઇસૂંઃ “તુમ્હ આગલિ કષ્ટ હૂમ કિસૂં?
 એ લન્નમ તુમ્હ લાગમ ઘણી?” બિચારિજી અવયંતીઘણી: ૧૫૬
 “તેણી દમનીમ દમીઆ દેવ, સુરનર સહ કરાવા સેવ.
 તે જીપી નવિ જામ કિમ્હમ, તેહ પ્રતમ નવિ ચાલમ અલમ. ૧૫૭
 વિક્રમસેન કહમ તે હંય, તમ્હે હવમ એ માંડિજી સૂંય ?
 તુલથી કાંમ એક ચાલમ જસૂં, મૂઝ આગલિ કહુ નમ તિસૂં.” ૧૫૮
 “સુણિ વિક્રમ ! તૂઝ હસમ જીપ, હું હૂતૂં માહાવદ્દીપિ;
 ચઉસદિ ઇંદ્રતણી તિહાં ધાત, મમ પૂછી તાહારી વાત.” ૧૫૯

૧૫૧—ધ—‘વાસજી રહિજી’ ને બદલે ‘મિ વિસામું લીજી.’

૧૫૨—ક—‘રુડી’ ને બદલે ‘દિસમ.’

૧૫૩—ગ—‘સવિ હરું’ ને બદલે ‘પરહરું’. ધ—‘હિજેણી’ ને બદલે ‘અવયંતી’
 ‘વિક્રમાદિત્ય’ ને બદલે ‘વિક્રમભૂપ !’ ‘મૂઝનમ ચિતિ’ ને બદલે
 ‘હું રાખણરૂપ.’

૧૫૬—ગ—‘માહાવદ્દીપિ’ ને બદલે ‘મહાવન સમીપ’ ધ—‘હું
 કહરયું જ્યુત કરસિ દીપ.”

દૂહા

“હું માગૂં ભૂખ્યા લણી, રિષ્ટઉ કરિ મૂઝ રાય!

તાહારી ચિંતા ટાલિવા આપઉ કહું ઉપાય.

૧૬૦

ચઉપધ

લાપસી, ઘૂઘરી, મદિના ધડા, ખીર, ખાંડ, ઘી, માંડા વડાં;

ખાન્ન, લાડ, ઘેઅર ઘણાં, ખીચડી, તેવ તણી નહિ મણા.” ૧૬૧

બલિ માની તવ હરખા વીર, હૈડાવું પ્રકાસઇ હીર;

પૂછતાં સવિ જિહ્વા ઇંદ્ર, ઇંદ્રભુવનિ તે પુણ્ડતા વૃંદ. ૧૬૨

ઇંદ્રાસનિ જઇ બધદિગે ઇંદ્ર, આગલિ રહિ શ્રે દેવના વૃંદ.

સઇ જ્ઞેઅણુ સલા વિરતરી, ઇંદ્રલોક રહિગે પરિવરી. ૧૬૩

દમની ક્રેડે વારઉ જહીઇ, રાજવિક્રમ આવઇ તહીઇ;

અંગ અલંકાર તણઉ ઉપાય, આગીઆપાહિ લેવરાવઇ રાઈ. ૧૬૪

અજવાલી પૂનિમ આવસઇ, દમની ક્રેડે વારે દસઇ;

લીજઇ શરીર તણું અહધનાણુ, દીડઇ દમની હારઇ દાણુ. ૧૬૫

રાજલોક તિહાં આવીગે, નવ તે રહિ નગરી માંહિ સોધીગે;

તાહારી મૂઝ ચિંતા ઊતરી, શરીર માંહિ શાંતિ પરિવરી. ૧૬૬

જાણી મર્મ રાઈ ધરિ ગયગે, હૃદયમાંહિ રલિઆધતિ થયગે;

અર્ધભાગ ચિંતા ઊતરી, હૃદમાંહિ અતિ નિવૃત્તિ પરી. ૧૬૭

૧૬૦—ગ—‘ટાલિવા’ ને બદલે ‘ભાંજવા’. ધ—‘રિષ્ટ’ ને બદલે ‘ઝેડા’.

‘ટાલિવા’ ને બદલે ‘તાલિવા’. ‘આપઉ’ ને બદલે ‘આધઉ’.

૧૬૧—ધ ઉત્તરાર્ધ—“શિર સિંદર ચઢાવા ધણા”.

૧૬૩—ધ—ઉત્તરાર્ધનું ખીન્નું ચરણુ: “ઇંદ્રલોક રહિ ઉપરિ વીર.”

૧૬૪—ધ—“ઉત્તરાર્ધનું પહેલું ચરણુ: “સુધહાં અંગ અલંકાર તણઉ ઉપાય” ‘પાહિ’ ને બદલે ‘કન્હિ’.

૧૬૬—ધ—“રાજલોકમાંહિ જઇ દેવ, નવ તે રહિ નગરીમાંહિ હેવ.”

૧૬૭—ગ—‘નિવૃત્તિ’ ને બદલે ‘સાતા.’ ધ—ઉત્તરાર્ધનું ખીન્નું ચરણુ:

“શરીરમાંહિ શાંતિ પરવરી.”

ચઉપધ

સાહસિ રામઘ મારિજિં દૈલ, સાહસિ રામઘ વાલી સીત.
સાહસિ સમુદ્રિ કરિજિં બંધાણુ, સાહસિ સરસૂં નહિ પરાણુ. ૧૬૮

દ્વહા

સાહસિ હોધ નર દેવતા, સાહસ વિરલુ કોધ.
જે સાહસ નરિ ખેલસઘ તેહનધ સર્વ સિદ્ધિ હોધ. ૧૬૯

ચઉપધ

આહમિ નવમિ દસમિ હરિવાર, ખારસિ તેરસિ ચૌદસ સાર;
પૂનિમિ રમતિ સારી કરી, દમની ઇંદ્રલવનિ સંચરી. ૧૭૦
પૂજનઅરચ્યા દેવહ તણી, વિક્રમરાઈ તાંહાં કીધી ઘણી.
જઘ હરસિદ્ધિ નધ લાગજિં પાય, ઇંદ્રસભાધ પુહુતૂ રાય. ૧૭૧
ગુણુ ગંધર્વ નધ કિન્નર જક્ષિ, નાગજોક વિદ્યાધર રક્ષ;
દેવલોકિ આવિજિં અતિ ભલૂ, દેવસભાધ ઇંદ્ર સાચલૂં. ૧૭૨
ઇંદ્રસભાધ આવ્યા બ્રહ્મ, ચિત્રવિચિત્ર નધ રાજધર્મ.
દેવલોક માંહિ બિહા નરેંદ્ર, વિક્રમ જાણુધ બિજૂં ઇંદ્ર! ૧૭૩

૧૬૮—ગ—‘સમુદ્રિ’ ને બદલે ‘સાચરિ’. ‘પરાણુ’ ને બદલે ‘પ્રમાણુ’.

૧૭૦—ગ—‘ઇંદ્રલવનિ’ ને બદલે ‘ઇંદ્રપુરિ’. ‘સંચરિ’ ને બદલે
‘પરવરિ.’ ધ—‘હરિવાર’ ને બદલે ‘એકાદસમી’.

૧૭૨—ધ—‘જક્ષ’ ને બદલે ‘જખ.’ ‘રક્ષ’ ને બદલે ‘રિખ.’ ઉત્તરા-
ધનું બીજું ચરણુ: “દેવસભામાંહિ અમૃત રેલા” ને બદલે “દેવ
સભાધ ઇંદ્ર સાચલૂં.”

૧૭૩—ધ—‘ચિત્રવિચિત્ર’ ને બદલે ‘ચિતવધ ચિત્ર.’
‘રાગઅંગ’ ને બદલે ‘રાગરંગ’

ગીતનૃત્ય, નાચ્ય નાટવી, રાગઅંગ જાણુષ આલવી.

ધમ બોલ્ય નરવરનઉ નાથ, નીપાધ તવ ધોયા હાથ. ૧૭૪

“અરે વીર ! તૂં અરહૂ આવિ, મુગટ તણાં કુસુમ લેધ આવિ.”

ભમર તણુધ રૂપધ તવ પલિંગિં, મસ્તકે તણાં કુસુમ
લેધ વલિંગિં. ૧૭૫

વિક્રમ કહ્યધ: “આગીઆવઠતાલ ! વામ અરણુનું નેઉર લાવિ.”

પવનરૂપ અદૃષ્ટિ તે ભલજિં, અરણુ તણું નેઉર લેધ વલિંગિં. ૧૭૬

સલા સવિ જોઅંતાં રાઈ, દમની બીડું હૂંઈં પસાય;

લઘુલાઘવીવિદ્યાધ કરી, વિક્રમસેનધ લીધું હરી. ૧૭૭

ઈંદ્રસલાથી વલીંગિં રાય, નિદ્રાવ્યાપિત પુહુઠિંગિં રાય;

પુહુઠિયા દિવસધડી બિ અધ, દમની રાઈ જગાડિંગિં સહી. ૧૭૮

૧૭૪—ગ-આ પછીની કડીઓ:

“નયનબાણુ દમની ચાલંત, ભમર તણા ભાવ ભેલંત.

પામિ રાગ ખૂરછાઈ વીર, મોહા સુરપતિ ધૂણિ શિર,

હાસ્યમરમના ભેદ અપાર, લંક તણા ન લાલિ પાર,

દેવનિમિત્ત વિધાતા ધડી, ધમ સવિ મન લીધું હરી.”

ધ-‘રાગ અમી.’

૧૭૫—ગ-‘કુસુમ’ ને બદલે ‘ફૂલ’.

૧૭૬—ગ-‘ભલજિ’ ને બદલે ‘પલીંગિ’.

૧૭૭—ગ-પછીની નીચેની કડી છે:—

“ઈંદ્રરાય મન આછંગ પડયું બીડું નવિ દમનીકર ચડયું,

વિદ્યા રૂપ તણું અહંકાર આણુપુહુતાનું કંરિ વિચાર.”

ધ-પૂર્વાર્ધનું પહેલું ચરણુ: “સલા વિસરજી જોડો રાય”.

૧૭૮—ગ-‘નિદ્રાવ્યાપિત’ ને બદલે ‘નિદ્રાવશ’. ધ-ઉત્તરાર્ધ: “જોગો
સૂરજ ધડી બી થધ, દમની રાય જગાડો જઈ.” આ પછી નીચેની
કડી છે:—

ફૂલ

“કમ્બોજીં ધન સંપન્નિ, ધમ્બોજીં પરલોચ;

જિહાં સૂતાં રવિ જગમધ, તિહાં નર આપ ન હોધ.”

ચઉપધ

“ઊઠિ ઊઠિ અવયંતીર્ધશ ! બાહારિ ઝાઝળિં ચડીજિં દિસ.

જેહનધ સૂતાં દિણ્યર ઊગમધ, તે નિસ્ચધ જગિ ભૂલા ભમધ.” ૧૭૬

રાજા કીધજિં નિદ્રાભંગ, રંગ માંહિતાં ઊપનજિં ભંગ.

રીસધ રાઈ રહિજિં પરજલી, પાણીપાહિ કીધી પાતલી: ૧૮૦

“વિણુ પ્રસ્તાવિ જે નર હસંતિ, ત્યહ વચધ ત્રીજઉ જે બોલંતિ;

કથાપુરાણુધ આડી વાત, તે નિસ્ચધ કહિ ઇતર ભતિ. ૧૮૧

એક નારી નધ અધમ વંસ, નવિ જાણુધ ડાહ્યાપણુનઉ અંસ;

જઉ અસ્ત્રી મહિમામુખિ પડી: કરેલી નધ લીંબડિ ચડી.” ૧૮૨

કહધ દમની દૂહવણુ અમ્હ તણી, રીસાવિજિં માલવનઉ ધણી;

હૃદયથિકી કોપ મેહેલીધ, રમતિ તણી વેલા ચૂકીધ. ૧૮૩

શુક્રવાર નિ સિદ્ધિજોધગ, રસભરિ રમતિ દૂધ અમોધ.

આરતિ સરિખાં છધ બિહૂ જણાં, મનમાંહિ મનોરથ ધણા. ૧૮૪

૧૭૬—ગ-‘જગિ’ ને બદલે ‘ભૂતલમાંહિ.’

૧૮૦—ધ-‘પાહિ’ ને બદલે ‘સૂ’. આ પછી નીચેનો શ્રદ્ધ સંસ્કૃત શ્લોક છે:—

“પ્રસ્તાવસદૃશં વાક્યં સ્વભાવસદૃશં પ્રિયમ્ ।

આત્મશક્તિસમં કોપં યો જાનાતિ સ પંડિતઃ” ॥

૧૮૧—ગ-ઉત્તરાર્ધનું બીજું ચરણુ: “તિ કીહિધ નિસ્થિ કનત.” ધ-‘ઇતર ભતિ’ ને બદલે ‘ત્રિભત’.

૧૮૨—ક-ધ-‘અધમ’ ને બદલે ‘મધ્યમ’. ધ-‘મહિમામુખિ પડી’ ને બદલે ‘મહિમા ચડી.’

૧૮૩—ધ-ઉત્તરાર્ધનું બીજું ચરણુ: “પાહ ધારો હવિ ખેલીએ.”

૧૮૪—ગ ‘જોધગ’ ને બદલે ‘જોગ’. ‘રસભરી’ ને બદલે ‘હરષિ.’ ધ-પૂર્વાર્ધ: “નાદાનનિ બિહૂ જણુ સંજોગ, રંગ રમતિ અતિહિ અમોધ.” ‘મનમાંહિ’ ને બદલે ‘મનહતણાં.’

રમતિ અરધ હૂઈ વિસ્તાર, તવ રાગ કરિજિ ઉચાર.
રિતિ ચૂકે જસુ સોલઠ મેલ, રાઘ વિભાસઘ અવસર એહ. ૧૮૫
રાગ દમની પ્રતિ સુહુણુ કીહિ છિ:-

ફહા

“મધ સુહુણુ ધણિ પિરિ લહિજિ, હં ગયજિ ઇંદ્રસલાધ;
તિહાં તૂં દીડી નાયતી, અધકા સુરપતિરાધ. ૧૮૬
એ અવસર મધ જોઈજિ કલા તણુ નહિ મૂલ;
મધ લીધાં વેગઘ કરી વૂઝ મસ્તકનાં ફૂલ. ૧૮૭
કહહ દમની રાગ પ્રતિઘ, “કાંહાં ચાહિ અનણુ ?
સુહુણુ તેહજ માતીઘ, જોહનું કાંઈ પ્રમાણુ.” ૧૮૮
“ફૂલ મંદાર પ્રવેસીઘ, સાચું કરિજિ સુગણુ;
એ ફૂલ નહિ મૃતલોકનાં.” હારી પહુલું દાણુ. ૧૮૯

૧૮૫—ગ-કડીનો પૂર્વાર્ધ: “રમતિ અરધ હૂઈ જિણિ વાર, રાગ સપન
કીહિ વિસ્તાર.” ઘ-“સોહિણાનું રાય કરિ વિચાર.” આ પછીનું
ગદ્યવાક્ય ‘ગ’નું છે. આ પછી ‘ઘ’માં નીચેની કડી છે:-

ફહા

“છણિ કારણુ વૂઝ રૂઢવી તે વુઘડ સૂણો વિચાર;
સોહિણામાંહિ સુખે સુતો રમતો રંગ અપાર.”
૧૮૬—ઘ-પૂર્વાર્ધનું પ્રથમ ચરણ: “આજ સુપન મેં પાઇઓ.”
૧૮૮—ગ-ઉત્તરાર્ધનું ચરણ: સોણુ તુ સાચું ખરું તેહનું કાંઈ પ્રમાણુ ?”
ક-ઘ-“કહિ દમની સુહુણુ રૂઝડું કરઘ અનણુ.” ‘પ્રતિઘ’ને
બદલે ‘તકે’ ‘પ્રમાણુ’ ને બદલે ‘પ્રતિઘ અહિનાણુ.’ ‘ઘ’માં
આ પછી નીચેની કડી છે:-
“સોહિણા દીઠું સમજે મનકો ચિંત્યો હોઘ;
પાણી વિલોયાં ધી હોઘ તો વિલોવે સહુ કોઘ.”
૧૮૯—ગ-‘હારી’ ને બદલે ‘ચૂકી’. ઘ-પૂર્વાર્ધ: “એ જો પારખતિનાં
ફૂલ હૂઈ સાચો કીધો સુગણુ.”

તિથિ બીજ નિ થાવર હૂંઝિ, રમતિ મંડાણી સોધ.

અરાધભાગિ રમતિ હૂંઝિ, રાઈ પચારી લોધ. ૧૯૦

“સુહુણા માંહધ હું ગયજીં સુરપતિસંભા મઝારિ.

મધં તૂં દીઠી નાચતી, નેઠર લીજીં ઊતારી.” ૧૯૧

સવધ સાચું માનીધ, બોલધ રાઈ સુખણ.

નેઠર તેહનધ દાખવિજીં, ચૂકી બીજૂં દાણ. ૧૯૨

“જલખિ નેઠર તાહાંડે,” રાઈ સાહી ડંકિ;

“કિમ કહધતી ધરિ માહરધ ? જૂહું બોલી રંકિ !” ૧૯૩

દિન ત્રીજધ રમતિ હૂંઝ, ત્રીજ અનધ રવિવાર.

અરધિ ભાગિ રમતિ હૂંઝ, રાજ કરધ વિચાર. ૧૯૪

“મધ દમની ! સુહુણું લહિજીં, તૂઝ તૂંઝીં ઇદ્રરાઈ;

તૂઝ નધ બીડું આપીજીં તિ કિહુ મહિમાય. ૧૯૫

૧૯૦—ગ—કડીનું પહેલું પદ: તિથિ બીજ નિ થાવર હૂંતો. ‘પચારી’ ને બદલે ‘વિચારી.’ ધ-આ પછી નીચેની કડી છે:—

“સોહિણા તે સાચા નાણીધ, પરતિજ હોધ પ્રમાણ;
બીજ આલજનંલ લેહું નવિ માતુ નિરવાણ.”

૧૯૧—ગ-આ પછી નીચેની કડી છે:—

નેઠર પગ ડાખાતણું તૂં આપણુ સંભાલિ;

નેઠર ધરિ માહારિ છિ રાજ ! મ બોલીસિ આલ. ‘ધ’માં: “રાજ ! નિવારો આલ.”

૧૯૨—ગ-‘તેહનધ’ ને બદલે ‘રાઈ’. ધ-‘સવધ’ ને બદલે ‘સાચધ.’

૧૯૩—ગ-‘જૂહું બોલી’ ને બદલે ‘જૂહાબોલી.’ ધ-આ પછી નીચેની કડી છે:—“નારી ચાલા ચૂકવા, ચિત્ત ચંચલ હૂંઝીં જાણ;

નેઠર દીઠો આપણો, ચૂકી બીજો દાણ.”

૧૯૪—ધ-ઉત્તરાધંનું બીજું ચરણ: “તવ સોહિણાનો કરો વિચાર.”

૧૯૫—ધ-‘ઇદ્રરાય’ ને બદલે ‘સુરરાય’. ઉત્તરાધં: “તવ તે અવસર સારીજીં તવ બીડું કીધું પસાય.”

હું પણુ તિહાં પાસઘ દૂતું, માહારઘ આગીજિ સાથિ;
મઘ જાણિજિં તે ખીડલૂં ચડિજિ માહારઘ હાથિ.” ૧૯૬
ખીડૂં રાઈ દાખવિ,જિ ઈંદ્ર તણૂં તિ હોધ;
સુહુણૂં સાચૂં કિમ હવૂં ? અતિ ચિંતાવ લોધ. ૧૯૭
નારી ચાલા ચૂકવી કીધજિં તેહ ઉપાય;
સાચા મરમ દિખાડિ કરિ દમની છતી રાઈ. ૧૯૮

દમની રાજા પ્રતિ કીહિ છિ:—

વારતા

દેખઘ પણુ આખઘ નહિ, જે પેખિજિં સુપનાઘ;
વિધાતાઘ નવિ નીપજઘ, તે કીધૂં વિક્રમરાય. ૧૯૯

ચઉપધ

છત્ર હેઠિ નવરાવી લેઇ, મધ્યમ શીટી ઉત્તમ ચધ.
રાજનીતિ તિહાં રાઈ કરી, વિક્રમસેનઘ દમની વરી. ૨૦૦

૧૯૬—ધ—આ પછી નીચેની કડી છે:—

“ મુખિ જાલ્યો માને નહિ, પરતિખ દેખુ સાચ;
વેગેસૂં રમતિ રમો રાહ ! નિવારો આલિ.”

૧૯૭—ગ—‘ હોધ ’ ને બદલે ‘ હોધ ’.

૧૯૮—ગ—‘ ચાલા ’ ને બદલે ‘ ચાલ ’.

૧૯૯—ધ—આ પછી નીચેની કડી છે:—

“ તવ નીસાણી વાજ્યાં, નગર સૂણો સહુ સાદ.
દમની રુલિયત હૂધ, રાઈ છતો વાદ.”

૨૦૦—ગ—‘ શીટી ’ ને બદલે ‘ ફેડી. ’ આ પછી નીચેની કડીઓ છે:—

“નારીઅમૃત રાઈ લીધ, માનદાન અતલ્લી લીધ.

અષાવિધિ રમત યઈધ, દેવદમની સાસુ યઈધ.

સંભોગ તાંહાં કીધ અપાર, આસન ચ્યાર વિસ નિ ચ્યાર,

દમનીસૂં અતિ કીડા કરી, હૂઈધમાંહિ લાવજ ધરી.”

નગરલોક સહુ ધમ બોલંતિ: “નારી નરનધ ધમ જીવંતિ.

અતિ હૂધ ચાંદરણી રાતિ, કિમ આવધ, દિનકરની ભાતિ?” ૨૦૧

વચન તણુઉ પાલિજિં વિહિવાર, જધ સાસુનધ ફીલ્લ જુહાર.

કાંધ કાજ પૂછેવા ભણી, વિક્રમ આવિજિં એહવૂં ગણી. ૨૦૨

“વચન તુમ્હારં ચડિજિં પ્રમાણુ, ઉદ્યાચલ જિમ જિગિજિં ભાણુ.”

ધમ બોલધ માલવનરેસ, “બીજઉ અમ્હનધ દઉ આદેસ.” ૨૦૩

૨૦૧—ધ—‘લોક’ ને બદલે માંહિ.’ આ પછી નીચેની કહી છે:—

“દમનીરી પૂગી મનિ રલી, રાજ તણી આસા સહુ ફલી.

તલીઆતોરણુ બાંધા સહુ, નચરલોક આણુંદા સહુ.”

૨૦૨—ગ—‘કાજ’ ને બદલે ‘કીહિવા’.

૨૦૩—ગ—‘ચડિજિ’ ને બદલે ‘કરં’. ‘અમ્હનધ’ ને બદલે ‘મૂઝનિ.’

આદેશ બીજો

ચઉપધ

“ ઉત્તમ છધ કુંકણનું દેસ, નગરસોપારધ કરઉ પ્રવેસ.
 સોમસર્મા આહણુ સુવિચાર, ઊમાદે છધ તેહનધ નાર. ૧
 બીજઉ કાંઈ ન કરસ્યો શ્રમ, તેહના ધરનઉ જોળ્યો મર્મ.
 નેસાલીઆનું કરળ્યો રૂપ, ચરાચરણુ નિતિ નિરખધ ભૂપ ! ૨
 સવિય વાતનું લેળ્યો હીર, હુમડધ થાળ્યો અતિગંભીર.
 સાંભલિ તું માલવનરેસ ! બીજઉ તુમ્હનધ એ આદેસ.” ૩
 આગીઆનું મોટજી ઉપાય, રાજા જિહાં ચિંતધ તિહાં જાધ.
 નગરસોપારધ પુહુતા થયા, આદીસ્વરનધ દેહરધ ગયા. ૪
 દેહરૂં આછધ તેહ ચઉમુખ, દરિસન દીઠધ નાસધ દુઃખ.
 આદીસ્વરની પૂજા કરી, રાજા બધરૂં આસન ધરી. ૫
 જાધવેલિ. ચંપક, મંદાર, કેસર, આવનચંદન સાર;
 ખીર, ખાંડ, ઘૂત, નૈવેદ્ય સાર, પૂજારજી લાવિજીં તિણિ વાર. ૬

- ૧-ક-ધ-‘ શ્રમ ’ ને બદલે ‘ મર્મ ’. ‘ મર્મ ’ ને બદલે ‘ ધર્મ ’.
 ૨-ક-ધ-‘ ચરાચર ’ ને બદલે ‘ ચરાચર્ય ’. ઉત્તરાર્ધનું બીજું ચરણ:
 “ ચરાચર્ય તું જોએ ભૂપ ! ”
 ૩-ક-ધ-‘ સવિય ’ ને બદલે ‘ સધલી ’.
 ૪-ગ-‘ ઉપાય ’ ને બદલે ‘ મેહેમાય ’. ક-‘ આદીસ્વર ’ ને બદલે
 ‘ આદીદેવ ’, ‘ આદિસુર ’.
 ૫-ગ-‘ નાસધ ’ ને બદલે ‘ જાધ ’.
 ૬-ગ-‘ કેસર આવનચંદન સાર ’ ને બદલે ‘ કેસર, વનચંદન, સહકાર.’
 “ ખીર ખાંડ ” ને બદલે “ ખીર ખાંડ સાકર દધિ સાર ”
 ૭-ગ-‘ માન્ય ’ ને બદલે ‘ મહંત ’. ‘ ન રહધ ’ ને બદલે ‘ દિસધ ’.
 ક ઉત્તરાર્ધ: “ એહ પુરુષ દિસિ અતિભલો, સાચા વિના દિસિ
 એકલો.”

બ્રાહ્મણ દેખી વંદ્ય રાઈ, પૂજારણ રૂલીઆઈતિ થાઈ;

માન્ય પુરુષ એ દિસઈ ભલઉ, સાથ વિના ન રહ્ય એકલઉ. ૭

પૂજા સારી નવરૂં થાઈ, પૂજારાનંદ પૂછ્ય રાય:

“સોમસર્મા બ્રાહ્મણનંદ તુમ્હે લહુ, તિ નરનૂં થાનિક મૂઝનંદ કહુ.” ૮

“સોમસર્માનંદ નામંદ છિ ઘણા, ખૂંધા, કાણા નંદ વામણા.

વસિ તાંહાં ઝાઝા છોકરા, એણંદ નામંદ અછંદ ડોકરા. ૯

ઉડક વિના કિમ લહીંદ નામ ? સી પરંદ કંહીંદ સાચૂં દામ ?”

“તેહનાં ઉડક અછંદ અપાર, ભિમાદે છંદ તેહની નાર. ૧૦

તે બ્રાહ્મણસૂં કેહું કાજ ? તે બ્રાહ્મણ કંહીંદ ઋષિરાજ.

દયાવંત નંદ પુણ્ય વિસાલ તે બ્રાહ્મણ માંડંદ નેસાલ. ૧૧

નેસાલીઆ ત્રિસદિ તેહ તણંદ, બ્રીસલક્ષણા ધરમંદ લણંદ.

તે બ્રાહ્મણનૂં છિ મોદૂં નામ, નવિ ગ્રહંદ તે કંહંદનૂં દાન. ૧૨

તાહારી મૂરતિ અછંદ નરેસ ! પાટણમાંડંદ કરે પ્રવેસ.

પ્રથમ ચુકિ જિમણી જે ગલી, આગલિ વંખ અછંદ આંખિલી. ૧૩

“કાંધ દક્ષણા લિઉ અમ્હ તણી,” ધમિ બોલંદ અવંયંતીધણી;

“દસ દીણારની દખિણા લેંદ, દખિણા લેંદ પધાર દેવ !” ૧૪

૮—ધ—‘સારી’ ને બદલે ‘કરી’.

૯—ગ—‘કાણા’ ને બદલે ‘બહેરા’. કડીનો ઉત્તરાર્થ: “વસી તાંહાં ઝાઝા ડોકરા, એણિ નામિ છંદલ છોકરા.” ધ—‘વસિ’ ને બદલે ‘દિસિ’.

૧૦—ગ-ધ—‘ઉડક’ ને બદલે ‘અડક’ ધ—‘સી’ ને બદલે ‘કિણ’.
‘તેહની’ ને બદલે ‘તસ’.

૧૧—ધ—ઋષિ, રિષિ, રષિ. ‘સાલ’ ને બદલે ‘પોસાલ’.

૧૨—ધ—‘ગ્રહંદ’ ને બદલે ‘આલિ’.

૧૩—ગ—‘જિમણી’ ને બદલે ‘જમણી’. ધ—‘વંખ’ ને બદલે ‘રંખ’.

૧૪—ધ—ઉત્તરાર્થનું ખીલું ચરકું: “તુમ્હે લે બહ બંધુ દેવ !”

રાજા પાટણ કંઈ પ્રવેસ, જોઈ નગર તણું નરવેસ;
 નગર દેખિ રૂલીઆછતિ થઈછિં, હાડામાંહિ ઘણું ગહઈગહિછિં. ૧૫
 ધરિધરિ વાડી, ફેડલ, પાન, નાલિકેર, કેલિનાં રાન,
 સરસ દેસ ધરિધરિ નવાણુ, દિસઇ લોક અતિ હઇ સુખાણુ. ૧૬
 સોપાઈ સોનાસૂં ઘડૂં, રૂપા તણુઇ અંધઇ તે જડૂં.
 રાજાવિક્રમ જોલઇ તામ, સોપાઈ સુરનરનૂં હામ. ૧૭
 લઘુલાઘવીવિદ્યા અણુસરી, ખાલકરુપઇ કાયા કરી.
 હૃઈં વરસ તણુઇ અગિઆર, રૂપ તણુઇ નવિ લાલઇ પાર. ૧૮
 હાથિ પાટી, પોથી, લેખણુ સાર, ઘૂંટછિં ખડીછિં તે સુવિચાર.
 જે સાથઇ આગીછિ વિતાલ, લાવિછિં વીર વેગઇ તતકાલિ ૧૯

૧૫—ગ-આધારભૂત પ્રતિમાં ‘રાજા પાટણ—’ એ પંક્તિ ખૂટ છે તે ‘ગ’
 માંથી પૂરી પાડી છે. આગળ ૧૮ માં હડીએ એ મળી રહે છે.

૧૬—ધ-‘કેલિનાં રાન.’ ક-‘નારિંગ સમાનિ’.

૧૭—ક-‘સરોવરનૂં’. ગ-‘સુરનરનૂં’ આ પછી નીચેની હડીઓ છે:—

“દરિદ્રહ તણી વેલ છેદંત, લક્ષ્મીતણી વેલ વાધંત.

તરુવર તણુ તણું ઇ મૂલ, જાણિ શંકરનૂં ત્રિમૂલ !

સોપાઈ અમૃત સાચવું, પૃથ્વી તણું તિ કસાયલું (?),

દિ બ્રહ્માઇ.....કંક, અમરવન ખીલૂં અવતરું !” ઘ-‘સોનાસૂં’ ને

ખદલે ‘સોનાનૂં’. ધ-‘સુરપતિનૂં’.

૧૮—ધ-લઘુલાઘવીવિદ્યા અણુસરી’ ને ખદલે ‘લઘુવેસવિદ્યાઇ કરિ’.
 આ પછી નીચેનું ગદ્ય છે:—

વારતા

“રાજા વિક્રમાદિત્ય નેસાલીઆનો રૂપ કીધો, આગીઓ વેતાલ
 જોલાયો. નેસારગણુકો સાજ લેઆવી તિવારે આગીઓ સર્વ સાજ
 લેઆળ્યો. રાજા લણુવારો આરંભ માંડે છઇ.”

૧૯—ધ પૂર્વાર્ધનું પહેલું ચરણ: “પાટી પાટા લેખણુ સાર.”

ચંદન, કુંકમ, ફૂલ, તંબોલ, લીલવ કેરું વરતમ રોલ.
 સવિહ્ન માંહિ શિરોમણિ એહ, નેસાલમ ખર્ચસારિજીં લેમ. ૨૮
 પહુઆ, ફૂલી ધાણી, ચિણા, મૂલાલી, કાકરીઆ ધણા;
 દાડિમ, કેલાં, કમલકાકરી, ખારેક, સીંગોડાં, સેલરી. ૨૯
 ખિરમા, ચાચ્લી અતિલલી, સૂધી સાકર આપમ વલી;
 ખાગાં, લાફૂ, ઘેવર ધણાં, નીલાં નાલિકેર નહિ મણા. ૩૦
 નિતિ આપમ એહવી સુખડી, ચલિસઠિમાનમ ચિંતા પડી.
 વિત્ત વાવરવા ગાંઠિ નહિ કિસ્રું, વિક્રમસેન મનિ ચિંતમ ધસૂં. ૩૧
 દિન ત્રીજઈ વિમાસમ વીર, એહના ધરનું જોઉ હીર;
 નિદ્રાકપટ કરી પુહુઠિજીં, ચરાચરણ સધલું જોમજીં. ૩૨

૨૮—ગ-ધ-‘ફૂલ’ ને બદલે ‘અછમ’. ધ-‘રોલ’ ને બદલે ‘રંગરોલ’.
 ધ-આ પછી નીચેની અર્ધી કડી છે:—“સવિહ્ન પ્રતિ દે સૂખડી,
 વિદ્યાકારણિ શુરુગુરૂણી પાય પડિ.” આ પછી ગદ્ય છે:—

વારતા

“રામવિક્રમાદિત્ય નેસાલીઆરૂપિ થયા હિ. ભમાદે સૂખડી દેહિ.

વિક્રમ વડો નેસાલીઆ થયો હિ.”

૨૯—ગ-કેતારાધ: “બોર ગોલ કેલાં કાકડી, ખારક સીંગોડાં સૂખડી.” કાક-
 રીઆ, સાકરીઆ. ધ-“બોર ચૂની નમ કેલાકાકડી.”

૩૦—ગ-પૂર્વાર્ધતું પહેલું ચરણ: ‘દાડિમ દ્રોણ ચારૂલી ભલી.’ ધ-“દાડિમ-
 ફૂલી ચારૂલી ભલી.” “નીલાં નાલેર કેલ નિ મણા.”

આ પછી નીચેની બે કડી છે:—

“હાથ જોડાવિ પડિત રાય, ઘોતી પાટી મેલે પાય,

માઈ જીભિ કરાવિ લખી, અરથ કહિ શુરુ રામભુખિ.

નિતનિત સ્નાનદાન ઘણુ માન, નિત આપમ અડાગર પાન,

ફૂલ તંબોલ નિતકાં દીયમ, ચોસઠિ નેસાલિયા તિહાં નમ સૂખમ.”

૩૧—ગ-‘નિતિ’ ને બદલે ‘અહનિસિ.’ ‘ચિંતમ ધસૂં’ ને બદલે
 ‘વિસામિ વસૂં.’

૩૨—ધ-‘ચરાચરણ’ ને બદલે ‘ચરાચરિત્ર.’

પંડિત નંદ દારાંતરિ ગયા, ગુરુનિ ચરણિ નમીનંદ રહ્યા.

ગુરુણી ઊમાદે નામ, તેહનંદ જનનંદ કરંદ પ્રણામ. ૨૦

“કવણુ નામ તૂઝ કેહું હામ?” “સાલિગ્રામ ગ્રામ મૂઝ હામ.”

“મૂઝનંદ છંદ લણુવાની હામ, વિદ્યાઅરથી માહારું નામ.” ૨૧

ઊમાદે લક્ષણુ જ્ઞેઅંતિ, હાથપાયતલ રકેત દિસંતિ.

દીર્ઘ નાસિકા અધર પ્રવાલ, કમલપાંખડી નેત્ર વિસાલ. ૨૨

ગૌર વર્ણુ નંદ લલા કપોલ, જિહ્વા વરતંદ અમૃતકચોલ;

કૃણુવર્ણુ શિરિ વેણી સોહંતિ, દાડિમકલી દંત ઝલકંતિ. ૨૩

લંબ કર્ણુ, ભ્રૂમંડલ વંક, બોલંતુ દિસંદ નિરસંક.

સ્થૂલ કંઠ, મુખ પૂનિમચંદ્ર, ભુજદંડ આગળન સમો ઈંદ્ર. ૨૪

વક્ષસ્થલ દિસંદ, સુવિસાલ, એ કોએ કહીંદ કારણુ બાલ ?

પગે પદમ છંદ ઉન્નત જનન, નાલિ ગંભીર કોંદ ભૂપ સમાન. ૨૫

ચંદ્રસિંહિ જ્ઞેંદતુ મલિંગી, ઊમાદે મનિ ઊછવ વલિંગી;

મંદ લાઘૂં એ માણિક પડિંગી, માહારું કાજ સરાડંદ અડિંગી. ૨૬

માદલ, ભૂંગલ વાજંદ બારિ, નારીવંદ મિલિંગી અપારિ.

મર્જન દેહ, અમૃતના આહાર, વલી કરાવિંગી અતિ સિણગાર. ૨૭

૨૦-ધ-પૂર્વાર્ધનું બીજું ચરણુ: “હું કહીસું તુમ્હને કરી પ્રણામ.”

૨૨-ક-‘દીર્ઘ’ ને બદલે ‘મધુર!’ ગ-પૂર્વાર્ધનું બીજું ચરણુ: ‘હાથ પાગ રાતા દિસંત’.

૨૩-ગ-‘કપોલ’ ને બદલે ‘કપાલ’. ‘અમૃત’ ને બદલે ‘અમી’ ‘ઝલકંત’ ને બદલે ‘મોહંત’. ધ-‘દીર્ઘ’ ને બદલે ‘લલા’. પૂર્વાર્ધ: “જિહ્વા નણિ અમીય કચોલ.” ‘ઝલકંતિ’ ને બદલે ‘દીપંતિ’.

૨૪-ગ-‘નરસંક’ ને બદલે ‘નકલંક’. ધ-પૂર્વાર્ધ બીજું ચરણુ: “એ બાલક દિસે નિ:સંક.” ક-ધ-ઉત્તરાર્ધનું બીજું ચરણુ: “ભુજદંડ સાચલક નિરંદ.”

૨૫-ગ-કડીનો ઉત્તરાર્ધ: “પાગ પદ નાસ ગંભીર, ઇ કીહીંદ સુધ શરીર.” ધ-‘ઉન્નતજનન’ ને બદલે ‘બાહુ આનણુ.’

૨૭-ગ-‘અતિ’ ને બદલે ‘સતિ’. ધ-‘મર્જન દેહ’ ને બદલે ‘મજ્જન સનાન.’

ચંદન, કુંકમ, ફૂલ, તંબોલ, બિજવ ક્રેં વરતમ રોલ.
સવિહ માંહિ શિરોમણિ એહ, નેસાલમ બધસારિજાં લેમ. ૨૮
પહુઆ, ફૂલી ધાણી, ચિણા, સૂહાલી, કાકરીઆ ધણા;
દાડિમ, કેલાં, કમલકાકડી, ખારેક, સીંગોડાં, સેલડી. ૨૯
ખિરમા, ચાણી અતિલલી, સૂધી સાકર આપમ વલી;
ખાગ્ગ, લાડૂ, ઘેવર ધણાં, નીલાં નાલિકેર નહિ મણા. ૩૦
નિતિ આપમ એહવી સુખડી, ચઉસઠિમાનમ ચિંતા પડી.
વિત વાવરવા ગાંઠિ નહિ કિસૂં, વિક્રમસેન મનિ ચિંતમ ધમ્મ. ૩૧
દિન ત્રીજઈ વિમાસમ વીર, એહના ધરનું જોઉ હીર;
નિદ્રાકપટ કરી પુહુઠિજાં, ચરાચરણ સધલું જોમજાં. ૩૨

૨૮—ગ-ધ-‘ફૂલ’ ને બદલે ‘અછમ’. ધ-‘રોલ’ ને બદલે ‘રંગરોલ’.
ધ-આ પછી નીચેની અર્ધી કડી છે:—“સવિહ પ્રતિ દે સુખડી,
વિલાકારણિ ગુરુગુરુણી પાય પડિ.” આ પછી ગદ્ય છે:—

વારતા

“રાત્રિવિક્રમાદિત્ય નેસાલીઆરુપિ થયા છિ. ભમાદે સુખડી દેછિ.

વિક્રમ વડો નેસાલીઆ થયા છિ.”

૨૯—ગ-ઉત્તરાર્ધ: “બોર ગોલ કેલાં કાકડી, ખારેક સીંગોડાં સુખડી.” કાક-
રીઆ, સાકરીઆ. ધ-“બોર ચૂની નમ કેલાકાકડી.”

૩૦—ગ-પૂર્વાર્ધનું પહેલું ચરણ: ‘દાડિમ દ્રાખ ચારલી ભલી.’ ધ-“દાડિમ-
ફૂલી ચારલી ભલી.” “નીલાં નાલેર કેલ નિ મણા.”

આ પછી નીચેની બે કડી છે:—

“હાથ જોડાવિ પંડિત રાય, ઘોલી પાટી મેલે પાય,

માઈ જીખિ કરાવિ લખી, અરથ કહિ ગુરુ રાત્રિમુખિ.

નિતનિત સ્નાનદાન થણ માન, નિત આપમ અડાગર પાન,

ફૂલ તંબોલ નિતકાં દીયમ, ચોસઠિ નેસાલિયા તિહાં બધ સુખમ.”

૩૧—ગ-‘નિતિ’ ને બદલે ‘અહનિસિ.’ ‘ચિંતમ ધમ્મ’ ને બદલે
‘વિસામિ વસ્મ.’

૩૨—ધ-‘ચરાચરણ’ ને બદલે ‘ચરાચરિત્ર.’

હામિહામિ સહકો ગયજીં, મધ્યરાત્રિ તિ નવરં થયજીં;

જીમાદે મર્જન સારિજી, વલી ધુલૂં વસ્ત્ર પહરિજીં. ૩૩

પાનસોપારી, વનફલ ઘણાં, નવનૈવેદ તણી નહિ મણા;

વૃક્ષઆંમિલીનઘ થડિ ગઠ, વીર અદૃષ્ટ પુહુતજીં જઘ. ૩૪

વૃક્ષ તણુઘ થડિ અતિવિસ્તાર, વિક્રમસેન કરઘ પધસાર;

સેવકસ્વામી બિહૂ જણા, ચરિત્ર જોઘ છઘ નારી તણાં. ૩૫

ધાર દેઘ નઘ કાદિજીં કુંડ, તે ઉપરિ લેઘ મેહલિજીં દંડ.

કુંડમ, ચંદન, કણુચરમાલ, પૂળ, પરિમલ, ધૂપ રસાલ. ૩૬

નવનૈવેદ બઈસી કરી, એકચિત્ત ધ્યાનઘ વિસ્તરી;

ચરણિ લાગી લીધજીં દંડ, તવ નારી રૂપ કીજીં પરચંડ. ૩૭

વેગઘ દ્વારાંતરિ પરિવરી, દંડ તણી તિહાં રેખા કરી.

રક્ષા દેઈનઘ પાછી વલી, વેગઘ વૃક્ષ ચડી આમલી. ૩૮

રતનસંચિવાનગરીઘ જઘ, જિહાં જોગિણિ ચહિસઈ છઘ.

ત્રણિ વાર કરિ દંડપ્રહાર, અંતરીક્ષ ચાલઘ તિણિ વારિ. ૩૯

થડિ વલ્લગજી તવ રાજા જઘ, ક્ષિણિ એક માંહિ પુહુતા તિણિ હાઈ.

વૃક્ષ જીતરિજીં નગરહૂઆરિ, તિહાંથી પાલિ ચાલી નારી. ૪૦

૩૩—ધ—‘મર્જન’ ને બદલે ‘મંજન.’

૩૫—ગ—ધ—‘થડઘ’ ને બદલે ‘મૂલઘ.’ ધ—‘ચરિત્ર’ ને બદલે ‘ચરિત.’

૩૬—ગ—ચંદન. ટ—ધ—‘ચંપક.’

૩૭—ગ—‘નિવેદી’ ને બદલે ‘પ્રવેસી.’ ધ—‘બઈસી.’ ધ—‘ધ્યાનઘ
વિસ્તરી’ ને બદલે ‘ધ્યાનઘ ધરિ.’ ‘કીજીં’ ને બદલે ‘ધરિ.’

૩૮—ધ—‘પરવરી’ ને બદલે ‘જીતરી.’

૩૯—ગ—‘અંતરિખ ચાલઘ’ ને બદલે ‘સલકી વૃક્ષ જીડો.’ ધ—‘રતનસંચિવા’.

પૂર્વાર્ધનું બીલું ચરણ : ‘જોગિણ ચોસઈ બઈસી સોય.’ ઉત્તરાર્ધનું

બીલું ચરણ : ‘અંતરિક્ષ વૃક્ષ ચડિ તિણિ હામ.’ દંડપ્રહાર,

દંડપ્રણામ.

૪૦—ગ—જીતરિજીં’ ને બદલે ‘રહો.’

પૂઠિ થકુ રાજા આર્જાતિ, અદષ્ટી રૂપ કો નવિ જાણતિ;
અઉમુખિ દેહલ પુહુતી તેહ, બાવનવીર બોલાવી લેહ. ૪૧

“ધડીખાંડવી રે અડખલી, તૂં અમ્હનઇ ન માનઉ વલી;
ને માનિજાં તે દિધ અમ્હ તણઉ, તૂં કીધૂં પામેસિ આપણું.” ૪૨

“ભગતિ તુમ્હારી માહારઇ ચિંતિ, બાવનવીર તુમ્હ માનઉ સત્ય;
અધૂરા હૂંતા માતા! ત્રઇસહિ, હવઇ પૂરા હૂઆ અઉસહિ. ૪૩

હવિઇ તુમ્હનઇ રૂઆડું મનાવસૂં, તુમ્હારે ચરણિ લાગસૂં.
અઉસહિ નઇ ભખ તતકાલ, હૂં પૂછેવા આવી તતકાલિ.” ૪૪

વેગઇ પીઠિ પુહુતી થાઇ, જઇ જૂહારી અઉસહિ માઇ.
તવ બોલઇ ભૈરવી તતકાલ, “ભમાદે! તર્ધ માંડિજાં આલ. ૪૫

આપસવારથ છઇ સોહિલઉ, પરસવારથ છઇ દોહિલઉ;
આપસવારથ તૂં નીપની,” ઇમ બોલઇ અઉસહિ યોગિની. ૪૬

૪૧—ધ—પૂર્વાર્ધનું બીજું ચરણ : “અદષ્ટિવિદ્યા રાય લહતિ.”

૪૨—ગ—પૂર્વાર્ધનું પહેલું ચરણ : “ધડી ખલાશ નવનવી.” ધ—“ધણે વીરે
અડાખલી, થઇ નારી આકૃષ્ટઆકૃલી.” “નિ માન્યું તે દૈ અમ્હ આજ,
નહિતર તાહાં વિણસઇ કાજ.”

૪૩—ગ—‘વીર’ને બદલે ‘ભૈરવ.’

૪૪—ક—ધ—‘અણુ.’ ક—ઉત્તરાર્ધનું પહેલું ચરણ : “અઉસહિ નઇ
ભેરવ ત્રિકાલ.”

૪૫—‘કીધી’ ને બદલે ‘ખાંધી.’

૪૬—ધ—આ પછી નીચે મુજબ કડીઓ છે :

વારતા

“ભમાદે અઉસહિ ભેગણીના ગુણગ્રામ બોલિ છે :—
વૃદ્ધભેગણી! મોહોદૂં નામ, માહાભેગણી! કંઠં પ્રણામ.
‘સિદ્ધભેગણી! કિરપા કરો, ચન્નેસરી! ભેખમ પચ્છેડો!
ખાતાલી! અને કંકની! કાલી! તે સમલખંજની.
કાલરાત્રિ નિ નિસાચરી! કંકારી જિ સચગચરી.
નિ છે વંતાલી સઘતિ મૂઝનિ આપિ નવનિધિ.

“નેસાલીઆ માહારઘ ત્રિસદિ, ધમ જાણી મધ કીધી મુષ્ટિ;
મધં કીધૂં છઠ સવિ સાંતરું, પૂરા પાખધ કિમ તુહુતરું ? ૪૭

અહંકારી અનિ આપંત ભૂતડાં મારી લે ભાજંત.
ભયકેસી કામજ કરિ, વિરુપાક્ષી પાતક પરહરિ.
સુખમાંગી સુખદાયક લલી, નરભોગા નિરચે દોહલી.
કેકારી ! નિવાર ભાર, રુદ્રાણી ત્રિભુવન સંસાર.
દે મોક્ષ અધિક દાએની કલેપયા પ્રેમદાએની;
વિકલરૂપ કહીએ રાખસી, વિરુપાક્ષી વધનનિવારણી.
લે કરી લે નિરચે ટાલિ, વૈરિકાઈ એ વેદ વિચારી.
કૌમારી નિરમલ સંસાર,.....
ચંડા તે ચેતના ચાલંત, વારાહી તિ વ્રજ હરંત.
ચામંડા તિ પ્રત્યારણી, ભૈરવી કહીધ ભવતારણી.
તનરૂપ કહીધ તક્ષણી, ક્રોધા તિ કામરૂપિણી.
દરમુખી તિ દ્વરમત ટાલંતિ, પ્રેતવાહિની પદમ જાણુંતિ.
કટકી તિ કટકભક્ષણી, લંબાતી (?) અતિબિહામણી.
માહાલણી, મહી અનૂઆલણી, મંત્ર જોગણી જંગમ ભણુંતિ.
કાલાક્ષી તિ કાલ રમંત, મોહિનિ તિ મોહંત.
ચઢી તે ચક્ર ચાલંત, કંગાલી કલગલ કરંત.
ભૂતેશ્વરી ભાવલંબંજની, વક્રડલા (?) રૂપરંજની.
તાલુકા તાલ રાખંત, વિરૂપા વર છેદંત.
યમદૂતી જમજોખમ હરિ, કરાલી કારજ સિદ્ધ કરિ.
કૌસકી કંદ્રપયાપની, હસ્તની હીઈઈ વાસની.
જયકારી જોખમટાલણી, ...
કુમારી તિ દુઃખ હરંત, જંત્રવાહીની જંત્ર જાણુંત.
વસાલી વલરીઅ મંત્ર (?) કામકેત કામ જાણુંત.
વિધાત્રી દયા પાલંત, જગ રહી તિ રક્ષણી.
પરબણિ પ્રેમમખણી, દુસ્તર તારિ તિ દુધંતી
ઘોરા દુધર કાર્ય કરંત, કપાલી કપાલ વસંત.
વખ લાગૂં તિ વખ હરંત, કવિનરપત કર જોડી કહંત.”

મૂઝ ઊપરિ કરે હવઘ દયા, માહારઘ ચહિસઠિ પૂરા થયા.

હું આવી નુહુતરવા ભણી, હવઘ મૂઝનઘ દિહિ સીખામણી." ૪૮

“ પ્રકાસહિ પૂજાઆચાર, ચહિદસિ કાલી આદિત્યવાર;

પુખ્યારક સહધત સાધિને, ત્રિહ રેખામંડલ કાહાડને. ૪૯

વચિ માહધ ખટ ખૂણુહ કરે, પાખલિ ચહિસઠિ કોઠા ધરે;

વચિ માહિ પંડિત અધસારને, સિદ્ધિદંડ જિમલહિ સારને. ૫૦

વચિ માહિ ત્રણિ હૂંકાર, ‘ હૂં હૂં હૂં ’ એ ત્રણિ અક્ષર;

ખાલિક ચહિસઠિ નહિવરાવને, પાખલિ કરતા અધસારને. ૫૧

તિલક સીંદૂર તણાં સારને, કુસમહાર કોટઘ ધાલને;

ખીરખાંડ, ઘૂત, નૈવેદ દેયને, દહ દિસિ ખાકુલા ઊઠાવને. ૫૨

મયા ઘડી લગધ કરને ધ્યાન, તૂં એકમના ભણને નાન;

ચહિસઠિ ખાલિકનધ દિખાડને, ચરણ અમહારાં વંદાવને. ૫૩

હિંદક તણી ધારા ફેરને, ચહિસઠિ પાયિ લગાડને.

મણિ પિરઘ તૂં કેલપે ખાલ, આકર્ષી લેસું તતકાલિ." ૫૪

મમ પૂછી ઊમાદે વલી, સવિ વાત વિક્રમ સાંભલી;

ચડી નારી વૃખ દંડ હણી, ચાલિજીં વૃક્ષ સોપારા ભણી. ૫૫

રજની પાછિલી ઘડી જીઘ ચ્યાર, ઊમાદે આવી નિજ ખારિ;

સંભાલિજીં થાનિક આપણું, ટલિજીં અંધારહિ અજવાલહિ થયું. ૫૬

૪૮—ધ—‘ ત્રિહ ’ ને બદલે ‘ તિહાં. ’

૫૦—ગ—‘ સારને ’ ને બદલે ‘ રખને. ’ ધ—‘ ખૂણુહ ’ ને બદલે ‘ ફણુહ. ’

૫૨—‘ દેયને ’ ને બદલે ‘ આણને. ’

૫૩—ક—‘ દિખાડને ’ ને બદલે ‘ ડીહિને. ’ ધ—‘ વંદાવને ’ ને બદલે ‘ આણી ધાલને. ’

૫૪—ક—પૂર્વાર્ધ‘તું’ ખીન્નું ચરણ : “ ચહિસઠિ! પ્રીતાસ્તુ ઈમ કહીઈને. ”

૫૬—ક—“ ટલિજીં ધારણ સવિકઈ તણું ” ગ—કડીનો પૂર્વાર્ધ : “ રમણી વહંત પ્રાતઃ ઊગંત, ઊમાદે મંદિરિ પુહુચંત. ” ધ—“ રમણ વિહરતાં પ્રહર વિહરતાં, ઊમાદે મંદિર પામંતાં. ”

“કામઅકામ જીવનું ધણું, મૂઝનઈ દુઃખ એ આલિક તણું;
કઈ જીવ્યા કઈ મૂઆ હવા, એ ત્રહસઈ મઈ જીગારવા.” ૫૭
વિક્રમસેન લલિતી ઉપાય, મનમાંહઈ નવિ વાત સમાય;
સાજઈ પાલિ સમારી ભલી, જઈ ચૂકઈ તુ વણસઈ વલી. ૫૮
અરિણભોમિ વિસઈ ગુરુ ગયા, ચહિસઈ ચેલા સાયઈ થયા.
નિતકરમ તિહાં સારી કરી ગુરુ અઈહા તિહાં આસન ધરી. ૫૯
ચહિસઈ અઈહા પાખલિ ફરી, વિદ્યા તણી તિ વાત વિસ્તરી;
ચહિસઈમઈ ગુરુ પ્રતઈ કહઈ: “મર્મ એક મૂઝ હઈડઈ દહઈ. ૬૦
આગમિ, નિરગમિ, જોતિગ લહું, તિથિ, વાર, વેલા તુંમહેને કહું;
સુકન, સરોદય, આગમ લહું, કાઈ સંકટ કાંઈ કરું. ૬૧
ભલૂંપાડૂંજીં જાણુઈ જમૂં, તમ્હ આગલિ પ્રકાસઈ તસૂં.”
ક્ષિમારૂપ બોલઈ ગુરુ ધર્મ, “એહવૂં કાંઈ ન લહું મર્મ.” ૬૨
તે હૂતા ત્રેસઈ છોકરા, તે માંહોમાંહિ અતિકર ગયા.
“રહઈરહઈ સૂં ડાહાપણુ કરઈ ? ગુરુ સાયઈ વાદ વિસ્તરઈ. ૬૩

૫૭—ધ—‘કાજ, અકાજ’

૫૮—ગ—કડીનો ઉત્તરાર્થ: “સૂકે પાલિ સમારી ધણી, જે વાંદ્રું રહેસે
તેતલી.” પૂર્વાર્ધનું પહેલું ચરણ: “સૂકી પાલિ સમારી ભલી, જે
વૂઠો તેો રહઈ તેતલી.”

૫૯—ગ—પૂર્વાર્ધનું પહેલું ચરણ: “અરણભોમિ વિષે ગુરુ ગયા.” ધ—‘સાયઈ’
ને બદલે ‘પૂંઠઈ’.

૬૦—ગ—‘મૂઝ હઈડઈ દહઈ’ ને બદલે ‘મૂઝ પ્રતિ દહઈ.’ ધ—‘ગુરુપ્રતઈ’
ને બદલે ‘પંડિતમઈ.’

૬૧—ગ—‘જોતિગ’ ને બદલે ‘સવિ તુમ્હી.’ ‘ગમવૂં’ ને બદલે ‘ગમિતિ.’
‘કાઈ’ ને બદલે ‘કાયા’ ‘લહો’ ને બદલે ‘વહો.’

૬૩—ગ—‘હૂત’ ને બદલે ‘બાકી.’ ‘કરપરિયા’ ને બદલે ‘કરબરા.’ ધ—
‘પૂર્વાર્ધ’: “માંહોમાંહિ અતિકર ગયા, આણુબોલા છોના યઈ રહો.”
ક—‘રહઈ, લહઈ.’

દિન થોડાનું આવિગિં તૂંહ, વાદ કરીનઇ જાણુઇ સૂંય ?

અમ્હમાંહઇ તૂં ગાઠ લલઉ, એ સૂં પૂછઇ છઇ ગિહલઉ ?” ૬૪

તવ પડિત બોલા તિણિ વારિ, “એ બોલઇ સરસતિઆધારિ;
ખાલિકે હૂતૂં બોલઇ મસ, તે કાંઇએકે વિદ્યાનૂં અંસ.” ૬૫

“કહું વાત જઇ હઇડઇ ધરઉ, વચન એકે અમ્હાં કરઉ,
દિવસ બિહ માંહિ એહવૂં હસઇ, સઘલાનઇ આચરિ કલપસઇ. ૬૬

કહું વાત માનઉ મૂઝ તણી, અમ્હે કહું છગિં જાણા લણી.
ઊમાદેમનિ એહ વિચાર, સઘલાનઉ કરસઇ સંધાર. ૬૭

મરણુ સમૂં નહિ લય સંસાર, દ્રવ્ય સમી નહિ હાણિ અપાર.

આતમિ અરથઇ મહી ત્યાજઇ, મહઇલા આતમિ અરથિ

મેહલીઇ. ૬૮

જરા, મરણુ, દારિદ્ર નઇ ક્રુધા, એ ચ્યારઇ નર મોટી દધા.

જઉ નહિ માનુ માહારી વાત, નિશ્ચઇ સઘલા કરસઇ ધાત.” ૬૯

વલતા તે ગુરુ બોલઇ ધમ; “સાચપણૂં જાણીજઇ કિમ ?”

ચુસિઠિમૂં બોલઇ સુવિચાર, “સાચપણાનૂં એહ વિચાર. ૭૦

અંધારી ચઉદસિ આવસઇ, તિહાં રેખામંડલ કાહાડસઇ.

વચિ માંહિ ખટખૂણુ થાપસઇ, ગુરુ! તુમ્હનઇ વચિ ખર્ષિસારસઇ. ૭૧

૬૪—ગ—‘વાદ’ ને બદલે ‘ગાઠ.’ ‘ગાઠ’ ને બદલે ‘ડાહો.’ ધ—‘વાદ’ ને બદલે ‘મીન.’

૬૫—ગ—‘સરસતિ’ ને બદલે ‘સારદા.’

૬૬—ગ—‘કલપસઇ’ ને બદલે ‘નાંખસિ.’ ધ—આ કડીના ‘પૂર્વાધ’ પછી નીચલી કડી છે:—

“માતા સરસતિનૂં વરદાન, તિણિ કરી હૂં ભાખું જ્ઞાન.”

ઈણિ વચનિ અમકો સહૂં સાચ, “એકમના સાંભલો તુમ્હે વાત.”

૭૦—ધ—‘એહ’ ને બદલે ‘કહું.’

૭૧—ગ—‘થાપસઇ’ ને બદલે ‘કાહાડસિ.’ ધ—‘ખટખૂણુ ચંત્ર કરી.’ ‘ખર્ષિ-સારસઇ’ ને બદલે ‘ધાવસઇ’.

ત્રણિ ખીજ જિમલાં થાપસઘ, સિદ્ધદંડ પાસઘ મૂકસઘ.

ખૂણા ત્રણિ વિસ નિ ચ્યાર, તે પાખલિ કરસિ વિસ્તાર. ૭૨

નવનૈવેદ કરી લાવસઘ, દહ દિસિ ખાકુલ ઊછાલસઘ.

આપણુનિ પાયિ પાડસઘ, ચઉસદિનઘ ભોગ આલસઘ. ૭૩

જીવવા હિંડઉ તુ તે પિરિ કરઉ, સહકો બોલ અમ્હારઘ રહુ.

દંડ લેઘ હું નાસું જિમે, પૂંઠઈ સઘલા પુલજો તુમ્હે. ૭૪

એહવઉ હઘ તુ જાણજો, વચન અમ્હારું તુ માનજો.

એહ વાતનઉ નિચયઉ સહી, એક જીવ, કાયા જૂજૂઈ.” ૭૫

વિમાસી થાનિકિ આવીઆ, સવિહૂ તણું ચિત્ત ચાલીઆં.

હઘ ખુણસ અતિ હઈડઘ દહઘ, સહકો સાવધાન થઘ રહઘ. ૭૬

તિથિ તેરસ નઘ થાવરવાર, ઊમાદેઘ કરિજિં ઉચ્યાર;

“તુમ્હનઘ અસકિત હૂતી જહીઘ, સકિત પ્રતિ મઘ માનિજિં

તહીંઘ.” ૭૭

તવ પંડિત બોલા એતલું, “જે માનિજિં તે કીજઘ ભલું.

સકિતવ્રતની કીજઘ વાત, અંધારી ચૌદસિપ્રભાતિ.” ૭૮

બોલાવી સહિઈરિ બિચ્યાર, નીપાઘ કીધજિં ઊપચ્યાર.

ચઉદિસિ કાલી આદિત્યવાર, ઊમાદે માંડિજિં આચ્યાર. ૭૯

૭૨—ગ-કડીનો ઉત્તરાર્ધ: ‘ક’ માં નથી તે આમાંથી પૂરો પાડયો છે.
આ પછી નીચેની કડી છે:—

“ચુહુસઠિ જણુનિ નવરાવસિ, કોઠિ ફરતા ગિસારસિ;

સીંદૂરનૂં તિલક કાહાડસિ, કસુમહાર કોટઈ ઘાલસિ.”

વળી ‘ગ’ માંની આ કડીનું ઉત્તરાર્ધ ‘ક’ માં ને ‘ઘ’ માં પણ છે.

ઘ-‘થાપસઘ’ ને બદલે ‘પરઠસઘ.’

૭૩—ગ-પદો ઊલટાંસૂલટાં છે.

૭૯—ગ-‘સહિઈરિ’ ને બદલે ‘બહનર.’ ઘ-‘બધર.’ ‘ક’ માં ‘ઉપચ્યાર’
ને બદલે ‘નિસ્તાર’

ચઉસઠિમઠ પ્રકાસિજિં ધમ, જિમાદે માંડિજિં જીમ તિમ.

ત્રઠસિદિ પ્રતઠ વિક્રમ ધમ કહધ: “મૂઝ નાસંતાં રખે કો રંહધ.” ૮૦

ઉદક અખોટ લેવા નધ ગધ, ચઉસઠિમઠિ તવ વેલા લહી.

દંડ લેધ ચઉસઠિમઠિ જાધ, પૂઠિ થકા સઘલાધ પલાધ. ૮૧

ગુરુ સહધત ચઉસઠધ જાધ, જિમાદે રહી સાદ કરાધ.

કહધ ચઉસઠિમઠિ: “સાયઉં ભેય, પાછલિ જોસધ આંધજિં તેહ.” ૮૨

ચઉસઠિ યોગિણિ ભૂખી રહી, સવિહ મિલી જિમાદે ગ્રહી.

કાપાવી અતિ પૂરજિં રાગ, રતિરતિ નવિ આવી ભાગિ. ૮૩

સાયરતીરિ પુહુતા ધીર, કંકણ આપિજિં વિક્રમવીર;

નાવધ બધઠી સઘલા લીર, વેગધ પુહુતા પેલધ તીરિ. ૮૪

પેલે કાંદિ તરી તિ ગયા, સહકધ જીવ મુસતા થયા.

રાજા કનકસેખરનિ નયર, પ્રમોદ જાપનો સઘલાંનિ શરીર. ૮૪ ક

રાજા ચિંતધ મનમાંહિ ઈશૂં, એકવાર નગર જોધઅ કિસૂં.

સાથ મેહેલી ગયજિં ગદહઆરિ, વિક્રમ પુહુતૂં નગરમઝારિ. ૮૫

કનકનગરિ નવિ દિસધ કોધ, મૂનાં મંદિરિ ચુહુટાં સોધ.

અત્તવત્તઘી દિસધ ઈશૂં, નરનારી નહિ કારણ કિસૂં? ૮૬

દ્વિપદ ચતુષ્પદ નાગધ તહીં, એ દૈવધ સહ ટાલૂં કીંહી?

નવિ લસૂં, પરજાલિજિં નહિ, ભરિજિં નગર મેહેલી ગયા કીંહી. ૮૭

૮૦—ધ-આ પછી નીચેની કહી છે:—

“માંડો મંદલ ચંત્ર થાપીઓ, વિચિમાંહિ પંડિત ખેસારિયા.

પાસધ મેલો દંડજી ચવી, કુસુમભાલા કોટિ પરઠવી.”

૮૩—ગ-‘ધૃતિ’ ને બદલે ‘મન’.

૮૪—ગ-‘લીર’ ને બદલે ‘ધીર’.

૮૫—ક-“કંઠાદ્વીપિ વેગિ, પુહુતા, કનકસે ખરરાયની-સુતા:.” ગ-‘કંઠા’ ને બદલે ‘કંઠ’.

૮૭—ધ-‘ચઉપદ’ ‘ટાલૂં’ ને બદલે ‘કીધૂં.’ ઉત્તરાર્ધતું બીજું ચરણ: “ભરભાર ઠામ લે ગયા સહી.”

રાજલોકે માંહય પુહતૂં રાય, હઈઆમાંહિ અતિવિસમય થાય.

એક પંખી આવયનીસરય, મુગતાફલ હીરા ઝલહલય. ૮૮

રાજ પઈઠો રાજદૂઆરિ, અતિરૂઝા દેખય પ્રાકારિ.

નેય ભુગતિ ખણિ ચડતૂં નય, ગુખિ સાતમય પુહતૂં રાય. ૮૯

કનકઢોલિ રૂઝડી ખાંધણી, ઊપરિ અઈડી ખાલા વિરહણી.

સ્વેતવરણ હઈયઈ દુઃખ ધરય, અશ્રુપાત તિહાં અઈડી કરય. ૯૦

ખિલાડીય ખોલાવિઈં ખાલ, સાંન સહયત તિહાં કીધી ચાલ.

ખિલાડીય આલઉ દાખવિજિં, એ ખિહૂ ફૂંપી ઉરહિ લહુ. ૯૧

ખિહૂ ફૂંપી માંહય કાજલ અછય, એક કાલૂં એક ધઉલૂં અછય.

જવ કાલૂં અંજન આંજીજિં, નારી તણૂં તિહાં રૂપ આવિજિં. ૯૨

નવજૈવન રંભાનૂં રૂપ, નેઈનય વ્યામોહિજિં ભૂપ;

યાનિકયકી ઊતરિજિં તેહ, ખાલક રૂપ અઈસારિજિં લેય. ૯૩

કન્યા પ્રતય ખાલક ખોલિજિં, “એ નગર કાં ઊજડ થયજિં ?”

કહય કન્યા : “સુણિ ખાલિક ! વાત, એનય થયજિં ઉપધાત. ૯૪

કનકસેખરરાજ માહારઉ તાત, કનકાવતીરાણી માહારી માત.

કનકમાલા હૂં તસ બેટડી, સુણિ ખાલિક ! હૂં બંધનિ પડી. ૯૫

૮૮—ધ—‘પંખી’ ને બદલે ‘પંખાઈ.’ ઉત્તરાર્ધે બીજું ચરણ : “તોહિ આધા અણસરય.”

૮૯—ક—“પૂર્વાર્ધે પ્રથમ ચરણ : પુહતૂં સપત ખણ. ધ—પૂર્વાર્ધનું પ્રથમ ચરણ : “રાજ પઈઠો રાજદૂઆરિ.” ‘પ્રાકારિ’ ને બદલે ‘પ્રાકાર’

૯૦—ગ—‘વૃષવધરણી’ ને બદલે ‘વરખવરહોણી.’

૯૧—ક—‘ઉત્તરાર્ધે બીજું ચરણ : “ફૂંપ છિ અરહા ચાલવઉ.” ગ—“ફૂંપા કરી હઈય આલપૂં.” ધ—‘આલઉ’ ને બદલે ‘આલો.’

૯૨—ધ—‘કાજલ’ ને બદલે ‘અંજન.’ ઉત્તરાર્ધે : ‘કાલય અંજનિ અંજનિ આંખિ, થઈ નારી તવ રૂપ પરતખિ.’

૯૫—ક—‘બંધન’ બદલે ‘સંદેહ.’

ત્રિહૂ ભાઈ એકજ બહિનડી, પિતા તણુઘ મનિ ચિંતા પડી.

સંયોગધ સરખઉ મેલીધ, સમરથસૂં સગપણ માંડધ. ૯૬

ખંડખંડના બોયા રાઈ, હર્ષઆમાંહિ નવિ કોઈ સમાધ.

વિક્રમસેન અવયંતીરાય, પિતા તણુઘ મનિ એહ ઉપાય. ૯૭

ખેટી જાધ વાધીધ શોક, વંસમાંહિ ઊપનૂં ફોક.

એ વાધધ ચિંતાવેલડી, ખેટીખાપ ન સુખીજિં થડી. ૯૮

ખેટીનધ કહીધ પરધરી, પિતા તણૂં ધન જાધંછિ હરી.

સરવસ દીધધ નહિ આપણી, ખોટી માયા ખેટી તણી. ૯૯

કનકમાલા તિ માહારૂં નામ, વિહિવા તણિ પિતામનિ હામ.

નિત્યમેવ મનિ કરતા ચિંત, અકરમાત તાંહાં પુહુતૂં દૈત્ય. ૧૦૦

તે દાણુવ માણુસનૂં કાલ, લહુડૂંવડૂં ન મૂકધ જાલ.

નવિ છૂટધ તેહનધ કરિ ચડિજિં, ઇણિ પિરિ સઘલૂં નગર

જિજડિજિં. ૧૦૧

નગરમાંહિ ભંગાણુજ પડિજિં, કહધનધ હાથિ કોઈ નવિ ચડિજિં.

ભઘભાગૂં સહ ગયજિં દડવડી, હૂં નાસંતી દૈત્યકરિ ચડી. ૧૦૨

મધ્યાનધ રાખસ પરિવરધ, અંજનબલધ ખિલાડી કરધ.

અંધોલપાણી સવિ સાંચરસિ, અન્નપાન સહ ભખિ કરિસિ. ૧૦૩

૯૬—ગ—‘માંડધ’ ને બદલે ‘જોડધ.’ ધ—‘ત્રિહૂ’ ને બદલે ‘ખિહૂ.’

૯૭—ધ—‘સમાધ’ ને બદલે ‘સુહાધ.’

૯૮—ગ—‘ફોક’ ને બદલે ‘ફોપ.’ ધ—‘ફોક.’ ઉત્તરાર્થ બીજુ યરણ: “ખેટી ખાપનધ પિરિ પડી.”

૯૯—ગ—આ પછી નીચેની દડી છે:—

“જવ ખેટી જનમી ઘરમાંય, માઈખાપની ભાગી આય.

ધનવંતનિ દાનનૂં કોડ, નિરધનનિ ખિહૂ પિરિ ખોડ.”

ધ—‘સરવસ’ ને બદલે ‘સરવિસ્વ.’

૧૦૧—ધ—‘મૂકધ’ ને બદલે ‘ઝાલધ.’

૧૦૩—ગ—ઉત્તરાર્થ: ‘ઈકે વારિ પૂછ’ ખિહંતી, કિ ખાસિ કિ મૂકસિ જીવંતી?’

કાલઘ અંજન કન્યા કરી, મંદિરમાંહિ થકિ પરિવરી.

“ માણસગંધિ હૂઘ મૂલનધ.” “ માણસ નામઘ હૂં તૂઝ કંઠેધ.” ૧૨૪

“ જે માણસ હૂઘ તે માહાં પૂજતણું કરઘ સાંતડું.”

મજ્જન કરી ધ્યાનઘ પરિવરિજિં, વિજઘદંડ લેઘ આગલિ ધરિજિં. ૧૨૫

કન્યાઘ રાઘનઘ કીધૂં સાન, એકલમલ પ્રગટિજિં ભાણ.

નરઘનીઉ ધન પામઘ જિમ, ગ્રહિજિં દંડ રાજઘ તિમ. ૧૨૬

રાખસ વલતૂં બધટિજિં થાધ, કહધ વિક્રમઃ “ તૂઝ ખૂટજિં આધ.

નગરતણું તૂઝ લાગૂં પાપ.” રાખસિ રાઘનઘ દીધી થાપ. ૧૨૭

થાપ રહી આગીઆનઘ અંગિ, રાજ બોલિજિં તેણુધ રંગિ.

રાધ કીધજિં દંડપ્રહાર, તવ કીધજિં બિમણુજિં વિસ્તાર. ૧૨૮

મુષ્ટિધાળી વલી રાખસ કરઘ, આડઉ આવી આગીજી ધરઘ.

અતિ હૂઘ તિહાં હાકપ્રહાર, બીછીનાં વલી વલીઘ અપાર. ૧૨૯

રાખસ રૂપ ચહિગણું કરઘ, વલતૂં રાજ તેહવૂં ધરઘ.

રાઉચડિજિં આગીઆનઘ ખંધિ, સમવડિ થધ મારિજિં સિરિ

મધિ. ૧૩૦

વિજઘદંડનઉ કરઘ પ્રહાર, કચરા કીધૂં દસમૂં દાર.

રાખસનઘ મરવાનઉ ઠામ, રાધ મરમ લહિજિં છધ તામ. ૧૩૧

પૃથિવીમંડલિ રાખસ પડિજિં, મૃગલઉ પંચાયણુકરિ ચડિજિં.

દેવઘ પુષ્પવૃષ્ટિ તિહાં કરી, બપરિથાં આસીસ પરિવરી! ૧૩૨

૧૨૪—ધ—‘ પરિવરી ’ ને બદલે ‘ નીસરઘ.’

૧૨૭—ગ—‘ દીધી ’ ને બદલે ‘ ધાલી.’

૧૨૯—ધ—‘ ધાજી ’ ને બદલે ‘ પ્રહાર.’ ‘ હાકપ્રહાર ’ ને બદલે ‘ હાકોહાક.’

‘ અપાર ’ ને બદલે ‘ થાક.’

૧૩૦—ધ—‘ સિરિ મધિ ’ ને બદલે ‘ દીધી કંધિ.’

૧૩૧—ધ—આ પ્રતમાં આ કડી નથી.

૧૩૨—ધ—‘ પંચાયણુ ’ ને બદલે ‘ સિંહ.’

દૂહા

દેવતાણુ ઉ વધરી સણિગિં, મનુપિતાણુ અવતાર;

અંતરિક સુર ધમ લણુધ: “તૂઝ જ્યવંતો સંસાર!”

૧૩૩

ચરિત્ર

કન્યા વરમાલા ઘાલંતિ, હમઆ માંહિ બહુ હરખ ધરંતિ.

“જનમિજનમિ મૂઝ તૂં ભરતાર, મૂઝનમ સદ્ધ હૂં સંસાર!”

૧૩૪

વારતા

વિક્રમાદિત્ય જિતલી વિદ્યા બણી છિતેતલી કન્યા આગલિ કીહિ છિ.

કામણ, મોહણ બણુધ મંત્ર, ધાવર, જંગમ અનમ સવિ જંત્ર.

જડીબૂટી, રસ, વિરહ, વિનાણ, અંજનગુટિકા તણું પ્રમાણ. ૧૩૫

આસનઅમસિણ, પૂજાચાર, આગમનિગમ લલહ વિચાર.

થોતિસ વૈદકની નહિ મણા, લેખનલેખન બણુધ ઘણાં. ૧૩૬

સાધક, વેદક, વૈદક વેદ, લેખિક, ચિત્રક, ચોરક ભેદ.

જૂવટિ, જલવટિ, પગવટિ ભલહિ, વિક્રમસેન વીર સાચલહિ. ૧૩૭

આયુધ મર્મ લહિ છત્રીસ, છન્ન પાખંડ બેધ નિશિદ્ધિસ.

એક પક્ષ સેવધ સંતોષ, જિહાં વિક્રમ તિહાં નહિ દોસ. ૧૩૮

૧૩૩—ક—‘અવતાર’ ને બદલે ‘અનુસાર’.

ધ—પૂર્વાર્ધ: “કન્યા મન માંહિ મલપંતિ, હિયરાલીતરિ અતિ હરખંતિ.”

૧૩૪—ગ—ગદ્યભાગ ‘ગ’ માંનો છે. ધ—ગદ્યભાગ: “રાત્રિવિક્રમાદિત્ય કેહિ કેહિ વિદ્યા બણી છહ તિ સંખંધિ કીહિ છિ.”

૧૩૫—ધ—‘અનમ સવિ જંત્ર’ ને બદલે ‘વિસનમ તંત’ ‘બૂટી’ ને બદલે ‘ક’ માં ‘ચૂલી’ છે.

૧૩૮—ક—‘ક’ માં ‘સર્મ’ પાઠ છે તેને બદલે ‘મર્મ’ ‘ગ’ માંથી લીધો છે. ગ—‘નુહિ દોપ’ ને બદલે ‘નિત નાહાસિ દોપ.’ ધ—‘નુહિ’ ને બદલે ‘નાહાસહ.’

અધ્યા રૂ નમ નેસાલીઆ, તે સવિહ્નનાં ચિત્ત ચાલીઆં.
 વિચારમ નહિ ત્રમસઠિ જણા, માયબાપ રોધ તેહ તણાં. ૧૫૬
 પંથી બોલમ પ્રગટજ થમ, ત્રમસઠિ તે હું ગયજીં લેમ.
 ભમાદે જીવમ કમ મૂમ તિ સાચૂં તૂં કહમનમ લહી. ૧૫૭
 ભમાદે તિહવારમ મૂમ, જેહનમ બ્યાતી તેહનમ લેમ.
 તવ પંથી બોલમ એતલૂં: “ભમાદે મૂમ તિ લલૂં. ૧૫૮
 તુમ્હારૂં તેજ અતિધણૂં, કહુનમ હવિ તુમ્હે નામ આપણૂં.”
 “હું વિક્રમ અવયંતીધણી, આવિજીં પાટણુ જોવા લણી.” ૧૫૯
 સુણી વાત અસંભઉ થયજીં, તિ બ્રાહ્મણુ નગરમાંહિ ગયજીં.
 પાટણુ માંહિ ઈમ કહીમ, આવિજીં છમ અવયંતીરામ. ૧૬૦
 જિ હતા ત્રમસઠિ નેસાલીઆ, રામ સધલા બોલાવીઆ.
 જવ છોરૂં દીઠાં આપણાં, પુત્રસોક લાગા તેહ તણા. ૧૬૧
 બાલિક નમ સવિ પૂછિ ઈમ; “તુમ્હે નાઠા કહુ તિ કિમ ?
 લેમમ નાઠજીં અમ્હનમ દેવતા, નહિતરિ રાંડમ ખાધા હતા.” ૧૬૨
 નગરસોપારા કેરૂં ધણી, બાલિક તેડાવા આપણુ લણી.
 “માયબાપનમ મેહેલી ગયા, કહુ તુમ્હનમ કુણુમ લોલવા?” ૧૬૩
 “અઉસઠિમઉ અવયંતીધણી, તેહનમ હમમ દયા અતિધણી.
 અતિચિંતા કીધી અમ્હ તણી, નહિતરિ મારત એ પાપિણી.” ૧૬૪
 વિક્રમસેન હવમ કીહીં ગયજીં ? સોમપાલમનિ બિલટ થયજીં.
 આદીસ્વરનમ દેહરમ અજમ, આઘી વાત ન જાણૂં પછમ. ૧૬૫

૧૫૬—ધ—પૂર્વાર્ધનું પ્રથમ ચરણ: “આધી રાતિ ન સૂઅમ નેસાલિઆ.”

ઉત્તરાર્ધનું પ્રથમ ચરણ: “નહિ બિચારા ત્રેસઠિ જણા.”

૧૫૮—ગ—‘લેમ’ ને બદલે ‘ખામ.’

૧૬૧—ધ—‘સોક’ ને બદલે ‘સોગ.’

૧૬૨—ગ—‘સવિ પૂછિ,’ ને બદલે ‘બોલાવમ.’ ક—ધ—‘ખાધા’ ને બદલે ‘મારા.’

૧૬૫—ધ—‘જાણૂં’ ને બદલે ‘લહું.’

રાય તણા જણ્યુ જોવા પલા, જોઇનઇ તે પાછા વલા.
 છતા તણી સુદ્ધ તવ લહી, હઠયા માંહિ વાત ગહિગહી. ૧૬૬
 સોમપાલ સબઈ કરઇ, સેન સહિત સાહામહિ પરિવરઇ.
 સોમપાલઇ બહુ માનજ દીક્ષ, નગર અમ્હાઈ નિરમલ કીક્ષ. ૧૬૭
 પાટણમાંહિ પુહુતા થયા, નગરલોક જોવા આવિયા.
 એ કહીઇ અવયંતીધણી, મુખમુદ્રા અતિસોહામણી. ૧૬૮
 રાય તણુઇ મંદિરિ તવ ગયા, સોમપાલઇ અતિઆદર કીયા.
 આણી માંડિયા સોવનચાલ, દૂધઇ ચરણુ કીયા પખાલ. ૧૬૯
 મર્દનમજ્જન સારિયાં અંગિ, પિરિપિરિ અન્ન નીપાયાં ચંગિ.
 વિક્રમ ભુજાઇઇ અઈસંતિ, સોમપાલ અતિભક્તિ કરંતિ. ૧૭૦
 ખાંડ, ચારઉલી, દાડિમ વલી, હેમવરણુ કેલાં કાતલી,
 નીલાં નાલિકેર, ખનૂર, ખરમા, ખારેક નઇ ધૂતપૂર. ૧૭૧
 ખડખૂળાં, ફૂંલી કાકડી, માંહિ ખંડ છોલા સેલડી,
 નીલાં સીંધોડાં અતિસાર, દૂધપાક ગૂંદવડાં અપાર. ૧૭૨
 મનોહર મોદિક નઇ ખાજલાં, માંડી મુરકી, ઘેવર લલાં,
 ગૂંઆ શીણા તિલસાંકલી, સેલડીપાક નઇ સાકર મિલી. ૧૭૩

૧૬૬—ગ—કહીને ઉત્તરાધ: ‘છતા તણી સુદ્ધ લીધી રાય, હઠયા માંહિ હરખ ન માય.’

ધ—“મહારાજ તિહાં છઇ સહી.”

૧૬૭—ગ—‘પરિવરઇ’ ને બદલે ‘સાંચરિ.’ ‘માનજ દીક્ષ’ ને બદલે ‘આદર કીક્ષ.’ ધ—‘આદર.’

૧૭૦—ધ—‘સારિયાં’ ને બદલે ‘સમારિયાં.’ ‘ચંગિ’ ને બદલે ‘ક’ માં ‘રંગિ’ છે. ‘ભુજાઇઇ’ ને બદલે ‘તવ ભઇ.’

૧૭૧—ધ—“ખાંડ, ચારઉલી નિ દાડિમ ફૂંલી, સાકર, દ્રાખ, કેલા કાતલી. નીલાં નાલેર નઇ ખનૂર, નીલી ખારેક વણુ કપૂર.”

૧૭૨—ધ—‘ફૂંલી’, ‘કાહોલાં.’ ‘મધ્યમધ્ય સેલડી પાખડી.’ ઉત્તરાધ: “નીલાં સીંધોડાં નઇ પાતલા, વલી ખીન્નેરાના કાતલા.”

૧૭૩—ગ—ધ—‘સેલડી પાક નઇ’ ને બદલે ‘દૂધમાંહિ બહુ સાકર ભલી.’ ધ—“મનોહર લાડૂ મોદિક તણા”

સાકર વાણી તિ વલી હૂઆં, પાડવવાસ્યાં પાણી જૂઆં.
 કોરા કુંભ ભરી મેહેલીઆ, સોવનકચોલાં બપરિ દીયાં. ૧૭૪
 એક નીલાં મૂકાં સાલણાં, અતિ આણાં અથાણાં ઘણાં.
 કાસમીર કચોલાં ચાલ, પિરિપિરિ પ્રીત્યાં અન્ન વિસાલ. ૧૭૫
 સુદ્ધ ધૂતસૂં કચોલાં ભરાં, મહર્ષી તણાં દહીં પાથરાં.
 કપૂરે કરખા વાસીઆ, જિઘ્ઘાસ્વાદ ભણી રસ મેહેલીઆ. ૧૭૬
 અમૃતઆહાર કરી બીઠીઆ, રાજવિક્રમ સંતોષીઆ.
 ચરણિ પટલિલાં પાથરાં, રંગમંડપ માંહુછ સંચરા. ૧૭૭
 ચૂઆચંદન, કેસરિકા, ફેસર, કપૂર અનઘ મિશ્રકા.
 વિક્રમઅંગિ વિલેપન કીધ, સરસ સુરંગ બીડાં કરિ દીધ. ૧૭૮
 વિદ્યાવંત અનઘ વિરુહણી, છદ્ધલ ગતિ જાણુછ અતિધણી.
 એહેવી નારી તલાંસઘ પાય, સેજઈ પુહુદીઆ વિક્રમરાય. ૧૭૯
 સોમપાલરાજ ઈમ કહછ, “અમહતુમ્હ આધૂં સગપણ રહછ.
 એક વચન અમહારૂં કરઉ, જ્યમાલાકન્યા તુમ્હિ વરઉ.” ૧૮૦

૧૭૪—ગ—ઉત્તરાધનું બીજું ચરણ: ‘સોમદયલ ઉપરિ મેહેલીઆં.’ ધ—
 ‘સાકર વાણી પાણી હૂઆં.’ ‘પાડવવાસિત પાણિ આયા.’
 ‘કચોલાં’ ને બદલે ‘કલસ.’

૧૭૫—ગ—પૂર્વાધનું બીજું ચરણ: ‘ધારડા નિ અથાણાં ઘણાં.’

૧૭૬—ગ—‘સુદ્ધ’ ને બદલે ‘સુદ્ધિર’. ‘દહિ પાથરાં’ ને બદલે ‘સાથરાં’.
 ધ—‘વિસ્તરા.’ ‘કરખા’ ને બદલે ‘કરમા’. ‘જિઘ્ઘાસ્વાદ
 ભણી’ ને બદલે ‘જિઘ્ઘા પાવટે.’ ધ—“જીહ્વાપાલટ ખટરસ
 કીયા.”

૧૭૭—ધ—‘પટલિલાં’ ને બદલે ‘હેઠિ ચિર.’

૧૭૮—ગ—‘મિશ્રકા’ ને બદલે ‘મૂદ્રકા’, ‘ચરસ સુરંગ’ ને બદલે ‘હેમવાન’.

ધ—પૂર્વાધનું બીજું ચરણ: “અગર કેસરપૂર કપૂર.”

ઉત્તરાધનું બીજું ચરણ: “સોપાનનું બીડું દીધ.”

૧૭૯—ધ—‘વિરુહણી’ ને બદલે ‘વિરહિણી.’

“સોમપાલ ! જિ તૂં કહેસિ, તે હું નિસ્વય વાત કરેસિ.

મૂઝનઘ એહવડિં આવિજિં ભાવિ, એ આહ્વાણનઘ પહધલું

પરણાવિ. ૧૮૧

આહ્વાણ તાહરઘ થાનિક રહઘ, વિદ્યાપાર કોઈ નવિ લહઘ.

એહેની આખ્યાત સુણી અતિધણી, હું આવિજિં તિ ભણુવા ભણી. ૧૮૨

અહિસઠિ એલા ગુરુ અમ્હ તણુઘ, અમ્હનઘ ભઘ ઊખનનઘિં ઘણુઘ.

નાહાસી નયર આહારિ નીસરા, તુ અમ્હે જીવતા ઊગરા. ૧૮૩

એ પંડિતધરિ નારી હતી, તિ અપલક્ષણુ ઘણું જાણતી.

તેહની કરણીઘ તે ગઘ, જેહનઘ ખ્યાતી તેણુઘ લીઘ. ૧૮૪

ભયબ્રાંત સાયર ઊતરા, કટાહદ્વીપિ જઘ ઊતરા.

ઊહઘ નયર ન બોલઘ કોઈ, કનકસેખર તિહાં રાજા હોઘ. ૧૮૫

ભય ઊપનઘિં તિ રાખસ તણુહિ, તેણુઘ લોક વધિજિં અતિધણુહિ.

જિતૂં નગર દૈત્ય ગહિગહિજિં, રાયતણી કન્યા ગ્રહી રહિજિં. ૧૮૬

દૈત્ય સરિસી સમવડિ થઘ, ઘડી ખાંડ ઊછીની હૂઘ.

તેણુઘ માંડિજિં અતિધણુ બ્યાપ, તેહનઘ લાગૂં તેહનું પાપ. ૧૮૭

નગરમાંહિ રાજા પરિવરિજિં, રાજલોકમાંહિ ઊછવ કરિજિં.

કહઘ રાજા મૂઝનઘ ચિત્ત ધરહિ, “જયમાલા બેટી તુમ્હે વરહિ.” ૧૮૮

૧૮૧—ગ—પૂર્વાધંતુ બીજું ચરણુ: ‘તે હું અંગીકાર કરેસ.’

૧૮૨—૧૮૩—આ બે કહીઓ ‘ગ’ માં નથી.

૧૮૪—ઘ—‘કરણીઘ’ ને બદલે ‘પાપઘ.’

૧૮૫—ગ—‘ન બોલઘ કોઈ’ ને બદલે ‘ન દીસે કોઈ.’ ઘ—પૂર્વાધં બીજું ચરણુ. “કટાહદ્વીપિ અમ્હે પરવરા.”

૧૮૬—ગ—‘વધિજિં’ ને બદલે ‘હણું.’ ઘ—‘દૈત્ય’ ને બદલે ‘દેસ’ ‘ગ્રહી રહિજિં’ ને બદલે ‘વરીઓ.’

૧૮૭—ઘ—પૂર્વાધં પહેલું ચરણુ: “દૈત્યસૂં ઘણી ખટપટ કરી.” ‘હૂઘ’ ને બદલે ‘ધરી.’

૧૮૮—ગ—‘જયમાલા’ ને બદલે ‘કનકમાલા.’

તવ તિહાં રાય કન્યા તિ વરી, કનકસેખર અતિગિહવ કરિ.
 વાલયા મોકલાવી સહુ મિલી, નગરસોપારધ આવા વલી. ૧૮૯
 “મધં દીઠાં પાટણુ અનેક, તેહની વાત અછધ વિવેક.
 દાનિમાનિ કીરતિ અતિભલૂં, સોપાઈ સ્વર્ગ સાચલૂં. ૧૯૦
 મુખ ઊપરિ સૂં વખાણીધ? અવસરિ આવધ ગુણુ જાણીધ.
 મુખ ઊપરિ બોલિજિં કરિમૂં, અવસરિ સાચવીધ તે ભલૂં.” ૧૯૧
 એક અવસરનું ગુરુ જાણીધ, અવગુણુ લોપી ગુણુ માનીધ.
 બ્રાહ્મણુ પરણાવિજિં જોધધ, જવતજીવિ વિત આપીધ. ૧૯૨

શ્લોક

एकाक्षरप्रदातारं यो गुरुं नैव मन्यते ।
 श्वानयोनिशतं गत्वा चांडालः स हि जायते ॥ ૧૯૩

અઉપધ

દેવસર્મા પુરોહિત રાયતણુઉ, સદાચાર અતિવિદ્યા ભણુજિં;
 સુતારા છધ તેહની ધેય, સોમસર્મા પરણાવિજિં તેય. ૧૯૪
 ગુરુ પુહુતા મંદિરિ આપણુધ, પંચ સખદ વાજધ ખારણુધ.
 સાથધ આવા બિહુ રાય, બ્રાહ્મણુનધ ધરિ ગિહવ થાય. ૧૯૫

૧૮૯—ક—પૂર્વાધ: ‘તેણુધ પ્રસ્તાવધ તિ વરી.’ ‘વાલયા’ ને બદલે ‘ચાલ્યા.’

૧૯૦—ગ—‘વિવેક’ બદલે ‘વિસેખ.’ કીરતિ અતિભલૂં’ ને બદલે ‘ગુણુ કીરતિ ભલૂં.’ ધ—‘વિવેક’ ને બદલે ‘અસેક.’ ઉત્તરાધ પહેલું ચરણુ: ‘મહિમનિ ગુણુ કરી અતિભલૂં.’

૧૯૧—ગ—‘પૂર્વાધનું’ બીજું ચરણુ: ‘જુણુ લોપી અવગુણુ આણીએ.’ ઉત્તરાધ: આ પ્રતમાં નથી. ધ—‘જાણીધ’ ને બદલે ‘માનધ’ ઉત્તરાધ બીજું ચરણુ: “અવસરિ આરત સાચવુ.”

૧૯૨—ક—‘અવસર’ ને બદલે ‘અક્ષર.’ ગ—‘જવતજીવિ વિત’ ને બદલે ‘જવતજન્મ વિત.’ ધ—‘જવતજન્મ વાત સંપીયધ.’

૧૯૫—ધ—આ કડી નથી.

શુરુનધ કાળિ દૂધિં મુયોગ, રાયતણુધ મનિ હરિય અમોધ.
 અવિચલ એહ પુણ્ય થાપિજિં, ગુપતિદાન વિક્રમ આપિજિં. ૧૮૬
 રાખસ વધિજિં, જગારી નાર, ત્રધસિદ્ધિનું ટાલિજિં સંધાર.
 રાઈ આહાણુ મંડાવિજિં, સોમસર્મા અતિ સોહાવિજિં. ૧૮૭
 એ કીહીધ રાજવિક્રમ, મૂરતિવંતઉ જાણિ ધર્મ!
 ગોઆહાણુનારી નધ ખાલ: એ ચિહ્નઉ કહીધ પ્રતિપાલ. ૧૮૮

૧૮૬—ગ—આ પછી નીચેનું ગદ્ય છે. ‘ધ’ માં પણ આ ગદ્ય છે:—

વારતા

નગરલોક રાજવિક્રમાદિત્યની ખ્યાત જોલિ છે. આ પછી નીચેની કહી છે:—

“ગુણ કરી રાજ રીઝવો, તાંહાં અરથ વિહિવા તણો સીઝો.
 તોરણુ પુહુતો માલવધણી, તાંહાં પુહુકે નાર કોડામણી.
 કન્યાવર પુહુતાં માહરિ, વરવધૂ દુક્તિ સવિ હરિ.
 હથેવાલો દંપતિ સાહીઓ, તાંહાંયા નિસાણો વાજીઓ.”

૧૮૮—ગ—આ પછી નીચેની કહીઓ છે:—

“વંસઆલા નિ નીલડા, વલી દોર હીરાગણસૂં જડા.
 વેલ સોવત્રપાટ જડાવીઆં, તાંહાં વરકન્યા ખિસારીઆં.
 કંસાર આરોગિ ખિહૂ જણાં,.....
 વારુ આચારજ આવીઆ, વેદમંત્રિ પરણાવીઆં.
 ગીત ગાધ તેવડાતેવડી, વલી તિ તારાલોચની.
 મલી છે તેવડતેવડી, વલી મનકામની વેલડી.
 વરતિ હસતાં હાર હઈધ, જોલ જોલિ તિ સોહામણી.
 નારી નરસૂં નાટ કરિ, જિનિ જોલિ અમૃત ઝરિ:
 “પંથવાહને કે પંથીઓ, કરમસંજોગિ ભરથાર થો.
 ભમતો આવો ભમતુઓ, રાજસોમપાલ સસરો થો.
 એહના માંહિ એ એકલો, એહનિ નહિ કો કહિ ભલો.
 ગુણિ વિક્રમનામ ધરેસ, પણ અવસર નાર હસુ કરેસ.”

રાગ ગુડી

રાજસોમપાલધ આદર કરી એ, તિહાં જઈમાલા કન્યા વરી એ.
 યસ જીવતી ત્રિભુવન વરિગિં એ, મહિમા અતિધણુ વિરતરિગિં એ. ૧૯૯
 વરવહ પરણી ઊતરીઆં એ, જાણિ ઇંદ્રધ્રાણી અવતરીઆં એ !
 અંગિ જલદિ રાઉ અતિ ધરધ એ, તવ દંપતિ પરણી સંચરધ એ. ૨૦૦
 વક્રમ વિવાહલઉ જિ લણુધ એ, સવિ જિછવ હૂધ ધરિ તેહ તણુધ એ.
 કવિનરપતિ વાણી સુણુધ એ, પાપ નાહાસધ અંગિ તેહ તણુધ એ. ૨૦૧

ચરિત્ર

સોમપાલધ અતિઆદર કીધ, સેન સખાયત સાથધ દીધ.
 પરસંસા કીધી અતિધણી, મોકલાવિગિં અવયંતીધણી. ૨૦૨
 નગરઅવયંતી પુહુતા થયા, રાજવર્ગ સાહામા આવીઆ.
 રાજલોકમાંહિ પુહુતૂં રાધ, વહિલાવી સહ થાનિકિ જાધ. ૨૦૩
 સિદ્ધદંડ તિ સિદ્ધિ આપંતિ, વિજઈદંડથી જઈ પામંતિ.
 દંડ બિહૂ નધ કન્યા બેઉ, પ્રભાતિ રાય પુહુતા લેઉ. ૨૦૪
 વચનતણુઉ પાલધ વિવિહાર, જધ સાસુનધ કીધ જૂહાર.
 તવ સાસુધ દીધ આસીસ, “ચિરંજીવ હોજે તૂં ઇસિ!” ૨૦૫
 દંડ બિહૂ સૂંપા સુજાણુ, બીજૂં વચન વદિગિં પ્રમાણુ:
 “હૂં પરણી લાવિગિં તૂઝ લણી, એ બેટી બિહૂ તુમ્હ તણી.” ૨૦૬
 એહવૂં જોલધ વિક્રમરાય, “ત્રીજ વચનનૂં કરુ પસાય.”
 દેવદમની કહધ, “સુણઉ નરેસ! ત્રીજઉ તુમ્હનધ દિઉ આદેસ.” ૨૦૭

૧૯૯—ગ—પૂર્વાર્ધનું બીજું ચરણ: “એ સુહૃતપત્રે સહને ચેતવસિ.”

૨૦૧—ધ—‘વિવાહલઉ’ ને બદલે ‘ચરિત્ર.’

૨૦૨—ધ—‘સાથધ’ ને બદલે ‘પૂંઠધ.’

૨૦૪—ગ—કહીના પૂર્વાર્ધનું બીજું ચરણ: “વિજઈદંડ સો જિત કરંત.”

૨૦૭—ગ—‘દેવદમની’ બદલે ‘ક’ માં ‘દૈત્યદમની’ પાઠ છે.

આદેશ ત્રીજો

ચઉપધ

- જિ કહીધ નયરખંભાતિ, ખીજી ઉપમા નહિ ખંભાતિ.
જઈધ જો તૂં કર્ણરાયનરેસઃ ત્રીજી ઉમ્મનધ એ આદેસ. ૧
- સપત ધાતની પેટી કરી, હીરામાણુકમોતી ભરી.
તેણુધ થાનિકિ વહિલઉ સધાવિ, તિ પેટી તૂં લેધ આવિ. ૨
- ત્રંખાવતીધ વિક્રમ જાધ, આગેવાણિજ આગિજી થાધ.
જિજિ કાજ રાય મનિ ધરધ, તિતિ સધલૂં હેલામાંહિ કરધ. ૩
- આગીઆનધ બલિ પુહુતૂં તામ, વાડીમાંહિ કરધ વિસરામ.
સેન સહિત રાજ એ હોધ, એણુધ નગરિ પધરાહી કોધ. ૪
- વિક્રમસેનધ એહવઉ ગણિણી, નારી તણું વૃંદ અતિધણું.
ખાલકનધ સાથધ પાલણી, હામિકામિ દીસધ અતિધણી. ૫
- પૂજા દેવ નધ તીરથ કિસૂં, જમીજમી સહ જાધ તિસૂં.
એક નર તિહાં જમવા આવંતિ, પિરિ એહેવી રાજ પેખંતિ. ૬
- પંથીરપધ પૂછધ રાધ, “એહવૂં આજ કંઈ સદા કરાય ?”
આણુ રાયની એહેવી કરધ, અન્નપાન સહ ખાહરિ કરધ. ૭

૧—ગ—પૂર્વાર્ધનું ખીજીં ચરણ ‘ગ’નું છે. ‘ક’માં તે ચરણ આમ છે: ‘હસતિ અવર ખંભાઈતિ ખંભાતિ.’ કહીના ઉત્તરાર્ધનું પહેલું ચરણ પણ ‘ગ’નું છે. ‘ક’માં તે આમ છે: ‘જઈકરણરાય તિહાં નિવેસ.’ ધ—પૂર્વાર્ધનું ખીજીં ચરણ: હસત ભાતિ અવર નહિ ચિત ” ઉત્તરાર્ધનું પ્રથમ ચરણ: “જતો જઈકરણરાયનરેસ.”

૨—ગ—ધ—‘વહિલક’ ને બદલે ‘વેગધ.’

૩—ગ—ધ—ઉત્તરાર્ધ: ‘જેહ કારજ રાજ ચિંતવિ, તિ કારજ હેલામાંહિ કરિ.’

૪—ક—ધ—પધરાહી, પરાહી.

૫—ગ—કહીનાં ચરણો ભવટાંસૂણટાં છે.

૭—ગ—કહીનો પૂર્વાર્ધ: ‘પંથીવેસધ પૂછધ રાય’ ‘આજ એહેવૂં કે નિત થાય ?’

ધરિ મૂકી સહુ બાહારિ જિમધ, એહવૂં રાધનિધ સ્યા થકી ગમધ ?
 હેમકલસ મંદિર ઝલકંતિ, ધૂંઆડિ ધૂધલા હોયંતિ. ૮
 આગધ નગરી દેવહતણી, પવિત્રપણુધ રાખધ તેહ તણી.
 નગર જોઅંતાં મન મોહંતિ, પાંચ નામ એહનાં બોલંતિ. ૯
 પહધલધ નામધ ત્રંબાવતી, ખીજ નામધ ભોગાવતી.
 ત્રીજધ નામધ લીલાવતી, ચઉથધ નામધ અમરાવતી. ૧૦
 નામ પાંચમધ ખંભાવતી, વિચિત્રપણુધ જાણિ સરસતી !
 જોહવૂં નામ તેહવૂં પરણામ, એહ નગર છધ ઉત્તમ ઠામ. ૧૧
 રાજા પુહુતૂં નગર મઝાર, નગર તણુકે રૂઝકે વિસ્તાર.
 કાને સુણિજીંં તિ નયણિ દીસંતિ, નિરમલ લોક રાય હરખંતિ. ૧૨
 ચઉહટ્ટા તણા ચોકે ઝલકંતિ, ત્રિણિ કલસિ નરમન મોહંતિ.
 નગર તણી ચતુરાધ ધણી, વિખાણુધ અવયંતીધણી. ૧૩
 નગર દેખિ રાજામનિ વસિજીં, રાજધાન જોજીં છધ કિસિઈ ?
 અદણી કીધૂં સરીર, રાજલોક માંહિ પુહુતૂં વીર. ૧૪
 રાજલોક રાયમનિ વસૂં, રૂઝા તણુકે વાંક નહિ કસૂં.
 ત્રીજધ માલિ પુહુતૂં જાઈ, કન્યા દીહી બધી રાય. ૧૫
 મુખતણુકે દીઠજીં આકાર, કન્યાનધ મનિ શોક અપાર.
 માંકડનકે હૂધ લંડાર, તેહનધ કીધજીં કર આધાર. ૧૬

૮—ગ—‘સ્યા થકી’ ને બદલે ‘શે’. ‘ધૂધલા’ પાઠ ‘ગ’ નો છે. ‘ક’ માં
 ‘કાલા’ પાઠ છે. ધ—‘મયંકકલા’ ને બદલે ‘હેમકલસ.’

૧૨—ગ—‘નિરખંતિ’. ‘દીસંતી’ પાઠ ‘ક’ નો છે. ક—‘નિરમલપણુધ’
 ધ—‘નિરમલ લોક.’

૧૩—ગ—‘ચોક’ પાઠ ‘ગ’ નો છે; ‘ક’ માં ‘સચક’ છે. ‘નરમન
 મોહંતિ’ ને બદલે ‘હીરા ઝલકંતિ.’ ‘ચતુરાધ’ ને બદલે ‘ચાતુરી.’

ધ—પૂર્વાધનું બોલું ચરણ: “ત્રિણિ કલસિ હીરા ઝલકંતિ.”

૧૪—ગ—ઉત્તરાધ નથી. ધ—ઉત્તરાધ નથી.

૧૫—ધ—પૂર્વાધ નથી.

૧૬—ધ—‘દીઠજીં’ ને બદલે ‘દીસધ’. ‘હૂધ’ ને બદલે ‘કીદિ.’

કમ નારી કિહાં વાચા પડી ? કમ એ કામતણુમ વસિ પડી ?
 કમ કોએક વાહાલઉ સાંભરિજીં, કમ હઠડમ દુઃખ ધરિજીં. ૧૭
 કમ એણીમ કાંઈ નીગમજીં ? કમ અસમાધી (?) કમ અમ વમૂં ?
 જાણિ હેમ તણી એ ધડી, ચિંતા તણુમ સાચરિ તિ પડી ! ૧૮
 દાસી પાંચસાત વિસ્તાર, તેહ તણુઉ કીધજી નિવારિ.
 તવ તે કુંઆરી જીભી ચમ, ચઉચમ માલમ પુહુતી જમ. ૧૯
 રચણી આર ધડી પાછલી, પેટી જઘાડી તે વઘહલી.
 પેટી ભરી રત્નમાલિકા કાહાડિજીં પીઠ પૂજમ કાલિકા, ૨૦
 “પેટી પ્રાણિ લેમ નીસરૂં, સૂં કન્યા કરસમ માહરૂં ?”
 એહવૂં ચિંતન માંડિજીં રાય, એહવઉ નિરચમ કરૂં ઉપાય. ૨૧
 ના, ના, નહમ માહારઉ ધર્મ, એહ નિરચ જાણિ અધર્મ.
 એહવૂં કાંઈ કરૂં જોહ, મૂઝનમ લેતાં ન દેખમ એહ. ૨૨
 અગનિ તણી જવાલા આસીમ, વરિ હલાહલ વિખ આસીમ.
 વસીહરનમ મુખ મુખન ભલૂં, અસત તણૂં ધન છમ દોહિલૂં.” ૨૩

૧૭—ગ—‘વસિ પડી’ ને બદલે ‘કરિ ચડી.’ ધ—પૂર્વાધનું બીજું ચરણ:
 “કમ કોએક રમણુ કરિ ચડી. ધ—કેમ હઠડમ દુઃખ ભરિજીં” ને
 બદલે ક—“તેહ હઠડ અદોહન ધરિજીં.”

૧૮—ગ—ધ—કડીના પૂર્વાધનું બીજું ચરણ: ‘કમ અસમાધ કમ અમ વમૂં.’

૧૯—ધ—‘જીભી’ ને બદલે ‘ક’ માં ‘નવરી’ છે.

૨૦—ક—‘રત્નમાલિકા’ પાઠ ‘ગ’ નો છે. ધ—‘પાછલી’ ને બદલે
 ‘ક’ માં ‘પઘહલી’ છે.

૨૨—ગ—કડીના પૂર્વાધનું બીજું ચરણ ‘ગ’ નું છે; ‘ક’ માં ‘એહવૂં’
 કાંઈ ન કીજમ કર્મ” એ પાઠ છે. ધ—પૂર્વાધ: “એ તો નહિઈ
 માહારો ધર્મ, એહવો કેમ કરિજો કર્મ ?” ‘કરૂં’ ને બદલે ‘માંડૂં.’
 ‘દેખમ’ ને બદલે ‘જાણમ.’

૨૩—અ—આ પછી નીચેની કડી છે:—

“સતતણૂં ધન છે સોહલૂં, જાલચંદ્ર તેજ તસતણૂં.

સતતણૂં એહેવૂં વિચરિ, દિનદિન કરિ ચંદ્ર વિસ્તાર.”

ધ—‘વરિ’ ને બદલે ‘વરં.’

છટ્ટદેવનું ચિંતન કરઇ, બધી તેહના ગુણ વિસ્તરઇ.

પૂજ્યઅરચા સારી નિમઇ, વેગઇ દૂત પુહતૂં તિમઇ. ૨૪

દૂતઇ તાલી પાડી ત્રણિ, નારી સમસ્યા જાણી કણિ.

જેહનઇ દીધી વાચા સાર, તિ કોઇ આવિજાં તેડણહાર. ૨૫

ગણિખિ બધી તેડઇ નારી, “આવિ દૂત ! મ કરેસિ વિચાર.

સંકા સરસું નથી કિસું, કન્યા બધી બોલઇ ઇસિઉં.” ૨૬

“સુંદરી ! જાપરિ તેડઉ તહે, કહુ કિસી પિરિ આવું અમહે.”

રાજકુંઅરીઇ તવ મેહેલી રાસિ, દૂત આણિજાં મધ્ય અવાસિ. ૨૭

“નરબલ્લરાઈ હમઇ દુઃખ ધરઇ, ગુણતુમહારા અહનિસ જયરઇ.

અનઉદક તે મેહેલાં અખિ, રતનમંજરી જાં ન દેખું અખિ. ૨૮

ધડીધડી દિન ધડતાં જાઇ, અતિહિ દોહિલી રાતિ વિહાય.

અતિપ્રકૃતિપાલટઉ થયજાં, તુમ્હ મિલવાનઇ અતિ અભિજપઉ.” ૨૯

હૂહા

ધણુંધણું કીહીઇ કિસું ? વચન કરઉ પ્રમાણુ : ”

કહઇ દૂત : “સુણિ ભામિની ! ભાવઇ જાણિ મ જાણિ. ૩૦

૨૪-ધ-‘છટ્ટ’ ને બદલે ‘છદ્ર’. ‘વિસ્તરઇ’ ને બદલે ‘જયરઇ.’

૨૫-ધ-આ કડી નથી.

૨૬-ગા-‘સંકા’ ને બદલે ‘ચિંતા’. ધ-‘સુંદરી ! જાપરિ તેડઉ તહે.’

‘ક’ માં કોઠા જાપરિ તેડો તહેમે’.

૨૭-ધ-‘આણિજાં’ ને બદલે ‘આવો’. ૨૮-ધ-‘અહનિસ’ ને બદલે ‘અતિ.’

૨૯-મ-પૂર્વાધાનું પહેલું ચરણ : ‘ગ’ નું છે; ‘ક’ માં ‘ધડીધડી દિન’.

‘ધડતાં જાઇ’ એ પાઠ છે. ‘ધ’ માં ‘ક’ વાળોજ પાઠ છે.

૩૦-ગા-ધ-‘ભામિની’ ને બદલે ‘કામિની.’ ધ-‘ધણુંધણું’ ને બદલે

‘વલીવલી.’ આ પછી નીચેનો શ્લોક છે :—

“યથા સ્મરતિ ગો વત્સં, ચક્રવાકી દિષાકરમ્ ।

સતી સ્મરતિ ભર્તારં, તથાહં તથ દર્શનમ્ ॥”

ચરિત્ર

“ધડીઆનેયણુ નિ સાંહાંઢી, હું આવિજીં છજીં તેણુધ ચડી.
 જાઠિ પહધરિ આભરણુ તૂઝ તણાં, ઓસીઆલિ વિધન હૂધ ધણાં.” ૩૧
 વિદ્યાવિસ્તારદ છિ સૂઝલજી, વાણીધં રૂપધ તિ રૂઆડજી.
 ઈમ એતલધ આવિજીં તેહ, દેવદમનીનહિ કાગલ લેય. ૩૨
 કહિ પોપટ: “ખાઈ! કહો જૂહાર, હું આવિજીં વેગલેથો અપાર.
 નયરઅવયંતીથકહિ હું વાડિજીં, વાટધ કી નવિ વાસહિ રહિજીં.” ૩૩
 કંઠિ થકી કાગલ છોડિજીં, ખીડિહિ હવું તિ જાહેલિજીં.
 રતનમંજરી વાચધ તામ, અતિ ખોલિ માંહિ ગુણગ્રામ: ૩૪
 “તૂં માહારધ એકજ બહધનડી, હું પરણી તિ પરવસિ પડી.
 વિક્રમસેનરાયકરિ ચડી, હું નિસ્ચધ કારાગ્રહિ પડી. ૩૫
 વરિ વનમાંહધ વાસહિ ભલહિ, સંઘ તણુહિ સાથ સોહિલહિ.
 નિ રામા રાજવસિ પડી, તેહનધ જીવત મેહલિજીં રડી. ૩૬
 નવિ રાજા કીજધ ભરતાર, કુંઆરાં રહીધ સંસાર.
 માધખાપ નધ બંધવ કોઈ, જનમમાંહિ નવિ દરસણુ હોધ. ૩૭

૩૧-ગ-‘ઓસીઆલિ’ પાઠ ‘ગ’ નો છે; ‘કરહ વેગ’ એ પાઠ ‘ક’ માં છે. ધ-‘હસાલોનધ.’

૩૨-ધ-‘રૂપધ’ બદલે ‘ખોલે’. ‘ઈમ એતલધ’ ને બદલે ‘એહલે ટાલે’.
 ‘કાગલ’ ને બદલે ‘કાગદ.’

૩૩-ગ-‘વેગલેથો’ પાઠ ‘ગ’ નો છે; ‘ક’ માં ‘એકલહ’ છે.

૩૪-ગ-ધ-‘ચિંતધ’ ને બદલે ‘વાચધ’. હત્તરાધં ખીન્નું ચરણ : “માંહિ લખા અતિગુણગ્રામ.”

૩૫-ધ-‘પરણી’ ને બદલે ‘પિણ’. “હું પિણ પરને પરવસિ પડી.”

૩૬-ગ-‘વસિ’ ને બદલે ‘દરિ’. ધ-‘કારાગ્રધર.’ ધ-“સોહિ તણુ સાથ દોહિલો.” ‘વસિ’ ને બદલે ‘મુખિ.’

૩૭-ગ-‘સંસાર’ પાઠ ‘ગ’ નો છે; ‘ક’ માં ‘સુચિયાર’ છે.
 ધ-‘સુચિયાર.’ હત્તરાધં પ્રથમ ચરણ: “તિહાં આવધબવધ નેવિ કોઈ.”

પરવસિ પીઉ નિરંતર રહય, પરહથિ ગયું જિ ધન દધ.

પરિધરિ ભોજન પરિહથિ કાજ, વિવિહાનાતરજી મોહોટી લાજ. ૩૮

એક વચન તું માહારઉં કરિ, માહારા વરનય તુંહજ વરિ.

હવય રખિ વિહોહો કરય, જમલાં રહીય દુઃખ વીસરય. ૩૯

માહારું વર અવયંતીધણી, આવિજિં નયર તુમહારા બણી.

તેહનય અંગિ મોટજોં અહિનાણુ, પગિ પદમ છય તેહ સુખણુ. ૪૦

તઉ તું માહારી સાચી સહી, એહ કાજ તું કરજે સહી.

વચન અમ્હારું કરજે સહી, વિક્રમસેનનય વરજે સહી. ૪૧

કાગલ વાંચીનય ફાડજે, કય લેય પાણીમાંહિ બોલજે.

ચતુર ચોર વિક્રમ હિડંતિ, રખિ કાગલ તિ હાથિ ચડંતિ!" ૪૨

કાગલ તણુ હેત મનિ ધરિજોં, વિદારી સદ્દ કટકા કરિજોં.

કહય પોપટ: "સુણિ, લાગય વાર, મય જાવું વેગલું અપાર." ૪૩

રતનમંજરી કહય, "સુણિ, તું સૂચા! અમ્હે બે જીવ નહિ જૂજૂચા.

જઉ મિલવાની પ્રાપતિ હૂસય, તુ મિલતાં કવણુ વારસય? ૪૪

પ્રાપતિ પાખઈ કિમ મલાય, સંદેસે જમવા રાખય.

એહવી પિરિ તું કહયજે કીર! તુ તું માહરું સાચજી વીર." ૪૫

૩૮-ધ- 'નિરંતર' ને બદલે 'અનેરય'. 'પૂર્વાધ' બીજું ચરણ : 'પરહથી ધન તેહવું કહય.' 'ધરિ' ને બદલે 'હથિ.' 'વિહિવાનાતરં' ને બદલે 'ચિહ્ન વાને નર મોહોટી લાજ.'

૩૯-ગ- 'વચન' ને બદલે 'વાત.' 'કરય' ને બદલે 'પડય.' ધ- 'જમલાં' ને બદલે 'લેલાં.'

૪૦-ગ- હંતારાધનું બીજું ચરણ : "પાયિ પદમ તણું પ્રમાણુ."

૪૧-ગ- હંતારાધ : "વચન અમ્હારું કરજે સત, કાગલ રખિ જામ પરહથ." "

૪૩-ગ- 'વિદારી' ને બદલે 'કાગલ ફાડી.' ધ- 'હેત મનિ ધરિજોં' ને બદલે 'હિત સવિ હરો.' 'વિદારી' ને બદલે 'ફાડીનય.'

૪૪-ધ- 'પૂર્વાધ'નું બીજું ચરણ : "તું જમનિ કીહિ સમાચાર તૂચા."

- મોકલાવીને પંખી ચાલિજી, રતનપુરિનયરિ આવિજી.
વિદ્યાવિસારદ વિમાસદ હઠધ: “ખંધુ પ્રિયનદ મિલતા જઈધ. ૪૬
- વિષુદ્ધપ્રિય છદ માહારઉ બ્રાત, દુઃખસુખની પૂછીઅ વાત.
દૂરિ થકી મિલવા આવીધ, સમીપિ છાંડી કિમ જઈધ?” ૪૭
- વિદ્ધખમંડણુ ગાંછણુબારિ, વિદ્યાવિસારદ વિક્રમદ્વઆરિ;
રતનપુરિનયર મઝારિ, વિષુદ્ધપ્રિય વેસ્થાનદ બારિ. ૪૮
- અમૃતકંડિકા વેસ્થા નામ, વિષુદ્ધપ્રિય સૂડલાનું દામ.
વિદ્યાવિસારદ જઈનિ મલિજી, ખંધવ દેખી હઠધ ગલગલિજી. ૪૯
- પંખજાતિની થોનદ પડા, તુ ત્રણદ જૂજૂઆ રડવડિઆ.
વિસારદ ગોલઠતા ધમિ, “પુણ્ય વિના છૂટી જઈ કિમ? ૫૦
- દેવદિમનીની દમની ઘેય, રાજવિક્રમ પરણી તેહ.
તિણિ મૂઝ કાગલ પાઠવિજી, તિ કાગલ હું દેધ વલિજી. ૫૧
- રતનમંજરી કાગલ દીદ, સમાચાર મધ સધલઉ લીદ.
વિક્રમ આવિજી એહવૂં ગણી, જઈકણુંરાઈ તણા ઘર ભણી. ૫૨
- રતન ભરી પેટી લેયસદ, રતનમંજરીક-યા કાહાડસદ.
જિણિ વેલા પ્રહિવઈસસદ, રાય આણિ વાટઈ આવસદ. ૫૩

- ૪૬-ધ- ‘ખંધુ પ્રિયનદ’ ને બદલે ‘ક’માં ‘વિષુદ્ધપ્રિયનદ.’
૪૭-ધ-આ કડી નથી.
૪૮-ધ-‘વિદ્યાવિસારદ’ ને બદલે ‘વિસારદ.’
૫૦-ગ-‘ છૂટ્યા’ પાઠ ‘ગ’ નો છે; ‘ક’માં ‘પામીધ’ છે. ધ-‘આપણુ
જેધ.’ ‘રડવડીઆ’ ને બદલે ‘ચડા.’
૫૧-ધ-‘દેવદિમનીની બેટી જેહ.’ ‘દેધ વલિજી’ ને બદલે ‘લેધ આવિજી.’
૫૩-ગ-‘પરણસદ’ પાઠ છે. ‘ધ’. ધ-ક-તરાઈનું’ પ્રથમ ચરણુ: “જાણુ
બાલિ પ્રહવહસસી.”

કરી વાત સુક આલિંગિં વલી, તિ સવિ વાત વેસ્યા સાંભલી,
તિણિ વાત તિણુઈ આધારિ, વેસ્યા બઈડી નગરહૂઆરિ. ૫૪

ચરિત્ર

ગુણુ લોપી અવગુણુ ભાખંતિ, વાય આપણી જિ ચૂકંતિ;
વિણુ દીઠધ બોલિંગં અવિચાર, ભણુઈ નહિ મૂઝ તેહનઉ ભાર. ૫૫

શ્લોક

અસારસ્ય શરોરસ્ય વાચા સારસ્ય દેહીનામ્ ।
વાચા વિચલિતા યેન સુકૃતં તેન હારિતમ્ ॥ ૫૬
અદષ્ટી વિદ્યા રાય જાણુંતિ, તેહ ભણી કો નવિ દેખંતિ;
મંદેસે બિહૂ બહુઈનરિ મિલી, સવિ વાત વિક્રમિ સાંભલી. ૫૭
રતન ભરી છધ પેટી જોહ, દૂત તણુઈ કરિ સૂંપી તેહ,
પેટી મેહેલી મંદિરમાંહિ ગયું, પાછલિ ભેદ અનેરું થયું. ૫૮
રાઈ મનિ વિચારિંગં મર્મ, પેટી લેવા અમ્હનઈ ધર્મ,
વિમાસિંગં અવમંતીધણી: દૂત લેઈ જાઈ કીહઈ તણી. ૫૯

૫૪-ગ-આ પછી નીચેનું ગદ્ય છે:-

વારતા

“રતનપોરની વેસ્યા અમૃતકંડિ’ નામ નગરની સીમમાંહિ કન્યાનિ
માટિ બિઠિ છિઈ. ઇણિ વાટિ વિક્રમાદિત્ય આવસિ. એતલિ વિદ્યાવિસારદ રતન-
મંજરીનું લખૂં આપી પોહતો છિ. હવિ રતનમંજરીઈ ઈમિ વિમાસું.”

ધ-આમાં પાણુ આ ગદ્યખંડ છે. આ પછી ‘ધ’ માંનો ગદ્યખંડ :

“રાત્ર અદષ્ટ જિઠો છિ. દૂત જતાવલ કરઈ છઈ. કુંઝરી સારી વસ્ત્ર
તઈચાર કરિ છિ, ચાલવાનઈ.”

૫૫-ધ-‘ધ’ ઉત્તરાર્ધનું બીજું ચરણુ : “મહી ભણુઈ મૂઝ તેહનો ભાર.”

૫૬-ગ-આ પછી નીચેની કડી છે:-

“તવ સમરો આગીઆવેનાડ, પેટી લેવરાવી તત’ાલ;

પેટી વીરતણિ કરિ ચડી, રાયના ગનમાંહિ ટાહાડિ વલી.”

‘ધ’-માંથી લીધી છે.

તિણ્ઠાં ચાનિકિ આવિજાં દૂત, દૂત પ્રતપ્ત મિલિજાં કો ધૂત.

અરહપરહ તિ જોષ અપાર, “પેટી ગઇ એ કવણુ વિચાર ?” ૬૦

માટી નામધ હું એકલઉ, મૂઝ આગલિ કવણુ છઇ ભલઉ ?

ખીજા માણસ નહિ પ્રવેસ, પેટી ગઇ સૂં જિતર દેસિ ?” ૬૧

રાજા ચિત્ત માંહિ એહવૂં ધરઇ, “એહ દૂત માહરઉ સૂં કરઇ ?”

રાજાવિક્રમ પ્રગટજ ચયજી, તવ તિ દૂત જોલાવી લિજી. ૬૨

દષ્ટાદષ્ટિ દૂષ મિહ જણા, આયુધ સંભાલાં આપઆપણાં;

‘તૂં કુણુ ? તૂં કુણુ ?’ ઈમ પૂછંતિ, માંહોમાંહિ કોઈ નવિ કહંતિ. ૬૩

એકએકથઉ કોઈ નવિ ટલઇ, ધૂત સીંચઇ વિસ્વાનર ખલઇ.

“તૂઝ સરિખાં સેવક જેહનઇ, તેહનૂં નામ કહઇ મૂંહનઇ.” ૬૪

નરખલરાજા કોપ કરંતિ, તેહ તણી જવાલા પ્રસરંતિ.

“અવર રાય તિ પ્રતંગ સમાનિ, રવિતલિ નહિ કો તેહનઇ માનિ. ૬૫

૬૦-ધ-ઉ-તરાધં ખીજી અરણુ : “પેટી ગઇ દઈસ્યૂં સૂં ઉતર ?” વળી આ

અરણુ ૬૧ મી કડી સાથે સરખાવો. ‘ધૂત’ ને બદલે ‘અવધૂત.’

૬૧-ધ-કડીનો કેટલોક ભાગ નથી.

૬૨-ધ-‘ચિ-ત’ ને બદલે ‘મન.’

૬૩-ક-‘દેખાદેખ.’ ધ-‘દષોદષ.’

૬૪-ગ-આ પછી નીચેની કડી છે :—

“હું સરિખાં સેવક જેહને, તેહનૂં નામ કીહિ મૂઝને.

કનકકુંજનો નરખલરાય તેહના છિ અનેકિ ઉપાય.”

ધ-‘જેમ-ધૂત. વડવાનલ પરજાવિ-’. ઉ-તરાધં : ‘હું’ તેહનો દૂત

ઈમ ભણઇ, તૂઝ સરિખાં સેવક જેહણુઇ.’ આ પછી, નીચેની કડી છે :

“મૂઝ સરિખાં સેવક જેહનઇ, કહઇ નામ તસ મોહનઇ.

કોન્યકુંજ નરખલરાય, તેહના છિ અનેક ઉપાય.”

૬૫-ધ-ઉ-તરાધં ખીજી અરણુ : “તેહના ગુણુ કાનિ જોલિએ.”

આ પછી નીચેનું ગદ્ય છે :—

વારતા

“રાજાવિક્રમાદિત્ય દૂત પ્રતિ કીહિ છિ. જિમની નામને લીધે જીવીય તેહના ગુણુ કામ ન આવીઅ.”

જેહ લાગા મરીધ છવીધ, તેહના ગુણુ કાને જોલીધ ?

એ સધલું વિણાસધ કાજ, એહનધ દક્ષિણ દીજધ આજ. ૬૬

સમવડિ કરતઉ જો એ ટલધ, એ જૂનાં પૂરવિજનધ મિલધ.”

“રે દૂત ! તૂં આપ સંભાલિ,” ખડગ કોય લેધ હણિજિં તતકાલિ. ૬૭

ખૂંખારવ તવ કીધજિં દૂત, ભાગજિં દંડ હૂધ નિવૃત્ત.

લઘુલાઘવવિદ્યા બાણુધ ભૂપ, દૂત તણું તિહાં કીધું રૂપ. ૬૮

રાજકુંઝરી જોલાવી જાધ, “વેગધ ચાલિ, નિસિ થોડી યાધ.”

વસ્ત્રપટલોં લેધ કરી રાજકુંઝરી ચાનિકિ પરિવરી. ૬૯

પેટીવસ્ત્રપટલોં લીઝાં, મંદિરિ મેહેલી ખાહારિ ચયાં.

ભરી સાંહાંદિ તે ગિહૂ ચડાં, પવનવેગિ જાધ દડવડાં. ૭૦

દિસિ પૂરવિ ચાલી સાંહાંદી, રાજકુંઝરીનધ ચિંતા પડી.

“અરે દૂત ! તૂં મૂરખ જાટ, પરચમ દિસઈ તિ મેહેલી વાટ. ૭૧

પરચમ તણુઉ પંચ દોહલઉ, પૂરવ તણુઉ પંચ સોહલઉ.”

વલતઉ દૂત સીખામણુ દીધઃ “મધ્યમ રાતધ લવતી રહધ.” ૭૨

૬૬—ધ—‘વિણાસધ’ ને બદલે ‘વણાસધ’

૬૭—ધ—‘પૂરવિજનધ’ ને બદલે ‘પિતરાંનધ.’ ‘તતકાલિ’ ને બદલે ‘હ’ માં ‘કપાલિ.’

૬૮—ધ—‘પૂર્વાધ’ : “ખંખ સુત તવ કીધો દુઃખ, ભાગૂં દરદ નિ દૂજિં સુખ.”

‘લઘુલાઘવવિદ્યા’ ને બદલે ‘લાઘવવિદ્યા.’

૬૯—ધ—‘વસ્ત્ર’ ને બદલે ‘વસ્ત.’ ‘પટલોં’ ને બદલે ‘અનોપમ.’

૭૦—ધ—‘પટલોં’ ને બદલે ‘ચિર.’ ‘ખાહારિ ચયાં’ ને બદલે ‘ખાહાર નીકલાં.’

૭૧—ગ—ઉત્તરાર્ધનું પહેલું ચરણ : “અરે દૂત ! આ પૂરવ વાટ.”

૭૨—ગ—‘મંચમ’ ને બદલે ‘માઝમ.’ ધ—‘માઝિમ.’ ‘લવતી રહધ’ ને બદલે ‘અરે સુણ હીઈઈ.’

કહિન ખોલ ખોલિજિં તિ ઇસ્કિં, તઠ રાય મુખ નવિ રાખિજિં ક્રીસિહિં.
જિમ ઠાકુરઠકુરાણી તિસી, પરસંસા નવિ કીધી કસી. ૭૩

કહધ કન્યા, “ નવિ દીસઈ રૂડ, ફૂત તણુધ મનિ ઊપતૂં ફડ.
રાખિ સાંહિ, મં ખેડિ અબ્બણુ, રાબ્બ નરબ્બહા કેરી આણુ.” ૭૪

“ રે મૂરખી! ગહધલી અબ્બણિ, ! હધઆમાંહિ તૂં ડાહાપણુ આણિ.
નરબ્બહા કેરૂં લેઅસિ નામ, તહિ તૂં નિસ્ચય ચૂકિસિ ઠામ.” ૭૫

“ દમનીતણી પ્રીતિ તિ ગધ, માયખાપથી અલગી થધ.
જનમિ સુકૃત વાચા નીગમી, હું દૈવધ ઈણિ પિરિ દમી.” ૭૬

“ માહારૂં છિ. જૂઆરી નામ, માલવમંડલ રહધવા ઠામ.
મધ હારી અસ્ત્રી માહારી, તૂહ માટધ છોડાવિસિ સહી. ૭૭

વલી હારિજિં છધ ધન અતિધણું, વલી પારફું નધ આપણું.
મેટી તણાં હું રતન વેચિસિ, ઈણિ પિરધ સઘલું રણુ છૂટેસિ.” ૭૮

ખેડણુહાર વલીવલી કહધ: “ એહવૂં જાણી રોતી રહધ.
તાહારૂં ભાયગ રૂઅડું અછધ, રૂઅડું મનસૂં માનિસિ પછધ.” ૭૯

“ રૂડા કેરૂં આવિજિં છેહ, જૂઆરીયું હૂજિં સનેહ.
જેહનધ જૂઆરી ભરતાર તેહ નારી નહિ ભલીવાર. ૮૦

૭૫—ગ—ઉત્તરાર્ધનું ખીજી ચરણુ: “ તહિ હું ફેડીસ તાહારો ઠામ.” ધ—“તો તાહારો હું ફેડીસ ઠામ.”

૭૬—ધ—‘નીગમી’ ને બદલે ‘મૂઝ ગધ.’ આ પછી ‘ગ’ માં નીચેની કહી છે:—

“ તૂં તાહારું મજ કીહિનિ નામ, કાંહાં જાઈસિ તિ કીહિનિ ઠામ.

રોતી નાર એહવૂં ઊચરિ, રાબ્બમનિ કોતિગ પરવરિ.”

૭૭—ગ—ધ—‘અસ્ત્રી’ ને બદલે ‘બહીચર.’ ધ—‘સહી’ ને બદલે ‘ગ’ માં ‘પરહી’ છે.

૭૮—ધ—ઉત્તરાર્ધ: “ માહારું ભાગ અછિ રૂઅડું, પછિ થાસિ અતિરૂઅડું.”

૮૦—ગ—ઉત્તરાર્ધનું ખીજી ચરણુ: “ તો જનમતરિ નહિ ભલીવાર.”

ધ—ઉત્તરાર્ધ: “ જો જૂઆરી હૂજિ ભરતાર, તો જનમંતરિ હૂધ ભલીવાર.”

દૂહા

જૂઆરીઘરિ રિહ્મી, માંકડકોટધ હાર;
ગહધલીમાયધ બેડલું છાજધ કેતી વાર ? ” ૮૧

ચરિત્ર

કન્યાઈ બોલિજિં રાઈ સુણિજિં, મન માંહધ નવિ માનિજિં ગણિજિં.
રાજા મનિ વિમાસધ અસૂં, “ નિસવારથ બોલીજધ કસૂં ? ” ૮૨

વાટધ પ્રજન પુહુતાં તામ, વન માંહધ કાધજિં વિશ્રામ.
માણસ કેરી સણસણ લહી, તવ સંધ બિહિજિં ગહધગહી. ૮૩

“ પરધન પરનારી જિ હરંતિ એહેવા કાયર બહ દીસંતિ.
સંધ તણું જઉ સંધ માણીધ, માંટીપણું તુ તેહનું જાણીધ.” ૮૪

સખદવેધ જાણધ વિક્રમ, ચાનિક કરું જોયું મર્મ.
કરી પ્રાણ નધ મેહેલિજિં બાણ, સંધ તણા તવ હરિયા પ્રાણ. ૮૫

વિક્રમ તણું બાણ પરિવરિજિં, મુખિ પઈઈ પૂંછડિ નીસરિજિં.
કહધ રાજા: “ તૂં સાલલિ લોધ, સમાચાર સંધનું જોધ. ૮૬

મૂઝિજવતઉ જો એ જધ, બાણ અમ્હારું આવે લધ.
રાજકુંઅરી હઈડઈ લહધ છધ, “ એ મૂઝનધ મારેસધ સહી. ૮૭

તિહાં જાધસિ તુ સંધ ખાઈસધ, નહિ જાજિં તુ એહ મારસધ.”
ચાલી એહવઉ કરી વિચાર, એણધ કાધજિં સંધ તણઉ વિહાર. ૮૮

૮૧—ગ—‘ રિહ્મી ’ ને બદલે ‘ ઓથડાં. ’

૮૨—ધ—પૂર્વાધનું બીજું ચરણ: “ મન માંહધ, કાંઈ નવિ ગણું. ”

૮૩—ગ—ધ—‘ સણસણ ’ ને બદલે ‘ સણસણા. ’

૮૪—ગ—‘ હરંતિ ’ ને બદલે ‘ આણંતિ. ’

૮૫—ગ—‘ પ્રાણ ’ ને બદલે ‘ કરણ. ’ ધ—‘ કણાનધ. ’

૮૬—ધ—‘ પરવરિજિ ’ ને બદલે ‘ બિહિ. ’

૮૮—ધ—‘ વિહાર ’ ને બદલે ‘ સંહાર. ’

આણુ નિરતું એણુધ સાંધિજીં, મુખિ થકું કર ગ્રહી કાઢાઢિજીં.
 ખાણુ લેઈનધ પાછી વંલી, દૂધમાંહિ જિમ સાકર ભલી. ૮૯
 નારી નાભેઈ બઈજી સાસ, હૃદયે ઊપનું અતિવિસવાસ.
 “પુરુષારથ દીસઈ અતિવણુઉં, કહુનધ વંસું મુઠે આપણુઉં.” ૯૦
 “હું” વિક્રમ અવયંતીધણી, આવિજીતું આરતિ આપણી.
 આરતિ ભાગી પૂગી રૂલી, એક પેટી, ખીજી તું મિલી.” ૯૧
 જવ જાણિજીં રાજવિક્રમ નારી ચિંતઈ જાગિજીં કમઃ
 “ભાવઈ ભાગી જનમહતણી, મઈ લાધજીં માલવનઉં ધણી. ૯૨
 દરસન દીસઈ દુઃકિત ટલિજીં, જાણિ મૂઝ વધરાગ સદ્વિજીં !
 મૂઝનધ હૂજીં સદ્વલ સંસાર, કલ્પવૃક્ષ મઈ પામિજીં સાર. ૯૩
 જિ દમનીધ કહિજીં અહિનાણુ, તિ સાચું દીઠું સહનાણુ.
 પાયિ પદમં દીસઈ ઝલકંતિ, સત્ય સત્ય વિક્રમ હોઅંતિ. ૯૪
 સવિહનધ વિદ્યાઆધાર, વિદ્યાનધ કહઈનઉં આધાર ?
 વિદ્યાનધ વિક્રમઆધાર, પરંદુઃખતાણુઉં નિવારણુહાર. ૯૫
 મઈ દૂલવણુ કીધી અપાર, સ્વામી ! રખિ કાંઈ કર વિચાર !
 મનધંષિત ફલ હું લહેસં, મૂરિતવંતઉં મલિજીં નરેસ.” ૯૬

- ૮૯—ધ—“નિરતિ ખાણુનિ કરિવા ગઈ.” ગ—“પૂંછડી વીધિજી.”
 ૯૦—ગ—“વિસવાસ” ને બદલે “ઉલ્લાસ.” ધ—પૂર્વાર્ધઃ “તિ નારીનંધ
 વલીઓ સાસ.”
 ૯૧—ધ—“ખીજી” ને બદલે “હજી.”
 ૯૨—ધ—ઉત્તરાર્ધ ખીજી ચરણુઃ “મઈ વર લાધો માલવધણી.”
 ૯૩—ગ—પૂર્વાર્ધનું ખીજી ચરણુઃ “મિ જાણું વધરાગ લહું.” ધ—“દલિજી”
 ને બદલે “દહિજી.”
 ૯૪—ગ—“સહનાણુ” ને બદલે “સંધાણુ.” ધ—ઉત્તરાર્ધ ખીજી ચરણુઃ
 “સાચી એ વિક્રમ હોઅંતિ.”
 ૯૫—ધ—આ કડી “ગ” માં નથી.
 ૯૬—ગ—આ પાંછી નીચેની કડી છે:

“અવગુણુ લોપી ગુણુ બોલંતિ, માંહોમાંહિ અતિ હરખંતિ !
 પ્રેમરંગિ પટલિર્વા ભાત ફાટિ પણુ ન ભાત ન ભૂત.”
 ધ—“મઈ દૂલવણુ કીધી” ને બદલે “મઈ વચનં કહું.”

કહ્યું રાજા, “ સાંભલિ સસિમુખી ! સાવિજ મારિજિં કહ્યું તું રખિ.”
રાજાવિક્રમ વલીવલી કહ્યું, “ રખિ વાત કો ત્રીજઉ લહ્યું.” ૯૭

રતનપુરીનયરિ પરવરીઆં, વાહીમાંહિ જમ ઊતરીઆં.

રાજા પુહ્તૂં નગર મજારિ, કન્યા મૂકી ગદ્દઆરિ. ૯૮

જવ રાજામ દીધી પૂંદિ, વેશ્યા પાછલિ જૂઠ જૂદિ.

અમૃતકંડિકા વેશ્યા નામ, તેણીમ તિહાં જાણિજિં હામ. ૯૯

રાજકુંઅરીનું દીદજિં રૂપ, “ ન્યામ તિ વ્યામોહિજિં ભૂપ.

એ કન્યા માહારમ કરિ ચડમ, ઘરિ ટંકસાલ માહરમ પડમ. ૧૦૦

ખંડખંડના અધિકારીઆ, નગરનગરના વિહિવારીઆ;

અવર પુરુષ જિ ભોગી હૂસમ અંગસેવા એહની આવસમ.” ૧૦૧

વેશ્યામ માંડિજિં મૂરતિ ધર્મ, સધલી વાતનઉ લીધજિં મર્મ.

માધળાપત્રું પૂછિજિં નામ, ખોટી માયા માંડી તામ. ૧૦૨

“ જઈકિણુરાય માહરઉ તાત, જઈશ્રીઆ તિ માહારી માત.

માહારું નામ રતનમંજરી, વિક્રમસેનિરાય હું વરી. ૧૦૩

જયશ્રીઆ ખહ્યનિ માહારી, તું તેહની કીહીમ કુંઅરી.

હું માસી નમ તું ભાણેજિ, સગપણનું જીપાયું હેજ.” ૧૦૪

અમૃતકંડિકા આદર કરી, કન્યાનમ લેમ નીસરી.

તવ કન્યામ કીધું જિયાટ, તેહ પુરુષની જોઈમ વાટ. ૧૦૫

સરવ સુખમાંહિ તિ હૂસમ, તિ માહારમ મંદિરિ આવસમ.

કન્યામ જાણિજિં સાચી વાત, વેશ્યા ખેલી જૂદી ઘાત. ૧૦૬

દાસી પાંચસાત પરિવરી, તિ સધલી હાકમ સાંહાંદરી.

ગમ ગુણિકા મંદિરિ આપણમ, મનિ હરખી તિહાં એહવું ભણમ. ૧૦૭

૧૦૧-ધ-‘વ્યાપારીઆ.’

૧૦૬-ગ-પૂર્વાર્ધ પ્રથમ ચરણ: “સરિસ્થઈ જમાંઈ જિ હુંસમ.”

દૂધ યરણુ કરિયા પખાલ, હેઠિ ધરિજિં સોવનયાલ.
 આવજન કીધી અતિધણી, કહિ કન્યા: “મૂઝ નાંવો ધણી,” ૧૦૮)
 ક્ષુધાકાંત ચિંતાવસ પડી, નગરમાંહિ લીધી મુખડી.
 પાછઉ વીર પુહુતૂં જઈ, જાં જોઈ તુ કન્યા નહિ. ૧૦૯
 “ધરમંદિર કહનનાં સોધીઈ, અંત્રી ગઈ કહનનઈ પૂછીઈ?”
 રાજા મનિ વિમાસઈ ઈમ, “એહ વાત જાણીસઈ કિમ? ૧૧૦
 આજ દિવસ ઈહાં જોઈ કંઈ, નિસાયરીઈ રચણી હું કંઈ.”
 નવિ લાલઈ સુધિ કન્યા તણી, પાછઉ વતૂં નરવ્રજા ભણી. ૧૧૧
 નિસાયરી હિડિજિ વિક્રમ, કન્યાતણઉ ન લાધઈ મમં.
 નવિ કીધી તિ કુણઈ વાત, ઈમ જોઅંતાં ચયઈ પ્રભાત. ૧૧૨

વારતા

રાજાવિક્રમ રતનપુરમાંહિ જિ. રતનમંજરી રાજાનિ વાટ જોઈ જિ.
 “રાજા ન પધારા તિ શા કારણિ?” વેશ્યા. વલતૂં કીહિ જિ:—

ચરિત્ર

જિ કહીઈ સામી તાહરઉ, જમાઈ લાગઈ તિ માહરઉ.
 હવડાં લેઈ આવૂં તેહનઈ, તેહની આરિતિ જઈ મૂહનઈ. ૧૧૩
 તૂઝ યકી તિ માહારઈ ઘણઈ, તૂં આવી જઈ ધરિ આપણઈ.
 તેહની ચિંતા મ કરેસિ ખાલ! સોધી લાવૂં તિ તતકાલ. ૧૧૪
 જાહઉ અંગિ જીગટણું કરઉ, હમ્યા યકી ચિંતા પરિહરઉ.
 મજન સારી ભોજન કરુ, હમ્યા માંહઈ અતિજલટ ધરઉ.” ૧૧૫

૧૦૮-ધ-‘હેઠિ’ ને બદલે ‘તલિ.’

૧૧૨-ધ-‘હિડિજિ’ ને બદલે ‘રહો.’ આ પછીનો ગદ્યભાગ ‘મ’
 પ્રવર્તમાનો છે.

૧૧૩-ધ-‘તેહનઈ’ ને બદલે ‘કનહઈ.’

૧૧૪-ધ-‘સોધી લાવૂં’ ને બદલે ‘સોધાવી આણું તતકાલ.’

૧૧૫-ધ-‘પરિહરઉ’ ને બદલે ‘વીસરઉ.’

“અંગિ ઊગટણુ નવિ મર્જન કરું, ધણી વિના કિમ અન્ન વાવરું ?
જિહાં લંગધ તેહ પુરુષ નવિ મિલધ, તિહાં લગિ ચિંતા કિમ
માહારી ટલધ ?” ૧૧૬

નીલજ નારી દીસધ ધણી, તિ હિંડધ ઈછાઈ આપણી.
ઉત્તમનું નહિ એહ આચાર, પુરુષ તણુઉ અંગવિહિવાર. ૧૧૭
એક પુરુષ પઈસધ નીસરધ, તિ સરિસાં ગોઠધ મિલધ.
મુગત કેસ સધલી દીસંતિ, મૂહલધ યત્રતત્ર બોલંતિ. ૧૧૮
ધરતણુઉ દીઠજીં આચાર, તેહનધ ધરિ નહિ છોછિ લગાર.
મધ્યમ કેરી દીદી રીતિ, રાજકુંઝરી હોધ લયલીત. ૧૧૯
કહધ કન્યા: “કાષ્ઠ ભક્ષ કરું, નવિ દાંતિ અન્ન વાવરું.”
“તેહ પુરુષ જીવતું હોયસિ, ઈણિ સ્થાનિ નકી આવસધ. ૧૨૦

૧૧૬-ધ-‘વિના’ ને બદલે ‘પખે.’

૧૧૭-ધ-‘પગરવ અપાર.’ ગ-‘અંગવિહિવાર.’

૧૧૮ ધ-‘નીકલધ.’ ઉત્તરાર્ધ પહેલું ચરણ: “ક-કાષ્ઠમુગત સધલી દીસંતિ.”
ધ-“કાષ્ઠલંપટ સધલી દીસંતિ.”

૧૧૯-ક-“તેહનિ ધરિ નહિ છોછિ લગાર.” ગ-પૂર્વાર્ધનું ખીન્નું ચરણ:
“આલડછેટ નહિ વિચાર.” ધ-‘ક’ મુજબ. ઉત્તરાર્ધ પહેલું
ચરણ: ભીતિ રીતિ, તાંતિ (?) એમ ક, ગ, ધ માં અનુક્રમે.
ખીન્નું ચરણ: ક-“રાજકુંઝરી તવ ચમકિજી ચિત્તિ.” ગ-ઉપરનો
પાઠ. ધ-‘ક’ મુજબ.

૧૨૦-ગ-આ પછી: નીચેની કડી છે:—

“કાં કુંઝરી ! બોલિ અસૂ ? વૂહનિ દુઃખ છિ કસૂ ?

તિ સરિખા પુરુષ કેતલા ? આવસિ સવિ આંહિ તેતલા.

છત્રપતિ ચાલા આવસિ, અતિ તાહાકું મોલ વાધસિ.

અન્ન, ભોગ, આસન અપાર, પાનફૂલનું નહિ નિવાર.”

ધ-“કહધ કન્યા કાષ્ઠભખણુ કરું, વૂહને દુઃખ છિ કેહ તણો ?

તેહ સરિખા પુરુષ કેતલા ? નિત આવધ ઈહાં તિ ભલા.”

આ પછી:—

“છત્રપતિ ચાલા આવસધ, તાહાકું અતિહિ મુહતમ વાધસીધ,

અંગભોગ ફૂલધ અપાર, પાનફૂલનું નહિ નિવાર.”

સવિ ઈંછા તાહારી પુહુયઘ, તૂં દેખીનઘ સવિ રાયસઘ;
 ઈંછિ વાતઘ આણુઉ હેજ," કહઘ માસી, "સાંભલિ લાંણુજિ!" ૧૨૧
 "સગપણુ નઘ માયઘ સિલ પાડિ, માસી કેં નામ નિવારિ.
 જોણુઘ કાજિ તૂં આદર કરઘ, તેણુઘ અરથ નવિ તાહરઉં સરઘ." ૧૨૨
 કાષ્ઠલક્ષણુ કરવા નીકડી, નગર માંહિ તિ વાત ઊછલી.
 પુરૂષતણુઉ નવિ લાલઘ પાર, નગરમાંહિ અતિહાહાકાર! ૧૨૩
 નગરમાંહિ અતિવાત પરિવરીઃ બઘઅરિ એક રાજકુંઅરી.
 પરદેસણિ કો એ આવી હતી, તિ બઘઅરિ થાઘ છઘ સતી. ૧૨૪
 અસ્ત્રી મેહેલી રાજકુઆરિ પુરૂષ પુહુતૂં નગર મઝારિ,
 કુણુઘ મારિજીં, કઘ કુણુઘ છલિજીં, તેહ પુરૂષ પાછઉ નવિ વલિજીં. ૧૨૫
 તેહની અસ્ત્રી થાઘ સતી, નગરનાયકાનઘ ધરિ હતી,
 વરસ સોલની બાલીવેસ. રૂપઘ બાંધ્યા છૂટ દેસ. ૧૨૬
 નારી દેખી સવિ કો રડઘ, આલોટી નઘ ભૂંઘ પડઘ.
 જેહ પુરૂષની એહેવી નાર કેહવઉ હૂસઘ તેહનઉ ભરતાર? ૧૨૭
 ભૂપતિ આગલિ પુહુતી વાત, નારી એક પણિ રૂઆરી ધાત.
 પુરૂષ થઈ ત્રિખટી પડી, તેહ નાર સત કરિવા ચડી. ૧૨૮
 તિ જોવા સરખી ગોરડી, ઘોઘ હાથ વિધાતાઘ ઘડી.
 અતિમુંદરી નઘ સાચી સતી, દીસંતી જાણિ સરસતી! ૧૨૯
 નારી/ મેહેલિ નગર માંહઘ ગયજીં, બીજઉ દિહાડઉ તેહનઘ થયજીં.
 નવિ લહીઘ એ મૂઉછવતુ, નગરમાંહિ તિ આવિજીં હતંજીં. ૧૩૦

૧૨૧-ગા કડીનો પૂર્વાર્ધ 'ગ' પ્રતનો છે.

૧૨૨-ધ-'અરથ' ને બદલે 'કારજ'.

૧૨૩-ધ-"કાષ્ઠલક્ષણુ કરવા નીકડી, સહસ્ર પુરૂષિ વાત સાંભલી.

નરનારી તણુઉ ન લાભિ પાર, નગર માંહિ થયો હાહાકાર!"

૧૨૫-૧૨૬-ધ-'અસ્ત્રી' ને બદલે 'બઘઅરિ.'

૧૨૭-ગા-'ભૂંઘ' ને બદલે 'અચની.'

૧૨૮-ક-ઉત્તરાર્ધ: "માંઘનઘ તિ કાઠ્યં પડિ, તિ બઘઅરિ સતી યાવા ચડી."

મેન સહધત રાજ્ય પરિવરિજિં, સતી નધ જોવા સંચરિજિં.
 રતનસિંહ તિહાં પુહુતૂં ચાધ, સતી તિહાં વદ્ધાવધ રાય. ૧૩૧
 નદીતીરિ સતી ઊતરી, સ્નાનદાન રવિપૂજા કરી.
 સતી આવી ઊભી ચેહતીર, એતલધ પુહુતજિં વિક્રમવીર. ૧૩૨
 રાઈ જઈનધ બાહધ ધરી, ચરણસૂં ચેહિ કીધી પહરી.
 લોકે કીધજિં જઈજઈકાર! અતિચિછવ હૂધ અપાર! ૧૩૩
 પુષ્પવૃષ્ટિ તિહાં દેવે કરી, રતનસિંહ હેઠઊ ઊતરિ.
 તેહ પુરૂષનધ કરધ પ્રણામ, “તુમ્હે કહુ તુમ્હાઈં નામ.” ૧૩૪
 “વિક્રમાદિત્ય અમ્હાઈં નામ, ત્રંબાવતીઈં હૂતૂં કામ.
 કાજ કરી હૂં પાછઊ વલિજિં, તાહારા નગરમાંહિ છેતરિજિં” ૧૩૫
 સિઈ જીવિજિં નધ સિઈ તૂઝ રાજ? નગરમાંહિ હૂધ એહેવાં કાજ.
 રતનસિંહનધ લગ્ન થધ, સવિ વાત સોધાવજિં જધ. ૧૩૬

વારતા

એહવધ પ્રસ્તાવિ રતનપુરનગર ઊપરિ પરાડી કટક આવી વીટિજિં
 છધ. તસધ રાજ્યવિક્રમાદિત્ય રતનસંધરાજ્ય પ્રતિ ઈમ કહધ છધ. ૧૩૭
 આપણુધ સાવધાન થધ આપણુધ યાનિક જધ. પરમેસવર કરસધ.
 તિ હસધ. ૧૩૮.

ચરિત્ર

ચડિજિં કટક ચાલિજિં ગઢમાંહિ, વેગિ વિછેદધ પુહુતા જધ.
 રતનસંધ સજાઈ કીધ, તિણુ દિવસ હોવા લાગૂં જૂધ. ૧૩૯
 યંત્ર જોડિ ઢીંકલી ઢલંતિ, પાલા ગઢ આવી વિલગંતિ.
 પાલા ગઢ ચિકા ઊતરંતિ, અંગોઅંગિજ તેહ મિલંતિ. ૧૪૦

૧૩૩-ક-“ચરણસૂં” ને બદલે “પાયિ હણી.”

૧૩૬-ધ-“નગર” ને બદલે “પાણુ.”

૧૩૯-બ-“વિછેદધ” ને બદલે “ખંખોહો.”

૧૪૦-બ-“યંત્ર જોડી તસુ ટલંતિ, પાલાસૂં પાલા વિલગંતિ.”

રાહત રાહતસૂં બિડંતિ, પાલા પૂંડિ પાલા દવડંતિ.”

- જાંઠી રાહિત સરવ લખ, પાખરીઆ પૂઠંછ દડવડછ. ૧૪૧
- જિમ જાઠછ સસિ જીપરિ રાહુ, સૂર તણાં વિહડછ સનાદ. ૧૪૨
- જુળ તણાં દેખાડછ પ્રાણ, માંહોમાંહિ વિશ્વટછ ખાણ. ૧૪૨
- દાંતે દાંત મધગલનઉ મિલછ, પાખરીઆ પાખરીએ લડછ. ૧૪૨
- સરણાર્થ વાજ્ઞ સુરંગ, ખાણુગાન કરિ અતિચંગ. ૧૪૩
- તૂરતવલ નછ જાંગી દોલ, સહુક નાદ હૂછ હાલકલોલ. ૧૪૩
- ઢલછ સીસ નછ ધડ જૂઝંતિ, કાયરતણાં હુઝડાં કાંપંતિ ! ૧૪૪
- રાહિતતણી હાક વાજંતિ, ઈમ તિહાં સમરંગણિ વરતંતિ. ૧૪૪
- રણુમાંહિ રાહિત ભોજન કરછ, ખડગ તણાં અંગજ વાવરછ. ૧૪૫
- ભાલી લડછ ઘીની ધાર, એહેવો હૂછ જમણવાર. ૧૪૫
- દિવસ ત્રણિ જૂઝ હૂજાં અપાર, દિન ચઢિયછ કીધજાં વિચાર. ૧૪૬
- જામ જોવો નિ જામ નીકલી, તિ સારુ સુદ્ધ કીજછ વલી. ૧૪૬
- વિક્રમસેન દિધ યુદ્ધિનઉ કામ, અણુવિમાસિજાં ન કરછ કામ. ૧૪૭
- રતનસંઘ એહવૂં પૂછાવિ, “તું આવિજાં જઇ કેહછ ભાવિ ? ૧૪૭

૧૪૧-ગા-‘વિહડછ’ ને બદલે ‘વટિ.’ ધ-ઉત્તરાર્થ: “પાલેપાલો સમ-
ભતરંતિ, અંગોઅંગ જેમ મિલંતિ.”

૧૪૩-ગા-આ કહી નીચે મુજબ છે:—

“સરણાર્થ વાજિ સુરંગ, વાજિ જાંગી દોલ મુદંગ.

ખાણુગાન કરિ રણુકાલ, માદશ મહુઅર વાજિ તાલ.”

ધ-‘સુરંગ’ ને બદલે ‘સારંગ.’ પૂર્વાર્થ ખીન્નુ ગરણુ: “વરણાંગિજી
કાલલી નવરંગ.” ઉત્તરાર્થ: “વાજિ માદશ નિ કેસાલ, વાજિ
જાંગી દોલ રસાલ.”

૧૪૪-ધ-‘જૂઝંતિ’ ને બદલે ‘ધૂજંતિ.’

૧૪૫-ધ-આ કહી નથી.

૧૪૬-ક-“જા તુ રહછ જું જોછ નીકલી, તિ સારુ સુદ્ધ કીજછ વલી.”

૧૪૭-ધ-પૂર્વાર્થ: “વિક્રમસેનિ દીધી યુદ્ધિ, પૂછાવીનિ લીજે સુદ્ધિ.”

અમ્હે તુમ્હે કસી અદાવતિ પડી ? મૂઝ જીપરિ તૂં આવિજીં ચડી ?”
રતનસંઘ પૂછાવઘ ઈમં, વિષ્ટઘ નર જઘ પૂછઘ તિમં. ૧૪૮

સમાચાર લેઘ પાછા વલા, રતનસંઘ નઘ આવી મલા.
સુણુહિ વાત રાય ! અમ્હે તાણી, જઘકરણુરાય ખંભોયંતધણી. ૧૪૯

“તાહારઘ નગરિ ચોરનૂં પગ, હૂં આવજીં છૂં તેહનઘ લગ.
તિણિ માહારી બેટી હરી, વેગઘ ચોર આપહિ મૂઝ ધરી.” ૧૫૦

રતનસંઘ તિહાં બોલી કોર, “તૂઝનઘ ચોર કહઘ તિ ચોર.”
એહ વાત વિક્રમ સાંભલી, અતિ હરખિજી અવયંતીધણી. ૧૫૧

વલતુ એ સંદેસહિ ગયજીં : “તુમ્હારઘ ચોર જમાઈ થયજીં.
ચોર તણી વાત છઘ ધણી, તિ ચોર માલવનૂં ધણી. ૧૫૨

ચોર નામઘ છઘ વિક્રમાદિત્ય, એહેવૂં બિરદ છઘ જગત્રયવિદિત.
ત્રિહૂ લવને ગમન એ કરઘ, કવણુ સુર તેહનઘ તોલે ધરઘ ?” ૧૫૩

વારતા

વલતો રાજ જઘકરણુ કહરાવઘ તિ હૂત કાગલ રતનસિંહ આગલિ કહઘ છઘ.
જઘકરણુરાય સંદેસજી સુણિજીં, જીપનજીં આનંદ હૈયાસૂં ધણુઈ.

જેહની કીરતિ શ્રવણિ સૂણી, તિ જોઈઈ દષ્ટઈ આપણી. ૧૫૪

નીર મિલઘ દૂધ જિમ સમઘ, ખરઘ મંત્રિ જિમ વિષ ઉપસમઘ.

રાજ જઘકરણુ જિહિજીં તામ, તિણિ દસઘ થઘ કરઘ પ્રણામ. ૧૫૫

૧૪૮-ધ-‘અદાવતિ’ ને બદલે ‘અહંભતિ.’ ‘વિષ્ટઘ નર જઘ’ ને બદલે
‘જય પ્રધાન.’

૧૫૧-ગ-પૂર્વાર્ધ : ‘રતનસંઘ તવ બોલો મમં, તિહિનિ તિ કીહિધ ધમં.’

૧૫૩-ધ-‘વિક્રમાદિત્ય’ ને બદલે ‘વિક્રમરાય.’ ‘જગત્રયવિદિત’ ને બદલે
‘જગત્રય માંહિ.’

૧૫૪-ધ-આ પહેલાંનું ગઘ ‘ધ’ માંનું છે. ગ-આ કહી ‘ગ’ માં નથી.

ધ-પૂર્વાર્ધ બીજું ચરણ : “સૂણી વાત મનમાંહિ ધ્રુણિયો.”
‘દષ્ટઈ’ ને બદલે ‘આપણુ.’

નગરમાંહિ બોલાવિજીં રાય, રાજવર્ગ સવિ સાહામું જાઇ.
 જઈકરણુરાયનૃપ પાલઉ થઇ, માહોમાંહિ આલિંગન દેઇ. ૧૫૬
 “કન્યાહરણુ કીધું સ્યા લણી?” ઈમ બોલઇ ખંભાઈ તિથણી.
 “વિવાહતણું કાજ ઘણુ હવું, લાડકોડ માહાઈ પુહ્યતું. ૧૫૭
 નલવટિ લખિજીં તેહ નવિ દલઇ, ક્રેહવું નિમત્તિ કિહાં જઇ મિલઇ.”
 એહવું કહઇ રતનસંઘરાઈ, “પ્રાપતિ કુણુઇ ન પાછી થાઇ?” ૧૫૮

ચારતા

રાજનરતનસિંહ જઈકરણુરાઇ એ બિહુ રાજવિક્રમની પ્રસંસા કરિ છિઇ.
 “એ બેટી મઇ જાઇ લલઇ, વિક્રમસેન આવિજીં એતલઇ.
 વિક્રમનું દરસન લલઇ કરિજીં, અંગતણું દુઃકૃત અપહરિજીં. ૧૫૯
 માહારઇ મરતકિ દીધા પાય, ચાલી આવા વિક્રમરાય.”
 રતનસંઘ હઈઇ ગહઇગહિજીં, સેવક સામી સમરથ લલિજીં. ૧૬૦
 રતનસંઘ નઇ જઈકરણુરાઈ, હઈઆ માંહિ નવિ હરિપ સમાઇ.
 જઈકરણુરાઈ આદર કરી, રતનમંજરી વિક્રમ વરી. ૧૬૧
 નગરલોકનઇ પહરશિમણી આપઇ ખંભાઈ તિનું ધણી.
 રતનસંઘ કરઇ જિમણુવાર, મનિ હરિપ ઊપજઇ અપાર. ૧૬૨
 વિવાહ કરી સદ્ નવડે થયજીં, વેશ્યાનઇ તવ તેડું ગયજીં.
 વેશ્યા આણી રાજ કનૈઇ, “કુણુઇ બુદ્ધિ દીધી તૂંહનઇ?” ૧૬૩
 “મૂઝનઇ બુદ્ધિ નહિ કિહી તણી, સાંભલિ રે! રતનપુરના ધણી!
 જિ અણુહાડે તેહજ હજીં, હું માહાડે કીધું ભોગવું. ૧૬૪

૧૫૬-ઇ-“રાજવર્ગ સવિ સાહામું જાય” ને બદલે “રાજ એક કર સાહામું
 ધાય.” ઉત્તરાર્થ પ્રથમ ચરણ: “રાજલોક સદ્ આદર દીઈઇ.”

૧૫૮-ઇ-આ પછીનું ગદ્ય ‘ઇ’માંનું છે.

૧૫૯-ઇ-‘અંગતણું’ ને બદલે ‘દલિતણું.’

૧૬૦-ઇ આ કહી નથી.

૧૬૩-ખ-પુગળ.

૧૬૪-ઇ-‘અણુહાડ’ ને બદલે ‘હોણુહાર હોઇ.’

- કન્યા દીઠી નગરદુઆર, નારીતણું રૂપ અપાર.
 તેહ ઊપરી દષ્ટિ મૂઝ થઇ, ફૂડ કરી મઠ કન્યા ગ્રહી.” ૧૬૫
- “ નગરમાંહિ તું એહવૂં કરઇ, અપકીરતિ માહારી વિસ્તરઇ.
 રતન ભરી પેટી અણાવિ, સાવટૂ સાંહાંદિ જે તિ લાવી. ૧૬૬
- પેટી સાંહાંદિ અણાવી રાઈ, વેશ્યાનઇ વિગૂચણુ યાઇ.
 એહેવી કિમ કરઇ છઇ વાત ? માયંઇ પાડા પાટા સાત. ૧૬૭
- નાકકાન કાપી પરભવજિં, રાસભિ બઈસારી ફેરવજિં.
 ધરમીરાતિ સવિ લૂસી લેય, પછઇ તસ દેસઉટઉ દેય. ૧૬૮

વારતા

- રાજા રતનસંઘઇ રતનમંજરીકુંઅરી બિહિધનિ કરી બોલાવી જિ.
 તેહનિ સાસરવાસઉ કરઇ છઇ. ૧૬૯

ચઉપઈ

- ઝાલિ, નગોદર નઇ જૂમણાં, પાયિ નેઉર, કરિ કાંકણાં.
 મસ્તકિ અમૂલિક રાખડી, હાથિ મૂદ્રિકા હીરે જડી. ૧૭૦
- મણિમુગતાફલ કેરું હાર, નલવટિ તિલક ચંદ્રઆકારિ.
 મુગતાફલ નાસિકા સોહંતિ, રૂપઇ તિ મુનિવર મોહંતિ. ૧૭૧

- ૧૬૫-ખ-મઝારિ. ‘ ફૂડ કરી કન્યા લોલવી ’ એ પાઠ ‘ગ’માં પણ છે.
 ૧૬૬-ક-ખ-‘ લાવી ’. સાવટૂ. ધ-‘ અણાવી ’. ‘ક’માંના ‘ ભરી અણાવિ ’
 ને બદલે ‘ જે તિ. લાવી. ’ ‘ સાંહાંદિ ’ ને બદલે ‘ વરત. ’
- ૧૬૭-ખ- “ માયઇ પાટા કાટા સાત. ” ધ-‘ માયઇ પાડી પાટી સાત. ’
 ‘ક’ માં માયઈ પાડી પેટી સાત.
- ૧૬૮-ખ-દેસોટી. ગ-“ ધરબાહાર સવિ લૂંટી લેય. ”
- ૧૭૧-ધ-“ નલવટિ તિલક ચંદ્રઆકારિ ” ને બદલે “ નિલવટિ ચંદ્ર રૂડઇ
 આકાર. ”

- મોતિજડિત તણી કાંચલી, પીતલરણુ પટલિલી વલી.
જઈકરણુરાય તણી કુંચરી, તિ માહારઘ યાઘ સહોદરી. ૧૭૨
- ખહનેવીનઘ પહધરામણી આપઘ રતનપુરનઉ ધણી.
તેજ સહસ્ર કરિણિં પ્રકાસ, વલી આપા મધગલ પંચાસ. ૧૭૩
- બેટી આપનઘ હધધ વલ્લહી, બેટી કરણુરાય હધયાસૂં અહી.
રાય તણી અતિમાયા વડી, સઉ ગામ આપાં સુખડી. ૧૭૪
- રતનપુર સણુગારિણિં ધસિઉં, ઇંદ્રલુવન જાણિ હૂંધ જિસિજિં. !
ઘોડે હરિત પાખર ચડી વાજઘ દદામા દડવડી. ૧૭૫
- ચણુટઘ આણુ ફરી રાઉલી, નગરમાંહિ ગૂડી ઊજલી.
તવ દંપતિ પરણી સાંચરિણિં, નગરલોક જોવા પરવરિણિં. ૧૭૬
- રતનસંઘ નઘ જઈકરણુરાઈ એ ણિહૂં વઉલાવા જાઘ.
ગજરથસેન તવ સાયઘ જાઘ, નયરી અવયંતી પુહુતા રાઈ. ૧૭૭
- કરઘ રાય તિહાં જમણુવાર, અતિઆદર કીધૂં અપાર,
હિતવાછલ કરઘ વિક્રમ, સગપણુ કેરઉ કહીધ ધર્મ. ૧૭૮
- રતનસંઘ નઘ પિહધરામણી આપઘ વિક્રમ સાલા ભણી.
બિ સહસ્ર તેજ પાખરિયા, સત હરતી લેધ આગલિ ધરિયા. ૧૭૯

૧૭૨-ખ-‘ યાઘ ’ ને બદલે ‘ લાગિ. ’ ૧૭૩-ધ-‘ ઘોડા વલી મહત્ત્વ એક તાસ. ’

૧૭૪-ગ-‘ વલ્લહી ’ ને બદલે ‘ વાહાલી. ’ ધ-‘ હધધ વલ્લહી ’ ને બદલે ‘ અતિવાલ્લહી. ’

૧૭૫-ગ-‘ દમામા ’ ને બદલે ‘ નકેરી ’. ધ-‘ ઘોડા હરતી નહિ કેા પાર, જાણિ રમવાનો વ્યાપાર ! ” ૧૭૬-ધ-‘ ઊજવમહોજવ અતિ કરા, તવ દંપતિ પરણી સંચરાં ”

૧૭૭-ગ-‘ રય ’ ને બદલે ‘ દત્ત ’. ‘ સાયઘ ’ ને બદલે ‘ સાયર ’. ધ-
“ ગજદત્ત સેન સહિત સંચરિણિં, અવયંતીરાય પુહુતું કરિણિં. ”

૧૭૮-ક-“ આવજન તવ કરઘ વિક્રમ, સગપણુ કેરઉ કહિ પરાક્રમ. ”

ગ-ઉત્તરાર્થ: ‘ અતિવાછલ કરિ વિક્રમ, સગપણુ કેરઉ એહજ ધર્મ ’

૧૭૯-ધ-“ સાત સહસ્ર લેધ આગલિ ધરા. ”

- માંણિકમોતીજડિત કખાહિ, મનવંછિત આપછાં સન્નાહ.
 વેલી દસ કોડિ આપિછાં સોવણું, વિક્રમરૂપિ એ બીજઉ કર્ણ. ૧૮૧
- રતનસંઘ નહ જઈકરણુરાર્ધ મોકેલાવી સવિ ચાનિકિ જાછ.
 વિક્રમ કેરી લાધી મયા, નગર આપણુછ પુહુતા થયા. ૧૮૧
- વચન તણુઉ પાલછ વિવિહાર, જાછ સાસુતછ કરછ જૂહાર.
 પેટી લેઈનછ આગલિ ધરી, તિ થ.નિકની કન્યા વરી. ૧૮૨
- તવ બોલિજાં અવયંતીધણી, “એ બેટી થાછ તુમ્હતણી.”
 સાસુતછ વલી પૂછછ રાય, “અઉથા વચનનું કરુ પમાય.” ૧૮૩
- તવ સાસુ દીધછ આસીસ: “ચિરં જીવે તું માલવાઈસ!
 સાંભલિ રે માલવનરેસ ! એથું તુમ્હનિ દઉં આદેસ.” ૧૮૪

૧૮૦-ખ-‘વિમલ રૂપ’ ને બદલે ‘વિક્રમભૂપ.’ ગ-‘રૂપ’ ને બદલે
 ‘જાણિ.’ ધ-‘સન્નાહ’ ને બદલે ‘સમદાય.’ ક-‘વિમલરૂપ.’ ધ-
 ‘વિક્રમરૂપ’

૧૮૩-ગ-ધ-‘થાછ’ ને બદલે ‘લાગિ.’

૧૮૪-ધ-ગા કડી ‘ધ’-માંની સ્ત્રીકારી છે. બીજી પ્રતોમાં તે નથી.

આદેશ ચોથો

ચઉપધ

“ધનત્રેષ્ઠી તણુધ ધિરિ જાય, તેહેના ધરનઉ જોઈ જીપાય.
સાંભલિ તું વિક્રમનરેસ ! ચઉચઉ તુમ્હનધ એ આદેસ.” ૧

વિક્રમ તિ પામિજી આદેસ, આવિજી રાય આપણિ નિવેસ.
સલા માંહિ પૂછિ રાઈ, “ધનત્રેષ્ઠી વિસધ કુણુ ઠાઈ ?” ૨

ઝાઢાસૂં ઝાહા બોલંતિ, સપિ વાતનઉ મરમ લહંતિઃ
“એણુધ નામધ નગરીઈ ઘણા, ખૂંધા, કાણા નિ વામણા.” ૩

અધવેસ લધુવધ હિંડંતિ, જરાજીરણુ ડાકર દિસંતિ.
નવ ખારધ નયરી દિસંતિ, નવિ લહીધ કોએ કિહાં વસંતિ.” ૪

લક્ષણુ અડકે જાણીધ તાસ, થાનિક ઠામ જાણીધ વાસ.”
ઈણિ પિરધ તિ ઝાહું થાઈ, કંહધ સેવક સણિ વિક્રમરાઈ ! ૫

૧-ધ-હત્તરાધઃ “એ અવયંતીનયર મૂજાર, તુમ્હે જાન્યો તેહેને ધરખાર.”
આ પછી નીચેની કહી છે:—

“સાહાસિક સાંભલિ તું વીર ! હઈયામાંહિ તુમ્હે ધારજ્યો ધીર !
સાંભલિ તું માલવનરેસ ! ચઉચઉ તુમ્હનધ એ આદેસ.”

૨-ખ-‘પામિજી’ ને બદલે લાખૂં. ધ-“રાઈવિક્રમિ લાખૂં આદેસ.”
“સલા પૂરી જોઠા રાઈ, ઘણાસેઠિ વસધ કિણુ ઠાઈ ?”

૪-મ-હત્તરાધનું પહેલું ચરણ ખૂટે છે. ધ-“લધુ વેસધ અધવધ હિંડંતિ.”
‘દિસંતિ’ ને બદલે ‘અવયંતી.’

૫-ખ-‘ઠાહું.’ ગ-‘ઠાહું.’ ગ-હત્તરાધનું પહેલું ચરણ: “ઈણિ પિરિ
અહિધાણુનું વ્યાપ.” ધ-“પૂર્વાધઃ: “જેહેનો નામ જાણીધ સામ,
તેહેનો જાણીજધ નામ.”

- વિમાસીનઇ બોલિજિં એક, “ધનશ્રેષ્ઠીસૂં મૂઝનઇ દેખ.
 હૂં સમીપઇ દૂકડઉં રહંતિ, ધનશ્રેષ્ઠી તિ તેહ હોઅંતિ. ૬
 અધસી વરસનઉ તેહજ હોઇ, બધઅરીએટઉ નથી કોઇ.
 ગાંઠઇ ગુરથ અછઇ અપાર, ધરમનીમ જાણુઇ સુવિચાર. ૭
 દયાવંત અનઇ સત્યવંત, ખિમાવંત અનઇ ગુણવંત.
 ધરમાધરમ જાણુઇ અતિધણા, એહેવાં લક્ષણુ છઇ તેહ તણાં. ૮
 ખાય સ્વાસ નઇ નયણુ ઝરંતિ, દંત વિના, દેહ કાંપંતિ.
 તિ વલગઉ હિંડઇ લાકડી, સંકોચી થઇ દેહ સાંકડી. ૯
 એક માહાજન શ્રીપતિસાહ, તેહ વસઇ છઇ પાડા માંહ.
 સીલવત બેટી પાલંતિ, તેહ કન્યા વિહિવા ન કરંતિ. ૧૦
 રતનમંજરી તેહનૂં નામ, કરિ જપમાલા બચરઇ રામ.
 વિહિવા તણી વાત કોઈ કહઇ, તિ વક્તુ સીખામણુ લહઇ. ૧૧
 કન્યા સીખામણુ દિધ ધસી: “વિહિવા તણી વાત હૂઇ કિસી?
 વિહિવા થકી વિગોણૂં જાણુ, વાચકાછની કીજઇ હાણુ. ૧૨
 રાગભાગ નવિ લાભઇ કોઈ, વધરાગી વીસમઉ હોઇ.
 મોક્ષમરમ નવિ કોઈ લહંતિ, બધ અક્ષર કહુ કિસિઉં હોયંતિ. ૧૩

૬-ગ-‘તેહ’ ને બદલે ‘નિસ્થય.’

૭-ખ-‘ગાંઠ’ ને બદલે ‘ગાઠિ.’ ‘સુવિચાર’ ને બદલે ‘સુવિહિવાર.’

ગ-ઉત્તરાર્ધનું ખીજું ચરણ: “ધરમમરમ જાણુ અચાર.” ધ-

“તેહજ હોઇ” ને બદલે “ડોસો જેહ, ઈમ બોલિ બેટા નહિ
 તેહ.” ‘સુવિચાર’ ને બદલે ‘આચાર.’

૮-ગ-ધ-‘ધરમાધરમ’ ને બદલે ‘ધરમમરમ.’

૯-ખ-“સંકોચી થઇ દેહ સાંકડી” ને બદલે “સંકોચનું તેહની ખાલડી.”

ગ-‘ગદંતિ.’

૧૦-ગ-‘સીલવત’ ને બદલે ‘સીલવંત.’

૧૨-ગ-ઉત્તરાર્ધ: “વિહિવા નહિ કરે એમ જાણુ, વાચાવછન હોઇ હાણુ.”

૧૩-ખ-ઉત્તરાર્ધનું ખીજું ચરણ: “બિહુ અક્ષર એહવૂં સૂં રહંતિ.”

ગ-‘મરમ’ ને બદલે ‘ધરમ.’

- ખિદ્ધ અક્ષરનું જાણુધ જેહ, મુક્ત પ્રાણિ પુહ્યધ તેહ.
 મોહ તણુહ ક્ષય જેહનધ યાય તિ પ્રાણી વૈકુંઠિ જાય.” ૧૪
- તિ કન્યા એહેવું કહંતિ, ધરમધ્યાન બધી રિહંતિ.
 રૂપિ જાણે રંભા હોધ! શ્રીપતિ ફરી બેટી સોઈ! ૧૫
- ધનશ્રેષ્ઠી દુઃખીઈ અપાર, વડપણુ નહિ કિહર્ધનું આધાર.
 એહ વાત કન્યા સાંભલી, ધનશ્રેષ્ઠ બપરિ માયા વલી. ૧૬
- ધનશ્રેષ્ઠ કન્યામનિ વસિળિં, પરમાનંદ હ્રદય ઉલ્લસિળિં:
 “ રાંડચા કેરું મ કરિ વિચાર, હું અસ્ત્રી નધ તૂં ભરતાર.” ૧૭
- “ માહારધ માથધ પંડર કેસ, તાહારું છધ અતિમુંદર વેસ.
 વિપચમૃત કિમ એકહું હોધ? સૂરખી! હૃદયિ વિમાસી જેધ. ૧૮
- દાંતવિહુણુજી હું ડોકરું, તૂઝનધ જેધધ છધલ છોકરું.
 એકે તાતૂં નધ ટાહું લોહ, મિહિલા કિમ પામધ મોહ? ૧૯
- ઈણિ વાતધ ન કરધ સોભ, દેહી વાતનું રખિ કરધ લોભ?
 સરિખાસરિખું જઈ તૂં કરધ, તુ કાજ તાહારું સરધ. ૨૦

શ્લોક

ધિનાભવાસં વિષં શાસ્ત્રમ્, અજીર્ણે વિષમોજનમ્ ।
 વિષં ગોષ્ઠી દરિદ્રાણાં, વૃદ્ધસ્ય તરુણી વિષમ્ ॥” ૨૧

- ૧૪—ગ.—‘ જેહ ’ ને બદલે ‘ ભેદ ’. ‘ તેહ ’ ને બદલે ‘ વેદ.’
 ૧૬—ગ.—‘ વલી ’ ને બદલે ‘ ભલી.’
 ૧૭—ગ.—ધ.—‘ અસ્ત્રી ’ ને બદલે ‘ કન્યા.’
 ૧૮—ખ.—ગ.—ધ.—“ તાહારું છિ નવજોળન વેસ.”
 ૧૯—ખ.—‘ છધલ ’ ને બદલે ‘ નાહાનું.’ ગ.—‘ મિહિલા ’ ને બદલે ‘ ભલતાં.’
 ધ.—‘ છધલ ’ ને બદલે ‘ પહે.’
 ૨૦—ગ.—‘ કોઈ ન કરધ ’ ને બદલે ‘ ન અમ.’ ધ.—‘ ન કરધ ’ ને બદલે
 ‘ ન હૃદ.’
 ૨૧—ધ.—શ્લોક નથી.

ચરિત્ર

- “અંગભોગધન નહિ લોભ, મૂઝનધ વર ગરદાની સોભ.
નારી કુંવારી હ્રદ દોષ, મન માહારધ જીવજીવ સંતોષ.” ૨૨
- ધનશ્રેષ્ઠ તિ કન્યા વરી, કરમ તણી ઈછા પરિવરી.
“દૈવગત્ય નવિ જાણી જાઇ,” ઈમ જોલઇ તવ વિક્રમરાઈ. ૨૩
- “છઠિ રાતિ લખિજાં જ્યમ, તિ વારિ તિ હોઇ ત્યમ.
તિ પાછું નવિ કોઈ ટાલંતિ,” વદનુ રાજા ઈમ જોલંતિ. ૨૪
- ધનશ્રેષ્ઠીની સેવા કરઇ, પગ ઘોઇ પાણી વાવરઇ.
પ્રતિવ્રતાધર્મ પાલઇ સાચ, સ્વામી તણી ન લુપઇ વાચ. ૨૫
- તેહેનઇ હઠઈ પુણ્ય વિચાર, સતી તણુકિ જાણુઇ આચાર.
અવર પુરુષસૂં વાત નવિ કરઇ, એહવઇ આચારઇ પરિવરઇ. ૨૬
- એ સરિખી કો નારી હોયંતિ, તિ સંઘાતઇ વાત કરંતિ.
અવર નારી નવિ દષ્ટઇ કરઇ, સીલવ્રત એહેવૂં આચરઇ. ૨૭
- અરણોદક તેહેનૂં પીઅંતિ, વંધ્યા નારી પુત્ર લહંતિ.
કઠીકાપટી તીરથવંતી, આવધગઇ આશ્રમ લહંતિ. ૨૮

૨૨—અ ગ-ધ-આ કડી પછી આ પ્રતિઓમાં આ કડી છે:—

“પરણું તુ મૂઝ ઇ ભરથાર, માયળાપમનિ ગચ્છું વિચાર.
ધનશેઠિ કહ્યું: “હું નિર્દોષ, જુ પરણુસિ તુ વૃઝનઇ દોસ.”

૨૪—ક-’ તિ આવું નવિ છૂટઇ કર્મ.’ ગ-કડીનાં ચરણુ ઉલ્લાસલટી છે,
ધ-’ ક ’ મુજબ છે.

૨૬—ગ-’ પરવરઇ ’ ને બદલે ‘ સાંચરઇ. ’

૨૭—ખ-આ પ્રતિમાં આ કડી નથી. ધ-’ આચરઇ ’ ને બદલે ‘ આદરઇ. ’

૨૮—ખ-’ તીરથવંતી ’ ને બદલે ‘ તીરથ હોઇ. ’ ગ-’ વંધ્યા ’ ને બદલે
‘ વંઝા. ’ ‘ પુત્ર લહંતિ ’ ને બદલે ‘ છાત્ર પામતિ. ’ ‘ હોઇ ’ ને
બદલે ‘ વંત. ’ ‘ સોઇ ’ ને બદલે ‘ રેહતિ. ’ ધ-’ વંઝા. ’ ‘ આશ્રમ ’
ને બદલે ‘ વિશ્રામ. ’

- ચંદ્રગરિ કહીય ચહુઅટ્ટું, પ્રથમ ચૂક તણું ચુવટું.
 કાવી સિરિ મંદિર સોઇ, નવિ આવઇ નવિ જઇ કોઇ. ૨૯
- રાજહૃદય વારતા રહી, ધનશ્રેષ્ઠી તિ હૂઇ સહી.
 વિક્રમ વાત સાંભલી રહિજી, વલતુ બેદ ન કહઇનઇ કહિજી. ૩૦
- નખટચરી થઇ આવિજીં નરેસ, કંઠિ કાંબલી, ભગવડિ વેસ,
 કાપટીરૂપઇ રાજ ચયજીં, ધનશ્રેષ્ઠીનઇ મંદિરિ ગયજીં. ૩૧
- અંગણિ જઇ મુખિ જિચરઇ રામ, વાસા કેડે માગઇ ઠામ.
 રતનમંજરી એહેવું કીહઇ: “આણિ જિલઇ વાસજી રહઇ.” ૩૨
- જિટિ રાજ બધિજીં જિમઇ, ધનશ્રેષ્ઠી પધારિયા તિમઇ.
 આસણુબધિસણુઆદર કીહ, પગધોઅણુનું પાણી પીહ. ૩૩
- અરધ ભાગ જવ રયણી જઇ, મંદિરિ ભિત્તઇ સૂતા જઇ.
 ભરમબેદ મંદિરનું લીહિ, નસાચર પધિજીં ધરમાંહિ. ૩૪
- નસાચર નારીઇ દીક, નસાચર રૂપિ મું મિટ્ટ!
 વરસ વીસનઉ રૂપનિધાન, નારીઇ નરનઇ દીધું માન. ૩૫
- અધસારીનઇ પૂછઇ વાત; “કહઇનઇ તાહારી કહી જાત?”
 “માહારી જાતિ આજઇ રજપૂત, હું હિંદૂં છું લક્ષ્મીભૂત.” ૩૬
- એર તણુકિ રૂપ જોઇજીં, તિ નારીનું મન મોહિજીં;
 “જેહનઇ કાજિ આવિજીં તું! તિ તૂઝ આરતિ ભાજિસિ હું. ૩૭

૨૯—ધ—‘સોઇ’ ને બદલે ‘તેહ.’

૩૧—ક—‘કાંબલી.’ ગ—‘કાંબલી.’

૩૩—ખ—ગ—ધ—આ કહીને ઉત્તરાધ: “પગ ધોઇનઇ પાણી પીહ, પુઠાડી પગચાંપન કીહ.”

૩૪—ખ—ગ—“જઈ મંદિરિ માંડઇ પુહુતા યાઇ” ને બદલે ‘મંદિરિ ભિત્તઇ સૂતાં.’

૩૬—ધ—‘નિસાચરનું રૂપ ગરિ.’ ‘હીંડું છું’ ને બદલે ‘હાલું છું.’

૩૭—ધ—‘તિ નારીનું’ ને બદલે ‘રતનમંજરીનું.’

ચરિત્ર

- “અંગભોગધન નહિ લોભ, મૂઝનધ વર ગરદાની સોભ.
નારી કુંવારી હૃદ્ય દોષ, મન માહારધ બિપજ્ઞ સંતોષ.” ૨૨
- ધનશ્રેષ્ઠ તિ કન્યા વરી, કરમ તણી ઈછા પરિવરી.
“દૈવગત્ય નવિ જાણી જાઇ,” ઇમિ બોલધ તવ વિક્રમરાધ. ૨૩
- “છઠિ રાતિ લખિજીં જ્યમ, તિ વારિ તિ હોઇ ત્યમ.
તિ પાછું નવિ કોઈ ટાલંતિ,” વસતુ રાજા ઇમિ બોલંતિ. ૨૪
- ધનશ્રેષ્ઠીની સેવા કરધ, પગ ઘોઇ પાણી વાવરધ.
પ્રતિવ્રતાધર્મ પાલધ સાચ, સ્વામી તણી ન લુપધ વાચ. ૨૫
- તેહેનધ હૃદય પુણ્ય વિચાર, સતી તણુકિ જાણુધ આચાર.
અવર પુરુષસૂં વાત નવિ કરધ, એહવધ આચારધ પરિવરધ. ૨૬
- એ સરિખી કો નારી હોયંતિ, તિ સંઘાતધ વાત કરંતિ.
અવર નારી નવિ દષ્ટધ કરધ, સીલવ્રત એહેવૂં આચરધ. ૨૭
- ચરણોદક તેહેનૂં પીઅંતિ, વંધ્યા નારી પુત્ર લહંતિ.
કડીકાપટી તીરથવંતી, આવધગધ આશ્રમ લહંતિ. ૨૮

૨૨—ખ-ગ-ઘ-આ કડી પછી આ પ્રતિઓમાં આ કડી છે:—

“પરણું તુ મૂઝ ઈ બરથાર, માયબાપમનિ ગમ્યું વિચાર.
ધનશેઠિ કંઠૂ: “હું નિર્દોષ, જુ પરણુસિ તુ વૂઝનધ દોસ.”

૨૪—ક-’ તિ આવું નનિ છૂટધ કર્મ.’ ગ-કડીનાં ચરણુ ઉલટાસૂલટી છે,
ધ-’ક’ મુજબ છે.

૨૬—ગ-’પરવરધ’ ને બદલે ‘સાચરધ.’

૨૭—ખ-આ પ્રતિમા આ કડી નથી. ઘ-’આચરધ’ ને બદલે ‘આદરધ.’

૨૮—ખ-’તીરથવંતી’ ને બદલે ‘તીરથ હોઇ.’ ગ-’વંધ્યા’ ને બદલે
‘વંઝા.’ ‘પુત્ર લહંતિ’ ને બદલે ‘છાક પામંતિ.’ ‘હોઇ’ ને
બદલે ‘વંત.’ ‘સોઇ’ ને બદલે ‘વેહતિ.’ ઘ-’વંઝા.’ ‘આશ્રમ’
ને બદલે ‘વિશ્રમ.’

- અંગારિ કહીય ચહુઅદ્દ, પ્રથમ ચક્ર તણું સુવદ્દ.
 ધાવી સિરિ મંદિર સોધ, નવિ આવધ નવિ જાધ કોઈ. ૨૯
- રાજહદય વારતા રહી, ધનત્રેષ્ઠી તિ હ્રધ સહી.
 વિક્રમ વાત સાંભલી રહિજી, વલતુ ભેદ ન કહધનધ કહિજી. ૩૦
- નષ્ટચરી ચધ આલિજી નરેસ, કંઠિ કાંબલી, ભગવઉ વેસ,
 કાપટીરૂપધ રાજ થયજી, ધનત્રેષ્ઠીનધ મંદિરિ ગયજી. ૩૧
- અંગણિ જધ મુખિ જિચ્યરધ રામ, વાસા કેડે માગધ હામ.
 રતનમંજરી એહેવું કીહધ: “આણિ જીટલધ વાસજી રહધ.” ૩૨
- જીટિ રાજ બધઈજી જિમધ, ધનત્રેષ્ઠી પધારિયા તિમધ.
 આસણબધસણઆદર કીહ, પગધોઅણનું પાણી પીહ. ૩૩
- અરધ ભાગ જવ રયણી જાધ, મંદિરિ ભિત્તધ સૂતા જધ.
 ભરમભેદ મંદિરનું લીહિ, નસાયર પધઈજી ધરમાહિ. ૩૪
- નસાયર નારીધ દીહ, નસાયર રૂપિ મૂં મિહ!
 વરસ વીસનઉ રૂપનિધાન, નારીધ નરનધ દીધું માન. ૩૫
- અધસારીનધ પૂછધ વાત; “કહધનધ તાહારી કેહી જત?”
 “માહારી જાતિ આજધ રજપૂત, હું હિહું છું લક્ષ્મીભૂત.” ૩૬
- શ્રોર તણઉ રૂપ જોધજી, તિ નારીનું મન મોહિજી;
 “જેદનધ કાજિ આવિજી તું! તિ તૂઝ આરતિ ભાજિસિ હું.” ૩૭

૨૯—ધ—‘સોધ’ ને બદલે ‘તેહ.’

૩૧—ક—‘કાંબલી.’ જા—‘કાંબલી.’

૩૩—ખ—ગા—ધ—આ કહીને ઉત્તરાર્થ: “પગ ધોધનધ પાણી પીહ, પુઢાડી પગચાંપન કીહ.”

૩૪—ખ—ગા—“જાઈ મંદિરિ માંડધ પુહતા ચાધ” ને બદલે “મંદિરિ ભિત્તધ સૂતા.”

૩૬—ધ—‘નિસાયરનું રૂપ ગરિ.’ ‘હીહું છું’ ને બદલે ‘હાહું છું.’

૩૭—ધ—‘તિ નારીનું’ ને બદલે ‘રતનમંજરીનું.’

તૂઝનઘ છઠ બહુ ધનઅભિલાખ, આપું તૂઝનઘ ખાંધા લાખ;
 એક વાર મૂઝ સંગતિ કરઉ,” રહી નારી ખોલઉ પાથરિણિ. ૩૮
 વલતુ તસકર એહેવૂં કીહધ, “અરે નારી! અણખોલી રહધ;
 ચોરી તિણુધ પાપિ પરવડે, પરનારીસંગતિ કિમ કડે? ૩૯
 ઇત્રી તણુઉ વિસન જિ કરધ તેહથી કાજ તાહાડે સૂં સરધ?
 વાચાલંગ કરીજધ જોધ, વણસત્રધ વધ કીધણિં સોય. ૪૦
 વિપય તણું સુખ મીઠૂં તોધ, પરમ સુખ નવિ દીસધ કોઈ;
 ધૂતઅમૃત જઉ નિર્ધા વિસિણિં, તવ તુ તેલ કરીજધ કિમૂં?” ૪૧

વારતા

રતનમંજરી વલતુ કહધ:

“ધનજૈવન નધ રાઉલ ગર્વ, એણુધ ત્રિહ જગ મોહિણિં સર્વ.
 એ ત્રિહ ગર્વનું મોડધ માણુ, જગિ જીવિણિં તેહનું પ્રમાણુ. ૪૨
 “માહાડે વચન વસેખધ પાલિ, કામાતુર તૂં માહારઉં ટાલિ.”
 રતનમંજરી ઇમિ ઊચ્ચરધ, “વલીવલી સૂં ડાહાપણુ કરધ? ૪૩
 નારી નરહતણી સુખડી, નવિ મેહેલાયિ પાલવધ પડી.
 વિનતાવેલિ વિપધસુખ જાણિ, રે મૂરખ! તૂં કાંઈ ન જાણિ!” ૪૪
 “જેહનધ માથધ જીવધ ધણી ન સૂણું વાત કાનિ તેહ તણી.
 ધણી જીવતાં એહેવૂં કરધ તે નારી નરગધ સંચરધ.” ૪૫

૩૮—ધ—“તૂઝનઘ છઠ બહુ ધનઅભિલાખ, એક વાર તૂઝ સંગતિ લાખ,
 રહધ નારી ખોલો પાથરધ, એહેવૂં નારી મુખેયધ ઊચરધ.”

૪૧—ધ—ગદ્યવાક્ય ‘ધ’ માનું છે.

૪૨—ધ—‘મોહિણિ’ ને બદલે ‘હરાવું.’

૪૪—ક—‘જાણિ’ ને બદલે ‘માણિ.’

૪૫—ગ—ઉત્તરાધનું ખીલું ચરણુ: “તિ નારી સ્વર્ગિ કયમ કરિ?”
 ધ—‘જીવધ’ ને બદલે ‘હોધ.’ ‘ન સૂણું વાત કાનિ તેહતણી’
 ને બદલે “ન સૂણુધ વાત કોઈ તણી.”

વારતા

રતનમંજરી કહ્યું છબ, “અરે મૂરખ! કીહાંની વારતા કર્યું છિ?”
 “તુમ્હે વાત એ સાચી કહી, એહ જુગતિ માહારય મનિ રહી.
 ધણીવિહુણી હૂં છૂં દાસ, તિ નારી તૂં મા મૂકિ નિરાસ. ૪૬
 માહારય માયય નથી ધણી તુ ચિંતા કરિનય અમતણી.
 મૂઝાં માંટી મઘ ઢાંકી ધરિજાં, તૂઝનય તુ મઘ બાંહય ધરિજાં. ૪૭
 ન માનય તુ આવી જોય,” કંઠિ અંગૂઠી દીધજાં સોય.
 નિદ્ર નિદ્રઈ ડોકરની મિલી, ઢોલ તલય લેય નાખિજાં વલી. ૪૮
 તવ ચોરય તિહાં કીધજાં કર્મ, ચઊરાસી આસનનૂં મર્મ.
 રહિજાં જલીય જોયય રાય, સતી તણુહી દીઠૂં જીપાય. ૪૯
 કર્મ કરીનય જીઠિયાં જોય, હીરામાણિકમોતી દેય.
 જિહાં આવિજાં તિહાં જાય ચોર, તવ નારી ઇમ બોલિજાં દોર. ૫૦
 “અજી તૂં નવિ જાણુય ખુદિ, બાર જીવાડી કરિ તૂં સુદિ.
 કહ્યનય ભૂઘ બાત્ર નીસરય? કવણુ અજય જિ તૂઝનય ધરય? ૫૧
 નારીય જીવાડિજાં બાર, તવ તસકર કીધજાં નીસાર.
 રાજી નવિ સાંખય અવિચાર, ખડગ તણુહી કીધજાં પ્રહાર. ૫૨
 તિ તસકર કીધજાં બિ ભાગ, રાજવિક્રમ પોખિજાં રાગ.
 ધાહિ સહયત ચોર ગલગલિજાં, કરી કાજ રા પાછહી વલિજાં. ૫૩
 નારીય સખદ સાંભલિજાં જિસય, વેગય બાહારિ આવી તસય.
 આંગણિયકુ કાપડી ગયજાં, એહ નિશ્ચય તિણુય મારિજાં. ૫૪

૪૬—ધ—‘યુગતિ.’ ક—‘ધણીવિહુણી હૂં છૂં દાસ, તેહ નારીસૂં કરું પ્રદાસ!’

૪૭—ધ—ઉત્તરાર્થ બીજું ચરણુ: ‘તુ મઘ તૂંહય આદર કરો.’

૪૮—ધ—ઉત્તરાર્થ: “કંઠય કંઠ ડોકરાના મિલી, ખાંટતલિ લેય નાંખો વલી.”

૪૯—ક—ધ—‘મર્મ’ ને જલ્લે ‘માંડો સર્મ.’ ઉત્તરાર્થ બીજું ચરણુ:

‘સતી તણુ જોયુ તિણુ ધાય.’

૫૧—ધ—ઉત્તરાર્થ પ્રથમ ચરણુ: “કહિનય ચોર નાસય નીસરય.”

૫૨—ધ—ઉત્તરાર્થ તુ પ્રથમ ચરણુ: “રાજ તવ જાણો ચોરનીસાર.”

- જેહ કારણિ મારિજિં ભરતાર તેહ પુરુષનહિ હૂજિં સંહાર.
 ગિજિં જ્ઞર નહિ ગિજિં ભરતાર, વિમાસીનહિ કરિજિં વિચાર. ૫૫
- તવ નારીનહિ કીધજિં જીપાય, મૂચ્યા પુરુષનહિ કીધજિં ધાય;
 જૂજૂચ્યા મૂકી પાડી પોક, તવ તિહાં સંવિ મિલયા દોક. ૫૬
- રોતાંરડતાં થયજિં પ્રભાત, નગરી માંહનહિ હૂધ વાત.
 ચોરનહિ ધનશ્રેષ્ઠી મારિજિં, સેહનહિ તસકર નિસ્તારિજિં. ૫૭
- સત કરવાનહિ બધી તામ, લેવા લાગી હરિનૂં નામ.
 મામખાપ કુટંબ આવિજિં, બેટી રૂચૂં લાવ આવિજિં. ૫૮
- વિક્રમનહિ તાંહાં પુહુતી વાત, ધનશ્રેષ્ઠીનહિ હૂજિં ધાત.
 ધનશ્રેષ્ઠીનહિ ચોરનહિ હણિજિં, વસતુ ચોર તિણનહિ નિસ્તારિજિં. ૫૯

અહિપદ

- ધણી જીવતાં હૂતી સતી, પગધોઆણુ જેહનહિ આપતી.
 જેહ નારી વંધ્યા હોમતી તિ નિશ્ચય છોર પામતી. ૬૦
- તિ નારી સહિ ગર્વ ન કરનહિ, મુખિ મધુરાં વચન જીવ્યરનહિ.
 તેહના ચરણતણૂં જિ વારિ? સુતકારણિ લી છન નારી. ૬૧

૫૬—ખ-ગ-‘જૂજૂચ્યા’ ને બદલે ‘જમણ.’ ધ-‘ધાય’ મેલીને, ‘તવ તિહાં’ ને બદલે ‘ક’ માં ‘કીનહ.’

૫૭—ધ-ઉત્તરાધનૂં’ બીજું ચરણ: “તિ ચોર ધનનહિ પાડિજિં.”

૫૮—ખ-‘હરિ’ ને બદલે ‘અરિહંત’ પાઠાંતર ‘ક’ માં છે. ‘ગ’ માં ‘હરિનૂં’ પાઠાંતર છે. ધ ‘રામનૂં.’

૫૯—ખ-ગ-આ કડી પછી

વારતા

પ્રધાનપુરુષ રાજા વિક્રમાદિત્યનિ આગણિ સતીની ખ્યાતિ જોલિ છિ:—
 ધ-‘હણિજિં’ ને બદલે ‘મારિજિં’ ઉત્તરાધનૂં’ બીજું ચરણ: ‘વસતનહિ તસકર પાડિજિં.’

૬૦—ખ-ધ-‘વંધ્યા’ ને રથજે ‘વાંઝણી.’ ‘પામતી’ ને બદલે ‘જણતી.’

૬૧—ખ-ગ-‘સુત કારણિ’ ને બદલે ‘છોર કાણિ.’

- શૃંગારમુંદિરી બોલી તિહાં, “ચરણોદિક આણાવઉ ધર્યાં.”
રાણીનઘ ઉતકંઠા થઇ, રાય આણાવિજિં વહિલા થઇ. ૬૨
- તવ રાજ બોલિજિં વિક્રમ, “સતીતણુઉ મઠ જાણિજિં” કમ.
તિ સતીનઘ પૂછિસિ વાત, તાં લગઇ રખિ કરતી ધાત. ૬૩
- રાઈતણા જણુ પુહુતા જાય, તાંહાં લગી રખિ સતી થાય.
આવઇ છઇ અવયંતીધણી, સતી તણુઉ સત જોવા ભણી. ૬૪
- સતી આવી સિપ્રાતીર, તેતલઇ પુહુતું વિક્રમવીર;
સર્વ દોષ જોઇ છઇ રહિજિં, રાઈ સતીનઘ એહેવું કહિજિં: ૬૫
- “નારી પુરુષની સેવા કરઇ, પતિવ્રતા ધરમઇ પરિવરઇ;
નર મારી ચોરસું રમઇ, ઈણિ પિરઇ રચણી નીગમઇ. ૬૬
- જિ આડો કરઇ ઉપાય તિ ભૂંડી સતી સું થાઇ?
સિઉં ચરપટ માંડિજિં અપાર, રચણી તણાં કરમ સંભાર. ૬૭
- વલતી સતી તિ બોલઇ ઈસું, “રાજ! તું નવિ જાણુઇ કિસિઉં?
મઠ જાણિજિં વિક્રમ મુજાણુ, જોઇછ છઇ તું ગાઠો અજાણુ. ૬૮
- તું સરખઉ નહિ મૂરખ કોઇ, નારીચરિત ન દીઠું તોય.
સાંભલિ રે માલવના ધણી! એ નારી ન કાહિઇ આપણી. ૬૯
- પરણિજિં ગાંજણી છૂકરી, તિણુઇ મેહેલિજિં સેવક કરી.”
કીહઇ સતી: “સાંભલઉ નરસ! બીલીઇ બોલવિજિં મહેસ. ૭૦
- જિ કહીઇ દમની માય તિણુઇ પાડિજિં મોટઉ જીપાય.
મૂઝ પાઠવિજિં એહેવું ગણી, ચરિત્ર નારીનાં જોવા ભણી. ૭૧
- તજ આંધવ નારી પરિભવિજિં, પરિભવ ચક્રી નારી ચૂકવિજિં.
હમઆ સુદ્ધ જોઇ વિક્રમ! નારી તણુઉ મ સોધસિ મમ. ૭૨

૬૫—ગ—‘સિપ્રા.’

૬૬—ધ—‘નર-મારી’ ને બદલે ‘મારી નાદ.’

૬૭—ધ—‘ચોરસું’ ને બદલે ‘રંડી.’

૬૮—ગ—‘ગાઠો’ ને બદલે ‘અતિ.’

૬૯—ગ—‘ન દીઠું’ ને બદલે ‘ન હોઇ.’

૭૨—ખ—‘મમ’ ને બદલે ‘કમ.’

- ગુરુ, ગાઈ, નીર નંદ નાર, વસુધા, કંચન એહ વિચાર;
એહ તણી જિ નિંદા કરેછ તિ નર નિશ્ચય સુખ પરિહરેછ. ૭૩
- જહિ હ્રદ હ્રદિ વિસેષેષ, તુમ્હનંદ કહું છું એ ઉપદેસ;
કોચીકંદોઈણિધિરિ જાંઘ, નારીચરિત જાણેસિ જાપાય.” ૭૪
- સ્નાન કરી સૂરિજ વીનવા, દાન દેષ જાચિક રીઝવા.
અગ્નિમઝારિ પછી જાલિકા, લોક પાઠી સુધિ તાલિકા. ૭૫
- રાહચણું રવિ થાઇ જ્યમ, રાજ મનમાંહછ હૃદી ત્યમ.
મોટહ મર્મ પ્રકાસિ લોઘ, કુતંગીહ આલસૂં ન હોઘ. ૭૬
- તિણિ રાતંદ આલિજીં જૂપ, તીરથવાસીનું કીધું રૂપ.
જૂજી પંથી હામઘઠામિ કોચીકંદોયણીવિસરામ. ૭૭
- એક પુરુષ જોલિજીં તામ, “કંદોયણિસિહિં કહું કામ?”
તવ તિ પંથી જોલેછ અસૂં: “તેહનંદ ધરિ વારહ રહ્ય વસૂં.” ૭૮
- તેહનંદ ધરિ જીં જીં ખડકી સાત, તેહ તણી અમ્લભ વાત.”
“રે પંથી! તું મૂરિખ અપાર, તિહાં તાહારહિ નહિ પધસાર. ૭૯
- કોચી જાણુછ સર્વ વિધાન, કોચી જીં ગાઠી મુજાણુ.
કોચી દીઠછ દુઃખ વામીઅ, પ્રાપતિ હ્રદ તહિ પામીઅ. ૮૦
- કોચી સિદ્ધિમૂરતિ કહ્યવાય, તિણિ છિ સેવક હરાવા રાય.
જિ જેહવી ઈછાઈ પરિવરંદ, કોચી કાજ તેહનું સિદ્ધ કરંદ. ૮૧
- કોચીકંદોઈણિ જીં સત્યવતી, તેહનંદ જીં દેવતા પરતખિ.
ઈહાં જોલિજીં તિ તિહાં સાંભલંદ, હ્રદયા તણી વાત સવિ કલંદ. ૮૨
- જહિ ચિંતામણિ અહુઅટઈ, જિમણુછ હાથિ જિ સિરી ઘટંદ.
સિરીનંદ મુખિ અજીં ગણેસ, તિણિ વાટઈં કર પરવેસ.” ૮૩
- અહંદનાણી લેંદ આલિજીં, કંદોયણિનંદ મંદિરિ ગયજીં.
રાય જીં રહિજીં તિણુછ મર્મ, કોચીજીં જાણિજીં એ વિક્રમ. ૮૪

૭૫—૭૫—‘સ્નાન’ ને બદલે ‘ધ્યાન.’

૭૬—૭૬—‘અપાર’ ને બદલે ‘ગુમાર.’

- કોચી આવી વિક્રમતીર: “લલક પધારિયા સાહસધીર!”
- રાજા શેષ અઠસારું હાય, બિગટણાનું કરક ઊપાય. ૮૫
- આણા મુગરેલયાંપેલ, સાતપાંચ પુહુતી ગુણુવેલિં.
- છપલ છોકરી મરદન કરક, મુખિ મીઠાં વચણ બચરક. ૮૬
- મર્જન સારી પહુરિયાં વસ્ત્ર, ફલપાન ખાક થયા સ્વસ્થ.
- આવિગિં વેગિ કંદોઈણિ કંઈક, કરો જૂહાર રાય તસ તણુક. ૮૭
- રાજા મનિ વિભાસક ધમ, “કંદોઈણિનક નમીક કિમ ?
- નીચ જાતિનક કરક જૂહાર, ઉત્તમનક નહિ એ આચાર. ૮૮
- દેવદમનિની કીલીક માર્ક, તેહનક એ લાગક છિ માર્ક.
- સગપણુક પાહું વિવિહાર, વડસાસનક કરક જૂહાર. ૮૯
- ગરજક ગાંધી સાસુ કરી, એહેવી તિ સાસુ નીસરી.
- વાત તણુક લહીક વિચાર, જક એહનક કીજક જૂહાર.” ૯૦
- વિક્રમરાક નામગિં સીસ, સાસુક દીધી આસીસ.
- ચાઉરિ મારી અઠઠિગિં રાય, ભોજનનક તવ કરક ઊપાય. ૯૧
- “જક રાજા! ભુજન કરક, જક કાંઈ મનમાંકક ધરક.”
- વલતુ રાજા બોલક ધમ, “રાત્રક ભોજન મૂઝનક નીમ. ૯૨
- રાત્રક ભુજન જિ નર કરક મહાપાતિક તિ કહીક સહી.
- જતીસન્યાસીનક એ વિચાર, ગૃહીનક પાપતણુક નહિ પાર. ૯૩
- જે નર રાત્રક ખાક અન્ન આંખિવિહુણુક તેહ અસત્ર.
- દીઠુંસુણીગિંજાણિગિં હોક રાત્રિં ભુજન તિ ન કરક કોઈ. ૯૪
- જિણુક કાજિ આવા છું અમ્હે કુતિગ એક દેખાઉક તુમ્હે.”
- કંદોઈણિ તવ બોલી ધસિઉં, “કહુ રાય! તિ કુતિગ કિમ્ ?” ૯૫

૯૨—ગ-ધ-‘મૂઝનક નીમ’ ને બદલે ‘કીજક કિમ ?’

૯૩—ગ-‘ગૃહી’ ને બદલે ‘ગૃહિસ્ત.’

૯૪—ગ-“તેહ અસત્ર” ને બદલે ‘નથી કાન.’

૯૫—અ-ધ-ગણખંડ આ પ્રતોભાનો છે.

વાર્તા

રાજાશ્રીવિક્રમાદિત્ય કીહિ છિ: “કોચીકંદોયણી! નારીચરિત્ર દેખાડિ.” વલતૂ કોચી કીહિ છિ: “રાજાવિક્રમાદિત્ય! જિણિ સ્ત્રીધ તૂં આંહાં મોકલૂં છિ તિ માહારી ચેલી લાગિ. તૂં ભલિ આવૂં. નારીચરિત્ર તમ્હનિ દેખાડીસ. માહારૂં વચન નહિ લોપિ તુ સધલૂં ભાવારથ દેખાડીસિ.”

ચઉપધ

“અસ્ત્રીચરિત્ર તુમ્હે જોઈસિહ, ઈણિ મજૂસધ પઠસિહ”
 રાજા મજૂસમાંહિ ધાલિજાં, બુદ્ધિસાગરમિહિતો તવ આવિજાં. ૯૬
 એક લક્ષ આણી મેહેલિજાં, બુદ્ધિસાગરમિહિતુ તહ ભેટિજાં.
 “મૂઝનધ આરતિ છધ અતિધણી, શૃંગારસુંદરીરાણી તણી.” ૯૭
 એહેવી વાત કરધ પરધાન, રાજાવિક્રમ દીધ છધ કાન.
 મજૂસધ મંત્રી બધસારિજાં, કામિકદંડ તિ હાથિ દીજાં. ૯૮

વારતા

કોચીકંદોયણી કીહિ: “બુદ્ધિસાગરમિહિતા! ઈણિ મજૂસિ ત્રિણિ વાર દંડનૂં પ્રહાર કરુ. જિ સ્થાનક ચિતવિ છિ તિણિ સ્થાનક જાયસિ.” બુદ્ધિસાગરિ ત્રણ વાર પ્રહાર કીધૂં. મજૂસ ઉતપતી. શૃંગાર-સુંદરી પાસિ ગધ.
 રાણીનધ મિલિજાં પરધાન, મંત્રીસ્વરનધ દીધ બહ માન.
 “મનવાંછિત મધ પામિજાં આજ, આધૂં હવધ વિસરી કાજ.” ૯૯

૯૬—ધ—‘મજૂસધ’ ને બદલે ‘જો ઈણિ પેટીમધ.’

૯૮—ખ—ગ—‘કામિકદંડ’ ને બદલે ‘કામદંડ.’

૯૯—ખ—‘મિલિજાં’ ને બદલે ‘મેટા.’ ‘બહ’ ને બદલે ‘અતિ.’
 ‘પામિજાં’ ને બદલે ‘લાધૂં.’

કરક ગે.હિ દુસ્તક મન મદક, સદિ વાત વિક્રમ સાંભલક.

મનૂસક ગેવાનું મન, રાક દીકું સવલું કર્મ.

૧૦૦

પરવાનક રાણી ભેગની, રાયની નનસા એહેવી હની:

“એ મિદ્દનક હું મારકું આન, તકે માહાકું સદિ વિદુસસિ કાન.” ૧૦૧

રાતિ પાછીથી ધડી છક આરિ, તીસરિવાનક કરક વિચાર.

વેલ: રાયની આન્યા તણી, હવક ચિંતા થક અતિવણી.

૧૦૨

વસતી ઈમ બોલક સસિમુખી, “હકયાધકી વીસારક રખિ

દવક વાત કદીક સું ધણી? હું ઘસીઅ હું તુમક તણી.”

૧૦૩

વારતા

વધતુ કુદ્ધિસાગરમિહિતો ઈમ કીલિ છિ:

શ્લોક

ગર્વી કલાડપિ ગગને ચ મેઘા, લક્ષાંતરે ભાનુગતે ચ પદ્મમ્ ।

ત્રિલક્ષ સોમઃ કુમુદોત્પલાનિ ચો यस્ય દૃષ્ટો ન કદાપિ દૂરે ॥

૧૦૪

વારતા

કુદ્ધિસાગરમિહિતો મનૂસ ઉપરિ ખિસીનિ દંડના પ્રહાર ત્રિણિ

કીધા. મનૂસિ કોચીનિ ધિરિ ગદ. દંડ કંદોયણીનિ આપું. પ્રધાન

આપણિ રથાનકિ ગ્યું.

ચરિત્ર

મનૂસ બિઘાડી કાલિજિં રાય, દીલજિં નિજ ધરિ તણુકે બિપાય.

કોચી રાગ્ગનક કહક હવક: “ નારી નરનક ઈમ પરભવક. ૧૦૫

૧૦૨—ગ—‘ છક આરિ ’ ને બદલે ‘ ખિચાર. ’

૧૦૪—ખ—ગ—ધ—ભષ્ટ શ્લોક પછીનો ગણખંડ આ પ્રતોભાનો છે.

૧૦૫—ખ—ગ—કડીનો ઉત્તરાર્ધ: ‘ કીલિ કોચી: “ વિક્રમરાજ । હરિ મારી નરનિ ઈમ પ્રભવી. ’

ચરિત્ર

આલ, ગાલ નહ વરસાકાલ, નારીચરિત્ર નહ રાયતાં આલ,
થોડાકહુક અણુધ ભેદ, તિ ધરિ નીર ભરધ સહધદેવ. ૧૦૬

વારતા

“કોચીકંદોયણી રાનશ્રીવિક્રમાદિત્યનિ પ્રીછિવિ છિ: “રાન!
તિ તાહારી નારી ઊપરિ કાંધ કભાવ ન કરવો.”
દેવચરિત્ર અછધ વિહિવાર, અસ્ત્રીચરિત્ર ન લાભધ પાર.
ગંગાસાગર લહીધ માગ, નારીસાગર તણુકિ નહિ તાગ. ૧૦૭

આ પછી નીચેનો ગદ્યખંડ છે:—

વારતા

કોચીકંદોયણી રાનવિક્રમાદિત્ય આગલિ આડકથા કીહિ છિ નિ:
વિક્રમાદિત્ય સાંભલિ. નારદરયેશ્વરિ દ્રુપદિનિ એહેવું પૂછ્: “દ્રુપદી ! તાહારિ
પાંચ ભરથાર છિ. હજી કાંધ વ્યકલ્પ ઊપનિ?” વક્ષતુ દ્રુપદી કિહિવો
હત્તર આપિ છિ ?

શ્લોક

સુરૂપં પુરુષં હમ્ના પિતરં વ્રાતરં સુતમ્ ।
મનશ્ચલતિ નારીણાં સતી સતી હિ નારદ ! ॥

વારતા

વક્ત્રી નારદ દ્રુપદિનિ પૂછિ છિ: “પુરુષ નારીનિ વાહાલો હૂધ કિ
અસખામણો હૂધ ?”

શ્લોક

ન કિશ્ચિદુલ્લેખં સ્ત્રીણાં દ્વેષ્યો બાપિ ન પ્રિયો નરઃ
ગયાં સ્ત્રીણાં મધપે ચ યાજ્ઞનીયં ન વાનરે ॥

વારતા

નારદજ્ઞપિ પૂછિ છિ: “દ્રૌપદી ! તિ પુરુષ કો સખિ કિહિવી રીતિ
વાહાલો હૂધ ?”

રાજા ! તું છઠ ગુણુલંકાર, તાહારા તેજ તણુઉ નહિ પાર.
મૂઝ મંદિરિ આવહિ વિક્રમ ! મૂરતિવંતુ જાણિ ધર્મ !” ૧૦૮
ઠોચીય રાજા મોકલાવિજાં, કામિકદંડ હાથિ આપિજાં;
એ દંડનઉ મહધમા ઇસિઉ, વાંછિત કામસિદ્ધિ પામસિજાં. ૧૦૯

શ્લોક

વર્ષાં કરોત્યકાલાં વૈ જીવનાનંદહેતુકામ્ ।
તેન નારદ ! નારીणां भर्ता भक्तेषु वल्लभः ॥

વારતા

વલી દ્રૌપદીનિ પૂછિ છિ: “ દ્રૌપદી ! સ્ત્રી સદાઇ અસતી કિ સતી ?”

શ્લોક

रहो नास्ति, क्षणो नास्ति, नास्ति प्रार्थयिता नरः ।
तेन नारद ! नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥

કાવ્ય

अश्वप्लुतं माधवगर्जितं च स्त्रीणां चरित्रं भवितव्यतां च ।
अवर्षणं चाप्यतिवर्षणं च देवो न जानाति, कुतो मनुष्यः ? ॥

વારતા

રાજાવિક્રમાદિત્ય ! ઈંદ્રિયાનૂં સ્વરૂપ સાંભલિ.

અઉપધ

- ઇંદ્રરાય ઈંદ્રિયા ભોગવી, ગૌતમનિ મનિ ચિંતા હવી.
ઋપિ આવી ભત્તર પૂછિજાં, માંનર કરિ કાહાદિજાં.

વારતા

રાજાવિક્રમાદિત્ય ! સહિદેએસીના વચન સાંભલિ.

૧૦૮—ધ—“ રાજા તું છઠ ગુણુગણીર, તું છિ સાહસિક નિ સધીર.”

આ પછી નીચેની કહી છે:—

“ મૂઝ મંદિર મોકલો જેહ, મૂઝ તિ લીલા ગધ છિ તેહ.

દુમિહ રાજા ! સાહસવંત, હવઇ એ વાતનૂં મેકેલીઅ અંત ”

૧૦૯—ખ—ગ—કહીતું છેલ્લું ચરણુ: “ મનિ કામનાસિદ્ધિ પામસિ.”

મરમલેદ રાધ સવિ લહિણિં, દંડ લેધ મંદિરિ આવિણિં.

વચન તણુકિ પાલખ વિહિવાર, જઠ સાસુનધ કરધ જૂહાર. ૧૧૦

તવ સાસુઈ દીધી આસીસ: “ ચિરંજીવી તૂં અવધંતીઈસ!

તુમ્હે વચન પાલી આવિણિં, દંડ લેધ મૂઝ આગલિ મેહેલિણિં. ૧૧૧

વચન તણું પાલો વિહિવાર વિક્રમાદિત્યરાજવી અપાર.”

તવ બોલિ માલવનરેસ: “ પાંચમું દઉ મૂઝનિ આદેસ.” ૧૧૨

૧૧૧—ખ-ગ-આ કડીનો પૂર્વાર્થ ‘ક’ માં નથી તે આમાંથી પૂરો પાડયો છે.

૧૧૨—ઘ-આ કડી ‘ઘ’ પ્રતમાંથી લીધી છે.

ખ-ગ-આરંભ નીચેના ગદ્યખંડથી થાય છે:—

વારતા

રાજાશ્રીવિક્રમાદિત્ય દેવદમનીનિ કીહિ છિ: “ પાંચમું આદેસ મૂઝનિ કહેો. તહારા વચનથી પાણી આવું.” “ હો રાજાવિક્રમાદિત્ય ! પાંચમું આદેસ મૂઝનિ કહું.”

આદેશ પાંચમે

ચઉપધ

- “વિસ્વરૂપ તાહરઉ પરોહત, તિ તેહીનઘ આપઉ દત્ત.
સાંભલિ તૂં માલવનરેસ ! એ પાંચમઉ કહું આદેસ.” ૧
- સૂણી વાત રાન્ન આવિગિં, વેગઘ પરોહત બોલાવિગિં.
વિસ્વરૂપ આવઘ તિણિ વાર: “મૂઝનઘ ઈછા દાનહ સાર. ૨
અરવ, ગજ, રથ, મહુઈસી, ગાઈ, પટહલાં વલી આપઘ રાઈ.
મંદિર, સોવનથાલ, કચોલ, આપઘ ગામ તાંહાં રંગરોલ. ૩
પાંચસઘ પાંચસઘ સઘલાં ઠામ, રાન્ન ‘સ્વસ્તિ’ ભણાવઘ તામ.
“કૃપા કરીનઘ લીઉ એ દાન, હું આપું છું તુલસીપાન.” ૪

ખ-ગ-આરંભ નીચેના ગદ્યખંડથી થાય છે:—

વારતા

રાન્ન શ્રીવિક્રમાદિત્ય દેવદમનીનિ કીહિ છિ: “પાંચમું આદેસ મુહુનિ કહો. તમહારા વચનથી પાલી આવું.” “હો રાન્ન વિક્રમાદિત્ય ! પાંચમું આદેસ વૃઝનિ કહું.”

૧—ખ-કડીતું છેલ્લું ચરણુ: “વૃઝ પાંચમું એ આદેસ.” ધ-‘વિશ્વસેન.’ ‘પ્રોહિત.’

૨—ખ-કડીતું છેલ્લું ચરણુ: “રાઈ આદર કરા અપાર.” ધ-‘વાત’ને બદલે ‘વચન.’ આ પછી નીચે મુજબ કડી છે:—

“આસનબિસન દીધું માન, દૂધિ કરિ પળાલા પાદ.
અતિ દીધું રાન્ન સનિમાન મુનિહાથિ દેવા દાન.”

૩—ધ-પૂર્વાધ પીળું ચરણુ: “હીરચીર ઘણું આપિ રાય.”

૪—ગ-‘લીઉ’ ને બદલે ‘ઝાણુ.’ ‘તુલસીપાન’ ને બદલે ‘દેશકપાન.’ ધ-‘પાંચ પાંચસઘ.’

“રાજ તણુકિ પ્રતિગ્રહ કરઇ તિ આહ્વાણ નરગઇ સંચરઇ.
 રાજ દાન જેહ આપસઇ વરસ કોડિદસ જિમપુરિ વાસસઇ. ૫
 તરૂં ગાલી વર પીજી, રાયપ્રાતગ્રહ નવિ લીજી.
 સ્થાનમાંસ વાવરિછિં ભલૂં, પિણુ રાજદાન એહવૂં દોહિલૂં. ૬

શ્લોક

દશશુનાસમશ્ચક્રી, દશચક્રીસમો ધ્વજી ।
 દશ ધ્વજિસમા વેશ્યા, દશવેશ્યાસમો નૃપઃ ” ૭

અઉપધ

રાજવિક્રમ એહવૂં કીહઇ: “માહારઇ હુદઇ મનોરથ રિહઇ.”
 રાજ અતિધણુ કરઇ જીપાય, “એ ભાર મઇ ન લેવાય.” ૮

૫—૪—રાજવિક્રમાદિત્ય કીહિ છિ:

વારતા

“વિસ્વરૂપ પરહોત! સાંભલિ: હું દુલ્હનુગનું રાજ છું. વૃન્દિ દુલ્હનુગનાં
 દાન આપેસ. તેહે દુલ્હનુગનાં દાન કેહેવાં બોલાં છિ?”

શ્લોક

અઘ્વણં કૃતયુગે દાનં, ત્રેતાયાં અર્ધમાગતઃ ।
 દ્વાપરે જાતં તદ્દાનં, સેવાદાનં ચ કલિયુગે ॥

ધ-હત્તરાધી બીજી અરણ: “સો વરસઇ કોટિ નરગિ વાસસઇ.”

૬—૪—‘વાવરિછિં’ ને બદલે ‘કે વખ.’ ધ-તરૂં ને ‘હથીર’ એમ
 બન્ને પાઠ છે. પૂર્વાધીનું બીજી અરણ: “વર હુદાહલ વિખ
 ખાઈછિ.” ‘વાવરિછિં’ ને બદલે ‘લખઇ.’ ‘ભલૂં’ ને બદલે ‘તેતલૂં’

૭—૫—૪-હપરતા શ્લોક પછી નીચેનો બ્રહ્મસંસ્કૃત શ્લોક છે:—

“રાજઃ પ્રતિગ્રહો ધોરો, મધ્વપિ વિષોપમઃ ।
 પુત્રમાંસં ચરં મર્શ્યં, નઃનુ રાજપ્રતિગ્રહઃ ” ॥

તવ હાથી આલિંગિ' પરોહત, રાગ્ન આપિ તિ ન લીધું દત્ત.
 વિસ્વરૂપ ધરિ ગયઈં આપણુઠ. રાગ્નવિક્રમ એહવું લણુઠ: ૯
 “આલણુ દીસઈ એ સદાચાર, એહનઈ હઈઈ પુણ્ય અપાર.”
 વિમાસઈ રાગ્નવિક્રમ: “એહના ધરનું જોઈં મર્મ.” ૧૦
 રૂપ પરાવૃત કીધું રાઈ, ધરનઈ મર્મ જોવાનઈ જાઈ.
 સાહામા ચુકન મિલા ઈ લહા, જઈ આલણુનઈ દેહરઈ રહા. ૧૧
 તેહેના ધર સાદમઈ પ્રાસાદ, જોવાવિંગિ' તિ મૂળીઈ સાદ.
 ધરમાંદિથી કન્યા નીકલી, સરસી દામી જઈ અનિલલી. ૧૨

ચારતા

તિ કન્યા આલણુની પૂજા કરવા આવી. પૂજા કરિ છિ. અદષ્ટ
 વિક્રમ રહો જુઈ છિ.

ચરિત્ર

ફૂલ, પાન, ફોફલ, સોંદર, ચંદન, કર્તૂરી, કપૂર,
 નાલિકેર, વનફલ, નહિ મણા, રાતઈ દીવા દીસઈ ઘણા. ૧૩

૯—ખ-ધ-‘આપનાં’ ને બદલે ‘તણું.’ આ પછી નીચેની કહી છે:—

“એક વિદ્યા નિ ખીલ્લું દાન, એહનિ જોઈઈ અતિ દિધું માન.

માનસાન ન લાગિ તોય, બાંધી કીધું કાઠો કસું હોય?”

૧૦—ધ-‘અપાર’ ને બદલે ‘વિચાર.’

૧૧—ખ-ગ-દત્તાર્થનાં ચરણુ બિચટાંચૂટાં છે. ધ-‘પરાવર્ત.’

૧૨—ખ-ગ-કીનું જેલું ચરણુ: “સરસી બિ દાસી દીસિં વડી.” આ
 પછીનું ગદ્ય પણ ખ-ગ-માંનું છે; ‘ક’ માં તે નથી. ધ-કી
 નથી, તેમ ગદ્યભાગ પણ નથી.

૧૩—ખ-ગ-‘ચંદન, કર્તૂરી, કપૂર’ ને બદલે ‘નાલિકેર, વનફલ, ખલ્દર.’
 ‘નાલિકેર, વનફલ નહિ મણા, રાતઈ દીવા દીસઈ ઘણા’ ને બદલે
 ‘નવનીવેદ નહિ મણા, ધૂતના દીવા કીધા ઘણા.’

“અરે દાસી! તું અરહી આવિ, જમ જમતૂનમ તેડી લાવિ.
તૂઝનમ ગોમતિ તેડમ સહી, વાટમ વહમલી જાન્યે વહી.”

૧૪

વારતા

ગોમતિ દાસીનમ પ્રતમ ઈમ કહમ છમ: “અરે દાસી!
વહમલી થદનમ જા. જમતૂનમ તેડી આવિ. જમતૂનમ કાનાસોરી
ઈમ કાહિજે, “તૂનિ ગોમતિ તેડિ છિ. પણિ જે રખિ કોઈ
સાંભલિ. આ નગરમાંહિ વક્રમાદિત્યસરિખા ધૂતારા ઘણા પુરુષ અવંતી-
માંહિ ફરિ છિ.”

૧૫

અઉપમ

ગોમતિ તિહાં બોલી અસુ, રાયતણમ મનિ આવિહાં હસુ:
“નિસ્વારથ બોલમ કુભાવિ નારી કેરું જાતિસ્વભાવ.” ૧૬
વાટમ સાહામું જમતૂ મિલી, “તૂઝ કારણિ હું આવી વહી.”
બિહ બહમનરી હૂહાં સંયોગ, સરિસિઉ પૂજન કેરું ભોગ. ૧૭
ખંડખંડની માંડી વાત, કોઈ વિખાણમ કહમની તાતિ (?)
નારી કેરું અતિઘણ રૂપ જોઈનમ વ્યામોહિહાં ભૂપ. ૧૮
અંચલચતુર ઘણું અપાર, મંત્રયંત્ર ન લાલમ પાર.
તિ કન્યા અંતમ તિ કરમ, ત્રિહૂ ભવનમાંહિ પરિવરમ. ૧૯

૧૪—ખ—‘અરહી’ ને બદલે ‘ઓરી.’ ધ—‘જમ’ ને બદલે ‘ખાઈ!’

૧૫—ખ-ગ-ધ—‘ઘણા પુરુષ’ ને બદલે ‘ધૂતારા.’ ગણવિભાગ ત્રણે
પ્રતોમાં છે.

૧૭—ખ—‘તાતિ’ ને બદલે ‘તાત્ય.’ ગ—‘તાત.’

૧૮—ખ—‘વ્યામોહિહાં’ ને બદલે ‘મનિ મૂહો.’ ગ-ઉત્તરાર્ધનું બીજું
અરણ: “જોઈનમ તાંહાં મોહો ભૂપ.”

૧૯—ખ-ગ—‘લાલમ પાર’ ને બદલે ‘લીહિ વિવિહાર.’ ‘માંહિ’ ને બદલે
‘મારગિ.’ ગ—‘ચતુર ઘણું’ ને બદલે ‘ચતુરપણું.’

કેહ્ય ગોમતિ: “જવૂં પાતાલિ, ગિહ્ જણી બી તતકાલિ. શંગારમંજરી સહી પરણીય, જઈય તહિ રૂંડાં ભાવીય.” ૨૦

વારતા

જઈયુ ગોમતિપ્રતય કેહ્ય જઈ: “ગોમતિ: એક કુતિગ સાંભલિ. આપણી સહીઅર પરણીય જઈ તેહનહિ વર અપાર કરૂં જઈ. કીહિયૂં છિ?” ૨૧

ચરિત્ર

“વંક નાસિકા, ચક્ષુ ચીપડી, દીર્ઘ દંત, મુખિ જાયા પડી; દેહ કાલહિ, પેટ દુદ્ધહિ, વસી તિ મૂરિય સાંભલિજી.” ૨૨

વારતા

ગોમતિ જઈયુનય કીહિ જઈ:-

ચરિત્ર

“બાહારિ રાતિ ગઈ કેતલી? નાવઈ હરિયાલી હિરણ્ણી. સમદ સેઈ સિદ્ધિવાડિ ગઈ તિણિ કારણિ ધણી વાર થઈ.” ૨૩

વારતા

જઈયુ ગોમતિપ્રતિ કીહિ જઈ:-

ચરિત્ર

“ગિહ્ જણીયુ જઈ જિ ભાર જોઈય કો બિપાડણ્ણાર.” તવ દાસી ચરિત્રુટય પુહુતી, ભારવદાનય બોલાવતી. ૨૪

૨૦—ખ—ગ—ધ—કડીયું પ્રથમ ચરણ: ‘કીહિ ગોમતિ જવૂં પાતાલિ.’ ‘જઈ’ ને બદલે ‘સહી.’ આ પછી નીચેની કડી છે:-

“આપણુનિ છિ તાંડાં તુહુતરે, તિ વચન કિમ કિનિ પરૂ? બાહારિ રાતિ ગઈ અતિધણી, તવિ આવી સહીઅર આપણી.”

૨૧—ખ—‘કરૂં’ ને બદલે ‘બૂંડો.’ ધ—ગણવિભાગ ‘ધ’ માં પણ છે.

૨૨—ખ—‘નાહઈ’ ને બદલે ‘નહિ આવી.’ કડીનો ઉત્તરાર્થ: બિપદાર લઈ સાંતરી થઈ, ન આવી તો સિદ્ધિવાડિ ગઈ. ગ—ઉત્તરાર્થ ‘ખ’ મુજબ છે. પૂર્વાર્થ બિલગસૂલકી નીચે મુજબ છે:-

“નાવઈ, હરિયાલી હરણ્ણાલી, બાહારિ રાતિ ગઈ કેતલી?”

૨૪—ખ—‘જિ ભરિ’ ને બદલે ‘બિપદાર.’

તવ રાજા વિમાસન હર્યં, “ભારવાહક એહના થઈ.”
 રાય જોવાનું કૃતિગ કર્ય, સી પિર્ય પઠ્યાલય પરિવર્ય. ૨૫
 આડઉ વહીનય રાજા ગયજી, સાદ સાંભલી ખૂંખારિજી.
 “ભારવાહક કે અજ્ઞ ઈહાં?” રાજા ચાલી આવિજીં તિહાં. ૨૬
 રૂપ પરાવૃત કીધૂં સોઈ, વિક્રમનય નવિ જાણુય કાઈ.
 દાસી લેય ગય ગોમતિ કન્યક, સરવ ભાર આપિજીં એહનય. ૨૭

ચરિત્ર

ખિદ્દ બહદુરિ આગલિ યાઈ, પૂઠિ થકુ માદુકુ જાઈ.
 પવનવેગિ ચાલ્યા સુખાણુ, જાઈ પુહુતાં ગાંધરવી મસાણુ. ૨૮
 બઈકી જખિતણુ દેહરય, ખિદ્દ સખી વિમાસણુ કરય:
 “અરે માદુકા! તૂં ઈહાં રિહ્યા,” જઈતૂં ગોમતિ એહવૂં કીહ્યા.” ૨૯
 “એણુ યાનિકિ ન રહું અમ્હે, કાંહાં પાછલિ મેહેલી જાઉ તમ્હે?
 ભૂતપ્રેત મૂઝનય વિલગસય તિ પાતિગ તલનય લાગસય. ૩૦
 ભલાં જાણી મધ લીધજીં ભાર, તુમ્હે માંડિજીં હવય એ વિચાર.
 જોલાવિજીં વલી હું તા જોલેસિ, બઈસારિજીં બઈસી રહેસિ.” ૩૧

૨૭—ખ—ગ—ધ—આ પછી નીચેનો ગદ્યખંડ છે:—

વારતા

ગોમતી પૂઠિ: “અરે ભારવાહક! તાહારું નામ કીહિ.” ‘માહારું
 નામ માંદિકુ.’ ‘ભલું રે માંદિકુ! આણિ વેલા માહારિ કાનિ આવુ. વલતુ
 માંદિકુ કીહિ છિ: “તલો પગ માહારિ કાનિ ભલાં આવાં. કાંઈ એહવૂં
 ભારજીપડામણી આપસ્યો. ‘માંદિકા! સાચું કીહિ છિ. એ ગાંઠરૂં માથિ
 ચઢાવિ પૂઠિ આવિસ તો કાંઈએક સુખકી તુનિદ આપસું.” માંદિકાની
 માથિ ગાંઠરૂં ચઢાવું.

૨૯—ખ—ગ—‘જખિ’ ને બદલે ‘જકા.’

૩૦—ગ—‘વિલગસય’ ને બદલે ‘આયસય.’

વારતા

ગોમતિ જઈતૂનિ ઈમ કીલિ છિ:-

“આપણુ પઈઆલિં પુહુચીય, સરિસિઉ માંદુ સું કીજીય ?
કાલઉ, કુચિત્ર નય ખીહામણઉ, દીનરૂપ અનય દિયામણઉ.” ૩૨

વારતા

જઈતૂ ગોમતીનિ કીલિ છિ:-

ચઉપઈ

“અસરિખઉ માંદુકુ લલઉ, વિત્તય વારિ તિ સોલિલઉ;
એહવઉ એ મંગાચિ જીજીય, ચાંગણચોદા સાચય લાજીય.” ૩૩

દયા કરીનય લીધજિં સાચિ, આપિજિં ભાર માંદુકાસાચિ.
અરહીપરહી બિહિ બહિનર ઈમ કરય, બિહુ બહુનરિનય જોતી દરય. ૩૪

રમયભમય ગાંધ્રવિ મસાણુ, તિ થાનિકનું એહ પ્રમાણુ.
ભૈરવજૂત બુંબારવ કરય, વ્યંતરપ્રેત અતિ દુઃખ વિસ્તરય. ૩૫

સિદ્ધવડિ જઈ તિ પુહુચંતી, તિ બહિનર દીદી હીંચંતી.
સિદ્ધવડાલનય બાંધા નાગ, હીંચય, હસય, આલવય રાગ. ૩૬

તિ બિહુ હેદી જીતરી, “કાંઈ તુમહે વણી સેવા કરી ?”
“અમહે આવઉત વહયલાં અપાર, તુમહે કારણિ અભ લાગી વાર.” ૩૭

ગોમતિ જઈતૂનય પૂછે તાંસાં: “દંડ બિહુ આણા તિ કિહાં ?”
ગોમતિ જઈતૂ પૂછય, “સૂણિ સખી! અગહે જાણિજિં વીસારાં રખિ.” ૩૮

૩૨—ગ-પછીનું ગણવાક્ય ‘ગ’ માંનું છે.

૩૫—ગ-ઉત્તરાર્ધ: “ભૈરવજૂત કરય બુંબારા, વ્યંતરપ્રેત પારિ કદુઆ.”
ધ—‘ગાંધ્રવી’ ને બદલે ‘ક’ ‘ધ’ માં ‘ગયદમક’ છે.

૩૬—ખ-‘આલવય’ ને બદલે ‘આલપિ.’

૩૮—ગ-‘હરણાદા.’

- હરીઆલી હરણિકા ઈમ કહ્યું: “બાઈ! દંડ કિમ રહ્યું ?
 હિંડોલિ જિ બાંધા સાપ તિ તુ દંડતણુકિ પરતાપ.” ૩૯
- કરમ વાત તિ બઈની નારી, એક જીવ, આતમા ચ્યારિ.
 એકએકની આરતિ કરમ, કવિનરપતિ ઈણિ પિરિ જિયરમ. ૪૦
- નારી મુખિ સારિઆ તંબોલ, માંહોમાંહિ કરમ રંગરોલ.
 ચિહ્ન જણુનકિ આપમ ભાર: “જાહે માંદુકકિ! લાગિ વાર.” ૪૧
- “મધ એવડકિ ન ચાલમ ભાર,” કરમ માંદુક નાનાકાર;
 “અવસર દેખી કાકદમ ચડિજિ, તૂઝનમ હવમ મનાવકિ પડિજિ.” ૪૨
- “કાંધએક વલી અદિકૂં આપમૂં, તૂઝનમ રૂં મનાવસિજિ;
 આરતિ પડીઆં કહું છકિ ઈમ, સુદ્ર તણી દક્ષણુ હૂં જિમ.” ૪૩

૩૯—ખ-ગ-આ કડી પછી નીચે મુજબ ગણપદાત્મક ખંડો છે:—

વારતા

સિદ્ધવડનું મંડાણ કેહેવું છિ ?

ચઉપધ

“પંચસહસ્ર ઘટ ખટ કોટિ, સિદ્ધિવડસાખા પાંચ સિ ભોટિ.

જીપ્પનકોટિ ચામંડા વસિ, કૂપસિ ભૂતપ્રેત વસંતિ.

સિદ્ધવડસાખા ચોસિદિ, તિહાં બિડી ભોગણી ચોસડી.

બાવન ગુજલ છિ વિસાલ, તાંહાં બિડા બાવન જેત્રપાલ.”

૪૦—ખ-ગ-પૂર્વાધ: “તાંહાં બિડી એકડી નારી, એક જીવનિ કાયા ચ્યારિ.”

‘આરતિ’ ને રથાને ‘ચિંતા.’ ધ-‘કરમ’ ને બદલે ‘લાદમ.’

‘જિયરમ’ ને બદલે ‘કહમ.’

૪૧—ખ-ગ-‘સારિઆ’ ને બદલે ‘પૂરા.’

૪૨—ખ-ગ-આ પછી નીચેની કડી છે:—

“માંહોમાંહિ સઘલી હસો, કાંધ અદકેકું સૂં આપસો?

કોખર ગાલ મારતાં રહો, જીપડામણીનું સાચું કોહો.” ધ-કંદલ.

૪૩—ખ-ગ-કડીના પૂર્વાધનું પહેલું ચરણ: “ચ્યારિ વરત ગરથ આપમું.”

- પહોંલી ગાઈ પછપ વાછરડી, તિ આપતાં ચિંતા પડિ;
તેર દુગાણીનહિ નહિ ફેર, જોતાંજોતાં દમડા તેર.” ૪૪
- જેતલપ માંદુકુ બોલિજાં અસુ, ચિહ્ન નારીનપ આવિજાં હસુ.
ભારવાહક પણિ તિહાં પરિવરિજાં, તૂં તુ સહી કણુપ છેતરિજાં. ૪૫
- તિહાં માંદુકુ મનાવી લીજાં, ભાર લેપ સાથપ આવિજાં.
તિમિરમોહન વલી લીધૂં દંડ, તવ ચાલી ચ્યારપ પરચંડ. ૪૬
- હરસિદ્ધિમાંહપ પુહુતાં જમ, જપ માતાનપ કરપ પ્રણામ.
પૂજઅરચા સાગી કરી, લેપ મૂરતિ આધેરી ધરી. ૪૭
- હરસિદ્ધિતલિ પાતાલહ માગ, ખીજહ કોઈ ન જાણુમ લાગ.
ભારવાહક નપ કન્યા ચ્યાર, વેગપ વિવરિ કરિજાં પમસાર. ૪૮
- તમહરદંડથી તિમિર ભાજંતિ, વિસહરદંડથી વિસ નાસંતિ.
ચાલાં જપ તિ પંચપ જણાં, કાલા સરપ દીસપ અતિવણા, ૪૯
- આગલિ જતાં આવિજાં કૂપ, પાવડીપ ગિસપ પંચ રૂપ.
તેહમાંહિ હેઠાં જીતરિયાં, સંખવાર્તિક પોલપ પરિવરિયાં, ૫૦
- દંડ પ્રભાવપ જીધારી પોલિ, આગલિ ગંગા કરપ કંદોલ.
મહાપૂર ગંગા તાંહાં વિહંતી, તાગમાગ કો નવિ લાલંતી. ૫૧

૪૪—ખ—‘દુગાણીનહ’ ને બદલે ‘દુકાનીહ.’ ઉત્તરાર્થ કડીનું બીજું ચરણ:
“જોતાંજોતાં દમડી તેર.”

૪૫—ખ—કડીનો ઉત્તરાર્થ—“ભારવાહક ધરાવચું ત્યાંહાં, કોણિ એ પ્રીતિ
જિતરે ત્યાંહાં.”

૪૮—ખ—ગ—‘પાતાલહ’ ને બદલે ‘પાતાલનું.’ ધ—‘પાચ્ચાલહ.’

૪૯—ખ—ગ—આ પછીની કડી:—

“પિરિપિરિ તાં વીસહર દીસંતિ, શૂકારી હરડાં ફાટંતિ.

વખહરદંડ તણું પરણામ, નવિ લેદિ કેહે સુવનાણ.”

૫૦—ધ—પૂર્વાર્ધનું બીજું ચરણ: “પાવડીઆ સાપ વઘા રૂપ.” ‘પરવરિયાં’
ને બદલે ‘નીસરા.’

- હરીઆલી હરણિકા ઈમ કહ્યું: “બાઈ! દંડ કિમ રહ્યું ?
હિંડોલિ જિ બાંધા સાપ તિ તુ દંડતણુઉ પરતાપ.” ૩૯
- કર્ય વાત તિ બઈની નારી, એક જીવ, આતમા ચ્યારિ.
એકએકની આરતિ કર્ય, કવિનરપતિ ઈણિ પિરિ જીયર્ય. ૪૦
- નારી મુખિ સારિઆ તંબોલ, માંહોમાંહિ કર્ય રંગેશલ.
ચિહ્ન જણુનઉ આપ્ય ભાર: “જાહ માંદુકઉ! લાગિ વાર.” ૪૧
- “મધ એવડઉ ન ચાલ્ય ભાર,” કર્ય માંદુકુ નાનાકાર;
“અવસર દેખી કાકદ્ય ચડિજિં, તૂઝનય હવ્ય મનાવઉ પડિજિં.” ૪૨
- “કાંઈએક વલી અદિહૂં આપસૂં, તૂઝનય રૂં મનાવસિઉં;
આરતિ પડીઆં કહું છઉ ઈમ, સદ્ર તણી દક્ષણુ હૂં જિમ.” ૪૩

૩૯—ખ-ગ-આ કડી પછી નીચે મુજબ ગદ્યપદ્યાત્મક ખંડો છે:—

વારતા

સિદ્ધવડનૂં મંડાણુ દેહેવૂં છિ ?

ચઉપઈ

“પંચસહસ્ર થટ ખટ કોટિ, સિદ્ધિવડસાખા પાંચ સિ જોરિ.

છપનકોટિ ચામંડા વસિ, કૂપલિ ભૂતપ્રેત વસંતિ.

સિદ્ધવડસાખા ચોસિઠિ, તિહાં બિઠી જોગણી ચોસઠી.

બાવન ગુજલ છિ વિસાલ, તાંહાં બિઠા બાવન ખેત્રપાલ.”

૪૦—ખ-ગ-પૂર્વાર્ધ: “તાંહાં બિઠી એકઠી નારી, એક જીવનિ કાયા ચ્યારિ.”

‘આરતિ’ ને રથાને ‘ચિંતા.’ થ-‘કર્ય’ ને બદલે ‘લાહ્ય.’

‘જીયર્ય’ ને બદલે ‘કહ્યું.’

૪૧—ખ-ગ-‘સારિઆ’ ને બદલે ‘પૂરા.’

૪૨—ખ-ગ-આ પછી નીચેની કડી છે:—

“માંહોમાંહિ સઘલી હસો, કાંઈ અદકેરૂં રૂં આપસો?

દોગટ ગાલ મારતાં રહો, જીપડામણીનૂં સાચૂં કોહો.” થ-કંદલ.

૪૩—ખ-ગ-કડીના પૂર્વાર્ધનું પહેલું ચરણ: “ચ્યારિ વરત ગરથ આપસું.”

- પહોળી ગાઈ પછપ વાછરી, તિ આપતાં ચિંતા પડિ;
તેર દુગાણીનઉ નહિ ફેર, જોતાંજોતાં દમડા તેર. ૪૪
- જોતલપ માંદુકુ ખોલિજાં અસું, ચિહ્ન નારીનપ આવિજાં હસું.
ભારવાહક પણિ તિહાં પરિવરિજાં, તૂં તુ સહી કણપ છેતરિજાં. ૪૫
- તિહાં માંદુકુ મનાવી લીજાં, ભાર લેપ સાચપ આલિજાં.
તિમિરમોહન વલી લીધૂં દંડ, તવ ચાલી ચ્યારપ પરચંડ. ૪૬
- હરસિદ્ધિમાંહપ પુહુતાં જામ, જપ માતાનપ કરપ પ્રણામ.
પૂજનઅરચા સાગી કરી, લેપ મરુતિ આધેરી ધરી. ૪૭
- હરસિદ્ધિતલિ પાતાલહ માગ, ખીજઉ કોઈ ન જાણુમ લાગ.
ભારવાહક નપ કન્યા ચ્યાર, વેગપ વિવરિ કરિજાં પમસાર. ૪૮
- તમહરદંડથી તિમિર ભાજંતિ, વિસહરદંડથી વિસ નાસંતિ.
ચાલાં જપ તિ પંચપ જણાં, કાલા સરપ દીસપ અતિવણા, ૪૯
- આગલિ જતાં આવિજાં રૂપ, પાવડીધ બિસપ પંચ રૂપ.
તેહમાંહિ હેઠાં જોતરિયાં, સંખવાર્તિક પોલપ પરિવરિયાં, ૫૦
- દંડ પ્રભાવપ જિવાડી પોલિ, આગલિ ગંગા કરપ કંદલોલ.
મહાપૂર ગંગા તાંહાં વિહંતી, તાગમાગ કો નવિ લાલંતી. ૫૧

૪૪—ખ—‘દુગાણીનઉ’ ને બદલે ‘દુઝાનીક.’ કિત્તરાર્થ કડીતું ખીલું ચરણુ:
“જોતાંજોતાં દમડી તેર.”

૪૫—ખ—કડીનો કિત્તરાર્થ—“ભારવાહક ઘટાવચ્ચું ત્યાંહાં, કોણિ એ કીર્તિ
છિતરે ત્યાંહાં.”

૪૮—ખ—ગ—‘પાતાલહ’ ને બદલે ‘પાતાલનું.’ ધ—‘પાન્યાલહ.’

૪૯—ખ—ગ—આ પછીની કડી:—

“પિરિપિરિ તાં વીસહર દીસંતિ, સૂઝારી હછીં કાટંતિ.

વખહરદંડ તણું પરણામ, નવિ ભેદિ કેહે સુવનાણું.”

૫૦—ધ—પૂર્વાર્ધનું ખીલું ચરણુ: “પાવડીઆ સાપ વઘા રૂપ.” ‘પરવરિયાં’
ને બદલે ‘નીસરા.’

ચઉપધ્ય

ચઉદ જોઆણુ ચંદનનું વન, નિરંતર તાંહાં બિહિકી ચંદન.
 તિ ચંદન વસીહર વાસઘ વસંત, પરિમલ પામઘ મન ઉલ્લસંત.પર
 ચ્યારઘ તિ વનમાંહઘ સાંચરી, અમીઅ સરોવરિ જઘ ઊતરિ.
 ખાર જોઆણુ સરોવરવિસ્તાર, કદલીવન ન લાલઘ પાર. ૫૩
 વિચિમાંહિ મહેસતણુઉ પ્રાસાદ, વાજઘ ઘંટા પિરિપિરિ નાદ.
 ચઉમુખી ચઉરાસી દેહરી, સોવન્નિ શિખરિ ધળ ફરિહરિ. ૫૪
 “અરે માંદુકુ! તું ઈહાં રિહઘ,” ચ્યારિ સહિયર ઈણિ પિરિ કીહઘ.
 દંડ બિહૂ નઘ વસ્ત્રસુંગાર, અહો મેહેલાં છઘ તૂઝ આધાર. ૫૫

પર—ક—‘આંગણિ.’ ખ—ગ—આ પછી નીચેનો ગદ્યખંડ છે:—

વારતા

ધવલા પદાસનું ઘોસો અર્ક કાહાડીનિ પાવડી ઘડાવિ છિ. તિ પાવડી
 તાંહાં કાહાડી છિ. તિ પાવડી ઉપર માંદુકનો ભાર મૂકો. તિ પાવડી ઊપરિ
 બિસીનિ એકએકનિ વ્યક્તીનિ બિઠાં. જમણુ માંદિક બાહિ વ્યક્તગાદું છિ. પાવડી-
 નિ પ્રસાવિ કરિ પાંચિ જણાં પેલે કાંઠિ ઊતરાં. ઘ—આ ગદ્યનો ચોરોક ભાગ છે.

પર—ખ—‘જોઆણુ’ ને બદલે ‘જોજન.’ ગ—‘વાસઘ વસઘ’ ને બદલે ‘વિટંતી.’
 “પરિમલિ.” ‘અંગપાપ નાહાસંત’ ઘ—‘ગ’ જેવોજ પાઠ છે.

પૃ૩—ગ—‘ઊતરિ’ ને બદલે ‘નીસરિ.’

ગ—‘ચઉમુખી’ ને બદલે ‘ચાકેર.’ ઘ—“વાજઘ ઘંટા પિરિપિરિ નાદ”
 ને બદલે “વાજઘ ઘંટા તણુદ નાદ.” “ચઉમુખી” ને બદલે ‘ચઉસઠિ’.

પૃ૪—ખ—આ પછી નીચેની કડી છે:—

“ભંચા તરુઅરિ પાત્ર સોહંત, પુણ્યપ્રભાવિ સદા ફલંત.

અનેક પક્ષી ગેલ કરંત, રાજહંસ બિઠા દિસંત.”

પૃ૫—ખ—ગ—‘આધારિ’ ને બદલે ‘સાર.’ ઘ—‘વસ્ત્રસુંગાર’ ને બદલે ‘વસ્ત્ર
 ઉદાર.’ ‘આધારિ’ ને બદલે ‘તાહારી માટ.’

આ પછી નીચેની કડી છે:—

“અંગતણાં વસ્ત્ર મેહેલીઆં, અવરિ વસ્ત્ર કાહારી પિહિરિઆં.”

‘પૂજ્યઅરચા લીહિ કરિ, સિવપૂજ કરવા સાંચરી.”

ઘ—ખ—‘વાળો પાઠ છે પણ ‘સાંચરી’ ને બદલે ‘નીસરી’ છે.

- નાગકન્યા તિહાં પાણી ભર્ય, રહિજિં માંદુકે જૂથા કર્ય,
એહ પુરૂષનં રૂપ અપારિ, જોઈનય હસી સવિ નારી. ૫૬
- રાજા ફેરી બઠિજિં રૂપ, તેહ નારી કહ્ય, “કોએકે ભૂપ!”
રાજા દેખી મરુછાગતિ હૂય, નારી વિરહવ્યાકુલી થય. ૫૭
- રાઈ મનિ વિમાસૂં ઇસિઈ, “નસવારથ બઠસીજે કિસિઈ?”
નગરમાંહિ જય પુહુચીય, આહારતણી ચિંતા કીજીય.” ૫૮
- રાઈ સમરિજિં આગીઝિવિતાલ, આવિજિં વીર વેગય તતકાલ.
દંડવત્ર મૂંપાં તેહ હાથિ, સામીસેવક આલા સાથિ. ૫૯
- નગરમાંહિ બઢીય પુહુચતિ, સવિ લોક એહવૂં બોલંતિ:
“વર ભૂંડહિ, કન્યા રૂપી,” ઠામિઠામિ અતિચિંતા પરી. ૬૦
- વર તજું વર પૂછય રાય, વરનય મંદિરિ પુહુતુ જાય.
વર બઠિજિ દીકિં એકલહિ, આગીઆહાથિ લેય મોકલિજિ. ૬૧
- આગીઈ લેય મેહલિજિં તિહાં નગરલોક નવિ જાણુય જિહાં.
રાયવચનિ રાખિજિ છવતૂં, નહિતરિ લેય નિસ્તારિજિં હવતૂં. ૬૨
- વર થઈનય બઠિજિં રાય, સવિ લોક અસંભમ થાઈ:
પરમેસવરની ઇચ્છા હવી, વર ફેરી કાયા ફેરવી. ૬૩
- માયબાપનાં જાણુય નામ, સાંત્યાંડાલાં જાણુય તામ.
સગાંસણીજનં સહિ જિલખય, તિ સવિ આગીઆતણુહિ પસાઈ. ૬૪

૫૭—૬—“નારી વિરહવ્યાકુલ તાં થય.”

૫૮—ખ—આ પછી નીચેની કી છે:—

“કવિ રસ આપિ આલોચી, ગીતકાવ્ય હોઈ રસમેલ્ય.

નારીભોગ ગીત જઅંત, સુવતિરસ ક્રુધા લાગંત.”

૬૩—ક—‘અસંભમ’ ને બદલે ‘અચંભા.’

૬૪—ખ—૬૪ તથા ૬૫ મી કડી જલદાસજી છે. ‘સાંત્યાંડાલાં’ ને બદલે
‘સાતારાહા.’ ‘પસાઈ’ ને બદલે ‘પખઈ.’

- જિ દેખ્ય તિ કીહયઃ “વર ભલહિ, દીસંતહ ઇંદ્ર સાચલહિ” !
 કન્યાનું ભાયગ બગિચાં, વરનંદ અજ્ઞતું રૂપ આવિજાં.” ૬૫
- અંગિ ચક્ષુ સંભર્જન હોય, પંચામ્રતિ નીપની સોઈ.
 આરોગી વર જીદિયા જિમય, પિરિપિરિ સુગંધ લગાડિયાં તિમય. ૬૬
- સાસરપક્ષિ જોવા આવિજાં, વરનું રૂપ અતિ હૃદય ભાવિજાં.
 વરનંદ પોતય પુણ્ય અપાર, મયણતણહિ દીસય અવતાર. ૬૭
- પિરિપિરિનાં દીઠાં પકવાન, આગીય રાઘવનંદ કીધી સાન.
 “તુહારય વચનિ પરિવરં, કહુ તુ સવલું લક્ષણુ કરં.” ૬૮
- વચન તુહારં હૂય હેવ, સાંચરતાં નવિ લાગત ખેવ.”
 કહય રાજા: “વરવા સાંચરં, પાછલિ સવલું કરજે પહરં.” ૬૯
- ગોધૂલિકની વેલા થાય, વરનંદ તોરણિ લેય જાય.
 વર પૂંઠય સવિ સાંચરિજાં, પાછલિ આગીય પૂરં કરિજા. ૭૦
- પિરિપિરિનાં રૂપાં પકવાન, સાલિદાલિ ધૂત જીહાં ધાન.
 દહીં, હૂય, ધૂત, સાકર સાર, આગીય સવિ કરિજાં આહાર. ૭૧

- ૬૫—ગ—‘ભાયગ’ ને બદલે ‘કરમ.’ ‘અજ્ઞતું’ ને બદલે ‘સકલ.’ ધ—
 ‘અજ્ઞતું’ ને બદલે ‘સકલ.’
- ૬૬—ગ—ધ—“અન્નપાન આરોગી જિમય.” ‘પિરિપિરિ’ ને બદલે ‘ફૂલ.’
 આ પછી નીચેની કડી છે:—
 “ભાવનચંદન કેરી ઘોલ, ઝાઝી નાગરવેલ તંબોલ.
- વસી વસ્ત્ર પિહિરં વાદીવં (?) રહિ વિલોહિ નાર સુચંગ.”
- ૬૭—ખ—ગ—ધ—કડીનો ઉત્તરાર્થ: “વરનિ પુહુતિ પૂરણ તપ, મરતિવંતું
 થયું કંદર્પ.” આ પછી નીચેની ખ—ગ માં કડી છે:—
 “જિ જોઈનિ તિ સ્થાનકિ ગયાં, હૃદિમાંહિ રહીઆયત થયાં,
 કન્યાકેરું કિદસુ રૂપ, વર જણિ ત્રિભુવનભૂપ !”
- ૬૮—ધ—“સવિ લઈતય આહાર કરં.”
- ૬૯—ધ—‘વરવા’ ને બદલે ‘પરણવા.’
- ૭૧—ગ—ધ—‘રૂપાં’ ને બદલે ‘દીઠાં.’
 ધ—“પિરિપિરિનાં દીઠાં પકવાન,” દ્વયદહીં ધૂત સાકરપાન;
 આગીય સવિ કરો જપહાર, જનીવાસા તણહિ જપચાર.”

હુષ્ઠ થયજીં પારવતીપુત્ર, પાન આરોગી આલિજીં તત્ર.
 વરરાજા જવ તોરણિ ગયજીં, પૂંઠધ વીર પુહુતુ થયજીં. ૭૨
 વર પૂંખી કીધજીં આચાર, લેધ પુહુતૂં માહિર મઝાર.
 વરકન્યા કરમેલઉ મલિજીં, તવ તિહાં ધાઉ નીસાણિ પલિજીં. ૭૩

વારતા

હવધ માહિરામાંહધ શૃંગારસુંદરીનધ સંદેસઉ આપિજીં જિ અત્ય-
 લોકની ચ્યાર સખી જેહુ વિહિવાધ આવી હતી તિ અત્રતસરોવરનિ
 પાલિ ખાંદિ છિ. તેહની સાથધ એક ભારવાહક દૂતૂં તેનિ વસ્ત્ર,
 આભરણ, દંડ, ઊપહાર સવિ આપાં નિ મહેસની પૂજા કરવા ગઈ.
 તેહેનું નામ માંદુકુ તિ ભાર લેધ ગયજીં. તિ માટધ અલ્લે નાગાં-
 પૂગાડાં નગરમાંહિ કિમ આવૂં? શૃંગારસુંદરી ઘણું જિઆટ કરિ
 છિ તિ કરણિ સર્વ વર ખઈઉ સાંભલધ છધ. તિણધ તિ વસ્ત્ર-
 આભરણ મોકલાં છધ.

અઉપધ

વસ્ત્રઆભરણ પહધરિયાં લેધ, નગરીમાંહિ પુહુતાં તેય.
 શૃંગારસુંદરી પરણી સૂણી, તિ ચ્યારધ જાધ જક્ષ ભણી. ૭૪
 સર્વતોભદ્ર જક્ષનૂં નામ, તેહનધ જર્મનધ કરધ પ્રણામ.
 “પાંચ સખી વર એકજ કહિજીં, તેણીધ તાં એકજ લહિજીં.” ૭૫
 જક્ષદેવ બોલિજીં તિણિ વારિ: “તુલ પાંચધનધ તિ ભરતાર.
 રખિ હવિ વિલંબ કરઉ, તુમહે જર્મનધ તેહનધ વરઉ. ૭૬

૭૩—ગ—‘તિ અત્રતસરવરની.....છિ’ આ તથા ખીજે ગદ્યભાગ ‘ગ’ માં
 પણ છે. ધ—‘નીસાણુધાઉ.’

૭૪ -ગ—‘શૃંગારમંજરી’ પાઠ પણ કેટલીક પ્રતોમાં છે.

૭૫—ધ—‘એકજ લહિજીં’ ને બદલે ‘એકલું રહિજીં’.

૭૬—ધ—‘તિ’ ને બદલે ‘એક.’

એકજ વર તુલ્લનઠ પરિણુસઠ, તલ્લો માનિજિં તિ એ માગસઠ.”
 “વર આંખિ અલ્લે દીદજિં નહિ, સી પિરિ કહુ માનૂં?” કીહિ. ૭૭
 “વર આગલિ તુલ્લે માનજ્યો, આપી રૂઝૂં મનાવજ્યો.
 એ વર છઠ ગાઠઉ સુખણુ, માન્યાનૂં કહઠસઠ અહઠનાણુ.” ૭૮
 ચઠરીમાંહિ વર પુહુતૂં જિસઠ, તિ ચ્યારઠ તિહાં આવી તિસઠ.
 વર દીદજિં રાજવિક્રમ, પાંચઠ કેરૂં જાગિજિં કર્મ. ૭૯
 વરમાલા પહઠરાવિજિં રાય, પાંચ સખી વર એકજ થાય.
 તિહાં વરઠ માનિજિં માગિજિં, તવ નારીઠ દેણૂં કીજિં. ૮૦
 પાંચઠ કન્યા પરણી રાઈ, હઠથા માંહિ નવિ હરિસ સમાઈ.
 પરણીપાંતી જીદિયાં જામ, કુલદેવ્યાનઠ કરઠ પ્રણામ. ૮૧

વારતા

કન્યા ચ્યારિ નિ પાંચમૂં વર જિસી વાત કરી છિ:-

ચઠિપઠ

કહઠ જઠનૂં: “તૂં સાંભલિ લોઠ, એ માંદુકુ તિ વિક્રમ હોઠ.”
 ગોમતિમનિ વિસંભલિ થયજિં, “ઠહાંનૂં વર કેથલિ ગયજિં?” ૮૨
 શૃંગારસુંદરી જોલિ તસે: “મર્મ એક પૂછૂં છૂં અલ્લે.
 અલ્લો વર મૂરિખ સાંભલિજિં, આલાવલિ રૂઝૂં કિહાંથી મલિજિં?” ૮૩
 કરમ તણી ઈજા ધર્મ હૂઠ, વરની કાયા પાલટી થઠ.
 પાંચ જણીનઠ પોતઠ પુણ્ય, તુ ઈ વર મલૂં રતન. ૮૪

૭૭-ધ-“તલ્લો માગસ્યો તિ માનસઠ”

૭૮-ગ-“આપી” ને બદલે ‘માની.’ ધ-“વર માગઠ તો સહી માનજ્યો.”

૭૯-ધ-“પુહુતૂં” ને બદલે ‘આવો.’ “ચ્યાર આવી પોહોતઠ તિસઠ”

૮૦-ગ-“એકજ” ને બદલે ‘તૂકજ.’ ઉત્તરાર્થ: “જિવારે દેવૂં માગિજિં,

તિવારે નાર માનૂં માગિજિં.” ધ-“પાંચ સખીનૂં વર વૃંદિલ થાય.”

૮૧-ખ-ગ-પછીનું ગદ્યવાક્ય આ પ્રતોતું છે. ધ-“જામ” ને બદલે ‘તામ.’

૮૨-ધ-“વિસંભલિ” ને બદલે ‘અચંબો.’

૮૪-ક-“જેહવલિ લોઠલિ હૂઠ” મત. ગ-“જણીનઠ” ને બદલે ‘તણૂં.’

તિ પાંચમ વિમાસમ લોમ, ઈ રાજ વિક્રમ હોમ.

એહ વાત નવિ દીસમ કહી, તેહ વરનું નામજ નહિ.

૮૫

વારતા

નગરૂ ગોમતિપ્રતિ કીહિ છિ:-

ચઉપમ

“એ માંદુક રાજવિક્રમ, માનિછાં માગિછાં યોજજાં મમં.

લઘુલાઘવીવિદ્યાનું જાણુ, તિ આગલિ કિમ કરમ પરણુ?” ૮૬

પરણીનમ હજીં પરભાત, આગીઆ સરસી કીધી વાત:

“તેહ વરનમ આણી આલીમ, આપણુ ધ્યાંદાયા ચાલીમ.” ૮૭

ક્ષણુ એક માંદમ વર આણિજી, તેહેનમ દ્વારાંતરિ મેહેલિજીં.

વર મેહેલી મંદિરિ પુલ્કચીં, તવ આવી રાજ વીનવિજીં. ૮૮

વારતા

નગરમાંહિ વાત હમ જિ: મલગઉ વર કન્યાનમ ન પરણિજીં
કોએક બીજઉ વર પરણી જમ છમ. વસતુ રાજ કલમ “એ વાત
કિમ હમ? પારકું કિમ વરમ?” રાજ વરનિ પૂછી છિ: “તુનિ
કોણુકોણુ લમ ગ્યું હતું? અનિ કુણિ લમ આવ્યું?” “મુન્હિ
લમ જનાર નિ મિલનાર કો દીક નથી મન્હિ સ્વપ્નાંતરનું મેલ
હવું. જાણિ અંતરિક્ષ મારગિ ગિડો જમીં છું. આંહાં આણી મૂકા
પછી જાતરતરુપ થયું.” રાજ ઈમ કીહિવા લાગો જે “વર પરણાથકી

૮૫—ગ—પછીનું ગણવાક્ય આ પ્રતમાંનું છે.

૮૬—ધ—‘પરણુ’ ને બદલે ‘પાણુ’.

૮૭—ક—‘વર’ ને બદલે ‘નર.’

૮૮—ધ—‘ક્ષણુ’ ને બદલે ‘ખિણુ’ આ પછી

ખ—ગ—ધ—ગણનો આરંભ: પિહિલુ વર પરણિતો હતો. તિ આપણિ
ધિરિ આવીઓ. માયબાપ સહુ અસંભમ થયું ઈમ કિહિતાં હતાં
જિ વરની કાયા પલટાણી તિ કાહો, કાં, પલટાણી, કાંહાંથકો આવું?

- “ ધરિ માહરઘ પધારઉ તુલે, પાપરહત નિમ થાઉં અલે.
 અત્યલોકમાંહઘ મોટઉ રાઈ, તાહારી ગતિ નવિ થાઇ.” ૧૦૩
- મયણસંધરાયતણુ ધિરિ ગયા, રાયતણુ મંદિર જોધયાં.
 રાઈ નાટિક મંડાવિયાં, રાયનઘ કૃતિગ દેખાડિયાં. ૧૦૪
- સેન સહધત વિક્રમ પરિવરઘ, દિન તીજઘ આવ્યા સાસરઘ.
 પંચવલૂંદસાઈ કરઘ, આગીજી અણુઅર થઇ પરિવરઘ. ૧૦૫
- સાસસસરજી હરખિત થાઇ, ખાંડ તણી ખલિઇ સહૂકો નાહિ.
 નાહાવાખાવા મોટઉ મર્મ, જમાઈ લાધજી રાજવિક્રમ. ૧૦૬

વારતા

દંડ બંનિ નિ વસ્ત્રઆભરણુ આગીઆપાહઘ અણુવીનઘ કન્યા-
 નઘ પાછાં આપાં. તવ રાજનઘ તિ ચ્યાર કન્યાપ્રતિઘ પૂછિજીઃ
 “ તુલે અલે કાંઈ માંનિઉં હતૂં તિ આપઉ.” તસઘ રાજ પ્રતઘ,
 જઈતૂ, ગોમતિ, હરીઆલી, હરણિકા કહઈતાં હૂઆં: “ અહો પ્રાણુ-
 નાથ! તુલે સર્વ રિદ્ધિના ધણી છઉ. તુલે જિ માગઉતિ આપીધ.”

પછઘ તિ બિ દંડ તમોહરદંડ નિ વિષહરદંડ નિ સર્વમોહન-
 હારવિદ્યા એ ત્રિણિ વસ્ત્ર સ્ત્રીઘ રાજનઘ હાથેસૂં કરી આપાં તિ
 રાજનઘ લીધાં. ૧૦૭

ચઉપધ

તવ દંપતિ પરણી આલિજી, રાજ વહિલાવી આવિજી.
 વહિલાવી સહૂ આવ્યા ધિરિ, રાઈવિક્રમ આધા સંચરઘ. ૧૦૮

૧૦૩—ગ-ઉત્તરાર્ધ બીજી વરણુ: “ તાહારિ ગત કુણિ નવ થાય ”

૧૦૪—ગ-‘ રયણીનાટિક ’ ને બદલે ‘ રયણીઅવસર. ’

૧૦૬—ખ-ગ-‘ ખલિઇ ’ ને બદલે ‘ ખેડ. ’ આ પછીની કડી:—

“ જિના ધિરિ છિ માણિક ધણાં સસીઅર નિ નહિ અગ્રત મણા.
 જથા સંપતિ. પિહિરામણી સંતોષો અવયંતીધણી.”

‘ ગ ’માં ‘ જિના ધરિ ’ ને બદલે ‘ રત્નાગર ’.

૧૦૭—ક-ખ-ગ-‘ ગ ’માં ‘ ચારે કન્યા ’ પછી “ ૧. જિતૂ, ૨. ગોમતિ,
 ૩. હરિયાલી, ૪. હરિણુકા ” એમ છે.

- રાયનંદ સાથં આગીજી સાર, ત્રિભોવનિ લહં પદ્મસારનીસાર.
પાંચં કન્યા નિ વિક્રમવીર આણી મૂકાં સિપ્રાતીર. ૧૦૯
- વિક્રમચરિત્રનંદ જણાવિજિં, રાજવર્ગ સહ બોલાવિજિં.
ઘોડાહાથી સહ સણુગારીં, વડ રાજિતનંદ સાદામા જાઈં. ૧૧૦
- લાલ સરા (?) ચારિ તિહાં લીઆ, ચારિ પાટ સોવનિ ઢાલીઆ;
મેવા, પાન, મુગંધ વિસ્તરિયાં, આકરપાણી સીતલ કરિયાં. ૧૧૧
- ઘોડા, હાથી, પાખર ચડી વાજંદ દમામા દડવડી.
સરણાઈ, નદેરી, બેર, મહંદમા હૂજિં જસિઉ મહી મેર. ૧૧૨
- વિક્રમચરિત્રકુંચર ચાલિજિં, રાઉતણુ યાનિકિ આવિજિં.
પુત્રપિતાનંદ સાંઈ લીજિં, વિક્રમ હંઈં અતિ ગહિગહિજિં. ૧૧૩
- રાજસોકમાંહં પુહુતજિં રાઈ, વહિલાવી સહ યાનિકિ ચાઈ.
વિક્રમનાં સહ સરિયાં કાજ, તિમ મરજે સવલાનાં કાજ. ૧૧૪
- વચન તણુ પાસો વિહિવાર, જંદ સામ્યનંદ કીલ જૂદાર.
તવ સામ્યં દીધી આસીસ: “ચિરંજીવી, અવયંતીંસિ!” ૧૧૫

૧૦૯—ખ-ગ-આ પછી નીચેની કડી છે:—

“આગીઆ તું સમરણઆધાર, રાતદિવસ મૂઝ હેદિ વિચાર.

રાજવિક્રમ જોહૂં બણિ, પુહુચુ વીર! યાનિકિ આપણિ.”

૧૧૧—ગ-“વિસ્તરિયાં” ને બદલે “પચારીઆં”. ઉત્તરાર્થનું બીજું ચરણ:

“ગંગાદેહ ટાહાડાં પરવરીઆં.”

૧૧૨—ખ-ગ-“સરણાઈ” ને બદલે “બણાં.” “ખ”માંનો ઉત્તરાર્થ:

“બણાંનદેરી તડવડિ, પોઠા ઘાઉ નિસાણિ પરિ.”

૧૧૩—ખ-ગ-“ગહિગહિજિં” ને બદલે “હરખિજિં.” ઉત્તરાર્થનું બીજું ચરણ:

વિક્રમ હંઈં અગિરકોઆયત થયું.” આ પછી નીચેની કડી છે:—

“નગરમાંહિ આવિ રાય, નગરનારી સવિ જ્વેવા જાય.

દીસંતો એ સંધ સાચવું, મહીમંડલ એ રાજ ભવું.”

કવિતાવગતા શ્રોતા તામ જિ ડાહ્યા તેહનમ પરણામ.

જહિ જિહ્વાઈ વસમ સરસતી તુ પામમ કવિજન વરમતિ. ૧૨૬.

એ કીહીમ વિક્રમતણુ ચરિત્ર, સાંભલતાં હ્રમ કણુ પવિત્ર.

ભણુમણુમ ભાવમ સાંભલમ તિ નર સકલ મનોરથ ફલમ. ૧૨૭.

સંવત પન્નરસાઠા પવિત્ર વિક્રમચરિત્ર નિપાઞિ પવિત્ર;

કવિનરપતિ એહવૂં કીહીયંતિ: ચહિપઈ પૂરી થાયંતી. ૧૨૮.

સ મા મ

૧૨૬—ગ-ઉત્તરાર્ધનું બીજું ચરણ: “ તુ પામમ અતિજુગતિ.” ખ-આ પછી નીચેની અર્ધી કડી છે:—

“ કવિ નરપતિ એહવૂં કીહીયંતિ ચહિપઈ પૂરી થાયંતી.

૧૨૭—ગ-‘ કણુ ’ ને બદલે “ પંડ. ” ઉત્તરાર્ધ: “ સાંભલતાં ડાહ્યાપણુ આવંત, કવિનરપતિ કર જોડી કહંત.” આ પછી નીચેની અર્ધી કડી છે:—

“ સંવત પન્નરસાઠા પવિત્ર વિક્રમચરિત્ર નિપાઞિ પવિત્ર.”

પ્રતોની પુષ્પિકાઓ

‘ક’ પ્રતની પુષ્પિકા:—

“ ઈતિ શ્રીવિક્રમરાયકથા સંપૂર્ણા. સંવત ૧૬૭૩ વર્ષે દ્વિતીય આસો સુદિ ૧૧ ॥ ૮૦૩ ॥.”

‘ખ’ પ્રતની પુષ્પિકા:—

“ ઈતિ શ્રીવિક્રમાદિત્યપંચદંડછત્ર સંપૂર્ણ, સમાપ્તમ્. શ્રીસ્તુ. સંવત ૧૬૬૫ વર્ષે લિખિતં. શ્રી...શ્રી...નારાયણ...જંબૂસર વાસ્તવ્ય રામજી-કેન લિખિતમ્ શ્રીનારાયણ ત્રિવેણીમાધવ.”

‘ગ’ પ્રતની પુષ્પિકા:—

સંવત ૧૭૧૫ વરષે આખાડ માસે શુકલપક્ષે ૯ ભોમે પંચદંડની વારતા સમાપ્તસ્તુ.”

‘ઘ’ પ્રતની પુષ્પિકા:—

“ ઈતિ શ્રીવિક્રમાદિત્યરાજચરિત્રપંચદંડ સંપૂર્ણમ્. સં. ૧૭૫૭ વર્ષે આસો સુદિ ૬ ને દિને મયગવસાગરલિખિતં, ધીણુદીપત્રામે.

નરપતિકૃત પંચદંડની વાર્તા

સમજૂતી

પ્રથમ આદેશ

મંગલાચરણ

પૃષ્ઠ ૧

‘પંચદંડની વાર્તા’ એ ‘વિક્રમાદિત્ય’નું મહાગિરફ ધારણ કરી અમર થઈ જનાર સંસ્કૃત સાહિત્યના સુવર્ણયુગની પ્રેરક યુગમૂર્તિ ગણાતા, ઘણું કરીને, શુભવંશવિભૂષણ મહાસમ્રાટ ખીલ ચંદ્રશૂપ્ત વિક્રમાદિત્યની લોકપ્રિય લોકકથાનો એક વિભાગ છે. પંચદંડના પ્રભાવથી એ મહાસમ્રાટ ‘વિક્રમાદિત્ય’ અથવા ‘પરાક્રમનો સૂર્ય’ એ ગિરફ કેવી રીતે પામ્યો અને લોકવાર્તાના ઊંઠાઊંઠા હૃદયમાં એના મહાપ્રસંગો કેવી રીતે વિવિધ પ્રકારનાં માન અને સ્થાપી સ્થાન પામ્યાં એ મુખ્યત્વે કરીને આ વાર્તાકાવ્યનું પ્રેરક વસ્તુ છે. અદ્ભુતતા એના સર્વોપરિ રંગો લઈ આ લોકવાર્તામાં યથેચ્છ ખેલે છે. છેવટે પંચદંડનું છત્ર ભવ્ય વિધિવિધાનથી વિક્રમરાજના સિંહાસન ઉપર ચઢાવવામાં આવે છે અને સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળનો વિક્રમભક્ત લોક-સમૂહ એક ઉંચા સૂરથી વિક્રમદેવના નયનચક્રારનો ખસાંડોળાપક હૃદયોપ ગભવી રહે છે.

શબ્દશઃ ‘પંચદંડ’ એટલે ‘પાંચ સેના.’ અતુલ અને અનિત એવી સામ્રાજ્યની આ પાંચ પ્રકારની બલવાન સેનાઓના સાહાય્યથી વિક્રમાદિત્ય પરાક્રમેની પરાક્રાષ્ટાએ પહોંચે છે. સેનાઓના મૂળ અર્થને અદ્ભુતતા એની વિવિધરંગી ભૂલભૂલામણીઓમાં છૂપાવી દે છે અને એ ‘નદ્દ્ય ઈશ્વરમણી લકડી’ બની એક અથવા ખીજી રીતે વિક્રમનાં અસંખ્ય પરાક્રમેનાં યશોગાન ગાવાનું મહારુપક બની રહે છે. આ મહારુપકે લોકહૃદયમાં અને એને રચતી વાર્તાઓમાં સનાતન સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું. આપણા કવિવર્યોએ અત્યાર સુધીમાં આ લોકવાર્તાને ‘વિક્રમકથા,’ ‘વિક્રમદેવચરિત્ર,’ ‘અવંતીઈશ

કથા,' 'વિક્રમચરિત્રચંપઈ—એમ અનેક નામે આલેખી, આપણા સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, જૂની ગુજરાતી અને મધ્યકાલીન ગુજરાતીના સાહિત્યને રસિક અને સમૃદ્ધ કર્યું છે.

નરપતિકવિએ પણ આ વાર્તાકાવ્યના પાંચ ખંડોને 'પંચદંડ'ની સંખ્યાના પ્રમાણમાં પાંચ આદેશોમાં વહેંચી દીધું છે. ક્ષત્રિયધર્મના મૂળ પ્રેરક આદેશ—આજ્ઞાએ—લોકપાલક વિક્રમને સમ્રાટપદ મેળવવાની ઈચ્છા કરી હશે એ વાત તો ચોક્કસ છે. આ લોકવાર્તાના કાવ્યમાં આ આદેશોની આપનારી ઊજ્જયિનીનિવાસિની દેવદમનીધાંચણુ છે. ચમત્કારી દંડોની ચમત્કારી માલીકી ધરાવનાર આ અગમ્ય દેવદમની પોતાના દંડના પ્રભાવે સવારીના માર્ગમાં અલેદ્ય કોટ ઊભો કરી વિક્રમને મહાત કરી વચનથી બાંધી લે છે અને પોતાની પુત્રી દમનીથી આરંભ કરી એક પછી એક દંડ અને રાણી મેળવવાની પરાક્રમપરંપરાએ આદેશો આપી ચઢાવે છે. વિક્રમ એ અને બીજા સર્વ પ્રકારની પ્રાપ્તિ અદ્ભુત વીરતાથી સિદ્ધ કરી પાંચ દંડ છેવટે સાસુને ચરણે ધરે છે અને પોતાના ઐતિહાસિક ન્યાયી સિંહાસન ઉપર એ પાંચ દંડનું દેવદુર્લભ છત્ર ધરાવી ત્રણે લોકનો માનવંતો મહાસમ્રાટ બને છે.

'સમાપ્તિકામો મંગલમાચરેત્'—'અંતસમાપ્તિની કામનાવાળાએ મંગલાચરણ કરવું—એ પ્રણાલિકાને કવિનરપતિ પણ સર્વ રીતે અહીં અનુસરે છે. કાવ્યની ૧ થી ૧૬ કડીઓમાં કાવ્યનું મંગલાચરણ છે. પ્રથમની પાંચ કડીઓદ્વારા કવિ તેના ઇષ્ટદેવ ગણપતિને યાદ કરીને આરાધે છે. બીજા પાંચમાં એ ઇષ્ટદેવી સરસ્વતીને સ્તવે છે. આ પછી પોતાના ગુરુદેવને નમન કરી કવિ કાવ્યની સફળતા માટે વીનતી કરે છે.

૧ લ'બોહર—લાંબા પેટવાળા, ગણપતિ. આર્યોના પૌરાણિક દેવોમાં ગણપતિ એક શિવગણ છે. ગણુદેવતાનો સમૂહ નવની સંખ્યાનો છે: (૧) આદિત્ય, (૨) વિશ્વ અગર વિશ્વદેવ, (૩) વસુ, (૪) તુષિત, (૫) આભારવર, (૬) અનિલ, (૭) મહારાજિકા, (૮) સાધ્યા અને (૯) રુદ્રો. આ ઊતરતી પંક્તિના દેવો તે શિવના ગણુ. તેઓ કૈલાસ ઉપર રહે છે. એમના ઉપર જે અધિકારી તે ગણુપતિ.

ગણુપતિની ઉત્પત્તિકથા એવી છે કે એક સમયે પાર્વતીએ શરીરે તેલ અને સગંધી દ્રવ્ય ચોળીને મેલ કાઢી તેનું એક પતળ બનાવ્યું. તેને હાથોના

જેવી સૂઝ કરી. પછી રમત કરી એ પુતળાને પાણીમાં નાંખ્યું. તેજ ક્ષણે તે પાણીમાંથી એક પુરુષ નીકળ્યો. તેને પાર્વતીએ ‘પુત્ર! અહીં આવ’ કહી હાંક મારી. એ પાર્વતી પાસે ગયો એટલે એમણે એને વિનાયક નામના રુદ્રનું આધિપત્ય આપ્યું. એ હપરથી એનું નામ ગણપતિ પડ્યું.
X X X (મત્યસ્ય, અ. ૧૨૪)—હાહ્યાભાઈ દેરાસરીસંપાદિત પૌરાણિકકથાકોશ. વળી જુઓ

“વિનાયકો વિઘ્નરાજદ્વૈમાતુરગણાધિપાઃ ।

અપ્યેકદંતેહરંવલંબોદરગજાનનાઃ ॥” —અમરકોશ

—આવાંઆવાં ગણપતિનાં વિવિધ નામેદ્વારા કવિ પહેલ પ્રથમ એ વિઘ્નવિનાશક દેવનું રમરણ કરે છે. વળી જુઓ આવાજ પ્રકારના આજ કવિના મંગલચરણ માટે :

“લંબોદર કવિહૃદય રહંતિ, હંસાવાહન મુખ વસંતિ.

અવિ આશ્રવઘ મૂરતિનામ, વિવેકી નર કરઘ પ્રણામ.

કવિ તુ શારદ કરજ પુત્ર જે મુખ જોલિ તે સાચું તત્ર.

હૃદયભાવ સહુ જાણિ સદા કવિમૂર્તિ એ પ્રત્યક્ષ શારદા.

ગાથાગીતકથારસ સોધ, ફહા કવિત હરિયાલી હોધ.

કવિતા કવિત નૂતન કરિ, મુખિ જોડી શારદ ભચરિ.

ગણપતિશારદ કરું પ્રણામ, નંદનત્રીસી કરું વળાણ;

પત્તરસે પસતાસો સાર, તિથિ સાતમ નિ મંગલવાર.”

—ભોગીલાલ સાંટેસરાસંપાદિત : નરપતિ : નંદનત્રીસી :

બુદ્ધિપ્રકાશ : પુસ્તક ઉદ્ધ : અંક ૭—૯: પૃ. ૧૯૪.

સિદ્ધિબુદ્ધિવર—વિશ્વરૂપની જે પુત્રીઓ સિદ્ધિ અને બુદ્ધિના પતિ ગણપતિ, સીઝવિ [સં. સિદ્ધ-મેળવણું]—પૂરા પાડે, બર આણે. સવિ [સં. સર્વ, સચ્ચિ, સચ્ચિ-સત્ત્વ]—અધા. અર્થ—હેતુ, આશયો.

૨ સીંદૂરઘ (સં. સિંદૂરમ)—એ નામના રંગ વડે. અરિચીઘ (સં. અષ્-લેપન કરવું)—અર્થા કરું, લેપન કરું. સેવત્રાંહાર-સેવત્રાં એ ગણપતિનાં પ્રિય ફૂલ છે અને એમનો હાર એમને ગમે છે. જુઓ

“સેવત્રાનિ સોઈ સારી ઘંટા ગ્રાહ્યા પાણ;

મૂપકવાહન ! મક્ષપતા છાં, વેદ ભચરિ વાણ.”

—ભાલણ : બીજું નલાખ્યાન

સુસાવાહન (સં. મૂષકવાહનઃ)—જેનું વાહન જિંદર છે એવા. પુરાણ કથાઓમાં ગણપતિનું વાહન જિંદર મનાય છે. જુઓ

“ગડબડતા ગણેશ ચાલ્યા જિંદરડે અસવાર;
મેર ઉપર સ્વામી કાતિક ચાલ્યા, શંકરના કુમાર.”

—પ્રેમાનંદઃ ઓખાહરણ

મોદિકઆહાર—બ્રાહ્મણની માફક ગણપતિને લાડુનો આહાર પ્રિય હોય છે. આપણાં બાળકોએ આ દેવનો ઉપહાસ કરે છે: ‘ગણપતિદાદા મોરિયા, અર્ધાં લાડુ ચોરિયા!’ ગણપતિના આવાજ વર્ણન માટે જુઓ.

“ચતુર્ભુજ ને ફાંદ મોટી, દીસે કર્મ વિશાળ;

શોભા તેની શી કહું? કંઠે ધુધરમાળ.

પહેલા કરમાં જળકમંડળ, બીજે મોદિકઆહાર;

ત્રીજા કરમાં ફરસી સોહીએ, ચોથે રે જપમાળ.

—પ્રેમાનંદઃ ઓખાહરણ

૩ એકદંત—એક દાંત-દંતુશળ-વાળા ગણપતિ. જુઓ પ્રસિદ્ધ ઉક્તિ.

“સુમુખશ્ચૈકદંતશ્ચ કપિલો ગજકર્ણકઃ ।”

પ્રાસીદ્ધ [સં. પ્ર+અજ્ઞ]-પીરસવાથી. અખદ [સં. અક્ષય]-વણખૂટયો. સરખાવો અખોવન, અખેપાત્ર એ શબ્દો.

૫૪૪ ૨

૪ દ્વંદ્વાલા-મોટી દ્વંડ-ફાંદ-વાળા ગણપતિ. સૂંઢલિ-સૂંઢવાળા. સારથ-સાહાય્ય અર્થે. અવંતીરાય-અવંતીનોરાજા વિક્રમાદિત્ય. અવંતી એ પ્રસિદ્ધ માળવાની રાજધાની હતી. જુઓ

“અવંતી-સેક દેશ, અપર સેક દેશ અને નર્મદાની દક્ષિણે આવેલો દેશવિશેષ. પાંડવોના સમયમાં અહીં વિંદ અને અનુવિંદ નામે બે ભાઈઓ રાજ્ય કરતા હતા. તેમની રાજધાની તે અવંતિકાનગરી. (મહાભારતઃ સભાપર્વઃ અ. ૩૧)

—હાહાભાઈ દેરાસરીસંપાદિત

વળી જુઓ

પૌરાણિક કથાકોશ.

(૧) “અસ્તિ કિલ માલવેષુ સમસ્તવસ્તુસંપૂર્ણા સ્વગુણપરામૃતપુરંદરપુરં
વિભૂતિરુજ્જયિની નામ નગરી” । — વિક્રમચરિત્રમ્

(૨) “વિક્રમાદિત્ય વસિ જિહાં, બિજ્જી અહિકાણુ.”

“બિજ્જીનીયરી અતિરૂપ વસિ જિહાં વિક્રમનર ભૂપ.”

—મધુસૂદન વ્યાસ : હંસાવતીવિક્રમચરિત્રવિવાહ

૫ ગૌરી—પાર્વતી. “પૂર્વે પાર્વતી શ્યામવર્ણ હોવાથી મહાદેવે એમને હસવામાં ‘કાલી’ એવું કહ્યું તે ઉપરથી તેમણે તપ કરીને ગૌરવર્ણ સંપાદન કર્યો ત્યારથી પાર્વતીનું ‘ગૌરી’ નામ પડ્યું.”

—પૌરાણિક કથાકોશ

શંકર—મહાદેવ, શિવ. ‘શિવ’ એવું નામ વેદોમાં જણાવું નથી, પણ વેદોમાં એ દેવને ‘રુદ્ર’ કહ્યો છે. ત્યાં ‘રુદ્ર’ શબ્દ એકવચનમાં તેમ જ બહુવચનમાં વાપર્યો છે. એટલે કે રુદ્ર એક તેમજ એકથી વધારે મનાતા હશે. મહાન દેવ શિવ એ ભાવનામાંથી ઉદ્ભવ્યા છે,

X X X X

કાળે કરીને વેદમાંના રુદ્રદેવે મહાન અને શક્તિમાન શિવનું રૂપ કયું છે અને એને ત્રિમૂર્તિમાં પદ પ્રાપ્ત થયું છે. આખરે એ સંહાર કરનાર દેવ મનાઈ એની શક્તિઓ ઘણી વિસ્તૃત બની ગઈ છે. સંહાર પછી સર્જન હોય છે એટલે શિવ શંકરરૂપે પાછું પુનઃ સર્જન પણ કરે છે. આ પ્રમાણે શિવ સંહારક અને સરજનહાર દેવ—ઈશ્વર-કહેવાવા માંડયા અને એને મહાદેવ—સૌથી શ્રેષ્ઠ દેવ—એ ઉપાધિ પ્રાપ્ત થઈ.

X X X X

શિવનું ત્રીજું સ્વરૂપ મહાયોગી તરીકે છે. યોગીરૂપે સદા ધ્યાનમગ્ન રહે છે. સદા ઉચ્ચ તપ કરનાર મહાતપસ્વી છે. એમના ચમત્કાર અને શક્તિઓ અગાધ હોઈ શુદ્ધ બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી એઓ બ્રહ્મસ્વરૂપ બન્યા છે. આ સ્વરૂપે એઓ દ્વિગંબર છે, ધૂર્જટિ છે. એમની સંહારક શક્તિને અંગે એ ભૈરવ છે. ભૂતપિશાચ વગેરે યોનિઓના અધ્યક્ષ તરીકે એ ભૂતપતિ કહેવાય છે. એમનો વાસ બહુધા શ્મશાનમાં હોય છે. સર્પો એ એમના આભૂષણ છે. એ રુંડમાળા ધારણ કરે છે. ભૂતગણો એમની હજીરમાં હંમેશ રહે છે. કેટલીક વખત ભાંગ, ધંતુરો, આકેડો વગેરે માદક પદાર્થોથી ઉન્મત્ત બની પોતાની દેવી—શક્તિ—ની સાથે નૃત્ય કરે છે

એમનું નૃત્ય કાસ્ય ન હોતાં તાંડવ છે. એમનાં વાદ્યો પણ શૃંગી, ડમરૂ, રણશિંગુ વગેરે છે. પોઠીઓ-નંદી-એ એમનું વાહન છે. ત્રિશૂળ, શૂળ, ધનુષ્ય એ એમનાં આયુધો છે.

X

X

X

X

પ્રત્યક્ષણે એજ ત્રીજા નયનમાંથી નીકળતો અગ્નિજ દેવોથી માંડી સર્વ ભૂતમાત્રનો નાશ કરશે. X X શિવના વિસ્તૃત ઈતિહાસ (વેદમાંથી માંડી લોકકથા સુધીના) માટે જુઓ પૌરાણિક કથાકોશ.

મનહ—મનના. ‘હ’ અહીં સંબંધાધિકારનો પ્રત્યય છે. જુઓ

“એકારજના વાહ વાય, મધુકર મત્ત મધુર રવ ગાય.

સુંદર સહકારહ મંજરી કોકિલ બોલી ચંચિ ધરી.”

—ભાલણ: પૂર્વકાદંબરી: પૃ. ૨૫.

કારતગ—કાર્તિકેય. “પ્રથમતઃ મહાદેવનું રેત શરવણુ નામના વનમાં પડેલું તે આગળ જતાં ગંગાએ અને અગ્નિએ ક્રમેક્રમે કેટલોક કાળ ધારણ કર્યું. તેમની પછી છ કૃત્તિકાઓએ ધારણ કર્યું. તે વખતે એનો જન્મ થયો. આમ હોવાથી એનું અનુક્રમે સ્કંદ, ગાંગેય, અગ્નિભૂ અને કાર્તિકેય એવાં નામ પડ્યાં. એક મુખ અને બે હાથ સહિત છ એ કૃત્તિકાને પેટે એકજ કાળે જન્મેલા હોવાથી એમને છ મોં અને બાર હાથ છે; તેમજ એમનું નામ ષષ્ઠમુખ, ષડાનન એવું પડ્યું છે. અગાઉ જતાં એ દેવતા સેનાપતિ થવાથી તેમને સેનાની પણ કહેવામાં આવે છે. ગુહામાં વાસ કરવાને લીધે ગુહ પણ કહેવાતા. (ભારત: વન: અ. ૨૨૩-૨૨૬ તથા અનુ. અ. ૮૫)

—પૌરાણિક કથા કોશ

૬ બ્રહ્માપુત્રી—સરસ્વતી, બ્રહ્મદેવની જ્ઞાનશક્તિ, વાણી ને વિદ્યાની અધિષ્ઠાત્રી દેવી. બ્રહ્મદેવની સ્ત્રી સાવિત્રી (અથવા ગાયત્રી) પણ કેટલીક વાર સરસ્વતી કહેવાય છે. બ્રહ્મદેવના વામાંગમાંથી એની હત્પત્તિ થઈ છે ને એને દંડનીતિશાસ્ત્રની કર્ત્રી કહી છે. (ભારત: શાંતિ: ૧૨૨)

—પૌરાણિક કથાકોશ

પસાય [સં. પ્રસાદ:]—કૃપા, મહેરબાની. હંસવાહન [સં. હંસવાહિની]
—સરસ્વતીનું વાહન હંસ છે અને દૂધ પાણીને જૂદાં પાડવાની વિવેક બુદ્ધિ હંસમાં હોવાથી એવાજ ગુણ આપવાવાળી વિદ્યાની દેવી સરસ્વતી પણ હંસવાહિની કહેવાય છે. જુઓ

“પહિલું સરસતિ અરચીસું, રચીસું વસંતવિલાસ,
વીણુ ધરઈ કરિ દાહણુ, વાહણુ હંસહુ નસ.” ૧

—અઝ્ઞાત કવિ: વસંતવિલાસ

૭ વીણાપુરતક ધારણી—વીણા અને પુસ્તક ધારણ કરવાવાળી સરસ્વતી દેવી. સરખાવે ‘વીણાવરદંડમંડિતકરા’ તથા ‘વીણાપુસ્તકધારિણી.’ તારણી [સં. તૃ-તરતું ઉપરથી]—તારણુહાર. ત્રિભોવન [સં. ત્રિભુવનમ્]—ત્રણ લોક—સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાલ. વાણીરસ—શબ્દોથી નભતો રસ. ‘વાક્યં રસાત્મકં કાવ્યમ’—‘રસવાણું વાક્ય એ કાવ્ય છે’—એ પ્રસિદ્ધ રસશાસ્ત્રની ઉક્તિનું કવિ સ્મરણ કરી તેવો રસ પોતાને આપવા એ વાણીની દેવીને વીનવે છે. લહઈ [સં. લભ્-મેળવવું-ઉપરથી]—પામે, મેળવે.

૮ કાસમીરપોરવાસી—કાશ્મીર એ પહોંતોની ભૂમિ હોઈને વિદ્યાની દેવીનું નિવાસસ્થાન ગણાતું. નિધાન [સં]—ધામ.

૯ ભારતી—સરસ્વતીદેવી. ચિક્રમચરિત્ર-ચિક્રમાદિત્યરાજનું ચરિત્ર. પંચદંડની વાર્તાને કવિ આ નામ આપે છે. વળી નોંધવાતું છે કે ચિક્રમચરિત્ર એ નામ ચિક્રમરાજના પુત્રનું પણ છે; જુઓ મધુસૂદન વ્યાસકૃત હંસાવતીચિક્રમચરિત્રવિવાહ.

સારથ [સં. સાર્થ-સદૃશ]—સદૃશ કરનારી.

૧૦ લલહ—સારો, સરસ. જુઓ

“મહા હુઆ જુ મારિઆ વહિણિ ! મહારા કન્તુ ।

લજ્જેજં તુ વયંસિઅહુ જહ મગ્ગા ઘરુ ઇન્તુ ॥ ”

હૈમચંદ્ર : પ્રાકૃતવ્યાકરણમ્ : સૂ. ૮-૪-૩૫૧

—“લહું થયું કે બહેન ! મારો પતિ (રણમાં) મરાયો; ને તે હારીને ઘેર દોડી આવ્યો હોત તો મારી સાહેલીઓ આગળ હું કેવી રીતે મોંઢું દેખાડત ?”

મહર્ષિમા [સં. મહિમા]—મહત્તા, ડીર્ઘિ. બજેણી—જુઓ કડી ચોથીની સમજૂતી. સરખાવે સરસ્વતીના મંગલાચરણ સાથે નીચેનું મંગલાચરણ:

“સરસતીસાનિષ્ણપાય નમી માણું ઉચિત પસાય.

કાસમીરમુખમંહણી વાણી દિલ મૂઝ માય !

બ્રહ્માપુત્રીની નમું, કમલકમંડલ સાથ.

એક કરિ વીણા ધરી, પુસ્તક ચમણિં હાથિ. ૨

હંસનાહનિ હરખિ રમિ, કરિ જગ લીલવિલાસ.

જે જગ મૂરખ માનવી તેહની પૂરિ આસ. ૩

હીંઈ સુખ દુઃખીઆ નરા, સુખીઆ સંપતિ કોડિ;

મૂરખનિ વિદ્યા દીધ જુ સમરિ પરહોડિ. ૪

હોડિ જીપિ સચલ જગ જુ દિ સરસતિ સિદ્ધિ;

પણિ જે મૂરખ માનવી લાહ અનંતિ બુદ્ધિ. ૫

બુદ્ધ દીધ મૂઝ માગીલી ! હું હું તોરો દાસ;

વિનોદકથા હવિ બોલવા પૂરિ મનની આસ. ૬

લગતિજન પ્રતિપાસિદા, તું ત્રિભુવનની માત;

કહું કથા વૈતાલની જે છિ જગવિખ્યાત. ૭

કર જોડિ છિ વીનતી કરુંજિ મોરી માય !

એહની કરતાં ચણપાઇ ઠવજ્યો અક્ષર ઠાય." ૮

—અજ્ઞાત જૈનકવિ : વૈતાલપંચલિંશીરાસ : મંગલાચરણ

૧૧ ગુરુ—વિદ્યાનો દાતા. 'ગુરુ'ની વ્યાખ્યા માટે જુઓ

“સ ગુરુ ર્યઃ ક્રિયાઃ કૃત્વા વેદમસ્મૈ પ્રયચ્છતિ ।”

—યાજ્ઞવલ્ક્યઃ મિતાક્ષર

—જે વિદ્યાર્થીની સંસ્કારક્રિયાઓ કરી તેને વેદની વિદ્યા શાખવે તે.
વળી ગુરુનાં લક્ષણ માટે વિશેષ જુઓ

“વિદલયતિ કુવોધયત્યાગમાર્થમ્

સુગતિકુગતિમાર્ગો પુણ્યપાપે વ્યનક્તિ ।

અવગમયતિ કૃત્યાકૃત્યભેદે ગુરોર્યઃ

ભવજલનિધિપોતસ્ત્વં વિના નાસ્તિકશ્ચિત્ ॥”

—“જે કુબોધને દષ્ટે છે, જે આગમ-વેદના અર્થનો સુબોધ કરે
છે, જે સારી અથવા માઠી ગતિના માર્ગ તેમજ પુણ્યપાપનો વિવેક
સમજાવે છે અને જે કરવા અથવા નહિ કરવા યોગ્ય કામોનો ભેદ મન

ઉપર ઠસાવે છે એવા હે શુર ! તમારા વગર ભવસાગરનું વહાણ ખીનું કોઈ નથી.”

ભિક્ષરથ [સં. ડદ્+ધૃ-ઉદ્ધારવું-ઉપરથી]-ઉચ્ચ ગતિને પમાડાવે.

પૃષ્ઠ ૩

૧૨-૧૬ ગોમતી—હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળતી નદી. ગિરિભ [સં. ગુરુ] -મોટો. કેદાર-હિમાલયપર્વત ઉપરનું એક તીર્થ. ભાવારથ [સં. માત્રાર્થ] -ભાવ અને અર્થ, વિવિધ ભાવ અને સચોટ અર્થવાળી વાણી પામવી એ શુરની કૃપાનો આધાર છે. વાધ્યા-[સં. વૃધ્-વધવું-ઉપરથી]-વધ્યા, ખીલ્યા, ચઢ્યા, સુશિક્ષિત થયા. રાતાચોલ-લાલચોળ. મચ્છ [સં. મંજિષ્ઠા-મંજિષ્ઠ-મચ્છ] -એક નતનો રાજો. એમાંથી લાલ રંગ બનાવવામાં આવે છે. જુઓ

“દેસુચ્ચાડણુ સિહિ-કઢણુવળ-કઢણુ જં લોહ ।

મંજિષ્ઠુ અદ્ધરત્તિણ સન્નુ સહેવ્વં હોહ ॥ ”

—હેમચંદ્ર : પ્રાકૃતવ્યાકરણમ્ : સ્વ. ૮-૪-૪૩૮

—લાલચોળ મચ્છે આ સર્વ અહીં સહન કરી લેવું જોઈએ: મૂળમાંથી બળકી જવું, દેવતા પર ભક્તિવું અને હથોડાથી ટીપાવું.

રિક્ષિસિક્ષિ શુરદાયકહ—શુરરૂપ દાતાની તરફથી મેળવેલી પ્રાપ્તિઓ. વચણ [સં. વચનમ્]-વેણ. સુમીક [સં. મિષ્ટ-મિષ્ટ]-મીઠું.

કવિની શુરભક્તિ સાથે “વૈતાલપંચવિંશી રાસ ” માંની અજ્ઞાત નૈત કવિની ભક્તિ ધણેજ અંશે સરખા હોઈ સરખાવવા જેવી છે:

“હવિ હું પ્રણમું સહિ શુર જે વિદ્યા દાતાર;

શુરપય પૂજી પામીઈ મનવાંછિત જ્યકાર.

શુર દીવો, શુર દેવતા, શુર ગંગા, કેદાર.

શુર પુષ્કર શુર ધર્મધુર, શુર હિ વિદ્યાધાર.

શુરવિણ મોક્ષ ન પામીઈ, શુરવિણ હૂંઈ ન બુદ્ધિ;

શુર હુહિ સવિ પામીઈ વિદ્યા ધનની ત્રિક્ષિ.

મૂરખ જંખી જેહ વચણ તે શુર વું હિ રાય;

વરણમાત્ર ત્રિણિ શીખરિલ તે પ્રણમું શુરપાય.”

—વૈતાલપંચવિંશીરાસ

કવિવાડીવન.....સંસારિ—સંસારમાં કવિઓનો વાડીસમૂહ [વાડી-વન] શોભાયમાન [ઋગ્વેદ] અને સમર્થ [સળહ] છે [અહમ્]. સામાન્ય ઉક્તિદ્વારા કવિ મહાકવિઓની સાહિત્યવાટિકાઓના સમૂહનો નિર્દેશ કરે છે. પણ તેમની સરખામણીમાં પોતે તો નાનો જ કવિ—વૃક્ષ નહિ પણ છાંડ [છાંડલ]—છે.

મઝારિ—મોઝાર, માંહિ. ગોરસ—દહીં, મહી. વિલોધ કરિ—વલોવીને. લેયંતી—લે છે. ગોરસશાસ્ત્રે-છદ્વિયોને પોષતા રસોની મીમાંસા કરનાર શાસ્ત્ર. આ ઉચિત ને સરસ ઉપમાથી નરપતિ અહીં દાવ્યઅમીમાં રહેલી અપૂર્વ મીઠાશનો સુન્દર ખ્યાલ આપે છે. પોતાને અમર મહાકવિઓમાં એ નમ્ર ને નાનો ધારે છે, છતાં દાવ્યનાં અમૃત કેવાં મીઠાં છે અને તે કેટલાં બધાં રસશાસ્ત્રોનું મંથન કરી મેળવીને આખી શકાય છે એ બાબતનો એને બરાબર ખ્યાલ છે.

પૃ. ૪

૧૭-૨૪ ભાદ્રવા [સં. માઘવદ]-માદરવો. સંવત સાહિ પત્તરહ-વિક્રમ સંવત પંદરના સાઠમાં, સંવત ૧૫૬૦માં. કવિતા—કવિ 'શબ્દને સ્થળે આ શબ્દ જૂની શુભરાતીમાં ને છેક દયારામયુગ સુધી વપરાઈમાં છે. જુઓ
“કવિતા કવિત નૂતન કરિ, સુખિ બેઠિ શારદ ભયરિ.”

—નરપતિ : નંદબગીસી

“શ્રોતા વક્તા સમગ્રતા, કહે કવિતા કર બેડયઃ

શામળ કહે ‘શિવ શિવ’ કહો, રીઝે શ્રીરણછાંડ.

—શામળ : શિવપુરાણ

વિગતા—[સં. વક્તા]-બોલનાર, લાપણકર્તા. વરતહ [સં. વૃત્-થહું-ઉપરધી]-જામે, આવે. એક કાશી...આકારિ—કાશી, કાંતિકા(કાંચિકા?) અને અવંતી એ ત્રણે મોક્ષદાયિની સાત નગરીઓમાંની ત્રણ છે અને ત્રણેમાં શિવનાં ધામ હોવાથી મહાદેવતા આયુધ ત્રિશૂળના આકારે એ ત્રણે શિવની નિવાસભૂમિ [કેદાસ] જવાના રસ્તા છે. કવિ શિવમાર્ગી દીસે છે. ને તીર્થાટન અને યજ્ઞકર્મોમાં શ્રદ્ધાળુ છે. જુઓ મોક્ષ આપનારી સાત નગરીઓનાં નામઃ

“અયોધ્યામથુરામાયાકાશીકાંચીઅવન્તિકા

પુરી દ્વારાવતી ચૈવ સતૈતા મોક્ષદાયકાઃ ॥”

—અયોધ્યા, મથુરા. માયા (હરદ્વાર), કાશી, કાંચી, અવંતિકા અને દ્વારકા એ સાત મેક્ષદાયિની નગરીઓ છે.

અડસઠ તીરથ—હિંદમાં અત્યાર સુધીમાં લેખાતાં અડસઠ તીર્થો. દયારામે આ તીર્થોનું રસિક વર્ણન કર્યું છે. જુઓ

X X X X

“ સાંભળો સ્વામી ! કહું મુને ! સ્મૃતિશ્રેષ્ઠ જ્ઞેને નામ.

મેં પ્રથમ યમુનાપુનિતજળ કર્યું શુદ્ધ સ્નાન;

શ્રીગોકુળઃ મથુરા વૃંદાવન ગિરિરાજ દરશ મહાન.”

X X X X

આ પંક્તિઓથી માંડી આ પંક્તિઓ સુધી :

“ સહ તીર્થગુરુ પુષ્કરતીર્થ ત્યાં સ્નાન કરી હરિ દર્શ;

અર્ચવતિ વેદિકા સુરનદી નાહી પામ્યો હર્ષ.

પછી પ્રજામંડળ ફરી આવિયો, એ મુખ્ય નામોચ્ચાર;

જે વિધિવત્ વર્ણન કરે તો અંથ થાય વિસ્તાર.”

—દયારામ : રસિકવલ્લભ : ગ્રામીન કાવ્યમાળા : અંથ ૨

આ તીર્થોના પુણ્યક્ષાત્ર અને અનેક યજ્ઞો જોટલા પુણ્યને કવિ માત્ર એક ક્ષિપ્રારનાન [સિપ્રામજ્જન] જોટલા માને છે. ઉત્પત્તી [સ્વપ્નપદ્-ઉત્પન્ન થયું—ઉપરથી]—ગન્ધી. હરસિદ્ધિ—હજીયનીની ગ્રામ-દેવતા હરસિદ્ધિ માતા છે. આ દેવીના પ્રસાદનું પાત્ર વિક્રમ કહેવાતો અને અણીના અનેક પ્રસંગો વટાવી એણે અને મહાન બનાવ્યો છે. મહીમંડન [સં.]—પૃથ્વીનું આભૂષણ, શોભા. મંડન—માંડણ—ના ઉપયોગ માટે જુઓ:

“ જ રે ! ઓરડાનું માંડણ દીવડો,

દીવડાનું માંડણ રૂડી જોત; વધાવો મેં સૂરથો.

જ રે ! પરસાળનું માંડણ પારણું,

પારણાનું રે માંડણ રૂડો પુત્ર. વધાવો.

જ રે ! મેઢીનું માંડણ ઢોલિયો,

ઢોલિયાનું માંડણ રૂડો કંથ. વધાવો.

જ રે ! પુરુષનું માંડણ પાઘડી,

પાઘડીનું રે માંડણ રૂડું કૂલ. વધાવો.

જ રે ! સ્ત્રીનું માંડણ રૂઢી કંચુલી,

કંચુલીનું રે માંડણ રૂડો હાર. વધાવો.

—બાલાબહેન: યુજરાતી લગ્નગીતો

મહાકાલ—ઉજ્જયિનીના મહાકાલેશ્વર એ આર્યાવર્તનનાં પ્રસિદ્ધ બાર ન્યોતિર્લિંગોમાંના એક ગણાય છે. જુઓ

બાર ન્યોતિર્લિંગો:—

૧ સોમનાથ (સોરઠમાં), ૨ મહિલકાનુન (શ્રીશૈલપર્વત), ૩ મહાકાલ (ઉજ્જયિનીમાં), ૪ ઓંકાર (અમલેશ્વર), ૫ વૈજનાથ (ચિત્રદુર્ગા-દેવમાં), ૬ નાગેશ (દારુકવનમાં), ૭ કેદાર (બદરી, હિમાલય પર), ૮ હુશમેશ (એરલ), ૯ રામેશ (સેતળધુ), ૧૦ ત્ર્યંબકેશ્વર (ત્ર્યંબક), ૧૧ વિશ્વેશ્વર (કાશીમાં) અને ૧૨ લીમશંકર (લીમા).

—નર્મદ: નર્મકથાદોશ

કલિમલ—કલિયુગનાં પાપ. મિલ્—એકઠું થયું. મંગલમાલ—કલ્યાણ-પરંપરા, અનેક કલ્યાણોનું ધામ. સિદ્ધવડિ—હરસિદ્ધિમાતાનું થાનક પ્રસિદ્ધ સિદ્ધવડ તળે છે. ગાંધવૂં—ગંધર્વોનું. આ સ્થળે યજ્ઞો અને ગાંધર્વોનો નિવાસ હતો એવી માન્યતા હોવાથી ત્યાંના રમશાન [મસાણુ]નું નામ ‘ગાંધવૂં મસાણુ’ પડ્યું હાગે છે. શક્તિભેદ ચક્રસદિ તણુ—ચોસઠ જોગણીઓ ત્યાં રહેતી. નંદનવનહ પ્રમાણુ—સ્વર્ગના બાગ નંદનવનનો વિસ્તાર [પ્રમાણુ] આ સ્થળનો હતો. પ્રથિવીનાભિ અવંતિકા—પૃથ્વીના મધ્યવર્તી ભાગમાં અવંતીનું સ્થાન છે. આર્ય ન્યોતિર્લિંગોની વેધશાલા તરીકે ઉજ્જયિની સૈદાંધી હિંદમાં સુવિખ્યાત છે. જુઓ

(૧) “દક્ષણાદિ પૃથિ પ્રથવિમધ્યે જીજ્ઞાસીનગરી. તેહાં વિક્રમાદિત્ય એહવધ નામિ રાજ.”—જગજીવન મોહીસંપાદિત ગદ્યાત્મક પ્રાકૃત વૈતાલપચીસી: પૃષ્ઠ ૮૮.

(૨) “પુરીઅવંતી મહાકાલેશ્વર, ક્ષિપ્રાતીથ પાવન.”

—કથારામ : રસિકવલ્લભ

(૩) યન્ન સ્થાને મહાલિંગં મહાકાલો મહેશ્વર: |

તેન લિંગપ્રભાવેણ અવંતી સુમગા પુરી ||

યત્ર સ્થાને મહાદેવી હરસિદ્ધિર્હિ મઢિકા ।

તેન માતૃપ્રભાવેણ અવંતી સુંદરી પુરી ॥

—મધુસૂદન વ્યાસ : હંસાવતીવિક્રમચરિત્રવિવાહ

ક્ષિપ્રાતટના સૌંદર્ય અને મહાકાલેશ્વરના રસિક વર્ણન માટે વળી જુઓ
કાલિદાસ : મેઘદૂત.

મુગતિક્ષેત્ર સંસારિ—દુનિયામાં અવંતી મુક્તિનું ધામ [મુગતિક્ષેત્ર] છે.
શક—ઈંદ્ર. “ ઈંદ્ર દેવતાઓમાં મુખ્ય અને સ્વર્ગનો રાજા છે. એ
વાયુ, આકાશ, વિદ્યુત, ગર્જન, વૃષ્ટિ અને પૂર્વ દિશાનો અધિપતિ છે. એ
બાર આદિત્યમાંનો અને આઠ મરુતમાંનો એક છે. યજ્ઞમાં ને કેટલાક
શ્રાદ્ધમાં એને આરાધન છે અને એને બલિ અપાય છે. એ જળરે વૈભવવાળો
છે. પોતાની નગરી અમરાપુરીમાં નંદનબાગમાંના વૈજયંત નામના મહેલમાં
એ રહે છે. એ બાગમાં પારિલત અને કલ્પવૃક્ષ વગેરે છે. એની પાસે ઈચ્છા
હોય તે આપનારી કામદુધા નામની ગાય છે. એના સાત સૂંઠવાળા હાથીનું
નામ ઔરાવત છે. X X એના આયુધનું નામ વજ્ર. એના ધનુષ્યનું નામ
મેઘધનુષ્ય. X X એની સલામાં ગાનારા ગંધર્વ અને નાચનારી અપ્સરાઓ
હોય છે. એનાં વસ્ત્રના રંગ નિરંતર બદલાયાજ કરે છે. વિસ્તૃત વર્ણન માટે
જુઓ પૌરાણિક કથાકોશ.

પ્રભવપતિ—આર્યોના સરજનહાર દેવ, બ્રહ્મદેવ. નિજ [સં. વજ્ર]—
ચક્ર, જગ. મહિમાપાર.....સુલભ—અવંતીની મહત્તાનો પાર પમાય
એમ નથી; માત્ર સુલો [સુલભ] હૃદયથી [હર્ષિહ] નેક શકે છે.
પદ્મપુરાણ—આર્યોનાં મુખ્ય અરાઠ પુરાણોમાંનું એક પુરાણ. અરાઠ પુરાણ :
બ્રહ્મપુરાણ, પદ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, શિવપુરાણ, લિંગપુરાણ, ગરુડપુરાણ,
નારદીયપુરાણ, ભાગવતપુરાણ, અગ્નિપુરાણ, સ્કંદપુરાણ, ભરિષ્યપુરાણ,
બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ, માર્કંડેયપુરાણ, વામનપુરાણ, વરાહપુરાણ, મત્સ્યપુરાણ,
કૂર્મપુરાણ અને બ્રહ્માંડપુરાણ.—નર્મદ : નર્મદકથાકોશ

પૃષ્ઠ ૫

૨૫-૩૧ આગષ્ઠ [સં. અગ્રે]—આગળ, પૂર્વે. ત્રિસોવનિ ગમનિ વિવેક—
વિક્રમ સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળમાં ગમન કરી શકતો. આગીજી-આગીઓ
વૈતાલ. વિક્રમે આ વૈતાલને સાધ્યો હતો અને એની મદદથી એણે સંખ્યા-

બંધ ચમત્કારી કાર્યો કર્યા છે. મોટીમોટી મૂંઝવણોમાં અને અણીવખતોની આંતોમાં એ એનો સહાયક છે. સારથ—સાથી, મદદગાર. સુરપતિ—દેવોનો રાજા ઇંદ્ર. જસ [સં. યસ્ય]—જેની. સાનંદ્ધિ—[સં. સંનિધિ]—પાસે, સામી-પ્રેમમાં. નવ બાહારિ નગરી વસઘ—અવંતીને ફરતા કોટને નવ દરવાજા હતા. સહકે.....સૂચિ—બધાં ભૂખ્યાં બેઠે પરંતુ કોઈ ભૂખ્યું ચૂતું નહીં વિક્રમના રાજ્યમાં લોકો આમ સુખસંતોષમાં હતા. કોટિધજ—કોટયાધિ-પતિઓની સમૃદ્ધિ સૂચવતી ધ્વનથી સૂચવાતા કરોડાધીશો. ધરિધર..... બાર—પ્રત્યેક ઘરને બારણે નાની ધ્વન [ગૂંટી] ફરફરતી [લહિલહિ]. લાખીલા-લક્ષાધિપતિ, લક્ષેશ. ગઢ—કિલ્લો. સહિસિ લેખ—હજારોની સંખ્યાનું લેખું હતું. ન લીહહ પાર—એનો આરો [પાર] આવે તેમ નહોતું. સભમહ વરસઈ દેવું સીસ—પ્રત્યેક સો વરસે રાજા વિક્રમ એની ઇચ્છેલી હરસિદ્ધિને પોતાના માથાના બલિદાનથી સંતોષતો. વિક્રમનું આયુષ્ય અગીઆરસો વર્ષનું હતું. જુઓ ચરણ ટિપ્પણીમાંની ગ-ઘ ની કડી

‘કરું રાઈ રાત વરિષ ઇચ્ચાર, ભગતિ પ્રમાણિ આયુ અપાર.’

આઈ [સં. આયુ]—આયુષ્ય. સોહંતિ—શોભે. કલસ [સં. કલશ]—લોટા. ઝડકંતિ—ઝડપથી. ગોખિ [સં. ગવાક્ષ]—ઝરખામાં, ડોકાબારીઓમાં. કનકદાસા—સોનાથી દાળેલા, ઢાલીઆ—છત્રપદ્મગો, લમ્મરદોલીઆ. સ્તબક [સં.]—ભુમખાં. ઝડહલહ ચગકારા કરે, કપૂરવાટ [સં. કર્પૂર + વર્તી]—કપૂરની બત્તીઓ. પિરિ [સં. પ્રકાર:]—પેરે, પેઠે. જલહ—બળે.

પૃષ્ઠ ૬

૩૨-૩૭ પટલિત્રા-પટોળાં. સાહલા-સાક્ષી, સાડલા. બાલા, નદર, જુઓ ‘નદરકાંચણી’ શબ્દ. ખીરોદક [સં. ક્ષીરોદક]—એ નામની સાડી. જુઓ

‘વડી વહેવાણ રીસાયાં નાણી લક્ષ્મીજી પાસે આવ્યાંજ;

સારું ખીરોદક ખાંધે મૂકી ડોસીને સમઝાવ્યાંજ.’

—પ્રેમાનંદ : મામેરું

સ્ત્રીઓના સાણાઓની આ જૂદીજૂદી નત છે. ત્રિગત માટે જુઓ મામેરું : કડવું ૧૫. મુદ્રિકા [સં.]—વીંટી, અંશુલી. પુરાણ કથા રસપૂર-રસરસથી ભરેલી પૌરાણિક વાર્તાઓ. વરણ [સં. વર્ણ]—મુખ્ય ચાર જ્ઞાતિઓ—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર—માંથી ઉત્પન્ન થયેલી વિવિધ [જૂજૂઆ] જ્ઞાતિઓ ને ઉપજ્ઞાતિઓ. વાવિ [સં. વાપી]—પગથિયાંવાળા

ફવા. ફવા [સં. કૂપ]—ફવા. નવયૌવન [સં. નવયૌવના] — તાજેતરમાં જુવાનીમાં આવેલી. વાર [સં. વારિ]—પાણી. શિવશાસન-શૈવધર્મ. આર્યોમાં શિવપૂજનના મહિમાના ઇતિહાસ માટે જુઓ ઉપરની પાંચમી કડીની સમજૂતી તથા દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીકૃત 'શૈવ ધર્મનો ઇતિહાસ.' જિનશાસન—જૈનધર્મ, વર્ધમાન અથવા મહાવીરે સ્થાપેલો સંપ્રદાય. વિગતો માટે જુઓ ઉમેદચંદ બરોડિયાકૃત 'History and Literature of Jainism'. લહતિ [સં. લમ્]—પામે, લાલે. મર્મ [સં.]—રહસ્ય, ભેદ. પોસા-પોશધ, આવકે કરવાનું એક વ્રત. મર્મ સિદ્ધાન્ત તથા મનિ ધરધ-સિદ્ધાન્તનાં રહસ્યો મનમાં ધારે. ખટકરસન [સં.] ધરદર્શન. વૈદિક તત્ત્વજ્ઞાનનાં છ દર્શનો છે : સાંખ્ય, યોગ, ન્યાય, વૈશેષિક, મીમાંસા અને વેદાંત. રૂઝડી-સુચોલિત. 'રૂપ' નામમાં તદ્દિત ૩ પ્રત્યય ઊમેરાયો છે. દેહરામાંડણી [સ. લેવગૃહમંડન]—દેવસ્થાનની ઈમારત, રચના. ઘટકોરણી-કોતરેલા ઘડાઓની કારીગરી.

પૃષ્ઠ ૭

૩૮-૪૨ અગરતગર [સં. અગર]—એક જાતનું ચંદનગ્રાહ, સુખડ, જુઓ 'અગરચંદનના ઓરડા રે સુખડ જડિયાં કમાડ.'

—ગુજરાતી લગ્નગીતો

નાલીકેર [સં. નારિકેલ]—નારીએલી, ફેફલ [સં. પુર્ણિફલ]—સોપારીનું ગ્રાહ. જાંઘ [સં. જાતિ]—એ નામની ફૂલવેલ. ચંપક-ચંપાનું ફૂલગ્રાહ. દમણઉ-ધામ-ડમરો. મરુઉ-મરવો. મુચકુંદ [સં. મુચકુન્દ]—સુંદર ધોળા ફૂલનું ગ્રાહ. જુઓ

'ચંપા, ચંપેલી, જૂંધ, જાંઘ, ફૂલ ગુલાબ ધણાં ફૂલાય.'

દલપતરામ : હોપપુસ્તકમાલા

દાડિમ [સં. દાહિમ]—દાડમડી. મલીઆગિરિ [સં. મલયગિરિ]—હિંદની પોરાણિક સપ્તગિરિમાલામાંનો એક, ધણું કરીને ધાટનો એ દક્ષિણ ભાગ અને મહેસુરની દક્ષિણે અને ત્રાવણકોરની પૂર્વે આવેલો મનાતો. એની પુષ્કળ પેદાસ એલચી, મરી, ચંદન, સોપારી અને તેલનાનાં છેડ વૃક્ષો વગેરેની છે. વિશેષ માટે જુઓ ભવમૂર્તિ : મહાવીરચરિત ૫ : ૩ અને કાલિદાસ : રઘુવંશ : ૪ : ૫૧. વનરાજિનું આ વર્ણન જૂની ગુજરાતીમાં બહુ સામાન્ય ને એકજ તરેહનું છે. સામ્ય માટે જુઓ નરપતિ.

નંદખત્રીસી તેમજ ભાણીની કાદંબરી. એકજ સરખા વર્ણનની વનરાજ્યો જૂની ગુજરાતીમાં જાણીતી છે. જુઓ અુદ્ધિઅકાશ : પુ. અંક ૩ : શ્રી. મધુસૂદન મોદીનો લેખ. સુચંગ-રણિયામણાં. સરોવર કરિ-સરોવરને લીધે. શ્રીવંત [સં. શ્રીમત્]—ધનિક. નગર સણગાર [સં. નગરગંગાર]—શહેરની શોભારૂપ. સુરનાયક-ઈંદ્ર. કોઠા-ધરો, આવાસિ [સં. આવાસ]—હવેલીઓ.

પૃષ્ઠ ૮

૪૩-૪૫ પરકાયિ [સં. પરકાયા]—પારકા શરીરમાં. લઘુલાઘવીવિદ્યા—મંત્રવિદ્યાખલે સૂક્ષ્મ શરીર કરવાની વિદ્યા, હલમ. જાણુ [સં. જ્ઞાતા]—જાણકાર, હલમી. સોય [સં. સઃ, પ્રા. સો]—તેજ. સુજાણુ [સં. સુજ્ઞાત]—સુપરિચિત. ધરમી-ધાર્મિક. વિહિવાર [સં. વ્યવહાર]—વટ.

પૃષ્ઠ ૯-૧૦

૪૬-૫૮ દેધર [સં. દેવધર]. ગણધર [સં. ગંધર્વ]. માહાવ [સં. માધવ]. કાહાના [સં. કૃષ્ણ-કાન્હજ]. કુરપાલ [સં. કૃપાલુ]. નિરપાલ [સં. નૃપાલ]. પાવગ [સં. પાવક]. સહિદેવ [સેદેવ-સહદેવ]. આચારિજ [આચાર્ય] વગેરે વગેરે. આ કાવ્યપંક્તિઓમાં આવેલાં વણિક ને બ્રાહ્મણનાં વિશેષનામે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ ને જૂની ગુજરાતીમાં કેવાં કેવાં રૂપાંતર પામ્યાં છે તે નોંધવા બેઠું છે.

૫૯-૬૧ રમિવા ભણી -રમવા માટે. વળી જુઓ આ પછીની કડી ૬૧ માં જોવા ભણી-જોવા માટે તત્ત્વ પ્રત્યયનો આ પરિવાર છે, જુઓ

‘પુનરપિ પામેવા નિ પતિ જાણી પ્રત કરિછ છિ સતી.’

દિવાનખહાદૂર કેશવલાલ મુવસાપાદિત કાદંબરી : પૃ. ૩૧, ૩૮. વાડીવન...સહકાર-વાડીઓ અને વનોમાં આંખા મહોર્યા [મુહુરીયા]. બેની કલમ હપરથી ‘સહકાર’ નામ પડ્યું છે, ગૂડી-નાની ધન. જુઓ ‘ધ્વજ ફરકિ; ગૂડી સરકિ; પંચ રંગ સુવાન’-‘કાદંબરી : પૃષ્ઠ ૩૩, ૬.’ ‘ગૂડીપડવો’ શબ્દ પણ આ સાથે વિચારવો. ધાઈ [સં. ધા]—દોડે, ધાય.

પૃષ્ઠ ૧૧

૬૨-૭૧ પરવરાં [સં. પ્રવાલ]—પરવાળાં. સાંકલંત [સં. સંકલિત] સાંકળોથી બાંધેલા. પાખરીઆ-બોડા.

ધાલિ દંદ—નજર નાખે. પડીઅન્નહીં ‘અ’ પાદપૂરક છે. કનકમેધ
...રાય-રાબ સોનાનો વરસાદ થઈ વરસે, ઉદારતાથી દાન આપે પુનરવિ
[સં. પુનર+અપિ]—ફરીફરીને, બિરુદ [સં. વિરુદ]—પ્રચસ્તિ, વખાણ.
ગાંધી-હાલના ગુજરાતીમાં ‘ધાંચી.’ બુહાર-બહાર, વાળ, ધારિ-ધૂળથી.
પહર [સં. પ્ર ઉપરથી કદાચ]—દૂર, આ શબ્દથી ઉઘટો શબ્દ ‘અરહુ.’
જુઓ દિ. બ. કેશવલાલ કુવ આ શબ્દોની સિદ્ધિ માટે કહે છે:
અરહુ-પરહુ—આસપાસ. અરહુ [સં. આરાત્-પાસે]ના દ્વિર્ભાવથી થયેલું
રુપ; સરખાવો. ઓળખીતાપાળખીતા, ઝાળીપોળી, ઝપટ વગેરે, અને પૂરી-
ખૂરી, અથાણુંઅથાણું વગેરે, કદાચ આ ક્ષેપક સં. પ્ર ઉપરથી બિપજ્યો
હોય. સરખાવો સુક્તિપ્રયુક્તિ-કાદંબરી સમજૂતી : પૃષ્ઠ ૨૬૩.

હસૂ [સં. હાસ્વં]—હસારત, મશ્કરી, બાહારીજઈ-બહારું, વાણું,
જુઓ કડી ૬૮. છત્રછાંચ-શીરછત્રપણા, મુરખખીપણા નીચે.

પૃષ્ઠ ૧૨

૭૨-૮૧ કડી ૭૨ના શ્રદ્ધ સંસ્કૃત શ્લોકનું ભાષાંતર : ‘જેના કોધાય-
માન થવાથી ભય નથી, ખુશ થવાથી ધનની આવક નથી; જેની સાથે
વિગ્રહ નથી, નિગ્રહ નથી તેવો કોપેલો માનવી શું કરશે?’

પરાણ [સં. પ્રાણ:]—બલ, જોર, જુઓ હાલના ગુજરાતીની પ્રસિદ્ધ
ઉક્તિ: ‘પરાણે પ્રીત નહીં.’ છાહર-જુઓ કડી ૬૮. ઝૂંટે ધરી-પકડીને
ઝુંટાવી-ખૂંચી-લીધી અધમૂઠા [સં. અર્ધ+મૃત]—અધજોખરી દક્ષણા [સં.
દક્ષિણા]—મેથીપાક. જુઓ ‘મા! આહણુ એવા ઠગણા જો! મા! જમીને
માગે દખણા જો!’—વદલલ મેવાડો.

લાધી [સં. લમ્-લઘ્વ]—પામી. હું બાઈ મારેવા મોહલી-મને બાઈએ
માર ખાવા મોહલી. જૂની ગુજરાતીની વાક્યરચના નોંધવા જેવી છે.

કાંઈએક માહારું ઉપર કરુ—મારું કંઈ બિપરાણું લો, પક્ષ લો. કહિં
લાગઈ-નીચી પડીને. આણ-મનાઈ, પ્રતિબંધ.

પ્રાણ—શીરજેરી, રોફ. જુઓ કડી ૭૩. રૂંધાણું [સં. રુધ્] અટ-
કાવવામાં આવ્યો. માગ [સં. મોર્ગ]—મારગ, રસ્તો. લાગ-હટાળારી,
નાઠાળારી. મુદુવટિના-મોંવડના, આગળના. હાળત-ગલરામણ. નીપાઈ
[સં. નિ+પદ્]—ઉત્પન્ન કરી, બિપજવી.

પૃષ્ઠ ૧૩

૯૨-૯૧ વલતુ-વળતો, પછી. મત્તા [સં. મદ્]—મદગળતા, મદોન્મત્ત, તુફાની. મધગલ [સં. મદકલ]—મેગળ, હાથી. મુહુઅરિ-મેંવડ, આગળ. જુઓ કહી ૭૯. દંતોસલ—દંત્રશળ. ચતુરંગ સેન—ચાર પ્રકારનું લશ્કર : હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળ. તલની માટી ઉપરિ થાઇ—છેક નીચેની માટી ખોદીને ઉપર કાઢવામાં આવી, બહુ પ્રયત્ન કર્યા. મૂલ મથાળાનું નહિ પાર—તળિયું કે મથાળું કશાનો આરે નહોતો. મેર [સં. મેર]—મેરુ પર્વત. આ સોનાનો મનાય છે. એને આધારે પૃથ્વી રહી છે તથા શ્રદ્ધા વગેરે એની આસપાસ ફરે છે એમ મનાય છે. સેર—શાખા, હાર. કલનું [સં. કલા]—યુક્તિપ્રયુક્તિ. સુરખેત્ર [સં. મુરલેત્ર]—દેવોનું ધામ. સહી [સં. સહિ-તે જ]—બ્રહ્મ સંસ્કૃતનું લખાણ દસ્તાવેજોમાં બતરી આવેલું રૂપ. એના વિશેષ સૂચક અર્થ માટે જુઓ કાદંબરી : સમજૂતી : પૃષ્ઠ ૨૨૮.

કુતગીબં આલસૂ નવિ હોઇ—કૌતકપ્રિયને આલસ્ય નથી હોતું. અથાન્તર-ન્યાસ અલંકાર. રાજ [સં. રાજન્]—રા, રાજ. પુહુતા—પહોંચ્યા, પહોતા. સં. પ્રાત્ત, પ્રા. પત્ત ઉપરથી હકારના પ્રકેપથી અને સ્વરસંક્રમથી પુહુત્ત થઇ પહોત, પહોચ, પહોક, પૂગ વગેરે થયેલું છે.—દિ. બ. કેશવલાલ ધ્રુવ. અધિક્ષી જીભ કહિ તે નારી—તે સ્ત્રી બહુખોલી-બટકખોલી-ચાંપલી છે એમ કહેવાયું. મુહિ [સં. મુલ]—મેંચે. આચ-તમા, પરવા. અનેરી [સં. અન્ય]—બીજી.

પૃષ્ઠ ૧૪

૯૨-૧૦૨ સૂંપિ—હવાલે કરો, સુપ્રત કરો. નગવી નઇ—નગાડી નય. વિમાસી [સં. વિ+મૃગ]—લેઈ વિચારી. સમવડિ—સરખાઇ, સરસાઇ. મહંમદુ—ટોણું, આરોપ, કટાક્ષ. ધેય—પુત્રી. દમીઆ [સં. દમ્]—વશ કર્યા. મૂઝ-મને. છેદ [સં. છિદ્]—મૃત્યુ. પદ્યાલિ [સં. પાતાલ, પ્રા. પદ્યાલ] પાતાળે. આલ [સં. આલિક]—જૂઠું, આળ. લાણું—ખોલું. વિનઈ [સં. વિનય]—વિવેક. એકમની—એકચિત્ત. અછઇ [સં. અસ્તિ, પ્રા. અચ્છદ]—છે. પ્રાચીન ‘અછઇ’ અને અર્વાચીન ‘છ’ એ રૂપોની સાંકળના વચલા અંકોડા પૈકી એક ‘અછિ’ રૂપ છે, છત્, અછત્, અણછત્ વિશેષણો અને છત, અછત નામો વિચારતાં અછિ ક્રિયાપદનું મૂળ સં. ૨, ૬. હોતું લેઇએ. જેઓ સ્થિત્યર્થ આસ્ અને ગત્યર્થ ક્રચ્છ ઉપરથી ગુજરાતી સત્તાર્થ ક્રિયાપદ

લિપિલે છે, તેઓ પ્રાકૃત પૂર્વજ અચ્છના સ્વરૂપથી આડા દોરાતા હોય એમ લાગે છે. આ પ્રાકૃત ધાતુમાં ચકારનો પ્રક્ષેપ પ્રા. ધ્યા. ૧૧. ૨૨. છે. વ. એ સૂત્રે નોંધેલા ઉચ્ચારણના વલણને આભારી છે. એ વલણને લીધે જેમ કેમ નો સંસ્કૃત ઇચ્છ આદેશ થાય છે તેમ અસૂ નો પ્રાકૃત અચ્ચ આદેશ થયો છે. એ વલણ બદલાયાની સાથે અપભ્રંશકાલમાં પ્રક્ષિપ્ત ચકાર ગૂમ થાય છે. આ રીતે ગુજરાતી સત્તાર્થ ક્રિયાપદની ઉત્પત્તિ છે. દિ. બ. કેશવ-લાલ ધ્રુવ : કાદંબરી : સમજૂતી : પૃષ્ઠ ૨૫૭. વળી જુઓ નર-સિંહરાવ દિવેદીઆ : Gujarati Language and Literature : Vol. I, Page 462.

મણા-પાર, તાગ. મામ-મર્મ. કુલજિગ [સં. કાલિયુગ]-કલિયુગ. નેહ [સં. સ્નેહ]-પ્રેમ. દાન-દાન-દાવ. પરણુછ [સં. પરિ+ની]-પરણે, વરે.

પૃષ્ઠ ૧૫

૧૦૩-૧૧૨ સેત્રંજ [અ. સિત્રંજ અથવા શત્રંજ. ફારસીમાં અમુક નામ શત્રંજ હતું કેમકે એ રમતમાં બાદશાહ, ફરજન, થોડો, હાથી, રજ ને ખ્યાલ એ છ પ્રકારનાં મોહોરાં હોય છે. (૨) કોઈ કદે છે કે ફરજન-ફરજન એ શબ્દો પરથી શત્રંજ શબ્દ થયો છે; કેમકે એ રમતમાં રમતાંને બધું બારીક ધ્યાન આપવું પડે છે. (૩) કેટલાક કદે છે કે ફરજન-૧૦૦ ફરજ પરથી એ શબ્દ થયો છે]-ચોપટ, બુદ્ધિબળની જે રમત જેમાં ૩૨ મોહોરાં અને ૬૪ ખાનાં હોય છે.-આમીરમિયાં પ્રાકૃતીઃ ગુજરાતી પ્રાકૃતી

સારિયા—ધારણ કર્યા, સજ્યા. ભારતી—સરસ્વતીદેવી, આર્યોની વિદ્યાની અધિષ્ઠાત્રી દેવી, બ્રહ્માની પુત્રી ને અખંડિત કૌમારવ્રતધારિણી છે. પરિવરી [સં. પરિ+વૃ]—પરિવાર અથવા રસાસા તરીકે ગણ. ચક્રિક-ચોકમાં. સૂકિ-શોક્ય. વિધાત્રાઈ—આચ્યની દેવીએ. નીપાઈ-ઉત્પન્ન કરી. વ્યા-મોહીજી-મોહાંધ થયો. દેવહ તણી-દેવની. ‘હ’ અને ‘તણી’ એમ બેવડા સંબંધક વિભક્તિ પ્રત્યયો જૂની ગુજરાતીમાં વપરાયા છે.

ગાંધવી-ગંધર્વસ્ત્રી. ગંધર્વો એ સ્વર્ગના ગવૈયા ગણાય છે. વદાધર [સં. વિદ્યાધર]—દેવયોનિનો એક દેવ. વિદ્યાધર તણી-વિદ્યાધરી.

પૃષ્ઠ ૧૬

૧૧૩-૧૨૦ રંભા—એ નામની સ્વર્ગીય અપ્સરા, હુંબુક ગંધર્વની સ્ત્રી (૨) પ્રાધાની અપ્સરા કન્યાઓમાંની એક, જુઓ પૌરાણિક કથાકોશ. પશ્ચિની [સં.]—કામશાસ્ત્રમાં ગણાવેલી ચાર પ્રકારની સ્ત્રીઓમાંથી ઉત્તમ પ્રકારની સ્ત્રી. ચાર પ્રકાર : પશ્ચિની, ચિત્રિણી, હસ્તિની ને શંખિની. જંપઈ-જપે, રટે.

ઊરવસી—જર્વશી, અપ્સરાવિશેષ. બદરિકાશ્રમમાં તપશ્ચર્યા કરતા નર-નારાયણ ઋષિના બ્રહ્મચર્યની કસોટી કરવા ઇંદ્રે કામ, વસંત અને કેટલીક અપ્સરાઓ મોકલી હતી. ઋષિ ઉપર ક્રોધ પણ મોહિની ન બિપ્લવી શકવાથી સૌ ભોંઠાં પડી ગયાં. ઋષિ પાસે જે અપ્સરાઓ હતી તે વિશેષ સૌન્દર્યવતી હતી. જ્યારે આ દેવગણ સૌ નિષ્ફળ થઈ સ્વર્ગમાં પાછાં જવા તૈયાર થયાં ત્યારે ઋષિએ તેમની ઇચ્છા હોય તો એમના આશ્રમમાંથી એકાદ સ્ત્રી લઈ જવા કહ્યું. આ સ્ત્રી તે જર્વશી. નરનારાયણના ઉર પાસે તે ભેલેલી હતી તેથી ઇન્દ્રે તેને ‘જર્વશી’ નામ આપ્યું હતું. જુઓ શ્રીમદ્ભાગવત : ૧૧ : ૪

અષ્ટભોગ—કડી ૧૧૬માં વર્ણવ્યા પ્રમાણે : સુગંધ, વનિતા, વસ્ત્ર, ગીત, પાન, ભોજન, સુખશય્યા અને નિર્મલ સ્નાન. પંચઘ બાણ-પાંચ બાણ. આર્યોની દેવકથાઓમાં પ્રેમના ઉપાસ્ય દેવ કામદેવનાં પાંચ બાણ મનાય છે :

‘અરવિન્દમશોકં ચ ચૂતં ચ નવમલ્લિકા ।

નીલોત્પલં ચ પૈવૈ તે પંચવાણસ્ય સાયકા : ॥’

વળી પાંચ બાણ નીચે મુજબ પણ ગણાય છે :

‘ સંમોહનોન્માદનો ચ શોષણતાપનસ્તથા ।

સ્તમનં ચેતિ કામસ્ય પંચવાણાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ’

નિવરી-નહી ગઈ. દાય-દાવ. વાહવિ-ધારણ કરે, રાખે. છપઈ-છતે.
ઊસરઈ-બંધ પડે, ઓસરે.

પૃષ્ઠ ૧૭

૧૨૧-૧૩૩ છપિ-છતે. છપસિ - છતશે. અચિરજ [સં. અશ્ચર્ય]
નવાઈ, પાલી-છરી. પ્રાણઘાત - આત્મહત્યા. બાંહિ ધરિ - શરણાગતિ આપે.
નિસ્તાર [સં. નિ+સ્તૃ]-તરી પાર ઊતરવું તે, સફલતા. પસાઈ [સં.
પ્રસાદ]-કૃપાએ. નષ્ટચર્યાઈ-રાત્રિચર્યા. ચલિયો-ચલિત થયો, વિકારવશ થયો
હાંસિ-મશકરી. ખોડિ-દોષ, નુકસાન. સૂચાણુ-સુધ્ધઆણી-દાઈ સૂતાર
[સં. મુજબાર]-સુતારણુ. ભવવાસણી-(?) કનુઆર-(?)

નાઈ [સં. નાપિક]-ગાંચળણુ, હંભડી મવાર-મહાર સ્ત્રી, ઢેડ, (?)
બંધારી-બંધારાત્રી, છીંપણુ. પટલી-પાટીદારણુ, પટવાણી. કાછણુ-કાછી-
આણુ. ચેટી [સં.]-દાસી. તિલી-ધાંચણુ.

પૃષ્ઠ ૧૮

૧૩૪-૧૪૩ આપણી-પોતાની મેળે, અધવેસણી.....થાપંતિ-અર્ધ
ઊઘાડી [અધવેસણી] તે સખી, ઘરડી તે પુત્રી ગણાયઃ આવો અર્થ થઈ
શકે ? નારી સરસ્યુ-સ્ત્રી સાથે. સાંતલું-‘ સાંપડયું ’ પાઠ હશે ?

સોહિલી-સહેલી. દોહિલી [સં. દુર્લભ]-અધરી, વિકટ. થાનિક [સં.
સ્થાનક]-સ્થાનક, પોતાને મહેલ. આગેવાણી-અગ્રેસર, આગેવાન. ખેચર
[સં.]-ખેચર, પંખી. ભૂચર [સં.]-પ્રાણીપશુઓ. સંહાર-નાશ, નિસ્તાર.
આંધ્રવી મસાણુ-અંધવંતું ક્ષમશાન, એ નામનું મશાણુ. આહંતા નવિ રહઈ
વાઘરી-વાઘરીઓ ગુપ્ત રહી શકતા નથી. પ્રાસાદ-મહેલ. તાલિકા-તાળીઓ,
કરિ.....બાલિકા-છોકરી હાથમાં દીવો રાખી નાચવા મંડી.

પૃષ્ઠ ૧૯

૧૪૪-૧૫૦ નિદ્રાવસિ થાઈ-ઊંઘી નય. ગયણુ મારગિ [સં. ગગનમાર્ગ]
-આકાશપથમાં. દાતી-વાંછી દાંતી. ખપ્પર [સં.]-છેરી નારીએલનું બનાવેલું
લીલાપાત્ર, જેમાં આવેલું બધુંજ નાશ પામે એવું (દેવીનું) પાત્ર. ૨૦૫૬

[સં. હમરુ]-હાખલું. હણહણકાર-સસણાટ. કંડમાલા-ખોપરીઓની બનાવેલી માળા-હાર. કાલાળ સુણહા દોરીઆ-શબ્દોનો અર્થ અહીં શો હશે ? કિલકિલાટ-ગ્રોધાટ, કલશોર, શોરબજાર. હોકાર-હોકારો, ખૂમ. ખાખરી કેસ-ખાલ-વગર કપાયલા, ખાખરીવાળા, અતિવિસ્તાર-પ્રચંડ, મોટું. લેપન ક્રીધ-લગાડયાં. ભૂતપ્રેતપિશાચ-નીચી ચોનિના અવગતિઆ આત્માઓ. કટિ-મેખલા-કંદોરો. ખતકંતિ-ખળકે, વાગતો. ખતિપતિ-[સં. ક્ષિતિપતિ]-રાન. ખૂંબકાર-ખૂમાખૂમ, ખૂંબારા. દેહલ-દેવળ. રંગ વરતિ-આનંદોચ્છવ થાય. ખેત્રપાલ [સં. ક્ષેત્રપાલ]-ખેતરનું રક્ષણ કરનાર દેવ.

પૃષ્ઠ ૨૦

૧૫૧-૧૫૬ ચંપાવિજી-ચાંખ્યો. કવણુ-કોણુ. થાકુ થયજી-થાકી ગયો. વાસજી-રહેઠાણુ. અછક-છા. સભઈ-તૈયાર કરી. રમણુ-આનંદ, મઝા. પૂછણુ-હાર-પૂછનાર. રાખણુહાર-રક્ષક, રખેવાળ. નયરહજેણી-હજેણીનગર. ચિંતિ-ચિન્તા. વધન [સં. વિઘ્ન]-વિઘ્ન, મુસીબતો, આફતો. ભંજણુહાર-ભાંગનાર, ફૂર કરનાર. મિરીઘ-મરીએ. જિયાઠિજી-કલેશ કર્યા, ને જિયાટ થયો. દમીઆ-વશ કર્યા. સુરનર સહુ કરાવા સેવ-દેવતાઓ અને નરની પાસે સેવા કરાવી. ભૂની ગુજરાતીની વાક્યરચના નોંધો. નવિ ચાલઘ અલઘ-અમારાથી ન ચાલે, અમારાથી કંઈ ન થાય, કંઈ ન વળે. મહાવદ્દીપિ-એ નામના ખેટમાં. ધાત-મરણ કે સાચ ?

પૃષ્ઠ ૨૧

૧૬૦-૧૬૭ રિષ્ટ [સં. રિષ્ટ]-અમંગળ, નાશ. લાપસી-મોટા ભરડેલા ઘડૂનો કંસાર. ધૂધરી-ટોઠા. માંડા-(?) મણા-જીણુપ, ખામી. બલિ-બલિદાન, વધ. હીર-દૈવત. સઈ જોઅણ [સં. જ્ઞાત+યોજન]-સો જોજન. પરિવરી [સં. પરિ+વૃ]-વીંટળાઈ. આગીઆપાહિ-આગીઆપે, આગીઆ પાસે, આગીઆ મારફતે. પાહિં, પાઈમાં મુકાળલાનો અર્થ પણ હોય છે. ભુઓ 'એકએક પાહિ સપરાણુ' હાહાલાઈ દેરાસરીસંપાદિત કાન્હડદે પ્રખંધ: ૧:૧૯૨. વળી બુઓ

(૧) 'પ્રધાન પાઈ શીખ મંગાવી,' (૨) 'પ્રતિહારી પાઈ તેડાવી તે મુંદરી.' ઉત્તરકાદંબરી. સંસ્કૃત પાશ્વે ઉપરથી પાસિં, પાહિં, પાઈ, પેં એ રીતે ઉત્કાંતિ થઈ હોય એમ લાગે છે. વધારે તજ્જનો પાસિં નામયોગી સામીપ્યના અર્થમાં જળવાઈ રહ્યો; અને છેદેનો પાહિં કે પાઈ ઉપર કલા

પ્રમાણે નવીન અર્થમાં વપરાયો. દિ. બ. કેશવલાલ ધ્રુવ: પૂર્વકાદંબરી:
સમજૂતી: પૃષ્ઠ ૨૫૨.

અજવાલી [સં. ઠજ્જલ]-અજવાળી, ચાંદની.

પૃષ્ઠ ૨૨

ખંધાણ [સં. વંધન]-પૂલ, સેતુ. પરાણ [સં. પ્રાણ]-જીવ. હરિવાર-
શનિવાર. રક્ષ-રાક્ષસ. સાયલું [સં. સત્વ]-સાયો, પ્રત્યક્ષ. ઇંદ્રસલાતું
વર્ણન વિવિધ સ્વર્ગલોક સાથેનું જૂના કવિઓ માફક નરપતિએ પણ
અહીં એકધારે આપ્યું છે. જુઓ કડીઓ ૧૭૨-૧૭૪.

પૃષ્ઠ ૨૩

૧૭૪-૧૭૮ નાટવી-અભિનય કરી. રાગઅંગ-રાગ અને તેમનાં અંગો-
પાંગો. આલવી [સં. આલપ]-લલકારે, ગાય. નીપાધ [સં. નિ+પદ]-
નીપજવી, ઉત્પન્ન કરી. નેહર [સં. નુપૂર]-ઝાંઝર. પસાય [સં. પ્રસાદ]-
લેટસોગાદ. નિદ્રાવ્યાપિત [સં. નિદ્રાવ્યાપ્ત]-નિદ્રાવશ.

પૃષ્ઠ ૨૪

દિસ-દિવસ. દિણચર [સં. દિનચર]-સૂર્ય. ઉગમધ [સં. ઉદ્+ગમ્]
ઉગે. નિદ્રાભંગ [સં. નિદ્રાભગ્ન]-જાગત.

બપનજાં [સં. ઉત્પન્ન]-થયું. પરજલી [સં. પ્ર+જલ]-બણી. પાણી
પાહિં-પાણીથી. જુઓ કડી ૧૬૪. પ્રસ્તાવિ [સં. પ્રસ્તાવ]-કારણે. આડી વાત-
અપ્રસ્તુત, અસંબધ વાત. ઇતર નતિ-જૂદી નતના, હલકા. અધમવંસ-
ધાંચણનો. અંસ [સં. અંજા]-છાંટો, લેશ. મહિમા મુખિ પડિ-મહત્વ
પામે, ઉપયોગિતા અપાય. કારેલી નધ લીંબડિ ચડી-વધારે અધમ થઇ, સંગ-
દોષથી વધારે બગડી. ફહવણ-ફલાણ, ફલાવતું તે. આરતિ-હોંસમાં.

પૃષ્ઠ ૨૫

૧૮૫-૧૮૯ રિતિ...મેહ-અવસર ચૂક્યો મેહલો [રિતિ-સં. જનુ]
શોભતો નથી, આકરો લાગે છે. સુહણુ [સં. સ્વપ્ન]-સ્વપ્ન, સોણું,
શમણું. વંતને. 'વં' કર્તાર્થે પ્રથમાનું રૂપ કર્મર્થે વપરાય એ જૂનો ગુજ-
રાતી પ્રયોગ છે. કઝાતણું નાહ મૂલ-તારી નૃત્યક્ષ્માનો અભિનય બેમૂલ
હતો પ્રમાણ [સં.]-સાબીતી, ખાતરી. મંદાર [સં.] એ નામનું ધાયાણું
આડ; જુઓ

‘યસ્યોપાતે કૃતકતનયો વર્ધિતઃ કાન્તયા મે ।

હસ્તપ્રાપ્યસ્તવકનમિતો બાલમંદારવૃક્ષઃ ॥ ’

—કાલિદાસ : મેઘવૃત

પૃષ્ઠ ૨૬

૧૯૦-૧૯૫ થાવર-શનિવાર. પચારી-ઝમાની. સાહી-પકડી. ડંકિ-
ડોકેથી, ગળેથી. રંકિ-રંક, ગરીબડી. વૃઠળ [સં. તુલ્ય]-પ્રસન્ન થયું. મહિમા
[સં.]-મહત્તા, માહાત્મ્ય.

પૃષ્ઠ ૨૭

૧૯૬-૨૦૦ પાસઘ [સં. પાર્શ્વ]-નજીકમાં. ખીડલૂં-પાનપટ્ટી. ચાલા-
હાવભાવ, ચાળા. પેખિળ [સં. પ્ર+ઈક્ષ્]-નીહાળ્યું. ફીટી-બદલાઈ. વરી
[સં. વૃ]-પરણ્યા. વિક્રમસેનઘ દમની વરી-જૂની કર્મશ્રિપ્રયોગ
વાક્યરચના.

પૃષ્ઠ ૨૮

૨૦૦-૨૦૩ ચાંદરણી-ચાંદનીવાળી. ભાતિ-તેજ. પૂછેવા ભણી-પૂછવા
માટે. પ્રમાણ ચડિળ-સિદ્ધ થયું. હૃદયાચલ-પૂર્વ દિશામાંનો કલ્પિત પર્વત.
ભાણ [સં. માનુ]-સૂર્ય.

આદેશ બીજો

પૃષ્ઠ ૨૯

૧-૬ કુંકણૂં દેસ-કોંકણ પ્રાંત. નગર સોપારઘ [સં. સુપાર્ક]-
સોપારા, જૂના ગુજરાતનું એક મહત્વનું બંદર. મર્મ [સં.]-લેદ, ચર્ચા.
ચરાચરણ [સં. ચર્ચાચરણ]-રહેણીકરણી. નિતિ-હમેશાં. આદીસ્વરનઘ-
આદ્ય ઈશ્વરના. જૈન સંપ્રદાયના તીર્થંદરને હૃદેશી આ શબ્દ નથી. નરપતિ
જૈનેતરજ છે એ સત્ય હકીકત આ વાર્તાકાવ્યમાં અહીં તથા અન્ય સ્થલોમાં
સ્પષ્ટ છે. ચક્રમુખ [સં. ચતુર્મુખ]-ચાર મુખવાળા.

બાવનચંદન—જેને કર્તૃથી, બરાસ અને કેસરની ભાવના દીધી હોય
એવું ચંદન, બરાસ કર્તૃરીથી વધારે ખુશખોદાર બનાવેલું ચંદન; X X
પ્રાશસ્ત્યવાચક શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ વિચારવી બહુજ રમુજ ભરેલી છે;
જુઓ બાવનવીર, માણેકથંભ, રતનચોક, મદનભેર, રાયભંજ, પારસ-

-પીપળો, પ્રહસાટ વગેરે.—દિ. બ. કેશવલાલ ધ્રુવ : કાદંબરી :
પૂર્વાર્ધ : સમજૂતી : પૃષ્ઠ ૧૮૭.

પૃષ્ઠ ૩૦

૭-૧૪ માન્ય-માનપાત્ર, પૂજ્ય. સારી-કરી. લહુ-પીછાનો છે. થાનક
[સં. સ્થાનક]—થાનક, રહેઠાણની જગા. ખૂંધા [સં. સ્કંધ]—ખૂંધાળા.
કાણા [સં. ફકાલ] . વામણા [સં. વામન]—બટકા, ઠીંગણા.
ડોકરા-બુટ્ટા, હરક [સં. અવટંક]—અડક, કુટુંબનામ. નવિ...દાન—તે
દેહના દાનનો અંગીકાર કરતો નથી. દીણાર [ફા. દિન્નાર, દિનાર]—અઢી
રૂપીઆની કિંમતના સિક્કા.

પૃષ્ઠ ૩૧

૧૫-૧૬ નરવેશ [સં. નરવેષ]—માણસોની રીતસાત. ગહધગહિજી—
આનંદ પામ્યો. અણુસરી. [સં. અનુ+સૃ]—અનુસરી, નો હપયોગ કરી. હૂંઠો...
અગિઆર-અગીઆર વરસની હમર કરી. વાસ્તવ્યના નોંધવા જેવી છે. પાટી
[સં. પટ]—લાકડાપાટી. ખડીઈ ધૂંટઈ—અક્ષર ધૂંટયા.

પૃષ્ઠ ૩૨

૨૦-૨૭ દ્વારાંતરિ-ખારણામાં. સ્વપ્નાંતર-સ્વપ્નામાં; આમાંતર, ગામે-
તરું-ખીજી ગામ : આમાં અંતરના અર્થનો ભેદ જુઓ. ગુરાણી [સં. ગુરુ
પત્ની]—ગોરાણી, ગુરુભાર્યા. હામ-હોંશ. અમૃતકચોલ-મીઠી, અમૃતના કચોળા
જેવી. નિરસંક [સં. નિઃશંક]—શંકા વગરનો, બેધડક. કંધ [સં. સ્કંધ]
ખસા. જુનદંડ આલન-હાથ આલન [સં. ધૂંટણ સુધી લખાયેલા] હતા.
સરાઈ અરિજી—સિદ્ધ થયું. માદલ-ટોલ. મર્જન [સં. મજ્જન]—સ્નાન.

પૃષ્ઠ ૩૩

રેલ-આનંદ. ચૂહાલી-સુવાળી, દસમી. કાકરીઆ-જુઓ કરકરવડી.
નીલાં નાલિકેર-કોંકણ પ્રદેશ સમુદ્રતટ પરનો હોવાથી લીલાં નારીએલથી
હંજુએ ભરપૂર છે બાલકોને રીઝવવાના ખાદ્ય પદાર્થો ગુજરાતમાં
હંજુએ આવાજ લોકપ્રિય છે. વિત્ત...ધસૂં-ગુરુદેવ એમના પૂર્વજો અને
વંશજો જેવાજ ભૂખડીખારસ હતા; આમ છતાં વિક્રમને ચોતાનો અજાણ
તરેહનો સત્કાર થયેલો જોઈ વિચાર આવ્યા કે આ શું! નિદ્રાકપટ-નિદ્રાટોંગ.

પૃષ્ઠ ૪૧

૮૦-૮૭ રખે-શકે, ન કરે ને. અખોટ-ગવ્ય, ગાયનું છાણુ તથા માટી. ભેય [સં. મય]-ભો, ભય. રાગ-ક્રોધ. રતિરતિ...ભાગિ-પ્રત્યેક યોગિનીને હિરસે રતિભાર પણ ન આવી. સાયરતીરિ-સાગરકાંઠે. કંકણુ-ધાતુની ચૂડી. ભીર-ભેર, ભીલુ, સાથી. સુસતા-સોસતા [સં. સ્વસ્થ] — સ્વસ્થ, શાંત. નયર [સં. નગર]-નગર, પુર. પ્રમેદ-આનંદ. દ્વિપદ-બેપગાં પ્રાણીઓ. ચતુષ્પદ-પશુઓ, ચારપગાં. લૂસૂં-લૂંટ્યું. પરન્નલિંગ-ખાલ્યું. ભરિંગ નગર-ભયું'ભાદયું' શહેર.

પૃષ્ઠ ૪૨

૮૮-૯૫ પ્રાકારિ [સં. પ્રાકાર]-કોટ, કીલ્લા, ગઢ. ચાલ-હાવભાવ, આળા આલહ દાખવિંગ-આપો એમ સૂચવ્યું. ઉરહિ-અહીંથી, ઓરાંથી. વ્યામોહિંગ-મોહ પામ્યો. જીજડ-વેરાન, શન્ય. ઉપધાત [સં.]-હુમલો, આક્રમણ. બંધનિ-કારાગારે, બંદીખાને.

પૃષ્ઠ ૪૩

૯૬-૧૦૩ જામ [સં. જન્-જન્મહું]-ઉત્પન્ન થઈ. ફેક-વ્યર્થ. પરધરી-પારકા ધરની. કડીઓ ૯૮-૯૯ માં છોકરીના કુટુંબ મધ્યેના સ્થાનના અને તેના માટેના તેના પિતાના આખાએ ચિંતાત્મક જીવનનો ઉલ્લેખ છે. મધ્ય-કાલીન યુગની આવી માન્યતા હજી પણ કેટલી નાબૂદ થઈ છે ? હામ-હિંમત, હોંશ. લહુકુંવડ [સં. લઘુવૃદ્ધ]-નાનું મોટું. જીજડિંગ-વેરાન કયું. ભમભાગૂં-ભોતું માયું. દડવડી-દોડી. અઘોલપાણી-નહાવણનું પાણી. ભખિ-ભક્ષ.

પૃષ્ઠ ૪૪

૧૦૪-૧૧૩ પારધિ-મનુષ્યનો શીકાર કરનાર, રાક્ષસ. પરણેવા ભણી-લગ્ન માટે. પરણેસિ-પરણીશ [સં. પ્રત્ની], ધાઈ-ધા વડે. છલભેદે-છળભેદથી, દગાફટકાથી. ધરેય [સં. ધૃ-પકડવું પરથી]-પકડે. અન્નિતાણુહાર-અન્નિત. અન્નલિ...માન-હાથભેડી કાલાવાણા [માન] કરું. મધલા-મેલા, ભૂતપ્રેતને લગતા. મનીખ...ડીંગ-હું મનુષ્યાહારી બન્યો. ધીર [સં. ધૈર્ય ઉપરથી]-ધીરજ.

પૃષ્ઠ ૪૫

૧૧૪-૧૨૩ નિવારિ [સં. નિ + વૃ] — નીવારણ કર, થી દૂર થા. ચારિ-કબલમાં (?) તારક-બચાવનાર, ઉદ્ધારક. બિમ...નિપાત-જેમ તે રાક્ષસ [કંટક]નું મૂળ [નિપાત] બચ. વીસાસિ-વિશ્વાસ આપ્યો હોય તેની પ્રતિ. ખંતિ-મળવાના કાંડ, ખાંત. ઉલ્લવધ-ગૂમ થઈ જઈ, છૂપાઈ. રાખસઆવણુવેલા રાક્ષસને આવવાનો વખત. સાન-નીસાની, એધાણી.

પૃષ્ઠ ૪૬

૧૨૪-૧૩૨ માણસ...કન્હઈ-તારી પાસે [કન્હઈ] માણસમાં તો માત્ર હુંજ છું. સાંતરું-તૈયારી, સબઈ. એકલમલ...ભાણુ વીરોમાં અનિત [એકલ] મલ્લ જેવો સૂર્ય [ભાણુ] ત્યાં હાજર થયો. નરધનીઈ [સં. નિર્ધન]—ગરીબ. આઈ [સં. આયુઃ]—જીવનદોરી, આયુધ્ય. થાપ-ધખ્યો, થાપ્પટ. બિમણુજીં વિસ્તાર-બમણુ રૂપ. મુષ્ટિધાજી-મુઠીના ધાવ, પ્રહાર, ગરદા. આરહ-વચમાં ભેલેલો. હાકપ્રહાર—ખૂંખાટા ને ધા. ભજીનાં...અપાર—પાર વગરનાં લીધાં હતાં તે પાછાં વાળ્યાં, બરાબર ઘેાઘ નાંખ્યો. મધિ [સં. મધ્ય]—માંહિ, મધ્યે. કચરા કીધૂં—કચરધાણુ કર્યું, છંદી નાંખ્યું. મુગલહ...ચરિજીં—હરણ સિંહના હાથમાં [પંચાયણુકરિ] સપડાયું. ભપરિયાં—ઉપરથી.

પૃષ્ઠ ૪૭

૧૩૩-૧૩૮ કડી ૧૩૩ પૂર્વાર્ધ—રાક્ષસરૂપી દેવતા દુશ્મનને મનુષ્યાવતારી વિક્રમે હણ્યો, વિક્રમ દેવ કરતાંયે વધ્યો. અંતરિક [સં. અંતરિક્ષ]—ઉપર, ઉચે. કામણુ—કામણુદૂમણુ કરી વશ કરવાની વિદ્યા. થાવરજંગમ [સં. સ્થાવર જંગમ]—સ્થિર કરી કે ખીજે લઈ શકાય એવી વિદ્યા. આગળ આવેલો 'થાવરવાર' જુઓ. જડીબૂટી-અમલ્લારિક ગુણુવાળું મૂળિયું. વિનાણુ [સં. વિજ્ઞાન]—વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર. અંજનગુટિકા—આંજવાની ગોટી. આસનબઈસણુ—ચોરાશી બતનાં યોગાસનો ને ખેઠકો. આગમનિગમ—વેદવેદાંગો. યોતિસ [સં. જ્યોતિષ]—નક્ષત્રશાસ્ત્ર, ભવિષ્યવાણીશાસ્ત્ર. લેખનલેખન—લેખનકળા ને લેખ મારવાની ક્રિયા. જુવટિ—છૂતકલામાં. વિક્રમના પાત્રને આદર્શભૂત કરવા એનામાં બધાએ કલાગુણોનું આરોપણ અહીં કવિ કરે છે. આયુધ...છત્રીસ છત્રીસ રીતે શસ્ત્ર વાપરવાના ભેદ. છન્ન—ગુપ્ત, પ્રછન્ન. પાખંડ—ઢોંગ, મિથ્યાચાર.

પૃષ્ઠ ૪૮

૧૩૬-૧૪૭ કષલગતિ—છળીલાની ટપછપ. ઓસીંગણ-ઉપકારવશ,
કૃતકૃત્ય. સાંઈ—ભેટણું તે. ધરિ...ગંગ—ગારે ઘેર બેઠાં અંગણે ગંગા પધારી.
વાક્યરચના નોંધો. આઘઉં ધરણ-દૂરનો ધારો, તમારોમારો સંબંધ નિકટનો
થયો છે. છતાં જો મને દૂરનો ધારતા હો તો મારી પુત્રી લગ્નમાં
સ્વીકારી સ્વજન બનો, અતિઆનંદના ખૂબજ પહેરામણી. ગુરુનાથ—ગુરુ
પ્રભુ. મારણહાર—મારનાર, નાશ'તી.

પૃષ્ઠ ૪૯

૧૪૮-૧૫૫ સિદ્ધ ક્રીધી-સી દે એ ૧, ફતેહ કરી. ઠાહિ-ઠામે, સ્થાને,
કલરવ-શોર, ઘોંઘાટ. ખિમારપ...હૂડુ -ગુરુ ૧ મધ્યે ક્ષમાવંત તરીકે કીર્તિ
હતી. પવાડ-પવાડો, વીરકાવ્ય.

પૃષ્ઠ ૫૦

૧૫૬-૧૬૫ તિહવારક-તે વખતે 'નમ' લેઈ-જે શક્તિનું તે ધ્યાન
ધરતી [ધ્યાતી] હની તેણે જ એના નામનો નામ. અસંભવ-અસંભવિત,
અણુધાર્યું. પુત્રસોહ [સં. સુવર્ણ] પુત્ર સિદ્ધતા શોધ્ય, જૂઠાગરીનાં દુઃખ.
નહિતરિ...હતા નહીં તો રાંડે [રાંડક સં. રંડા] અમારો ભોગ લીધો જ
હોત. આધી-ત્યાર પછીની

પૃષ્ઠ ૫૧-૫૨

૧૬૬-૧૮૦ છતાં [સં. સન્]—જીવતા સુદ્ધ [સં. શુદ્ધિ]—ખખર-
અંતર, ભાળ. ગહિગહી-જીતારી. સન્નધ [સં. સન્ન]—તૈયારી સોવન્નથાલ
[સં. સુવર્ણસ્થાલિ]—સોનાના ટાટ, થાળા પખાલ કીયા—પ્રજ્ઞાલન કર્યા,
ધોયા. મદનમજ્જન [સં.]—ચોખીતે રનાન મરણું તે. ચાંગિ-સારાં. હેમવરણ-
ખાળાં, સોનેરી. કેલાકાતલી-કેળાંની મોટી ચૂંબર. ખડખૂલ-તડખૂચ. માંહિ
...સેલડી-શેરડીના ડંકા (સાંઠા) હોવાના. કડી ૧૬૯ થી ૧૭૬ સુધીમાં
વિવિધ જાતના પકવાન્ન ખાઈ પાર્યાં અતઃ ચોખ્યાના ચટાકા કવિએ ખહુજ
ઝીણવટથી ગણાવ્યાં છે. વાણી-વાણી. વાડવ-વચ્ચાં પાણી-ખસના વાળા-
વાળાં (?) જુઆં-જૂદા. સાલણા- (?) : પૂરે કરળા વાસીઆ-કપૂરની વાડથી
ગરળા [કરળા] કોરાવ્યા. ચરણિ. પાથરા-ચાલવા માટે પટાળાં ખીછાવ્યાં.
રંગમંડપ-સત્કારગૃહ. ચૂઆચંદન એ નાતની આતિ સુગંધિત સુખડ. મિશ્રક-
મદાર્થોની મેળવણી (?) વિરુદ્ધ-વિરુદ્ધ. તઈત ગતિ નાણુ અતિધણી-જે

અણીજ છટાદાર ચાલે ચાલી જાણતી હતી. તલાંસધ-તળાંશે, ચાંપે. કડી ૧૭૯માં વિક્રમની તહેનાતમાં મૂકેલી સ્ત્રીઓદ્વારા કવિએ તે વખતની વિવિધ પ્રકારની રસિકતાનું સૂચન કર્યું છે. અમ્હુત્તમ્હ...રહધ-અમારુંતમારું ગોત્ર દૂર ફરતું છે.

પૃષ્ઠ ૫૩

૧૮૧-૧૮૮ મૂઝનધ...લાવિ-મને એવું ગમે છે. આખ્યાત [સં. આ+હ્યા ઉપરથી]-ખ્યાતિ, કીર્તિ. ભધ [સં. મય]-ભો, ભીતિ. ભખનજે-ભખન્યું, ઉત્પન્ન થયું. અપલક્ષણુ-કુટેવો, ચરિત્રો. કરણીધ-કૃતિથી, કર્મથી. ભયભ્રાંત [સં.]-ભયવ્યાકુલ, ખેળાકળા. ગ્રહી રહિલે-રાજકન્યાને યુદ્ધકેદી તરીકે પકડી. ધડી ખાંડ ભજીની હૂંઠ-મારીખૂંદી વેર વાળ્યું એ અર્થમાં હોય એમ લાગે છે. અતિધણુ વ્યાપ-તેણે અતિવિસ્તારમાં ફેર વર્તાવ્યો.

પૃષ્ઠ ૫૪

૧૮૯-૧૯૫ વાલયા-વળાચા. દાનિમાનિ...સાચલૂ- મેં ઘણું પાટણો [સં. પટ્ટન-નગર] જ્યાં તેમાં દાન ને કીર્તિમાં સાચા [સાચલૂ] સ્વર્ગ-સમા સોપારાની કીર્તિ વિશેષ હતી. સોપારાની ભૂત કીર્તિનો કવિ અહીં પ્રશંસાપૂર્વક ઉલ્લેખ કરે છે. કારિમૂ-કારમું; બહુજ સુંદર. અવગુણુ...માનીધ-અવગુણો ઠાંકીને ગુણને માન આપે. જવજીવિ-[સં. યાવજ્જીવ]-જીવે ત્યાં લગી, આજીવંત. કડી ૧૯૨: એક પણ અક્ષરના વિદ્યાદાનદાતા ગુરુને જે માન્ય રાખતો નથી તે સો કૂતરાની યોનિમાં જન્મી પછી ચાંડાલ તરીકે જન્મ લે છે.

પૃષ્ઠ ૫૫

૧૯૬-૧૯૮ અમેાધ [સં.]-સફલ, સાચ્યો. ગુપતિદાન-હપુ' દાન. વધિલે-વધ કર્યો, સંહાર્યો. સંધાર [સં. સંહાર]-વિનાશ. મંડાવિલે-પરજાવ્યા. પ્રતિપાલ [સં. પ્રતિપાલક]-રક્ષણહાર, રક્ષક.

પૃષ્ઠ ૫૬

૧૯૯-૨૦૭ યસ જુવતી વરિલે-ચરા ને યુવતિઓને વર્યો. અવતરીઆ-સ્વર્ગમાંથી ઊતર્યા. વિવાહલક-લગ્નકાવ્ય. સખાયત-સખીમંડળ, દાસીમંડલ સૂંપા-સોંપ્યા. ચરણે ધર્યા.

આદેશ ત્રીજો

પૃષ્ઠ ૫૭

૧-૭ સપ્ત ધાત—સપ્ત ધાતુની. સપ્ત ધાતુઓ :

કંચન, રુપું, તામ્ર વળી સીસું, કલાઈ વિચાર;

પારો લોહું સ્વામી જો, કંમથી ચંદ્ર ઋષિ સાર.

—દલપત દુર્લભકૃત સકલશાસ્ત્રનિરૂપણ

વહિલઉ સધાવિ—વહેલા જાઓ. આગેવાણુ—આગેવાન, મોહોરવી.
હેલામાંહિ—દાણુવારમાં, ચપટીમાં. પધરાડી—[સં. પરગઢટ્ટીય]—પારકા
મૂલકનો. પાલણું—પારણું, ઘોડીઆં. પેખંતિ [સં. પ્ર+ઈક્ષ્] જુએ છે.

પૃષ્ઠ ૫૮

૮-૧૬ સ્યા થકી—શાથી, કેમ. ધૂંઆડિ ધૂધલા હોયંતિ—ધૂમાડાથી
કાળા થાય છે. ધૂધલા—મેઝા, ધૂળાળા, ધૂમ્રવાળા. પન્થુમ [સં. પરિણામ]—
પરિણામ, ફલ. રાજધાન [સં. રાજધાની]—રાજધાન. માકડનહ—માકડનું
એમ અર્થ હશે (?)

પૃષ્ઠ ૫૯

૧૭-૨૩ કામતણુ વસિ—કામાગ્નિને લીધે શોકાત. નીગમજાં—
ઉત્પન્ન થયું. અસાધિ—શૂન્યતા. અન્ન વમૂં—ભિત્રી થઈ. જાણિ હેમ તણી
એ ધડી—જાણે કે સોનાથી એને ધડી હતી. જુઆ

‘વેલ જાણે હેમની અવેવફૂલે ફૂલી !’

- પ્રેમાનંદ : નળાખ્યાન

રયણી—રેણી, રાત. પીઠ [સં.] સ્થાનક. કાલિયા—ખંભાતની ગ્રામ-
દેવતા. પ્રાણિ [સં. પ્રાણ]—ખળજેરીથી, ખલાતકારથી. નૂંદં—ન હોય.
અગનિ...દોહિલું—મલે અગ્નિનો ભડકે ખાઇએ [ખાસીઇ], ભલે હલાહલ
ઝેર ખાઇએ [ખાસીઇ]; સાપ [વસીહર સં. વિષધર] ને જુખે ભલે ચુંબન
કરીએ પણ નાહકનું [અસત તણું] દુર્લભ ધન કદી ન ઉચાપત કરીએ.

પૃષ્ઠ ૬૦

૨૪-૩૦ ગુણુ વિસ્તરઇ—વિસ્તારથી ગુણુગાન કરે. સમસ્યા—સાન,
એધાણી. તેડણહાર—તેડવા આવનાર. રાસિ—રાસ, દોરડું. મન્થ અવાસિ
આવાસ માંહે, કુંવરીના નિવાસસ્થાને. ચખિ [સં. ચક્ષુ]—આંખે. વિહાય

[સં. વહ]—વહે. અભિજ્ઞપદ—જ્ઞપજ્ઞપ કર્યા ૧૩૦. વચન કરઉ પ્રમાણ—વચન માન.

પૃષ્ઠ ૬૧

૩૧-૩૭ ઘડીઆલેયણ—ઘડીમાં લેબન નય એવી, પવનવેગી. ઓસીઆલિ...ધણાં—પરવશતામાં [ઓસીઆલિ] અનેક વિધ્નો નરે છે. વેગલેયા—વેગળેથી. વાનિજ—વહો આવ્યો, ચાલી આવ્યો. વાસહ—વાસો, મુકામ. ભદ્રેસિલ—ફારયો, ભધારયો. ગુણુગ્રામ—અનેક ગુણો, પ્રશંસા. વરિ [સં. વરમ]—ભલો, વધારે સારો. સંધ—સિંહ. રડી મેહાસલ—રડવડાવ્યું, રખડાવ્યું.

પૃષ્ઠ ૬૨

૩૮-૪૫ ખીઉ [સં. પ્રિય]—પતિ. વિવિહાનાતરણ—પુનર્જન. દેવ-દમની જણાવે છે કે નાતરું કરવું એ પણ રણવાસની રાણી ગાટે સરમ ભરેલું છે. હવધ...વીસરધ-હવે શકે તે પું વિલેગ [ચિંતાહો] ન પારે તો સાથે [જિમલાં સં. યમલ-ભેગાં] રહીને આપણે આપણાં દુઃખ ભૂદી જઈશું. અહિનાણ [સં. અમિજ્ઞાન]—નીસાની. સહી. [સં. મજી]—મિત્ર, બહેનપણી. સહી કરજે—ચોક્કસ કરજે. વિદારી [સં. વિ+દૃ]—ફાડી સૂચા—સડા. પ્રાપતિ [સં. પ્રાપ્તિ]—ત્રાસ. કવણ વારસહ ?—કોણ અટકાવશે ? પાખધ—સિવાય. કીર—પોપટ.

પૃષ્ઠ ૬૩

૪૬-૫૩ ગલગલિજી—ગલગલીઆં થયાં, આનંદ પામ્યા. રડવડિયા—છૂટા પડી ગયા. પાઠવિજી—મોકલ્યો [સં. પ્ર+સ્થાપય] કાહાડસહ—કાઢશે, છાનામાના સ્ત્રીહરણ કરશે, ભગાવશે. પ્રલિવધસસઈ [સં. પ્ર+વિજ]—પ્રવેશશે.

પૃષ્ઠ ૬૪

૫૪-૫૯ સુક [સં. શુક]—સૂડો. વાચ...ચૂકંતિ—જે બોલ્યું પાળે નહીં. વિણ દીઠધ...ભાર—વગર લેયે, વગર વિચારે બોલનારનું વજન [ભાર] પડવું નથી. ૫૬ મી કડી : ' નિઃસાર દેહની વાણી એ મનુષ્યસંબંધમાં સારરૂપ છે; જેણે વાચાનો જેમ ફાવે તેમ (અને ન્યાંત્યાં) ઉપયોગ કર્યો તેના પુણ્યનો નાશ થાય.' બહધનરિ [સં. મગિની]—બહેન, બહેનડી.

પૃષ્ઠ ૬૫

૬૦-૬૫ ધૂત [સં. ધૂર્ત]—ધૂતારો, કંગ, હસ્તાદ. માંટી—ધણી. એક એક થક...બલધ—એકએકથી કોઇ દૂર થતા નથી—જેમ ધી હોમવાથી

[સીંચીય] અગ્નિ [વિશ્વાનર સં. વિશ્વાનર] માં ભડકો થાય છે તેમ.
પતંગ—કીટ, કોડીની કિંમતના. માનિ—પ્રતિષ્ઠાએ.

પૃષ્ઠ ૩૬

૬૬—૭૨ જેહ લાગા મરીય જીવીય...ખોલય?—જે જીવતા મરવા લાગ્યા છે—જે જીવ્યામુઆ સરખા છે—નિર્માલ્ય છે તેમના ગુણ સાંભળવા શા હામના? દક્ષિણા—પુષ્પાંજલિ, મેથીપાક. એ જૂના...મિલક—એ મરે તો એના વૃદ્ધ પૂર્વજો ભેગો થઈ જાય. આપ—પોતાને. ખૂંખારવ—ખમ-ખરાડો. નિવૃત્ત—નવરો. વેગય...થાઈ—જલદી ચાલ, રાત પૂરી થવા આવી છે. દડવડા—દોડયા. ભટ—જડભરત. લવંતી—ખૂંખાર કરતી. રહ્ય—અટક.

પૃષ્ઠ ૩૭

૭૩—૮૦ રૂડ—રૂડું, રાંદે. કૂડ જીપનૂં—કપટભાવ ઉત્પન્ન થયો. રાખિ સાંઢિ.. આણુ—સાંઢણી થોભાવ, અન્નાંયા માર્ગે ન ચાલ, તને રાત્ર નર-બ્રહ્મની આણુ છે. ચૂદિસિ કામ—ઠેાણા વગરની થઈ રહીશ. નીગમી—ગાળી, નાંમી કરી. દમી—પીડી. જુઆરી [સં. કૂતકાર?—જુવારી, જુગારી. મધ હારી અસ્ત્રી માહારી—હું મારી ધણીઆણીને જુગારમાં હારી ગયો. જૂની વાક્યરચનાની નેંધ લો. વૃહ માઈય—તારે સાટે તારે બાફે. રણ [સં. ઋણ]—દેહું. એડણહાર—સાંઢ હંકારનાર. વલીવલી—ફરીફરી. છેહ [સં. હેદ]—છેડો, અંત, કાપ. લલીવાર—ગુણ, પ્રતિષ્ઠા.

પૃષ્ઠ ૩૮

૮૧—૮૮ રિદ્ધી [સં. રિદ્ધિ]—રીધ, પૈસોટકો. માંકડકોટય—વાંદરાને ગળે. છાજય—શોકે કેતી—કેટલી. સરખાવો આ સાથે

“ નિસાસો મૂક્યો નારીય, ‘દૈવ! ન પોહોતી આશ.

મનનો માન્યો મૂક્યો, પડી અભણ્યા પાસ!

જુઆરી પાસે રિધડી, માંકડકોટે હાર;

ધેલીમાથે ખેટલું : છાજે કેતિ વાર ?

લંગી, વસતી ને આવસુ, લંપટ જુઆરી આપ;

એહેવો કંથ હોય જેહને તેનાં પૂરણ પાપ.

નમેહેરો, નિદ્રાલુથો, દીન, હીણ, દેહે રોગ :

એહેવો કંથ જે નારીને તે સ્ત્રી કરા ભોગ.”

—સામળ : પંચદંડની વાર્તા

નવિ માનિલું ગણિલું—માન્યુએ નહીં તેમ દરકારે ન કરી. પ્રછન્ન—
હૂપી. આગળ ‘છન્ન’ શબ્દ ઉપર આવી ગયો છે. સાણસણ—સરવરાટ. ગહધ-
ગહી—ધૂધવી. કાયર [અ. કાઠિલ—સુસ્ત]—આળસુ, અપુરુષાર્થી. સંધ
માણીધ—સિંહને પારખીએ [માણીધ]. માંટીપણું—ધણીપણું, પતિત્વ.
સખદવેધ [સં. જન્દવેધ]—અવાજ પ્રમાણે તાકવાની કલા. પ્રાણ—જેર.
લોધ—જે. વિહાર [સં. વિહાર]—ફાડી નાંખવું તે, નાશ.

પૃષ્ઠ ૬૬

૮૯-૯૬ નિરત્ત [સં. નિ+ત્ત્વ]—અટકેલું. નારી નાભઈ બઈઠેલું સાસ-
-ત્રીને નાભિએ શ્વાસ ખેડો, સ્વસ્થ થઈ, આરતિ [સં. વાર્તિ]—હોંસ, હમેદ,
આરત, હુ ખ. પૂચી રહી—રળી પહોંચી, આનંદ થયો. જુઓ આગળ આવી
ગયેલા ‘પુહુયા’ ને ‘રત્તિયાયત’ એ શબ્દો. નગિલું કર્મ—નસીબ બધડયાં.
ભાવઠિ—ભાવઠ, હુ.ખ. સાર—નક્રી. સહનાણુ—‘સંધાણુ’ પાઠ વધુ સ્પષ્ટ
લાગે છે. નિવારણહાર—નિવારનાર, ભંજનહાર.

પૃષ્ઠ ૭૦

૯૭-૧૦૭ સાવિજ—સાવજ, સિંહ. ન્યાધ—સાથે, ખરેખરી રીતે.
ન્યામોહિલું—પ્રેમહુમ્મ થયો. ટંકસાલ [સં. ટંકક or ટંક+શાલ]—
સીકાઓ પાડવાનું સ્થલ, અહીં લાખો રૂપિયા. વિહિવારીઆ [સં.
વ્યાપારિન્]—વેપારીઓ. હેન—હેત, પ્રીતિ. હ્યાટ—ચિંતા. વેશ્યા ખેલી
જૂઠી ધાત—વેશ્યા તો જૂઠો વિશ્વાસઘાતનો પેચ રમી.

પૃષ્ઠ ૭૧

૧૦૮-૧૧૫ પખાલ [સં. પ્રજ્ઞાલન]—ધોયણ. આવજન—આગતા-
સ્વાગતા, સરભરા. સોધીધ—શોધ્યાં, ખોળ્યાં. નિસાચરીધ—શત્રિયચર્ચાવેડ.
સુધિ—ખોળ, ભાળ. લૂઝ...ધણુધ—તારા કરતાં તે મારા વધારે સંબંધી છે,
ભગતયુ—પીઠી.

પૃષ્ઠ ૭૨

૧૧૬-૧૨૦ વાવરું—વાપરું. નીલજ [સં. નિર્લજ્જ]—નફરત. ઈછાઈ
[સં.]—સ્વેચ્છાએ, ગમેતેમ. અંગવિહિવાર—દેહસેવા, દેહસંબંધ ગોઠઈ
[સં. ગોષ્ટિ]—વાતે. મુગત કેસ [સં. મુક્ત+કેસ]—છટા વાળે, છટે
અખોડે. મૂહડધ—મેંએ. ચત્રતત્ર—ચદ્વતદ્વા, ગમે તેમ. છાછિ—છાછ,
આભરછેટ, સંસ્કારરીતિ. કાષ્ઠ ભક્ષ કરું—અગ્નિશાયિની થાઈ, સતી થાઈ.

૫૫૭ ૭૩

૧૨૨-૧૩૦ ભાણેજિ [સ. મામીનેયા]-બહેનની દીકરી. સિલ [સં. શીલ] શીયત્ત, સતીત્ત. નિવારિ-આજો, માસી થતી મરો. બીજલી [સં. બ્દ+ચલ]-ફેલાઈ. બઈઅરિ-બાઈ. છલિજા-ઠગ્યો. નગરનાયકા-વેશ્યા. બાલીવેસ-બાળાવેશ; શિશોરાવસ્થા. રૂપઈ બાંધ્યા છૂટ દેસ-દ્વરદ્વરના (વિખૂટા) દેશોને એના સૌંદર્યથી બાંધ્યા હતા. રાજકુમારીના અતિસ્વરૂપનું આ વર્ણન છે. આલોટી-આજોટી. ઘાત-મરણ. સતીનું મરણ સંસારમાં રહું મનાય છે એ ભાવ કવિ દર્શાવે છે (?) વિખટી-વિખૂટી. સત કરિવા-સતી થવા માટે. ગોરડી-ગોરી. ઘોઈ હાથ વિધાતાઈ ધડી-બ્રહ્માએ એને હાથ ઘોઈને [બહુજ આખ્યા કરીને] સરભવી લાગે છે. અં એટલી બધી નિર્મલ સૌંદર્યવાળી છે.

૫૫૭ ૭૪

૧૩૧-૧૪૦ વહાઈ અતારે, સ્વાગત કરે. ચેહને કાંઠે. બાહજ ધરી-શરણે લીધી ચરણરૂ-ચરણથી. 'સૂ' અહીં ત્રીજી વિભક્તિના પ્રત્યય તરીકે છે. પહરી [સં. પર]-દૂર. છેતરિજા-ઠગાચો. સોધવજા-તપાસ કરે પ્રસ્તાવિ-આ અરસામાં. પરા (?) કટક-લક્ષ્મર વિછેદઈ-વિભાગમાં. દીકલી-દીકવા (?) પાલા-પાયદળ. વિલગતિ-વળગે, ચેરે.

૫૫૭ ૭૫

૧૪૧-૧૪૭ રાહિત-રાજસામંતો. પાખરીઆ-પાડેસવારો. સસિ દપર રાહુ-રાહુ જેમ ચંદ્રને ગ્રહે. વિહડઈ-વૂટે. સનાહ-કવચ, બખાર, જુઓ

‘સન્નાહ અંગે ધરી મહાબળીએ લીધાં અસ્ત્ર અનેક;

રામતણી છે આજ્ઞા માગી આણી મન વિવેક.’

—ઉદ્ધવ : રામાયણ

કુળ તણા પ્રાણ-હાથનું બલ. લડઈ-લડે. સરણાઈ-વીરરસ ઝમાવવાનું એ નામનું રણશિશું. સુરંગ-રસભર. અતિયંગ-અતિસુંદર. વૃન્તવલ-એક જાતનાં યુદ્ધમાં વગાડાતાં દોલ. નંગી દોલ-[ફા. જગ-યુદ્ધ]-યુદ્ધનાં એક જાતનાં દોલ. સહુડ-(?) હાલકલોલ-હાલકહલક, ખૂંબાટ. મૂંચતિ-લહેર. હાક-વીરગર્જના, હાકલ. સમરગણિ [સં.]-યુદ્ધભૂમિમાં. ૧૪૫ માં કડીમાં યુદ્ધને જમણવાર સાથે સરખાવ્યું છે તે

જાણણુપિને ગમતી કલ્પનાનું સૂચન છે. અણુવિમાસિલું—સાહસિક, વગરવિચાર્યું.

પૃષ્ઠ ૭૬

૧૪૮-૧૫૫ અદાવતિ [અ. અદાવત-વેર]-પ્રીતો, દુશ્મનાવટ. વિષ્ણુ [સં. વિષ્ટિ]-સલાહ માટે. પગ-પગેરું, પગલું. લગ-લાગીને, માટે. કોર-કોરે, બાજુએ. જગત્રયવિહિત-ત્રણ લોક-સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાલ-માં નહોર. નીર.....સમઘ-ઊકળતા દૂધમાં જેમ પાણી છાંટવાથી ઊભરે હેઠો ખેસે તેમ. ઉપસમઘ [સં. ઉપ+સમ્]-ઊતરે, શાંત થાય. દસઘ [સં. દિશ્]-દિશાએ.

પૃષ્ઠ ૭૭

૧૫૬-૧૬૪ પાલક-પગપાળો. સ્થા બણી-શા માટે, કેમ. ધણુ-ધણું. નલવટિ-નિલવટે લલાટે, કપાળે, લાગ્યે. નિમત્તિ [સં. નિમિત્ત]-કારણ, સળબ. પ્રાપતિ [સં. પ્રાપ્તિ]-પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુ, બતાવ. પાછી થાઈ-બનેલું ન બનેલું થાય. ન્તઘ [સં. જન્-જા]-જન્મી. અપહરિલું [સં. અપ+હૃ]-દૂર કરલું, ધોયું. માહારઘ...પાય-મારા ઉપર પગ મૂકવા રૂપ કૃપા કરી, વિક્રમને હથિત બહુમાનથી રાબ બોલે છે. આમી [સં. સ્વામિન્]-સ્વામી, સમ્રાટ. અણુહારકું-નહીં હોનારું, ન બનવાનું. ભોગલું-વેહું, સહું.

પૃષ્ઠ ૭૮

૧૬૫-૧૭૧ દૂડ-કપટ. અણાવિ [સં. આ+વી]-અણાવી, મંગાવી. સાવંદૂ-સામટી (?) વિગૂયણુ [સં. વિગાહિતક]-વગોણું, ગેરઆબરૂ. પાટા-લીટીએ, ગેરઆબરૂનાં ચિન્હો : પરભવલું [સં. પર+ભવ]-અપમાન કર્યું. રાસભિ [સં. રાસમ]-ગમેરે. ધરમીરાતિ-ધરની માલમીકત. લૂસી-લૂંટી. દેસલટલ [સં. દેજ+લર્તી]-દેશવટો, દેશત્યાગ.

પૃષ્ઠ ૭૯

૧૭૨-૧૭૯ કાંચલી-કાપડું. સહોદરી [સં.]-બહેન. બહનેવીનઘ [સં. મગિનીવતિ]-બહેવીને. તેજ-ઘોડા. વલ્લહી-વહાલી. સુખડી-ભેટ, વેપારીઓમાં હજી આ શબ્દપ્રયોગ ચાલુ છે. દદામા-મોટાં ઢોલ. દડવડી-ઢમઢમી, ભેરવી વાગી. રાહલી-રાજકુલની, દરબારી. ઊછલી-ફરફરે વહલાવા-વળાવવા, મૂકવા. હિતવાહલ [સં. હિતવાત્સલ્ય]-હેતુ, સંબંધીનો પ્રેમ.

પૃષ્ઠ ૮૯

૬૨-૭૨ નર મારી...રમઘ—પતિને મારી ચોર સાથે, રમણ કરે. નીગમઘ [સં. નિ+ગમ્]—વહે. આરો—વાંકો, અનીતિમય. ચરપદ્ [સં. ચર્પટ]—આંગળીઓ લંબાવી ખૂલ્લી કરેલી હથેળી—અર્થાત્ ખેડ, ચાળા. ગાઠો અન્નણ—સાવ ભોટ. પરણિજા...કરી—ધાંચણપુત્રીને તું પરણ્યો તેણે તારી સુદ્ધિનું દેવાણું કઢાવ્યું છે. ભીડીયં ભોલવિજાં મહેસ—મહાદેવને ભીલડીનો વેષ લઈ સ્ત્રીચરિત્ર કરી પાર્વતીએ બનાવ્યા હતા. વૂઝ બાંધવ .. ચૂકવિજાં—તારા મોટા ભાઈ ભર્તૃહરિને પણ સ્ત્રીએ છેતર્યો હતો. [પરિ-ભવિજાં] અને એ પરાભવથી એણે એની રાણી પિંગલાને ત્યજી હતી. તારી તણજ મર્મ—સ્ત્રીનાં શિદ્ર, સ્ત્રીચરિત્રના ભેદ.

પૃષ્ઠ ૯૦

૭૩-૮૪ વિસલેખ [સં. વિલેખ]—જૂદાઈ, આ સ્થળે શંકા. લોક પાડી...તાલિકા—લોકોએ બેઘડક [સુધિ] તાળીઓ [તાલિકા] પાડી. રાહચણૂ...ત્યમ—ગ્રહણ થવાથી જેમ સૂર્ય તેજહીન થાય તેમ રાત્રના મોંની કક્ષા પડી ગઈ. ખડકી—દરવાજા. અસંભમ [સં. અસંભવ]—અસં-ભવિત, નહીં માનવા જેવી. વિધાન [સં.]—આચારવિચાર. વામીઅ—ત્યાગીએ. સિદ્ધિમૂરતિ-મંત્રસિદ્ધિનું મૂર્તરૂપ. પરતખિ [સં. પ્રત્યક્ષ] હાજરા-હજૂર. કલઈ—કળે, જાણે. સિરિ—શેરી.

પૃષ્ઠ ૯૧

૮૫-૯૫ વિક્રમતીર—વિક્રમ પાસે. ગુણુવેલિ—ગુણ (સૌંદર્યગુણ) ની લતા. ચાહરિ—ચોરો, સલા. ગૃહીનઈ—ગૃહસ્થાશ્રમીને. અસન્ન—પાપી.

પૃષ્ઠ ૯૨

ભાવારથ [સં. ભાવાર્થ]—મુદો, મર્મ. મજૂસઈ [સં. મંજુષા] મજૂસ, પટારો. મિહિતો [સં. મહત્]—પ્રધાન. ચિંતવિ [સં. ચિન્ત્]—ચિંતવે, મનથી ધારે. હતપતી [સં. હત્+પદ્]—ઊઝળી. આધૂં વિસરી—દૂર ધારી ભૂલી જાયો, બળ્યું.

પૃષ્ઠ ૯૩

૧૦૦-૧૦૫ મનસા [સં. મનિષા]—ઈચ્છા. વિણસસિ [સં. વિ+નગ્]—વણસરો, કથળરો. કડી ૧૦૪ ના બ્રહ્મ શ્લોકનો ભાવાર્થ: જેને જે પ્રિય હોય છે તે કદી દૂર હોવું નથી—પાસેજ છે.

પૃષ્ઠ ૯૪

૧૦૬-૧૦૭ કડી ૧૦૬ : વાદળાં, ગર્ભ, વર્ષાનિવૃત્તિના ચાળા, સ્ત્રીચરિત્ર ને રહતાં બાલકો : આ વસ્તુઓનો મર્મ વિરલાજ [થોડાંક] જાણે છે; જો જાણે છે તેને ઘેર સહદેવ [સહદેવ] ગુલામ થઈ પાણી ભરે છે સહદેવ : પાંચ પાંડવોમાંનો ચોથો, જ્યોતિર્વિદ્યા ગારદ. પીછિવિ ધિ-પ્રીછવે છે, જણાવે છે, ચેતાવે છે. કલાવ [સં. કુમ્ભ]—અપ્રીતિ. ગંગાસાગર... તાગ—ગંગા નદી જેવા સમુદ્રનું માપ [માપ] પમાય પણ સ્ત્રીરૂપ સાગરનો પાર [તાગ-છેડો] પમાતો નથી.

પૃષ્ઠ ૯૫-૯૬

૧૦૮-૧૧૨ કામિક દંડ [સં. કામદંડ]—ઈચ્છાનુસાર ફળ આપનાર દંડ. કામસિદ્ધિ-મનોરથપ્રાપ્તિ.

આદેશ પાંચમો

પૃષ્ઠ ૯૭

૧-૪ પરોહત [સં. પુતોહિત]—રાજગુરુ, રાજગોર. દત્ત [સં.] પુણ્યદાન. જુઓ

‘કુણુ રિ સમાના કાન્હજ દત્ત ફલીઅલ રામા !’

—નરસિંહ મહેતા

મહર્ષી [સં. મહર્ષી]—ભેંસ. રંગરોલ-રંગથી ભરપૂર, આબાદ. કુલસીપાન—કૂલ નહીં ને કૂલની પાંખડી, યથાશક્તિ.

પૃષ્ઠ ૯૮

પ્રતિગ્રહ [સં.]—દાનસ્વીકાર. રાજ...વાસસઘ—દાન આપનાર રાજ કરોડ વર્ષભર યમપુરીમાં વસશે. રાજનું દાન લેવાય નહીં ને રાજએ દેવું પણ નહીં. તરુહ ગાલી વર પીછઈ—વૃક્ષ ઓગાળીને પીછું—અશક્ય જેવું આડું પાન-ભલે [વર] કરવું પણ રાજનું દાન લેવું નહીં. સ્વાનમાંસ... દોહિલ્—અવિહિત દૂતરાનું માંસ સુએથી વાપરવું પણ દુર્ધટ [દોહિલ્] રાજદાન ન લેવું. ચાંડાલો પણ શ્વાનમાંસ વળે છે. કડી સાતમી : દસ કસાઈ સરખો એક તેલી ગણાય છે, દસ તેલી જેવો એક કલાલ ગણાય છે,

દસ કલાતના સરખી એક વેશ્યા ગણાય છે અને દસ વેશ્યા જેવો એક રાત્ર ગણાય છે.

એ ભાર...લેવાય-એ દાનનો બોલો મારાથી નહીં બપડે.

પૃષ્ઠ ૯૯

૯-૧૩ આપણું—આપણે, પોતાને. સદાચાર—સચ્ચરિત, સદ્ગુણી. પરાવૃત્ત [સં. પરાવૃત્ત]—પાલટવું, ફેરવેલું. સરસી-સરખી, સરખી ઉમ્મરની.

પૃષ્ઠ ૧૦૦

૧૧-૧૯ વહલ્લી—વહેલી, બિતાવળી. કાનાસોરી—કાન સરસી, કાનમાં, ધીમેથી. હસૂ—હાસ્ય. નિઃસ્વારય...ભતિ સ્વભાવ—વગર કામનું છતાં અણુગમતું [કુલાવિ] બોલવું એવો સ્ત્રીસ્વભાવ છે. સરિસિહ—પાર પાકીયું. પૂલ કેરું ભોગ—પૂલનો આચાર. ભોગ શબ્દ ' રાજભોગ ' ' પૂલભોગ ' શબ્દોમાં આ અર્થમાં ચાલુ રહ્યો છે. ખંડખંડની... તાતિ (?)—નૂદા. નૂદા દેશોના ગામગપાટા શરૂ કર્યા; કોઈનાં વખાણ [વિખાણ] કર્યા, કોઈને નિંદ્યાં. ' તાતિ ' શબ્દનો અર્થ અહીં શો હશે ?

પૃષ્ઠ ૧૦૧

૨૦-૨૪ ભાવીઈ—ગમીએ, લાગીએ, આપણા નવાથી શોભા વધશે. કરુપ [સં. કરુપ]—ફળડો, કઠંગા રુપનો. વંક નાસિકા...પડી—એ વરતું નાક વાંકું છે, આંખો ચુચલી [ચીપડી] છે, દાંત મોટા છે. અને એને મોંડે છાયા હળેલી છે—હૈયાના અંધાપાનો ઓળો મોડા ઉપર પડે છે. પેટ દુલ્લહ—દોહણું પેટ, મોટું રોગિષ્ટ પેટ, દુંદળો. નાવઈ—ન આવી. સમઈ [સં. સમિધ]—અરણી. હોમનું એક દ્રવ્ય સમિધ છે. ઉપાડણહાર—ઉપાડનારો, હેલકરી, ભારવહો.

પૃષ્ઠ ૧૦૨

૨૫-૩૧ પધઆલઈ [સં. પાતાલ]—પાતાળમાં. આડહ વહીનઈ—આડે માર્ગે ચાલીને, આગળ ચાલીને-દેખાવા માટે. પૂંઠિ થકુ—પૂંઠે પૂંઠે, પાછળથી. જખિ—જણણી દેવી [સં. યજ્ઞી]. વિલગસઈ—વળગશે. પાતિગ [સં. પાતક]—પાપ, હત્યાનો દોષ.

પૃષ્ઠ ૧૦૩

૩૨-૩૮ અસરિખહ...સોહિલહ—હલકી ભતનો [અસરિખહ] માંદકો સાથે રાખવો એ સારું, પૈસામાં [વિત્તઈ] પણ તે સારો [વરિ] ને સસતો [સોહિલહ] છે. જાજઈ—જાજે, ઘટે, રોકો. ચાંગણચોદા...લાજઈ-

હસ્તાદ ને હરામખોર માણસને સાથે રાખવાથી આપણને શરમ લાગે. વીસારાં [સં. વિ + સ્મૃ]—ભૂલી ગયાં.

પૃષ્ઠ ૧૦૪

૩૯-૪૩ એક જીવ...ચારિ—ચાર સખીઓ દેહ [આતમા]થી જૂદી હતી પણ જીવથી સૌ એક હતી, ગાદ રનેહી હતી. તંબોલ સારિયા—પાન ચાવ્યાં. રંગરોલ—આનંદ. નાનાકાર—નકાર, 'નાના' એ રાખદોચ્યાર, કાકદઈ—હુચ્ચાઈએ, હસ્તાદીએ.

પૃષ્ઠ ૧૦૫

૪૪-૫૧ પહોંલી...વાછરડી—વધારે આપ્યું ત્યારે ઉપર થોડું આપો એ અર્થમાં. દુગાણીનહ—દુકાનીનું, દમડા—પૈસા. દમડી, દુકાની : આ સીક્કાઓનાં નામ કવિના કાલમાં પ્રચારમાં હોય તેમ લાગે છે. તિમિર-મોહન દંડ—અંધકારને મોહમાં નાંખે, અંધકારને દૂર કરે એવો દંડ. 'તિમિરહર' દંડ એ નામ વિશેષ ઉચિત લાગે છે. જુઓ કડી ૪૯માં 'તમહર' શબ્દ. પરચંડ [સં. પ્રચંડ]—પડછંદ, શરીરના બારે બેઠાવવાળી. આઘેરી—આધી, દૂર. આઘેરી, ભલેરી, રૂડેરી એ કાવ્યભાષાનો પ્રચાર જૂના ગુજરાતીમાંથી જીતરી આવ્યો લાગે છે. લાગ—ખારી. જુઓ 'જવાનો લાગ નથી' એ આપણો હાલનો વપરાટ. વિવરિ [સં. વિવર]—ભોંયરામાં. વિસહર દંડ—જેર લાગેલું જીતારી નાખનાર દંડ. પાવડીધ—પવનપાવડીએ, 'પાવડી' એક જાતનું વિમાન જેવું સાધન. પોલઈ—પોળે, ભેંચરે. ગંગા—અહીં પાતાલગંગા. કલ્લોલ [સં.]—આનંદ, (૨) મોજું. તાગમાગ—જાંડી પહોળી હોવી તે, માપ.

પૃષ્ઠ ૧૦૬

૫૨-૫૫ બિહિકિ—મહેકે, ફેરે. વસીહર [સં. વિવધર]—સાપ. ચંદનવૃક્ષમાં સુગંધશોખીન સપનો વાસ છે એ પ્રસિદ્ધ લોકઅનુભવ છે. પાર ન લાભઈ—છેડો ન આવે, અતિવિસ્તૃત. વિચિમાંદિ—વચમાં. મહેસ તણુક પ્રાસાદ—શિવમંદિર. ફરિહરિ—ફરફરે, જોડે.

પૃષ્ઠ ૧૦૭

૫૬-૬૪ ફેરી—ફેરવી, પલટાવી. મૂરછાગતિ [સં. મૂર્છાંગતિ]—મોહ-મુગ્ધ, મૂર્છિત. વિરહવ્યાકુલી—વિરહથી દુઃખી, મળવાને આતુર, પ્રેમવશ.

દસ કલાવના સરખી એક વેશ્યા ગણાય છે અને દસ વેશ્યા જેવે એક રાત્ર ગણાય છે.

એ ભાર...લેવાય-એ દાનનો બોલો મારાથી નહીં બપડે.

પૃષ્ઠ ૯૯

૯-૧૩ આપણું—આપણે, પોતાને. સદાચાર—સમ્યક્, સદ્ગુણી. પરાવૃત્ત [સં. પરાવૃત્ત]—પાલટવું, ફેરવેલું. સરસી—સરખી, સરખી હસ્તરની.

પૃષ્ઠ ૧૦૦

૧૪-૧૬ વહધંલી—વહેલી, બિતાવણી. કાનાસોરી—કાન સરસી, કાનમાં, કીમેથી. હસૂ—હાસ્ય. નિઃસ્વારથ...નતિ સ્વભાવ—વગર કામનું કતાં અણુગમવું [કુલાવિ] બોલવું એવો સ્ત્રીસ્વભાવ છે. સરિસિહ—પાર પાડીશું. પૂલ કેરું ભોગ—પૂલનો આચાર. ભોગ શબ્દ ‘ રાજભોગ ’ ‘ પૂલભોગ ’ શબ્દોમાં આ અર્થમાં ચાલુ રહ્યો છે. ખંડખંડની... તાતિ (?)—નૂદા નૂદા દેશોના ગામગપાટા શરૂ કર્યા; કોઈનાં વખાણ [વિખાણ] કર્યા, કોઈને નિંદ્યાં. ‘ તાતિ ’ શબ્દનો અર્થ અહીં શો હશે ?

પૃષ્ઠ ૧૦૧

૨૦-૨૪ ભાવીઈ—ગમીએ, લાગીએ, આપણા જવાથી શોભા વધશે. કરૂપ [સં. કરૂપ]—ફૂંડો, કંઠંગા રૂપનો. વંક નાસિકા...પડી—એ વરતું નાક વાંકું છે, આંખો ચુંચકી [ચીપડી] છે, દાંત મોટા છે. અને એને મોંડે છાયા દળેલી છે—હેયાના અંધાપાનો ઓળો મોડા ઉપર પડે છે. પેટ દુદલક—દોદણું પેટ, મોટું રોગિષ્ટ પેટ, દુંદળો. નાવધ—ન આવી. સમદ [સં. સમિધ]—અરણી. હોમનું એક દ્રવ્ય સમિધ છે. ઉપાડણુહાર—ઉપાડનારો, હેલકરી, ભારવહો.

પૃષ્ઠ ૧૦૨

૨૫-૩૧ પદઆવધ [સં. પાત્તાલ]—પાતાળમાં. આડક વહીનધ—આડે માર્ગે ચાલીને, આગળ ચાલીને-દેખાવા માટે. પૂંદિ ધકુ—પૂંડે પૂંડે, પાછળથી. જખિ—જણણી દેવી [સં. યજ્ઞી]. વિલગસદ—વળગશે. પાતિગ [સં. પાતક]—પાપ, હત્યાનો દોષ.

પૃષ્ઠ ૧૦૩

૩૨-૩૮ અસરિખડ...સોહિલક—હલકી નતનો [અસરિખડ] માંદકો સાથે રાખવો એ સારું, પૈસામાં [વિત્તધ] પણ તે સારો [વરિ] ને સસતો [સોહિલક] છે. છાજક—છાજે, ઘટે, શોભે. ચાંગણુચોદા...લાજક—

તાદ ને હરામખોર માણસને સાથે રાખવાથી આપણને શરમ લાગે. વીસારાં
[સં. વિ + સ્મૃ]—ભૂલી ગયાં.

૫૪ ૧૦૪

૩૯-૪૩ એક જીવ...ચ્યારિ—ચાર સખીઓ દેહ [આતમા]થી જૂદી
તી પણ જીવથી સૌ એક હતી, ગાઢ સ્નેહી હતી. તંખોલ સારિયા—પાન
[ચ્યાં. રંગરોલ—આનંદ. નાનાકાર—નકાર, 'નાના' એ શબ્દોચ્ચાર,
૧૬૬—હુચ્ચાઈએ, હસ્તાદીએ.

૫૫ ૧૦૫

૪૪-૫૧ પહંઈલી...વાછરડી—વધારે આશ્ચં ત્યારે ઉપર થોડું આપે
મે અર્થમાં. દુગાણીનહ—દુકાનીનું, દમડા—પૈસા. દમડી, દુકાની : આ
લીલાઓનાં નામ કવિના કાલમાં પ્રચારમાં હોય તેમ લાગે છે. તિમિર-
મોહન દંડ—અધકારને મોહમાં નાંખે, અધકારને દૂર કરે એવો દંડ.
તિમિરહર 'દંડ એ નામ વિશેષ કથિત લાગે છે. જુઓ કહી ૪૯માં
'તમહર' શબ્દ. પરચંડ [સં. પ્રચંડ]—પડછંદ, શરીરના ભારે ઊઠાવવાળી.
આથેરી—આધી, દૂર. આથેરી, ભલેરી, ફેડેરી એ કાવ્યભાષાનો પ્રચાર જૂના
ગુજરાતીમાંથી ઊતરી આવ્યો લાગે છે. લાગ—ખારી. જુઓ 'જવાનો લાગ
નથી' એ આપણા હાલનો વપરાટ. વિવરિ [સં. વિવર]—ભોંયરામાં.
વિસહર દંડ—ઝેર લાગેલું ઊતારી નાખનાર દંડ. પાવડીઈ—પવનપાવડીએ,
'પાવડી' એક નતનું વિમાન જેલું સાધન. પોલઈ—પોળે, ભોંયરે. ગંગા-
અહીં પાતાલગંગા. કલ્લોલ [સં.]—આનંદ, (૨) મોજું. તાગમાગ—જંડી
પહોળી હોવી તે, માપ.

૫૬ ૧૦૬

૫૨—૫૫ બિહિકિ—મહેકે, ફેરે. વસીહર [સં. વિષધર]—સાપ.
ચંદનવૃક્ષમાં સુગંધશોખીન સપનો વાસ છે એ પ્રસિદ્ધ લોકઅનુભવ છે.
પાર ન લાભઈ—છેડો ન આવે, અતિવિસ્તૃત. વિચિમાંદિ—વચમાં. મહેસ
તણજ પ્રાસાદ—શિવમંદિર. ફરિહરિ—ફરફરે, ઊડે.

૫૭ ૧૦૭

૫૬-૬૪ ફેરી—ફેરવી, પલટાવી. મૂરછાગતિ [સં. મૂર્છાગતિ]—મોહ-
મુગ્ધ, મૂર્ચ્છિત. વિરહવ્યાકુલી—વિરહથી દુઃખી, મળવાને આતુર, પ્રેમવશ.

ન સંવારેય—બીનસ્વારે, નેકાંમા, સાંત્યાંડાલાં—ડાહ્યાંડમરાં, પૂરાં ડાહ્યાં.
સોંત્યાં—સમાપ્ત થયાં, પૂરાં થયાં. જુઓ

‘યુદ્ધકાંડ સંક્ષેપિ સોંત્યું, યુદ્ધમાને કહ્યું સાર;

વાલ્મીકિકૃત કાંડ પાંચમે શ્લોક સહસ્ર સાહાડાચાર.”

—ઉદ્ધવ : રામાયણ : યુદ્ધકાંડ
સર્ગાસણીન—સર્ગાવહાલાં. સણીન [સં. સ્નેહજ]—સ્નેહીઓ.

પૃષ્ઠ ૧૦૮

૬૫—૭૧ ભાયગ [સં. ભાગ્ય]—નસીળ. અછતું [સં. અનસત્ત]—
નહોતું એવું, વિશેષ, બીજે ન હોય એવું. સંમન્ન—સફાઈ, ચોખવટ.
આરોગી—જમી. મયણતણુ [સં. મદન]—કામદેવનું. એવ [સં. સંક્ષેપ]—
વાર. વરવા [સં. વૃ]—પરણવા. ગોધૂલિકની વેલા—ચરીને સાંજે ગાયા
પ્રાણી આવે ત્યારે તેમના પગની રજ [ગોધૂલિક] જડાડે છે તે ચોધડિયું [વેલા]
તોરણ [સં. તોરણ]—તોરણ હેઠળ. સાલિદાસિ—શાળદાળ, દાળભાત.

પૃષ્ઠ ૧૦૯

૭૨—૭૬ હુષ્ટ [સં.]—પ્રસન્ન. પારવતીપુત્ર—ગણેશ. લગ્નવિધિમાં
લગ્નપ્રસંગ નિર્વિધને પૂરો પડે તે માટે ગણેશને પ્રથમ પહેલા નોતરવામાં
આવે છે. પૂંખી—ચોંખી. આચાર—વિધિ. માહિર—માંહેર : ‘માંહેર’
અને ‘ચોરી’ એ બે વિધિઓ કરી વરકન્યાને પરણાવવાનો વિધિ થાય છે.
કરમેલક [સં. કરમિલન]—હસ્તમેળાપ, હાથેવાળો. તવ...વલિજી—ત્યારે
ત્યાં તાંસાંદોલના નાદ થયા. ધાઉ—પ્રહાર, ડંકાથી વગાડવું તે. નીસાણી—
તાંસાં. જુઓ ‘દોલ નીશાન’ એ ચાલુ શબ્દપ્રયોગ, અત્યલોકની—મૃત્યુ-
લોકની, મનુષ્યાની દુનિઆમાંની. વિહિવાઈ [સં.]—લગ્ન મહાલવા. જંપહાર
[સં. ઝપહાર]—લગ્નની ભેટસોગાદ. નાગાંપૂગાડાં—હાલ ‘જાધાડાંપૂગાડાં’
એમ આપણે બોલીએ છીએ.

પૃષ્ઠ ૧૧૦

૭૭—૮૪ માનિજી—માનતા માની, મનથી કદર્યું. મનાવજ્યો—સં-
તોષણે, મન મનાવણે. ચઠિર—ચોરી. પ્રથમ જે મંગલ વર્તવામાં ‘માંહેર’
ને બીજાં જેમાં ‘ચોરી’ બાંધવાનો ગુજરાતમાં હજીયે રીવાજ છે. કર્મ
નિગિજી—ભાગ્યોદય થયો. દેહ્યું—માનતા, આપવું તે. પરણીપાંતી—પરણી

કરી. કુલદેવ્યાનઈ—કુલદેવીને. વિસંભલ—અસંભવ, શંકા. કેયલ—ક્યાં. કાયા-
પાલટી—શરીરની અદલાબદલી.

પૃષ્ઠ ૧૧૧

૮૫-૮૮ પરાણુ—બલ, આગ્રહ, યોશ. છહાંઆથા—અહીંઆંથી. મૂલ-
ગલ્લ—મૂળથી, સમૂળગો. સ્વપ્નાંતરનું મેલ—સ્વપ્ન આવવું તે. જનમતરુપ—
સ્વપ્નાથી જનમેલો. સાહી—પકડી.

પૃષ્ઠ ૧૧૨

૮૯-૯૪ મુહૂર્ણ જોલવા લાગા—છટે મેંએ જોલવા લાગ્યા, વગર
લગામે ગમે તેમ. સાંખીધ—સાંખે, ખમે. ધરિયા [સં. ધૃ-પકડવું ઉપરથી]—
પકડયા, સાલ્યા. ગોલાલાહી—માર મારતાં બેવડા વાળી [ગોલા] લાકડીઓ
[લાહી] વડે ટીપી નાંખ્યા. કોપાંજલ [સં. કોપજ્વાલિત]—ક્રોધથી બળતા.
રાન...હાથ—રાનએ દાહીએ હાથ ધાલ્યા [વાહધ], માન માખ્યાં, કાલા-
વાલા કર્યા. સાથ—ટાણું. મારોમારિ—‘મારામારી’ હાલનો પ્રયોગ. અધંલા
[સં. અધઃ]—નીચા. લડવા—લડવા. રોમ—વાળ.

પૃષ્ઠ ૧૧૩

૯૫-૧૦૨ પુરિપસાખ [સં. પુરુષશાખા]—ગોત્ર, વંશ. રાસિ વિસધ-
દોરડાથી. સ્યાલણિ—શે, શા માટે. પાતાલહ ધણી—પાતાલનરેશ.

પૃષ્ઠ ૧૧૪

નાટિક મંડાવિયા—નાટારંભ કર્યા. પંચવલ્લંદસાઈ—પંચોણું અને દસાઈ.
વરની સાથે પાંચ સાથીઓ કન્યાના પિતાને ઘેર સુખડી ખાવા ભય છે તે
પંચોણું કહેવાય છે. ‘દસાઈ’માં વરને ને તેના સાથને જમાડી અમુક જાણુસ
આપવામાં આવે છે. શુજરાતમાં આ ચાલ હજી પ્રચલિત છે. આણુઅર—
આણુવર. વરની કે કન્યાની સાથે અરસ્પરસ એક ભાઈ કે બહેન જેને સાથે
લઈ જવામાં આવે છે. જુઓ

‘છાડી! તારું આણુવર પાછું વાળ કે આણુવર લનમણું રે!’

—શુજરાતી લગ્નગીતો

ખાંડ તણી...નાહિ—ખાંડને ખળે બધાં નહાય. ખાંડનો બહુ જ
(ખળામાંના દાણા માફક) ઉપયોગ થતો એ અર્થ કે નહાવાનું પાણી ખાંડ
શોષી લે ને બધે જમવા, ફરવા, મહાલવા માટે ચોખ્ખુંચદ્દ ચોખ્ખું ને

તેમ ખાંડ વેરવામાં આવતી એમ અર્થ હોય. વરાશૂરા એક વણિકની વાત છે કે વરા વખતે કોઈ વેરીએ પુષ્કળ તાલુ ધી ઢોળી નાંખ્યું તો વાણીઆએ કહ્યું : 'હરકત નહીં, ખાંડના કોથળા ઠલવી દો, એટલે કશું વિધન નહીં નડે.' વસ્ત [સં. વસ્તુ]—ચીજ. હાથેસું કરી—હાથોહાથ.

પૃષ્ઠ ૧૧૫

૧૦૯-૧૧૫ વડ રાહતનઈ—મોટા રાતની. દમામા દડવડી—મોટાં ઢોલ [દમામા] ઠમઠમે [દડવડી]—વાગે. સાઈ—સોટા. સરજો—સફલ થજો.

પૃષ્ઠ ૧૧૬

૧૧૬-૧૧૯ ભલઈ—શુભ. લેખસ્યો—ગણશો. રેવંત—ચોડા. ખલ્લ—ખળકે. ગળધાટ—હાથીઓની હારની હાર.

પૃષ્ઠ ૧૧૭

૧૨૦-૧૨૫ તુલરાસિ [સં. તુલાસી]—એ નામની બાર રાશિઓ-માંની એક. બાર રાશિઓ : મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ અને મીન.—નમકથાકોશ

રણુગણુઈ—રણુકારગણુકાર કરે, વાગે. પ્રાકૃત [સં. પ્રકૃતિ ઉપરથી]—સંસ્કૃત પછીની ભાષાઓ, ફેરફાર પામેલી ભાષાઓ. ગાહા—ગાથા. હમ્પુકાલિ નિમ વાહાલૂં સીત—જિનાજે જેમ ઠંડક [સીત] વહાલી લાગે તેમ.

પૃષ્ઠ ૧૧૮

૧૨૬-૧૨૮ વરમતિ—શ્રેષ્ઠ યુદ્ધિ. ચહપઈ [સં. ચતુષ્પદી]—ચાર કડી-ઓનો પદ્યબંધ. ચોપાઈ.

સમજૂતી (અનુપૂર્તિ)

[નોંધ : આ પછીનાં શબ્દાર્થો સમજૂતી વગેરે આ કાવ્ય-કૃતિની ચરણટિપ્પણીમાં નોંધેલ પ્રક્ષિપ્ત પાઠાંતરો સંબંધમાં છે.]

આદેશ પહેલો

પૃષ્ઠ ૨ લોલ—લોળાપણું, ભૂલ. વરાંસાપે—ભૂલાવાથી. જુઓ

“હજી કાંઈ વંઠયું નથી વીરા ! સીતા સોંપી સંતોષો રામ;
વરાંસો પડ્યો કહી વાહાલા ! પ્રભુને કરો પ્રણામ.”

—ઉદ્ધવ : રામાયણ

સુરતા—સ્મરણ, યાદદાસ્ત. ખેમ [સં. ક્ષેમ]—કુશળ, શુદ્ધ. દ્વંદ્વણુ—દ્વંદ્વણુ.

પૃ. ૩ નિહચો—નીચો, જુઓ

‘ઈશ્વર : સર્વભૂતાનાં હૃદયોડર્જુન તિષ્ઠતિ ।’

—ભગવદ્ગીતા

પૃ. ૪ મેહેમા [સં. મહિમન્]—મહત્તા, માહાત્મ્ય. શકખંધી—જેના નામનો શક ચાલ્યો, શકવર્ત્તી. જરણ ક્રીધ—વશ કરી.

પૃ. ૫ વણવેચ્યું—વગર વેચાયલું. લુહુરત—વહોરે, ખરીદે. પા-ખૂણા—(?) પુરુષરત્ન પરણાસૂં પ્રીત—નવયૌવનાઓ પુરુષપ્રેષ્ઠાને જ પતિ તરીકે વરતી, મનમાન્યા અથવા ઇચ્છાવરને જ પરણતી.

પૃ. ૬ અવિચારું—વગરવિચાર્યું, સાહસી. પાપકર્મ પ્રલયાગત—વિનાશમાર્ગે. રોલ—આનંદ. મુખયા—મુખથી. સંસ્કૃત પંચમી અપાદાન ત્વ પ્રત્યય ઉપરથી. નીર જરણ નવિ જાઈ નારી—ધરમાં જ ટાંકાંકૂવા એટલે સ્ત્રીઓને બહાર જવાનું નહોતું. સમૃદ્ધ નગરીનું આ વણુંન છે. દહેરાબાંધણી—દેવળોની કારીગરી.

પૃ. ૭ પાડલ, કેતકી વગેરે ફૂલોની જાતિઓનું વણુંન તે કાલના કવિઓની રીતિ મુજબ એકધારું અહીં પણ છે. લિહિરિ જાઈ—લહેરે ચઢે, ડાલે. સોમકમલ—કુમુદો. સરવરિ...ભિતારત—ત્યાંનાં વિશાળ તળાવોમાં સિંચાડાનો વેલીઓ પથરાઈલી હતી ને તે બખ્ખે કરોડ ફૂલો આપતી.

ત્રાપા—પાટીઆનો બનાવેલો મછવો, તરાપો. નગરપ્રબ્લ તરાપામાં બેસી હેરીઆં ખાઈ એમનાં કૌતક વૃક્ષ કરે છે. અંતબરી—રાણીઓ. જુઓ

‘સીમાદા સવિ શીખ માગતાં નરપતિ નામિ શીશ.

તાંબૂલવાહિની દાસી પ્રતિ ઇણિ પરિ બોલિ ઇશ,

વૈશંપાયન લેધ વેગિ અંતેબરિ માંહાં બહ.

માતંગીનિ કહિ માહારાન, તમ્હેાં બિતારી થાહ.’

—ભાલાણુ : કાદંબરી

પાટસૂત્ર—ટકે તેણું ધીંગું પાટી વણવાનું સુતર. પટોલા—ચાદરો. ભાલકા—મચ્છરદાનીઓ, બળવાળા પડદા; સગ્ગાકા [સં. શય્યા]—પથારી, ખીસ્તરા.

પૃ. ૮ મુખતાં [સં. મુલ્લતઃ]—મુખથી. દિહેણો પાતિગ—દેહનાં પાપ. શતપત [સં. શતપત્રી]—સો પાંદડીવાળું સ્ત્રીનું ધરેણું. પાહાનિ રાતી અલતા રંગ—અળતાથી [સં. અલક્તક] પગપાનીઓ રાત્રીયાળ રંગાતી. સુચંગ—છમછમ કરતી, ઠમઠમ કરતી. નિમ સસીઅર...વસિ—જેમ થંદ્રમા [સસીઅર] ગ્રહમંડળમાં વસે છે તેમ રાત્ર રણુવાસ [રાણીપૂર] માં વસતો. ગર્ભ...રોલ—રાણીઓ સોળ સોળ વર્ષની કિશોરાવસ્થાવાળી અને ગર્ભાધાન પણ ન સાંપડયો હોય એવી નવયોવનાઓ રાત્ર સાથે સુરતાનંદ [રોલ]—કરતી.

પૃ. ૯ અવગુણ...આલોપતે—પાડનું ઠેકાણું લાગતું નથી. ‘જે લાખ અવગુણ હોય તે દીલે ખૂંચે, છતાં લોપાઈ જતા’ અર્થાત્ અવગુણો લક્ષ બહાર થઈ જતા એવો કંઈ અર્થ નીકળે ? હોસીઅ ..વિક્રમાદિત્ય—કરોડો નર હશે પણ તેમાં એકે વિક્રમ જેવો નહોતો. વિક્રમ તો એક જ હતો.

પૃ. ૧૦ રાહત—સામંતો, માંડલિકો. નેન—શ્વન્ન, વાવટો. જુઓ

‘ઇચ્છિશના નેનની નીચે તારાં તનુજ કરે શુદ્ધતાન.’

—દલપતરામ કવીશ્વર

ફરહરહ—ફરફરે, જાડે. કામિ આકુલી—મદનપીડાથી આકુલ.

પૃ. ૧૧ પાખતિ—પાછળ. અવસર બોલંત—પ્રસંગોચિત વાતચીત કરે.

પૃ. ૧૮ નિધાતિ—સંહાર, નાશ. તાલ કંસાલ—કાંસાનાં કરતાલ.

પૃ. ૧૯ પાહલ—પગનાં વજૂણી—તોડા. ચાખડીઆં—પાવડી ઉપર.

લવંતિ—મૂકે અહિરત્ન [સં.]—મણિ. લતિ—લહેરમાં.

પૃ. ૨૧ સૂઈછાં—સોહીઆં, સોહ્યાં. કન્હિ—કને; પાસે.

પૃ. ૨૩ બ્રમર તણા બાવ ભેલત—ભૂકુટિના. મરોડ : સાથે. ભેળવે. રાગ—અનુરાગ. ધૂણિ—ધૂણાવી. લંક—કેડનો લટકો. વિસરજી—ત્યાગીઃ કમ્મીણાં—હઘોગીને. સંપન્નિ—મળે. ધમ્મીણાં—ધર્મોક્તાને. પરલોચ [સં. પરલોક]—સ્વર્ગ.

પૃ. ૨૪ ૧૮૦ મી કડીનું લાખાંતર : પ્રસંગને ઉચિત, સ્વ-ભાવને પ્રિય લાગે એવા બોલ ને સ્વશક્તિના પ્રમાણમાં શુરસો ને નજી છે તે પાંડિત કહેવાય.

પૃ. ૨૫ રૂક્ષવી—(૧) પાછા—મધ્યું, લાધ્યું. પાણી વિલોંચાં... કોઈ—પાણી વલોંચ્યાથી ને ધી નીકળે તો કોણ ના વલોવે ?

પૃ. ૨૬ પચારી—પ્રચારી, ફેલાવી. આલજનંભલ—આળખપાળ, ખોટું. નિરવાણ [સં. નિર્વાણ]—નક્કી. આલ—ખોટું. પસાય [સં. પ્રસાર]—પસાર.

પૃ. ૨૭-૨૮ નિવારો—બળો. નીસાણી—ઢાલ. વાદ—હોડ, સરત. અંતલી—અતિશય, પાર વગરનાં. આસન ચ્યાર વિસ નિ ચ્યાર—ચારાંશી ભંતનાં સુરંતનાં આસનો દમનીરી—દમનીની. ' રી ' એ સંબંધક છટ્ટીનો પ્રત્યય જૂની ગુજરાતીમાં પ્રચલિત હતો. મારવાડીમાં તેનો વપરાય હજી છે. જુઓ મારવાડી પ્રયોગો : મરદ તો. મારવાડરો, આગરેરો ધાધરો. પૂગી—પહોંચી. જુઓ ' પુહુટી ' શબ્દ. તલીઆતોરણ—અશોક કે આંખાના પાનનાં તોરણો ઉત્સવ કે પવન દિવસે હિન્દુ ઘરોમાં બંધાય છે. આણુંદ [સં. આ+નંદ]—ખુશ થયા, આનંદ પામ્યા.

આદેશ બીજો

પૃ. ૩૦ રોકરા—વૃક્ષ. પોસલ—શાળા. રખ—ગાડ, રખડા, વરખડા.

પૃ. ૩૧ નેસાલગરણુકો—નિશાળગરણુનો; નિશાળે બેસવાનાં મુદ્દત દિવસનો. ' કો ' પ્રત્યય હિન્દીનો છે.

પૃ. ૩૨-૩૩ નિરંદ—(૧) ગુરુગુરુણી—ગુરુ અને ગુરુપત્ની. માઇ જુખિ—માપ તોલ. અડાગર પાન—(૨) નિતકાં—રોજરોજનાં, હરહમેશનાં.

પૃ. ૩૪ સલકી—ઊછલી, છલકાઈ, સળકી. અંતરિક્ષ—અંતરિક્ષ, હંચે.

પૃ. ૩૫-૩૬ અદષ્ટિ વિદ્યા—હ્રુમ અથવા [અદૃશ્ય થવાની વિદ્યા. બલાઈ-બલાઓ, કોઈ નીચેની થોનિઓ. ગુણુગ્રામ—ગુણોની સંખ્યા. યન્નેસરી [સં. યજ્ઞેશ્વરી]—ચઙ્ગની અધિકષતા દેવી. જોખમ—અસાબસા, પીડા કલમલ-ભંજની—કલિમલની ભાંગનારી, કલિયુગનાં પાપો ધોનારી. સચરાચરી—ચર ને અચર પ્રાણીઓની આત્મારૂપ. ભે—ભય. બિધકેસી [સં. વર્ધકેશી]—ઉંચા કેશવાળી. અનુઆલણી—ભિજળી, અનુઆળી. ભાવઠ—દુઃખ. જમજોખમ—મોતનો ભય. દેવીનાં વિવિધ નામો માટે જુઓ સરતશતી.

પૃ. ૩૭ ધારણુ—વેરણુ, જીંધ. સવિક્ષ્મ તણુ—સૌકોતું. વિહરતાં—વહેતાં.

પૃ. ૩૮ અરણુભોમિ [સં અરણ્યભૂમિ]—વનભૂમિમાં. વિષે [વિષય] વિષે, મહીં. અતિકર ગયા—ચઢતાઊતરતી કરી, વાદે ચઢયા.

પૃ. ૩૯-૪૧ ચમકો—ચોંક્યો, મૂંચ ઊઠ્યો. પરઠસઠ [સં. પ્ર+સ્થા] થાપશે, પરઠવી—મૂકી, થાપી, પહેરાવી. કટહ. [સં. કટાહ]—કડારું, કડાઈ.

પૃ. ૪૩ આય—હોંસ, આરત. ધનવંતનિ...ખોડ—ધનવાળો પિતા પુત્રીને કન્યાદાનમાં આપવાના અભિલાખ રાખે, ગરીબ ન કન્યાદાન આપી શકે કે ન તેનું પૂરું કરી શકે. પુત્રીની ગણના કરવત જેવી બન્ને બાજુ-એથી દુઃખી કરતી કવિએ વર્ણવી છે.

પૃ. ૪૬-૪૭ પંચાયણુ [સં. પંચાનન]—સિંહ. હાઈડાલીતરિ—હેયાના ભીતરમાં, હેયાની અંદર.

પૃ. ૫૨ ધારડા—(?)

પૃ. ૫૫-૫૬ ખ્યાત—ખ્યાતિ, કીર્તિ. સીજો—સફલ થયો. કોડમણી—હોંસીલી. હથેવાલો સાહીઓ—હસ્તમેળાપ કર્યો. વંસઆલા—વાંસ. નીલડા—લીલા. હીરાગલસૂ—રેશમથી. વારુ—એટ, વિદ્વાન. તેવડાતેવડી—સરખાસરખી. નાટ—અભિનય. પંથવાહને—મુસાફરના વેષમાં. પંથીઓ—મુસાફર, ભટકતો, પ્રવાસી. ભમતુઓ—રખડેલ. હસુ—વિનોદ. આ લગ્નગીત આપણાં લગ્નગીતોમાંનાં વિનોદગીત જેવું છે. તેમાં વિક્રમને વર તરીકે બનાવી સ્ત્રીઓએ ગુજરાતની સ્ત્રીજાતિની રસવૃત્તિમાં વસતા વિનોદરસને જણરાવ્યો છે.

મુદ્દરતપલે—લગ્નચોધડીએ.

આદેશ ત્રીજો

પૃ. ૫૭ હેલા માંહિ—ક્ષણવારમાં.

પૃ. ૫૬ રમણકરિ—વિલાસીના સપાટામાં. અંદોહ—(?)

પૃ. ૬૦ ૩૦મી કડી પછીના ક્ષેપકશ્લોકનું ભાષાંતર : જેમ ગાય વાછરડાને રમરે છે, ચક્રવાકી સૂર્યને રમરે છે, સતી પોતાના પતિને રમરે છે તેમ હું તારા દર્શનને રમરું છું.

પૃ. ૬૨ પરહત્તી—પારકે હાથે.

પૃ. ૬૪ સીમ—ભાગોળ. સારી—બધી. ટાહાડી—ઠંડક, નીરાંત.

પૃ. ૬૫ વડવાનલ—છ નતના અગ્નિઓમાંનો એક. ભુઓ
વ્યાપ્ત અગ્નિ વિદ્યુત્ક્ષતા, વ્યવહારાગ્નિ પ્રમાણ;
પરલૌકિક જઠરાગ્નિ ને વડવાગ્નિ પદ્મ નાણું.

—દલપત યાજ્ઞિક : સકલશાસ્ત્રનિરુપણ

પૃ. ૬૮ આથડાં [સં. અર્થ]—પૈસો.

પૃ. ૬૯ દુજી [સં. દ્વિ]—બીજી. મરંગિ...નત—સરખાવો
નણીતી કહેવત : પડી પટોળે ભાત ફાંટે પણ ફીટે નહીં.

પૃ. ૭૨-૭૪ પખે—સિવાય, પાખી. આલડછેટ—સ્પર્શપર્યવિચાર,
છાછ. મોલ [સં. મૂલ્ય]—કિંમત. નિવાર—પાર, છડો. કાઠલખણ—અગ્નિ-
દાંડ. મુહતમ [સં. માહત્ત્વ]—મોટપ. હાહાકાર—ત્રાસ, રડારોળ. બંબાહો—
ખૂમાટો.

પૃ. ૭૫ મહૂઅર—વાંસળી. દાહલી—દોલ.

પૃ. ૭૭ હોણહાર—હોનાર, હોવાનું.

પૃ. ૭૯ નફેરી—એક નતનું દોલ.

આદેશ ચોથો

પૃ. ૮૨ ખાલડી—ચામડી.

પૃ. ૮૫ પગચાંપન—પગચાંપી.

પૃ. ૮૮ અરિહંત—નિનપ્રભુ વધાંમાનનું એક નામ.

પૃ. ૮૯ નાહ [સં. નાથ]—પતિ.

પૃ. ૯૦ ગુમાર—ગમાર, ખોત.

પૃ. ૯૪ આડકથા—પેટા કથાવાર્તા. વ્યકલ્પ [સં. વિકલ્પ]—વાસના

૧૦૫ માં કડી પછીના ક્ષેપકશ્લોકોનાં ભાષાંતર :

નારદ ! સ્વરૂપવાન પુરુષને—પિતાને, ભાઈને કે પુત્રને—જેઈને સ્ત્રીઓનું મન વિહ્વલ બને છે, આ તે સતી ! સતી !

સ્ત્રીને કંઈ પણ દુર્લભ નથી, વેરી કે ંહાલો; ઈન્દ્રિયો, સ્ત્રીઓ, દારૂડીઓ અને વાનર : એમાં કંઈયે ઇચ્છવા જેવાં નથી—બધાંયે વિશ્વાસને અપાત્ર છે.

નારદ ! સ્ત્રી પોતાના જીવનના આનંદના હેતુ માટે અકાલ વધાંને વરસાવે છે, કાલ કે અકાલ જોતી નથી—આથી સ્ત્રીનો ભર્તા એના ભક્તોમાં પ્રિય હોય તે જ હોય છે

રહસ્ય નથી, ક્ષણ નથી અને પ્રાર્થયિતા પુરુષ પણ (સ્ત્રીને માટે) કોઈ નથી; નારદ ! સ્ત્રીનું સતીત્વ આહું હોય છે.

ધોડાનું હણહણું, મેઘનું ગાજું, સ્ત્રીનાં ચરિત્ર, ભાવિ, અવૃષ્ટિ, અતિવૃષ્ટિ : આ ત્રિષે દેવ પણ જાણતા નથી તો પછી મનુષ્ય કયાંથી જાણે ?

ઇહિલ્યા—ગૌતમત્રાસિની પત્ની અહિલ્યા. એને છળીને ઇંદ્રે શીલબ્રથ કરી હતી. હવી—થઈ. આ પ્રયોગ હવે જીર્ણ થઈ ગયો છે.

વાતનું અંત—વાતનો કેડો.

આદેશ પાંચમો

પૃ. ૯૭ આસનખિસન—જેસવા માટે આસન, વિવેક. પખાલા [સં. પ્ર+ક્ષલ]—ધોયા.

પૃ. ૯૮ ૫ માં કડી પછીના ક્ષેપકશ્લોકોનાં ભાષાંતર : કૃતયુગમાં ચાલુ દાન કરવું જોઈએ, ત્રેતાયુગમાં તેનું અર્ધ કરવું જોઈએ; દ્વાપરમાં જ દાન અપાય છે તેટલું કલિયુગમાં સેવાદાનથી પુણ્ય મળે છે.

રાત્ર તરફથી થયેલા દાનનો સ્વીકાર લયંકર છે, મીઠો છે; છતાં વિષ તુલ્ય છે; પુત્રના માંસનું લક્ષણ કરવું સાતું પણ રાત્રનો પ્રતિશ્રદ્ધ કરવો એ સાતું નથી.

પૃ. ૬૬ બલિ કીધું—બળે, બળે, ભરથી કરાવેલું.

પૃ. ૧૦૩ કૂકૂઆ—કુકૂવો, પોક, જૂમ.

પૃ. ૧૦૪ ગુહલ—ઘટાદાર. ગાલ મારતાં—ગાળો દેતાં.

પૃ. ૧૦૬ પલાશ [સં.]—ખાખરો. અર્ક—દૂધ.

પૃ. ૧૦૮ ઘોલ—મહેક, સુગંધ. કિટસું—શું, કેવું. ઉપહાર કરો—આરોગી લીધું. નનીવાસો—વરનો માંડવો.

પૃ. ૧૧૦ અચંબો—આશ્ચર્ય, અચંબો, અસંભવ.

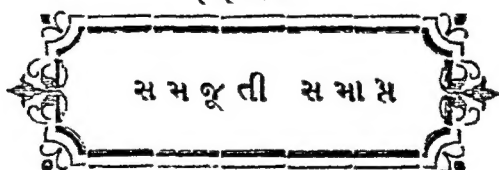
પૃ. ૧૧૩ ધરસાખ—કુલનામ.

પૃ. ૧૧૫ બણગાંનફેરી—રણશિંગાં ને ઢોલ. પોઠા ઘાહ—મોટા ડંકા. સંધ—સિંહ.

પૃ. ૧૧૬ ક્રૂમત—ક્રૂમતાં તરીકે. હેલ હિસે—આનંદ, કલ્યાણ કરે.

પૃ. ૧૧૭ પ્રતિજ્ઞામલ્લ—પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં ભડ, શ્રેષ્ઠ.

૧૧૮૮

૧૫ દિવસ : આ પુસ્તક વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ

માટે રાખી શકાશે.

[illegible]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૯

૪૬૧.૨

1198

નરપ (પૈચ)

રાજશી

પંચદંડની વાર્તા - નરપતિ.

૪૬૩/૬

૬૫-૫-૮૨

૪૬૧.૨

નરપ (પૈચ)

રાજશી

1198

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અધ્યક્ષ

અમદાવાદ - ૬